

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

В.О. КУЧЕР
В.М. ПАРАСЮК

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

*Курс лекцій для курсантів та слухачів
спеціальності 6.030402 «Правознавство»*

Погоджено
Міністерством внутрішніх справ України

Львів
2011

УДК 346.1
ББК 67.404.91
Г72

*Погоджено Міністерством внутрішніх справ України
(лист №6/7-3444 від 18.07.2011 р.)*

Рецензенти:

Смолин Г.В. – кандидат юридичних наук, доцент (Львівський державний університет внутрішніх справ);

Соловійов А.В. – кандидат юридичних наук, доцент (Львівська комерційна академія)

Кучер В.О.

Г72 Господарське право: курс лекцій / В.О. Кучер, В.М. Парасюк. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 380 с.

Курс лекцій розроблений відповідно до навчальної програми дисципліни «Господарське право», висвітлює основні його інститути, розкриває основи господарського законодавства та сучасні наукові концепції правового регулювання окремих видів господарської діяльності.

Для курсантів і слухачів Львівського державного університету внутрішніх справ. Може бути корисним для студентів, викладачів, практичних працівників та інших осіб, які цікавляться питаннями господарського права.

**УДК 346.1
ББК 67.404.91**

© Кучер В.О., Парасюк В.М., 2011
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2011

ЗМІСТ

Вступ	7
Тема 1. Поняття, предмет, методи та джерела господарського права	9
1.1. Поняття господарського права та господарської діяльності.....	9
1.2. Господарські відносини.....	16
1.3. Господарське законодавство.....	18
1.4. Державне регулювання економіки	21
Тема 2. Суб'єкти господарського права	32
2.1. Поняття, ознаки та види суб'єктів господарських правовідносин	32
2.2. Порядок утворення та державна реєстрація суб'єктів господарювання	34
2.3. Припинення суб'єкта господарювання	41
2.4. Правове регулювання банкрутства суб'єктів господарської діяльності.....	46
Тема 3. Правове становище підприємств	53
3.1. Поняття та ознаки підприємства.....	53
3.2. Види та організаційно-правові форми підприємств	56
3.3. Правове становище державних підприємств.....	58
3.4. Правове становище комунального унітарного підприємства	63
3.5. Правове становище підприємств колективної власності	65
3.6. Правове становище приватних та інших підприємств	69
3.7. Правове становище об'єднань підприємств	70
Тема 4. Правовий статус господарських товариств	73
4.1. Поняття і правові основи діяльності господарських товариств	73
4.2. Особливості правового статусу акціонерного товариства	77
4.3. Правове становище товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю	91
4.4. Особливості правового становища повного товариства	94
4.5. Правове становище командитного товариства.....	95

Тема 5. Загальні засади майнових відносин у сфері господарювання	98
5.1. Правовий режим майна суб'єктів господарювання.....	98
5.2. Майно у сфері господарювання.....	101
5.3. Цінні папери у господарській діяльності.....	107
5.4. Корпоративні права.....	111
Тема 6. Правові засади приватизації державного та комунального майна	114
6.1. Поняття, мета, принципи приватизації. Законодавство про приватизацію.....	114
6.2. Об'єкти та суб'єкти приватизації.....	117
6.3. Приватизаційний процес та способи приватизації.....	121
6.4. Договірні відносини приватизації.....	125
Тема 7. Загальні положення щодо господарських зобов'язань	129
7.1. Поняття та види господарських зобов'язань.....	129
7.2. Виконання господарських зобов'язань.....	136
7.3. Забезпечення виконання господарських зобов'язань.....	141
7.4. Припинення господарських зобов'язань.....	144
Тема 8. Господарські договори	149
8.1. Поняття, ознаки та функції господарського договору.....	149
8.2. Види господарських договорів.....	153
8.3. Порядок укладення, зміни та розірвання господарських договорів.....	158
8.4. Зміст і форма господарського договору.....	163
Тема 9. Відповідальність у господарських правовідносинах	169
9.1. Поняття, ознаки, принципи та функції відповідальності в господарському праві.....	169
9.2. Підстави та межі господарської відповідальності.....	172
9.3. Види та форми відповідальності.....	177
Тема 10. Правове регулювання господарсько-торгівельної діяльності	188
10.1. Поняття і види господарсько-торгівельної діяльності.....	188
10.2. Правове регулювання матеріально-технічного постачання та збуту.....	189
10.3. Контрактація сільськогосподарської продукції.....	196

10.4. Правове регулювання енергопостачання	198
10.5. Інші види господарсько-торгівельної діяльності	205
Тема 11. Правове регулювання оренди та лізингу у сфері господарювання	207
11.1. Поняття договору оренди. Об'єкти оренди	207
11.2. Сторони договору оренди та порядок його укладення	210
11.3. Умови договору оренди	214
11.4. Припинення договору оренди	216
11.5. Правове регулювання лізингових операцій в Україні	217
Тема 12. Правове регулювання діяльності транспорту	227
12.1. Єдина транспортна система України. Види транспорту в Україні	227
12.2. Законодавство про транспорт та учасники договірних транспортних відносин	230
12.3. Транспортні господарські договори	232
Тема 13. Правове регулювання господарської діяльності в галузі будівництва	246
13.1. Загальна характеристика законодавства про будівельну діяльність	246
13.2. Поняття та сторони договору підряду на капітальне будівництво	250
13.3. Умови договору підряду на капітальне будівництво	256
13.4. Інші види договорів підряду	265
Тема 14. Правове регулювання банківської діяльності	269
14.1. Поняття, види та правове становище банків. Банківські операції та їх види	269
14.2. Поняття та види кредиту. Кредитний договір	276
14.3. Порядок відкриття рахунків у банках	280
14.4. Порядок та форми розрахунків у господарському обороті	283
Тема 15. Правове регулювання інноваційної, страхової та аудиторської діяльності	289
15.1. Правове регулювання інноваційної діяльності	289
15.2. Законодавство про страхову діяльність	295
15.3. Правові засади аудиторської діяльності. Форми та зміст аудиторських послуг	300

Тема 16. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності	309
16.1. Поняття, види та суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності.....	309
16.2. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності	319
16.3. Поняття, зміст, види, та облік зовнішньоекономічних договорів (контрактів).....	323
16.4. Захист прав і законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності	325
Тема 17. Правовий режим інвестування в Україні. Комерційна концесія	329
17.1. Правове регулювання інвестиційної діяльності.....	329
17.2. Поняття та види іноземних інвестицій.....	334
17.3. Гарантії і компенсації іноземним інвесторам	337
17.4. Правове регулювання комерційної концесії	339
Тема 18. Правовий режим спеціальних (вільних) економічних зон	346
18.1. Поняття та види спеціальних (вільних) економічних зон.....	346
18.2. Порядок створення та ліквідації спеціальних (вільних) економічних зон.....	351
18.3. Правове регулювання концесійної діяльності в Україні	354
18.4. Інші види спеціальних режимів господарювання	362
Список використаних джерел	369

ВСТУП

Нині Україна намагається здійснити чимало системних реформ. Удосконаленню підлягають різні сфери життя – політика, освіта і культура, право і соціальне забезпечення. Не є винятком і економічні процеси держави.

Після здобуття Україною незалежності змінилися економічні підходи господарювання, принципи, на яких будуються відносини держави з суб'єктами господарської діяльності, запроваджується ефективне державне регулювання підприємництва у формі єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва тощо.

Інтеграція України до світової економічної системи стимулює розвиток міжнародних господарських зв'язків, зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів підприємництва.

З'явилися нові інститути, притаманні ринковим умовам господарювання: банкрутство, свобода конкуренції, антимонопольне регулювання тощо. Великого розвитку набувають приватизаційні процеси, ринок цінних паперів.

Для досягнення стабільного розвитку економіки, її інтеграції у світове співтовариство необхідною умовою є повне законодавче забезпечення господарських процесів. Всі ці чинники зумовлюють необхідність не тільки відповідного правового регулювання, а й вивчення правових засад господарської діяльності.

Перед усіма суб'єктами господарських відносин виникає питання про відповідність їхньої діяльності господарському законодавству. Незаконні господарські операції не дають позитивного результату, а у визначених українським законодавством випадках передбачають господарську, цивільну, фінансову, адміністративну, кримінальну та іншу відповідальність.

Україна сьогодні потребує кваліфікованих юристів на усіх напрямках економічного розвитку та державного будівництва, зокрема в системі ОВС України. Тому майбутній фахівець, який вивчатиме навчальну дисципліну «Господарське право», повинен володіти комплексом нормативно-правових актів з господарського законодавства, і це допоможе йому успішно здійснювати власну професійну діяльність та захищати порушені інтереси суб'єктів права.

Головна мета запропонованого читачеві курсу лекцій – у доступній формі подати базові знання з питань господарського права. Викладений теоретичний матеріал, рекомендована література сприятимуть засвоєнню основних інституцій цієї галузі права.

Курс лекцій розроблено відповідно до навчальної програми дисципліни «Господарське право» та висвітлює основні його інститути, розкриваючи основи господарського законодавства та сучасні наукові концепції правового регулювання окремих видів господарської діяльності.

Лекційний курс призначений насамперед для курсантів і слухачів Львівського державного університету внутрішніх справ, оскільки розроблений відповідно до встановленого годинного обсягу для вивчення предмета. Може бути корисним для студентів, викладачів, практичних працівників та інших осіб, які цікавляться питаннями господарського права.

Опрацювавши курс із господарського права, майбутні фахівці мають можливість набути знання про поняття господарського права та господарську діяльність; суб'єктів господарського права; майнові відносини у сфері господарювання; правові засади приватизації, господарських зобов'язань та договорів; господарсько-правову відповідальність, правовий режим спеціальних (вільних) економічних зон; окремі види господарської діяльності: торговельної, транспортної, будівельної, фінансової, інвестиційної, страхової, аудиторської, банківської, зовнішньоекономічної, відносин оренди та лізингу.

Запропонований курс лекцій розроблено з використанням підручників, посібників, монографій, науково-практичних коментарів до Господарського кодексу України академіка НАН України В.К. Мамутова, члена-кореспондента АПрН України В.С. Щербини, професорів О.М. Вінник, Н.О. Саніахметової, О.П. Подцерковного, доцента Г.В. Смолина та інших.

Тема 1

ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, МЕТОДИ ТА ДЖЕРЕЛА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

1.1. Поняття господарського права та господарської діяльності

1.2. Господарські відносини

1.3. Господарське законодавство

1.4. Державне регулювання економіки

1.1. Поняття господарського права та господарської діяльності

Господарське право – це система норм, що регулює господарські відносини, тобто відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Під господарською діяльністю у ГК України розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ч. 1 ст. 3).

В наведеному визначенні зазначені такі **ознаки господарської діяльності**:

1) особливий суб'єктний склад (господарську діяльність здійснюють суб'єкти господарювання);

2) особлива сфера здійснення господарської діяльності – сфера суспільного виробництва;

3) вартісний характер результатів господарської діяльності, що мають цінову визначеність.

Отже, господарська діяльність розглядається як суспільно корисна діяльність членів суспільства, їх спілок (об'єднань) щодо виготовлення продукції, надання послуг, виконання робіт.

Закріплені в ГК України ознаки господарської діяльності характеризують її набагато повніше, ніж ознаки, вживані в інших актах чинного законодавства. Так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. *господарська діяльність* – це будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом та обміном матеріальних і нематеріальних благ, що виступають у формі товару. А Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р. під *господарською діяльністю* розуміє будь-яку, у тому числі підприємницьку, юридичних осіб, а також фізичних осіб-суб'єктів підприємницьку діяльність, пов'язану з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт.

Господарська діяльність (господарювання) здійснюється на загальних принципах, перелік яких встановлено в ст. 6 ГК України. До них належить:

1) забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;

2) свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;

3) вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;

4) обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;

5) захист національного товаровиробника;

6) заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Залежно від мети і способу організації та здійснення господарської діяльності виділяють два її види – *господарську комерційну діяльність* і *некомерційну господарську діяльність*.

Господарська комерційна діяльність (підприємництво) здійснюється суб'єктом господарювання (підприємцем) як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (ст. 42 ГК України).

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти такої діяльності (підприємництва) є підприємцями. Підприємництво є основним видом господарської діяльності. Основні положення щодо здійснення підприємництва встановлені нормами глави 4 ГК України (ст.ст. 42–51).

Водночас, ч. 3 ст. 43 ГК України встановлює обмеження у здійсненні підприємницької діяльності, що полягають:

1) у забороні здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлює Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р. без спеціального дозволу (ліцензії);

2) у встановленні законом переліку видів діяльності, підприємництво в яких забороняється.

Частина 4 ст. 43 ГК України встановлює загальне правило, відповідно до якого здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування.

Законом обмежується підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Принципами підприємницької діяльності (ст. 44 ГК України) є:

1) вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності;

2) самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;

3) вільний найм підприємцем працівників;

4) комерційний розрахунок та власний комерційний ризик;

5) вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;

6) самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Важливим чинником активізації підприємництва в умовах побудови ринкової економіки є державна підтримка підприємництва.

Відповідно до ч. 1 ст. 48 ГК України з метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом:

- надають підприємцям земельні ділянки, передають державне майно, необхідне для здійснення підприємницької діяльності;

- сприяють підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів;

- здійснюють первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку;

- стимулюють модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг;

- надають підприємцям інші види допомоги.

Як зазначено в ч. 2 ст. 48 ГК України, держава сприяє розвитку малого підприємництва, створює необхідні умови для цього.

На формування і розвиток малого підприємництва, становлення малого підприємництва як провідної сили в подоланні негативних процесів в економіці спрямований Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» від 19 жовтня 2000 р., який визначає суб'єктами малого підприємництва фізичних осіб, зареєстрованих у встановленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності; юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищує 500 000 євро.

Некомерційна господарська діяльність здійснюється з метою задоволення певних суспільних потреб незалежно від прибутковості такої діяльності: отримання прибутку від такої діяльності виконує другорядну роль (такою є діяльність частини казенних, експериментальних та інших планово-збиткових підприємств, які фінансуються за рахунок держави).

Згідно з ч. 1 ст. 52 ГК України *некомерційне господарювання – це самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку.*

Некомерційна господарська діяльність здійснюється суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки у галузях (видах діяльності), в яких відповідно до ст. 12 ГК України забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування. Некомерційна господарська діяльність може здійснюватися також іншими суб'єктами господарювання, яким здійснення господарської діяльності у формі підприємництва забороняється законом (ч. 2 ст. 52 ГК України).

Не можуть здійснювати некомерційну господарську діяльність органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи.

Як і інші галузі права та навчальні дисципліни, господарське право є певною системою. В науковій та навчальній літературі під системою розуміють комплекс чи сукупність компонентів, що так чи інакше взаємодіють і тому створюють певну цілісність.

Як правило, **господарське право поділяють на Загальну та Особливу частини**, хоча це певною мірою є умовним поділом.

До Загальної частини віднесено: поняття господарського права, його форми; суб'єкти, їх майнові права; правове регулювання господарських відносин; правовий режим підприємницької діяльності; законодавство про оподаткування; стимулювання державою розвитку виробництва та господарського обігу; правові засоби розвитку конкуренції суб'єктів господарської діяльності; правову регламентацію господарських ризиків, банкрутства, інформації та звітності в господарській діяльності; правові основи господарських зобов'язань, господарських договорів, відповідальності за їх порушення, зовнішньоекономічної діяльності, захисту прав суб'єктів господарювання.

До Особливої частини входить правове регулювання відносин, які складаються при здійсненні окремих видів господарської діяльності. Зокрема, це правова регламентація реалізації продукції, купівлі-продажу засобів виробництва, поставок товарів, постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу, інвестиційної діяльності та капітального будівництва, виконання проектних та розвідувальних робіт, інноваційної діяльності та діяльності з виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, діяльності, пов'язаної з наданням послуг (перевезенням вантажів), відносини з ціноутворення, кредитно-розрахункові відносини та інше.

Предмет господарського права. Зміст предмета господарського права визначається двома поняттями: «організація господарської діяльності» та «здійснення господарської діяльності».

Необхідно розмежувати предмети регулювання цивільного і господарського права¹.

Отже, норми цивільного права універсальні і поширюються на фізичних і юридичних осіб незалежно від діяльності, якою вони займаються.

Норми господарського права спеціальні в тому розумінні, що регулюють лише питання стосовно юридичних осіб, їх структурних підрозділів, громадян-підприємців, які здійснюють суспільну господарську діяльність і споживають її результати. Тобто предмет господарського права вужчий від предмета цивільного права.

Цивільне право складається з норм однієї галузі, які на засадах юридичної рівності суб'єктів регулюють майнові і особисті немайнові відносини; господарське право відповідно до законодавства є комплексною галуззю. Воно ґрунтується на загальних нормах цивільного права про правоздатність юридичних осіб, зобов'язаннях та нормах про окремі види господарських договорів. У господарському праві об'єднуються також ті норми адміністративного, фінансового й інших галузей права, які регулюють господарську діяльність підприємств та інших суб'єктів господарювання.

Сукупність господарських відносин, які складаються між суб'єктами господарювання, їхніми контрагентами, органами управління в процесі організації і здійснення господарської діяльності – виробництва і реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг – становить предмет господарського права.

Не є предметом регулювання ГК України (ст. 4):

а) майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються ЦК України;

б) земельні, гірничі, лісові та водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря;

в) трудові відносини;

¹ Предмет правового регулювання – це сукупність якісно однорідних суспільних відносин, урегульованих правовими нормами.

г) фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів;

г) адміністративні та інші відносини управління за участі суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання.

Методи господарського права – це сукупність способів регулюючого впливу норм господарського права на поведінку суб'єктів господарських правовідносин. Концептуально методи господарського права ґрунтуються на двох принципах: *загальнодозвільному* («дозволено все, що не заборонено законом»), за яким діють підприємства і підприємці, та *зобов'язуючому* («суб'єкти господарського права зобов'язані і мають вчиняти те, що на них покладено законом»). Цей принцип в основному стосується органів державного управління економікою. Як зазначається в статті 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

В умовах становлення ринкової економіки переважно застосовується *метод автономних рішень* суб'єктів господарських відносин. Він ґрунтується на тому, що суб'єкти господарювання мають право з власної ініціативи приймати будь-які рішення, які не суперечать законодавству України. Це означає, що суб'єкти господарських відносин самостійно: а) планують свою господарську діяльність; б) в межах законодавства вільно обирають предмети господарських договорів і визначають зобов'язання в них, інші умови господарських взаємовідносин.

Існує ще *метод владних приписів* (вимог законів і вказівок компетентних органів, обов'язкових для суб'єктів господарських відносин). Згідно з ним діяльність (поведінка) суб'єктів господарювання підпорядковується обов'язковим моделям правовідносин, визначеним законодавством. Це, зокрема, обов'язковість дотримання заборон закону щодо здійснення господарської діяльності (ліцензії, квоти, спеціальні режими тощо), обов'язок визначених у законодавстві суб'єктів господарювання укладати з державою державні контракти та ін.

У господарському праві діє також *метод рекомендації*. Держава регулює поведінку суб'єктів господарських відносин шляхом рекомендованих моделей відповідних правовідносин. Наприклад, примірні форми договорів щодо окремих видів відносин, методичні рекомендації стосовно окремих видів діяльності у сфері господарювання – це приклади застосування державою зазначеного методу.

Залежно від конкретних господарських ситуацій, інтересу держави стосовно тих або інших господарських відносин та інших чинників, що регулюють господарське життя, можуть використовуватися будь-які із зазначених методів, виходячи з того, який з них буде найефективнішим.

1.2. Господарські відносини

Господарські відносини – це відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Господарські відносини як предмет регулювання складаються лише з двох елементів – організаційного (організація виробництва, обігу) і майнового. Сукупність господарських відносин у такому вузькому розумінні є предметом господарського права. За предметом у такому розумінні господарське право вирізняється з інших галузей права, норми яких діють у сфері господарювання.

Господарські відносини мають певні **ознаки**.

Насамперед, це *обмежене, порівняно з цивільним правом, коло суб'єктів*. Такими суб'єктами є учасники відносин у сфері господарювання, перелік яких встановлено ст. 2 ГК України. Це:

- суб'єкти господарювання,
- споживачі,
- органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією,
- громадяни, громадські та інші організації, які виступають за сновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Особливим суб'єктом господарських відносин є держава, від імені якої діють її органи.

Другою характерною ознакою господарських відносин є існування організаційно-господарських зобов'язань як окремого виду господарських зобов'язань, а також поєднання в господарських відносинах організаційних і майнових елементів. Таке поєднання зумовлене тим, що однією з правових підстав виникнення та функціонування господарських правовідносин між суб'єктами господарювання та їх контрагентами є, зокрема, державні замовлення і державні завдання (ст. 13 ГК України). Правовою підставою виникнення господарських правовідносин є рішення їхніх суб'єктів укласти відповідний договір: господарський (ст. 184 ГК України) або організаційно-господарський (ст. 186 ГК України). Ці рішення ґрунтуються, зокрема, на планах учасників господарських відносин (плани економічного і соціального розвитку, бізнес-плани тощо).

Третя ознака господарських відносин – їх матеріальний зміст, тобто суспільне виробництво і реалізація (оборот) суб'єктами господарювання продукції (виконаний робіт, надання послуг).

Види господарських відносин. Відповідно до ч. 4 ст. 3 ГК України сферу господарських відносин становлять **господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.**

Господарсько-виробничими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності (ч. 5 ст. 3 ГК України).

Під організаційно-господарськими відносинами розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (ч. 6 ст. 3 ГК України).

Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами (ч. 7 ст. 3 ГК України). Слід зазначити, що регулювання цих відносин у зв'язку з їх особливим характером здійснюється не нормами ГК України, а положеннями локальних правових актів, що приймаються самими господарськими організаціями стосовно своїх структурних підрозділів.

Господарські правовідносини можуть бути класифіковані за різними ознаками.

Так, за характером правовідносин розрізняють:

1) **відносини з безпосереднього здійснення господарської діяльності** (виробництва та реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг);

2) **відносини з організації господарської діяльності** (державна реєстрація, ліцензування, патентування, квотування та інші форми державного регулювання господарської діяльності).

За *взаємним становищем сторін* правовідносини поділяються на:

1) **горизонтальні**, учасники яких рівноправні;

2) **вертикальні**, в яких одним із учасників виступає орган управління, в тому числі власник майна чи уповноважений ним орган.

За *сферою дії* правовідносини поділяються на:

1) **внутрішньогосподарські**, що виникають всередині господарської організації між її структурними підрозділами;

2) **міжгосподарські** (зовнішньогосподарські), що виникають між юридично самостійними суб'єктами господарювання.

За *галузями господарювання і сферами управління*, в яких вони виникають і функціонують, виділяють такі правовідносини:

1) у галузі промисловості;

2) у галузі сільського господарства;

3) у галузі транспорту;

4) у галузі капітального будівництва;

5) у сфері приватизації;

6) у сфері антимонопольного (конкурентного) регулювання;

7) у сфері зовнішньоекономічної діяльності тощо.

1.3. Господарське законодавство

Господарське законодавство становить нормативну основу господарського правопорядку.

Господарське законодавство – це сукупність нормативно-правових актів і правових норм, які регулюють відносини щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності та керівництва (організації) такою діяльністю.

Господарському законодавству України притаманні такі ознаки:

1) **множинність актів господарського законодавства**. Це обумовлено тим, що законодавство регулює різні види господарсь-

кої діяльності (промислову, будівельну, транспортну, інноваційну тощо), кожен з яких має суттєві особливості, які враховуються у спеціальних актах. Також українська економіка знає різні форми власності, що теж відповідним чином диференціює акти господарського законодавства (наприклад, Закон України «Про оренду державного та комунального майна» від 10 квітня 1992 р.);

2) *комплексний зміст основних нормативних актів*. Більшість актів містять норми різних галузей права (господарського, цивільного, фінансового, трудового тощо), які стосуються окремого предмета правового регулювання – підприємництва, страхування, інвестування тощо. Господарське право комплексним актам надає перевагу в порівнянні з іншими;

3) *застосування актів неіснуючої держави (СРСР)*. Такі акти застосовуються за умови, що вони не суперечать Конституції і законам України. Наприклад, Положення про поставки товарів народного споживання від 25 липня 1988 р.;

4) *кодифікованість господарського законодавства*. ГК України був прийнятий одночасно з ЦК України 16 січня 2003 р. і набув чинності з 1 січня 2004 р. Кодекс складається з дев'яти розділів, 41 глави і 418 статей, які визначають основи господарювання в Україні;

5) *наявність актів обмеженої сфери дії* (відомчих, регіональних, локальних).

Господарське право має складну, багатоступеневу побудову. Воно складається з великої кількості нормативних актів різної юридичної чинності і становить систему господарського законодавства.

Отож, **система господарського законодавства** – це розташування господарсько-правових актів у відповідному порядку, з врахуванням їх зв'язків та властивостей.

За юридичною силою (**вертикальна система**) господарські акти поділяються так:

1) *Конституція України*, яка визначає засади державного регулювання суспільних відносин у сфері економіки; регулює відносини власності (зокрема право власності Українського народу); визначає право громадян на підприємницьку діяльність; регламентує повноваження органів державної влади у сфері господарської діяльності тощо;

2) *господарські закони*. Вони поділяються на:

- *загальні* (наприклад, ГК України та ЦК України);
- *спеціальні* (щодо правового статусу суб'єктів господарювання – Закони України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р., «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 р., «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 р. тощо; окремих видів господарської діяльності – Кодекс торговельного мореплавства від 23 травня 1995 р., Повітряний кодекс від 4 травня 1993 р., Закони України «Про страхування» від 7 березня 1996 р., «Про транспорт» від 10 листопада 1994 р., «Про зв'язок» від 16 травня 1995 р., «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р., «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р. тощо; правовий режим майна суб'єктів господарювання – Закон України «Про оренду державного та комунального майна» від 10 квітня 1992 р. та ін.);

3) *підзаконні акти з господарських питань*:

- укази Президента України;
- постанови, розпорядження, декрети Кабінету Міністрів України;
- постанови Верховної Ради України;
- відомчі нормативні акти міністерств, державних комітетів та інших центральних органів виконавчої влади;
- регіональні нормативні акти органів місцевого самоврядування;

4) *локальні нормативні акти*. Приймаються безпосередньо суб'єктами господарювання або їх засновниками.

Джерелом господарського права можуть бути міжнародні акти. Відповідно до ст. 10 Конституції України міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Горизонтальна система господарського законодавства обумовлена предметом правового регулювання. Структурними підрозділами системи господарського законодавства є окремі законодавчі інститути. Інститут становить групу нормативних актів, які регламентують однорідні відносини.

Наприклад, законодавство інституту договірної права (ЦК України, ГК України); законодавство про страхування (Закон України «Про страхування» від 7 березня 1996 р.); законодавство про захист економічної конкуренції (Закон України «Про захист еконо-

мічної конкуренції» від 11 січня 2001 р.); законодавство про зовнішньоекономічну діяльність (Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р.); законодавство регулювання ринку капіталу (Закони України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р., «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30 жовтня 1991 р.); законодавство про нормативні документи (Закон України «Про метрологію та метрологічну діяльність» від 11 лютого 1998 р., Декрет Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію та сертифікацію» від 10 травня 1993 р.); законодавство про правове становище суб'єктів господарювання (Закони України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 р., «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р.) тощо.

1.4. Державне регулювання економіки

Господарська діяльність (як і будь-яка інша) вимагає організації та управління.

Господарські системи можуть бути різних рівнів: вищого – економіка країни (макроекономіка), середнього – економіка певного регіону, локального – суб'єкти господарювання, проміжних – господарські об'єднання, промислово-фінансові групи та інші об'єднання суб'єктів господарювання. Складність господарської система обумовлює складність і рівень регулювання.

Формами управління будь-якою господарською системою є:

- 1) нормативне регулювання (тобто встановлення правил здійснення господарської діяльності конкретної системи);
- 2) планування (визначення з фіксацією у відповідному правовому документі основних напрямів і конкретних результатів діяльності господарської системи певного рівня);
- 3) управління поточними справами (вирішення конкретних організаційних питань);
- 4) контроль (встановлення ступеня відповідності фактичних напрямів і результатів діяльності учасників господарської системи певного рівня встановленим правилам, виявлення порушень, вжиття заходів щодо їх усунення).

Хоча всі рівні організації господарської діяльності необхідні, проте державний має особливе значення, зумовлене роллю держави в суспільному житті.

Заінтересованість держави в чіткій організації господарського життя зумовлена також наявністю у неї на праві власності значного масиву майна (насамперед, засобів виробництва), що, відповідно, вимагає від держави як власника забезпечення управління державним сектором економіки.

Крім того, у держави є потреба в забезпеченні джерел поповнення державного бюджету для виконання нею функції організатора господарського життя в країні, зокрема для реалізації державних програм із залученням суб'єктів господарювання.

Тому ГК України закріплює низку положень щодо форм реалізації державної економічної політики та її напрямів.

Державна економічна політика – це закріплені у відповідних економіко-правових документах (прогнозах, програмах, законодавчих актах) цілі і завдання, що ставить держава, забезпечуючи комплексне вирішення подвійного завдання: поєднання в економічному житті ринкових засад господарювання і соціальної спрямованості економіки, що ґрунтується на оптимальному узгодженні інтересів суб'єктів господарювання, споживачів, суспільства в цілому та його різних верств.

Стаття 10 ГК закріплює **основні напрями економічної політики держави**:

1) *структурно-галузева політика*, спрямована на здійснення державою прогресивних змін у структурі народного господарства, вдосконалення міжгалузевих і внутрішньогалузевих пропорцій, стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та зростання рівня життя населення.

Складовими цієї політики є промислова, аграрна, будівельна та інші сфери економічної політики, щодо яких держава здійснює порівняно самостійний комплекс заходів стимулювального вливу;

2) *інвестиційна політика*, спрямована на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного

й відповідального використання цих коштів і здійснення контролю за ним;

3) *амортизаційна політика*, спрямована на створення суб'єктам господарювання найбільш сприятливих і рівноцінних умов забезпечення процесу простого відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно на якісно новій техніко-технологічній основі;

4) *політика інституційних перетворень*, спрямована на формування раціональної багатоукладної економічної системи шляхом трансформування відносин власності, здійснення роздержавлення економіки, приватизації та націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм власності та господарювання, еквівалентності відносин обміну між суб'єктами господарювання, державну підтримку і захист усіх форм ефективного господарювання та ліквідацію будь-яких протизаконних економічних структур;

5) *цінова політика*, спрямована на регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових і роздрібних цін;

6) *антимонопольно-конкурентна політика*, спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки;

7) *бюджетна політика*, спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у народне господарство, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу;

8) *податкова політика*, спрямована на забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів гос-

подарювання, стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їхніх доходів;

9) *грошово-кредитна політика*, спрямована на забезпечення народного господарства економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу, залучення коштів суб'єктів господарювання та населення до банківської системи, стимулювання використання кредитних ресурсів на потреби функціонування і розвитку економіки;

10) *валютна політика*, спрямована на встановлення та підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів та їх ефективне використання;

11) *зовнішньоекономічна політика*, спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку та вітчизняного товаровиробника;

12) *екологічна політика* забезпечує раціональне використання та повноцінне відтворення природних ресурсів, створення безпечних умов життєдіяльності населення, що регулюється системою екологічного законодавства;

13) *соціальна політика* щодо захисту прав споживачів, найманих працівників, працездатного безробітного населення, непрацездатних громадян тощо. Цей напрям регулюється системою трудового законодавства та законодавства про соціальне забезпечення.

Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 р. визначає основні принципи такої політики, в тому числі збалансоване врахування інтересів різних категорій учасників господарських відносин – суб'єктів господарювання, громадян, держави (ст. 4), зміст державної регуляторної політики та напрями її забезпечення (статті 5–14), повноваження органів державної влади (в тому числі спеціально уповноважених) і місцевого самоврядування щодо здійснення державної регуляторної політики у сфері господарювання (статті 15–40).

Держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм економічного та соціального

розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності.

Господарський кодекс (статті 12–17) визначає основні **засоби державного регулювання господарської діяльності**:

1) *державне замовлення*. Є засобом державного регулювання економіки шляхом формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів продукції (робіт, послуг), необхідної для пріоритетних державних потреб, розміщення державних контрактів на поставку (закупівлю) цієї продукції (виконання робіт, надання послуг) серед суб'єктів господарювання, незалежно від їх форми власності.

Державний контракт – це договір, укладений державним замовником від імені держави з суб'єктом господарювання – виконавцем державного замовлення, в якому визначаються економічні та правові зобов'язання сторін і регулюються їх господарські відносини (ст. 13 ГК України).

2) *Ліцензування, патентування та квотування*. Ліцензія – це документ державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання – ліцензіата – на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності впродовж визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов. Відносини, пов'язані з ліцензуванням певних видів господарської діяльності, регулюються Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р.

Цей закон визначає види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, порядок їх ліцензування, встановлює державний контроль у сфері ліцензування, відповідальність суб'єктів господарювання та органів ліцензування за порушення законодавства у сфері ліцензування. Відповідно до статті 9 Закону ліцензуванню підлягають, зокрема, такі види господарської діяльності:

- 1) банківська діяльність;
- 2) професійна діяльність на ринку цінних паперів;
- 3) із надання фінансових послуг;
- 4) зовнішньоекономічна діяльність;
- 5) діяльність у галузі телебачення і радіомовлення;
- 6) діяльність у сфері електроенергетики та використання ядерної енергії;

- 7) діяльність у сфері освіти;
- 8) діяльність у сфері інтелектуальної власності;
- 9) виробництво і торгівля спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами;
- 10) діяльність у сфері телекомунікацій;
- 11) будівельна діяльність.

З урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15 лютого 1995 р., ліцензуванню підлягає діяльність з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Усього стаття налічує 45 найменувань видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню.

У сферах, пов'язаних із торгівлею за грошові кошти (готівку, чеки, а рівно з використанням інших форм розрахунків та платіжних карток на території України), обміном готівкових валютних цінностей (у тому числі операції з готівковими платіжними засобами, вираженими в іноземній валюті, та з платіжними картками), у сфері грального бізнесу та побутових послуг, інших сферах, визначених законом, може здійснюватися *патентування підприємницької діяльності суб'єктів господарювання*.

Торговий патент – це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта господарювання займатися певними видами підприємницької діяльності впродовж встановленого строку. Спеціальний торговий патент – це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта господарювання на особливий порядок оподаткування відповідно до закону. Порядок патентування певних видів підприємницької діяльності встановлюється Законом України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності» від 26 березня 1996 р.

У необхідних випадках держава застосовує *квотування*, встановлюючи граничний обсяг (квоти) виробництва чи обігу певних товарів і послуг. Порядок квотування виробництва та/або обігу (включаючи експорт та імпорт), а також розподілу квот встановлюється Кабінетом Міністрів України відповідно до закону.

3) *Сертифікація та стандартизація*. Стандарт – це документ, розроблений на основі консенсусу та затверджений уповноваженим органом, що встановлює призначені для загального і багаторазового використання правила, інструкції або характеристики,

які стосуються діяльності чи її результатів, включаючи продукцію, процеси або послуги, дотримання яких є обов'язковим. Стандарт може містити вимоги до термінології, позначок, пакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи послуги (ст. 1 Закону України «Про стандартизацію» від 17 травня 2001 р.).

Сертифікація – це підтвердження відповідності якості продукції та послуг вимогам стандартів, що здійснюється з метою запобігання наданню послуг та реалізації продукції, небезпечних для життя, здоров'я та майна громадян і довкілля, сприяння споживачеві в виборі продукції, створення умов для участі суб'єктів господарювання в міжнародному економічному, науково-технічному співробітництві та міжнародній торгівлі.

Види та порядок сертифікації продукції та послуг встановлюються Декретом Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію» від 10 травня 1993 р.

4) *Дотації та інші засоби державної підтримки суб'єктів господарювання.* Відповідно до ст. 16 ГК України, згідно з якою держава може надавати *дотації* суб'єктам господарювання:

- на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування;

- на виробництво життєво важливих лікарських препаратів та засобів реабілітації інвалідів;

- на імпорتنі закупівлі окремих товарів;

- послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення;

- суб'єктам господарювання, що опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень на рівні, необхідному для підтримання їх діяльності;

- на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект, а також в інших випадках, передбачених законом.

Держава може здійснювати *компенсації або доплати* сільськогосподарським товаровиробникам за сільськогосподарську продукцію, що реалізується ними державі.

5) *Надання інвестиційних, податкових та інших пільг.* Відповідно до ст. 17 ГК України система оподаткування ґрунтується на принципах економічної доцільності, соціальної справедливості,

поєднання інтересів суспільства, держави, територіальних громад, суб'єктів господарювання та громадян.

З метою вирішення найважливіших економічних і соціальних завдань держави закони, якими регулюється оподаткування суб'єктів господарювання, повинні передбачати:

- оптимальне поєднання фіскальної та стимулюючої функцій оподаткування;

- стабільність (незмінність) упродовж кількох років загальних правил оподаткування;

- усунення подвійного оподаткування;

- узгодженість із податковими системами інших країн.

Ставки податків мають нормативний характер і не можуть встановлюватись індивідуально для окремого суб'єкта господарювання.

Система оподаткування в Україні повинна передбачати граничні розміри податків і зборів, які можуть справлятися із суб'єктів господарювання. При цьому податки та інші обов'язкові платежі, що відповідно до закону включаються до ціни товарів (робіт, послуг) або впливають на їх собівартість, сплачуються суб'єктами господарювання незалежно від результатів їх господарської діяльності.

Податкова пільга – це передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі. Порядок та підстави надання податкових пільг суб'єктам господарювання регламентується Податковим кодексом України від 2 грудня 2010 р.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р. державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється з метою реалізації економічної, науково-технічної і соціальної політики. В Україні створюються пільгові умови інвесторам, що здійснюють інвестиційну діяльність у найбільш важливих для задоволення суспільних потреб напрямках, насамперед соціальній сфері, технічному і технологічному вдосконаленні виробництва, створенні нових робочих місць для громадян, які потребують соціального захисту, впровадженні відкриттів і винаходів, в агропромисловому комплексі, в реалізації програм ліквідації наслідків Чорнобильської аварії, у виробництві будівельних матеріалів, в галузі освіти, культури, охорони культурної спадщини, охорони навколишнього середовища і здоров'я.

Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 р. (ст. 11) для іноземних інвесторів на території України встановлює національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності, за винятками, передбаченими законодавством України та міжнародними договорами України.

Для окремих іноземних інвесторів-суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, що реалізуються відповідно до державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери і територій, може встановлюватися пільговий режим інвестиційної та іншої господарської діяльності.

б) *регулювання цін та тарифів*. Відповідно до ч. 5 ст. 191 ГК України державне регулювання цін здійснюється шляхом встановлення:

- фіксованих державних та комунальних цін;
- граничних рівнів цін, граничних рівнів торговельних надбавок і постачальницьких винагород;
- граничних нормативів рентабельності;
- запровадження обов'язкового декларування зміни цін.

Основні принципи встановлення і застосування цін і тарифів, організацію контролю за їх дотриманням, відповідальність суб'єктів господарювання за порушення державної дисципліни цін в Україні визначає Закон України «Про ціни та ціноутворення» від 23 лютого 2006 р.

Правові форми державного регулювання економіки реалізуються за допомогою певних способів впливу на поведінку суб'єктів господарювання (методів державного регулювання економікою).

Методи державного регулювання економікою – це передбачені законодавством способи впливу держави на поведінку суб'єктів господарського життя з метою отримання необхідного для суспільства результату. Розрізняють адміністративні та економічні методи.

Адміністративні методи – це такі способи впливу держави, коли необхідний суспільству результат досягається шляхом прямого наказу компетентного органу, що підлягає обов'язковому та однозначному виконанню суб'єктом господарювання.

Ці методи мають як позитивні сторони (вони є швидкодіючими, тобто необхідний результат досягається через незначний проміжок часу), так і негативні (не враховуються належним чином

економічні інтереси виконавців). Прикладом таких методів є: державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності, деяких видів господарських договорів, ліцензування, встановлення податкових ставок та інших платежів тощо.

Економічні методи – це такі способи вливу держави, коли необхідний суспільству результат досягається через економічний інтерес виконавців.

Останнє обумовлює надійність дії цих методів, водночас економічні методи мають негативну сторону – повільність дії: бажаний для суспільства результат настає через значний проміжок часу. До економічних методів слід віднести:

- встановлення податкових пільг;
- державне кредитування суб'єктів господарювання;
- надання дотацій;

– застосування господарсько-правових санкцій за порушення встановленого державою порядку в сфері господарювання.

У сучасних умовах господарювання держава в комплексі застосовує економічні та адміністративні методи. При цьому домінування тих чи інших методів залежить від стану економіки, надзвичайних обставин (стихійне лихо, війна тощо), а також завдань, що стоять перед державою щодо вирішення тих чи інших питань суспільного життя.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які причини виникнення господарського права?
2. Що таке комплексна галузь права?
3. Що Ви розумієте під поняттям «господарська діяльність»?
4. Що таке некомерційна господарська діяльність?
5. Що таке сфера суспільного виробництва?
6. Яка мета господарювання?
7. Яка мета підприємництва?
8. Як співвідносяться поняття «комерційна», «господарська», «підприємницька» діяльність?
9. Які принципи господарювання і підприємництва є спільними?

Список рекомендованої літератури

1. Вінник О. Проблеми кодифікації законодавства, що регулює суспільні відносини у сфері ринкової економіки / О. Вінник // Вісник Київського університету. Юридичні науки. Вип. 36. – 1998. – С. 10–15.

2. Віхров О. Управління господарською діяльністю як категорія господарського права / О. Віхров // Право України. – 2007. – № 12. – С. 47–52.
3. Задахайло Д.В. Державне регулювання ринкових відносин як актуальна юридична проблема / Д.В. Задахайло // Українське комерційне право. – 2005. – № 6. – С. 10–17.
4. Знаменский Г.Л. Хозяйственное законодательство Украины. Формирование и перспективы развития / Г.Л. Знаменский. – К.: Наукова думка, 1996. – 63 с.
5. Карчевський К.А. Господарські (підприємницькі) правовідносини: поняття та види / К.А. Карчевський // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 4. – С. 106–109.
6. Карчевський К.А. Ліцензування господарської діяльності: правова природа, джерела правового регулювання, поняття та ознаки / К.А. Карчевський // Вісник Харківського НУВС. – 2009. – № 44. – С. 180–188.
7. Кузьменко А. Підприємництво як інститут господарського права і предмет інформаційно-ідеологічного протидіювання / А. Кузьменко // Юридичний журнал. – 2009. – № 3. – С. 24–43.
8. Нижний А. Ще раз про співвідношення цивільного та господарського кодексів України / А. Нижний // Юридична Україна. – 2007. – № 9. – С. 46–51.
9. Поповська І.П. Правові засади програмного регулювання господарської діяльності в Україні / І.П. Поповська // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 4. – С. 111–113.
10. Приватні та публічні інтереси, їх роль і відображення в господарському праві / О. Вінник // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 5. – С. 11–13.
11. Примак В. Реалізація чинних Цивільного та Господарського кодексів України: проблеми та перспективи / В. Примак // Юридична Україна. – 2006. – № 1. – С. 89–92.
12. Провоторова Є. Правові аспекти визначення критеріїв видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню / Є. Провоторова // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 4. – С. 23–25.
13. Саніахметова Н.О. Правовий захист підприємництва в Україні: навчальний посібник / Н.О. Саніахметова. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 336 с.
14. Смолин Г.В. До питання співвідношення цивільного і господарського права / Г.В. Смолин // Науковий вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – № 2. – С. 68–73.
15. Титова О. Концепція та програма модернізації господарського законодавства України / О. Титова // Право України. – 2008. – № 6. – С. 73–77.
16. Устименко В.А. Правовий господарський порядок як засіб забезпечення сталого розвитку економіки України / В.А. Устименко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 11. – С. 47–48.
17. Шаповалова О. Змістовно-понятійний аспект адаптації господарського законодавства до вимог сталого розвитку / О. Шаповалова // Право України. – 2007. – № 5. – С. 100–104.
18. Шпомер А.Л. Ліцензування господарської діяльності як засіб державного регулювання економіки / А.Л. Шпомер // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 41–44.
19. Ющик О.І. Господарський кодекс у правовій системі України / О.І. Ющик // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 1. – С. 135–140.

Тема 2

СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

- 2.1. *Поняття, ознаки та види суб'єктів господарських правовідносин*
- 2.2. *Порядок утворення та державна реєстрація суб'єктів господарювання*
- 2.3. *Припинення суб'єкта господарювання*
- 2.4. *Правове регулювання банкрутства суб'єктів господарської діяльності*

2.1. Поняття, ознаки та види суб'єктів господарських правовідносин

У господарському праві поняття суб'єкта визначається тим, що суб'єктами господарського права є учасники господарських відносин.

Згідно зі ст. 2 ГК України **учасниками відносин у сфері господарювання є:**

- а) суб'єкти господарювання;
- б) споживачі;
- в) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією;
- г) громадяни, громадські та інші організації, які виступають за сновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Таким чином, усіх вищезазначених суб'єктів можна розглядати як суб'єктів господарського права.

Найбільшу і найважливішу для господарської діяльності групу суб'єктів господарського права становлять суб'єкти господарювання. Тому саме їх правовому статусу приділяється головна увага у цій темі.

Суб'єктами господарювання (ч. 1 ст. 55 ГК України) є *учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть*

відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Наведене визначення дає підстави виокремити такі **ознаки суб'єкта господарювання**:

1) *суб'єкти мають певну організаційно-правову форму, у якій здійснюється господарська або управлінська діяльність. Організаційно-правову форму можна визначити як передбачену або санкціоновану правом організаційну структуру, в якій діє суб'єкт господарського права. Це або одна з форм підприємства, або установа (наприклад, міністерство), або організація (наприклад, об'єднання громадян, яке є учасником господарських відносин);*

2) *він має юридично відокремлене і закріплене за ним майно у формі основних фондів, обігових коштів, інших цінностей. Тобто, у майновому відношенні суб'єкт господарського права є самостійним і не залежить у своїх рішеннях від засновників і учасників. Майно суб'єкта господарського права відокремлюється і закріплюється за ним у правовій формі, елементами якого господарське право визначило установчі документи (установчий договір, статут, акт про створення, положення) суб'єкта, самостійний або зведений (для господарських об'єднань) баланс, який відображає вартість майна суб'єкта в цілому. Він безпосередньо здійснює господарську діяльність;*

3) *господарська правосуб'єктність, тобто визначається законодавством за певним суб'єктом господарювання можливість бути суб'єктом права (мати і здійснювати господарські права і обов'язки, відповідати за їх належне виконання). Такий суб'єкт є учасником господарських правовідносин та безпосередньо здійснює господарську діяльність;*

4) *він несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах закріпленого за ним майна.*

Види суб'єктів господарювання (ч. 2 ст. 55 ГК України):

1) *господарські організації* – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) *громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.*

У теорії господарського права обґрунтована точка зору, що до суб'єктів господарювання належать також філії, представництва та інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності. Це положення було закріплене в ч. 2 ст. 55 ГК України, проте Законом України від 4 лютого 2005 р. структурні одиниці були виключені з суб'єктів господарювання.

Відповідно до ст. 55-1 ГК України діяльність суб'єкта господарювання визнається фіктивною, якщо суб'єкт господарювання:

1) зареєстровано (перереєстровано) на недійсні (втрачені, загублені) та підроблені документи;

2) незареєстровано у державних органах, якщо обов'язок реєстрації передбачено законодавством;

3) зареєстровано (перереєстровано) у органах державної реєстрації фізичними особами з подальшою передачею (оформленням) у володіння чи управління підставним (неіснуючим), померлим, безвісти зниклим особам або таким особам, що не мали наміру провадити фінансово-господарську діяльність або реалізовувати повноваження;

4) зареєстровано (перереєстровано) та проваджено фінансово-господарську діяльність без відома та згоди його засновників та призначених у законному порядку керівників.

Ознаки фіктивності дають підстави для звернення до суду про припинення юридичної особи або припинення діяльності фізичною особою-підприємцем, у тому числі визнання реєстраційних документів недійсними.

2.2. Порядок утворення та державна реєстрація суб'єктів господарювання

Створення суб'єкта господарювання – це сукупність юридично значущих та послідовних дій щодо прийняття рішення про створення господарської організації, завершення яких призводить до державної реєстрації.

Відповідно до ч. 1 ст. 56 ГК України суб'єкт господарювання може бути утворений:

1) за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу (загальний порядок). Уповноважені

органи, які можуть бути засновниками підприємств, визначає власник. Наприклад, щодо державних унітарних підприємств – це відомчі Кабінету Міністрів України органи державної виконавчої влади: міністерства, державні комітети, інші центральні органи державної виконавчої влади. Вони приймають рішення про створення державних підприємств, затверджують статuti і контролюють їх дотримання, укладають та розривають контракти з керівниками підприємств, контролюють ефективність використання закріпленого за підприємствами майна, його збереження.

Засновники суб'єкта господарювання мають право:

- обирати організаційну форму суб'єкта господарювання; визначати цілі і предмет діяльності;
- приймати рішення про створення суб'єкта, затверджувати в установленому порядку статут;
- передавати безоплатно на баланс суб'єкта господарювання основні фонди та обігові кошти;
- формувати органи управління, визначати у статуті межі їхніх повноважень тощо.

2) у випадках, спеціально передбачених законодавством, – **за рішенням інших органів, організацій і громадян (спеціальний порядок)**. Так, в окремих випадках (наприклад, щодо підприємств будівельного комплексу) функції і повноваження щодо утворення державних унітарних підприємств Кабінет Міністрів України делегує господарським об'єднанням: корпораціям, концернам тощо.

Способами утворення суб'єкта господарювання також є:

- 1) заснування нового суб'єкта;
- 2) реорганізація діючого суб'єкта (злиття, приєднання, виділення, поділ, перетворення);
- 3) примусовий поділ (виділення) діючого суб'єкта за розпорядженням антимонопольних органів відповідно до антимонопольного-конкурентного законодавства.

Стадії створення нової юридичної особи:

1) *стадія волевиявлення* (приймається рішення про створення юридичної особи);

2) *організаційна стадія, що має на меті створення юридичної особи і прийняття статуту, або засновницького договору, а також формування органів управління юридичної особи*, відповідно до ст. 57 ГК України і ст. 4 Закону України «Про господарські

товариства». Цей закон вимагає наявність статуту лише для акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю і товариств з додатковою відповідальністю;

3) *державна реєстрація юридичної особи;*

4) *відкриття банківського рахунку, виготовлення печатки, постановка на облік в державній податковій інспекції, управлінні статистики, відділенні Пенсійного фонду, фонду зайнятості, фонду соціального страхування тощо.*

Для окремих видів юридичних осіб – суб'єктів господарювання законами України може передбачатися інший порядок створення суб'єктів господарювання.

Стаття 57 ГК України встановлює **вимоги до змісту установчих документів** юридичної особи. В установчих документах повинні бути зазначені найменування та місцезнаходження юридичної особи, мета і предмет господарської діяльності, склад і компетенція органів управління, порядок прийняття ними рішень, порядок формування майна, розподілу прибутків та збитків, умови реорганізації та ліквідації, якщо інше не передбачено законом.

Установчі документи господарського товариства повинні містити також відомості про вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників та учасників, склад і компетенцію органів товариства та порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, з яких необхідна одностайність або кваліфікована більшість голосів, інші відомості, передбачені законом (ст. 82 ГК України).

Залежно від організаційно-правової форми суб'єкта господарювання, необхідними для нього **установчими документами є:**

1) *статут* (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, кооперативи, державні комерційні підприємства, казенні підприємства, комунальні унітарні підприємства, приватні підприємства, статутні об'єднання підприємств). Статут відповідно до ч. 4 ст. 57 ГК України повинен містити відомості про найменування і місцезнаходження, мету і предмет діяльності, розмір і порядок утворення статутного та інших фондів, порядок розподілу прибутків і збитків, про органи управління і контролю, їх компетенцію, порядок прийняття ними рішень, порядок реорганізації та ліквідації

суб'єкта господарювання, а також інші відомості, пов'язані з особливостями організаційної форми юридичної особи, передбачені законодавством. Він може містити й інші відомості, що не суперечать законодавству;

2) *положення*. Він визначає господарську компетенцію органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи інших суб'єктів у випадках, визначених законом (ч. 4 ст. 57 ГК України);

3) *рішення про утворення суб'єкта господарювання* (ч. 1 ст. 57 ГК України);

4) *засновницький договір* (повні товариства, командитні товариства, договірні об'єднання підприємств). У засновницькому договорі відповідно до ч. 3 ст. 57 ГК України засновники зобов'язуються утворити юридичну особу, визначають порядок спільної діяльності щодо його утворення, умови передачі йому свого майна, порядок розподілу прибутків і збитків, управління діяльністю та участі в ньому засновників, інші умови діяльності суб'єкта господарювання, які передбачені законом, а також порядок його реорганізації та ліквідації відповідно до закону.

Установчі документи юридичної особи згідно зі ст. 8 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 15 травня 2003 р. викладаються письмово державною мовою, прошиваються, пронумеровуються та підписуються засновниками (учасниками), якщо законом не встановлено інший порядок їх затвердження. Підписи засновників (учасників) на установчих документах повинні бути нотаріально посвідчені. У випадках, передбачених законом, вони повинні бути погоджені з відповідними державними органами.

Державна реєстрація суб'єктів господарювання – це засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру.

Відповідно до ч. 4 ст. 87 ЦК України юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації.

Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» *порядок проведення*

державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців охоплює:

1) перевірку комплектності документів, які подаються державному реєстратору, та повноти відомостей, що вказані в реєстраційній картці;

2) перевірку документів, які подаються державному реєстратору, на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації;

3) внесення відомостей про юридичну особу або фізичну особу-підприємця до Єдиного державного реєстру;

4) оформлення і видання свідоцтва про державну реєстрацію та виписки з Єдиного державного реєстру.

Державна реєстрація суб'єктів господарювання проводиться державним реєстратором виключно у виконавчому комітеті міської ради міста обласного значення або у районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації за місцезнаходженням юридичної особи або за місцем проживання фізичної особи-підприємця.

Державний реєстратор на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці:

1) проводить державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців;

2) проводить резервування найменувань юридичних осіб;

3) передає органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування повідомлення та відомості з реєстраційних карток про вчинення реєстраційних дій, у тому числі щодо створення або ліквідації відокремлених підрозділів юридичних осіб;

4) формує, веде та забезпечує зберігання реєстраційних справ;

5) здійснює оформлення та видачу свідоцтв про державну реєстрацію, а також їх заміну;

6) оформлює та видає виписки, довідки з Єдиного державного реєстру;

7) проводить державну реєстрацію змін до установчих документів юридичних осіб та державну реєстрацію зміни імені або місця проживання фізичних осіб-підприємців;

8) проводить державну реєстрацію припинення юридичних осіб та державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичними особами-підприємцями;

9) звертається до суду із заявою про зміну мети установи у встановленому законом порядку.

Підставами для відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи є:

1) невідповідність відомостей, які вказані в реєстраційній картці на проведення державної реєстрації юридичної особи, відомостям, які зазначені в документах, що подані для проведення державної реєстрації юридичної особи;

2) невідповідність установчих документів вимогам закону;

3) порушення порядку створення юридичної особи, який встановлено законом, зокрема:

– наявність обмежень на зайняття відповідних посад, встановлених законом щодо осіб, які зазначені як посадові особи органу управління юридичної особи;

– невідповідність відомостей про засновників (учасників) юридичної особи відомостям щодо них, які містяться в Єдиному державному реєстрі;

– наявність обмежень щодо вчинення засновниками (учасниками) юридичної особи або уповноваженою ними особою юридичних дій за наявності засновника юридичної особи, щодо якої прийнято рішення про припинення;

– наявність в Єдиному державному реєстрі найменування, яке тотожне найменуванню юридичної особи, яка має намір зареєструватися;

– використання у найменуванні юридичної особи повного чи скороченого найменування органу державної влади або органу місцевого самоврядування, або похідних від цих найменувань, або історичного державного найменування, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Відмова у проведенні державної реєстрації юридичної особи з інших підстав не допускається.

Строк державної реєстрації юридичної особи не повинен перевищувати три робочі дні з дати надходження встановлених у законі документів для проведення державної реєстрації юридичної особи.

Свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи повинно бути оформлено і видано (надіслано рекомендованим листом за

описом вкладення) засновнику або уповноваженій ним особі державним реєстратором не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації юридичної особи.

Строк державної реєстрації фізичної особи-підприємця не повинен перевищувати два робочі дні з дати надходження документів для проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця.

Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації юридичної особи зобов'язаний передати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, фонду загальнообов'язкового державного страхування України на випадок безробіття повідомлення про проведення державної реєстрації юридичної особи із зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру та відомості з реєстраційної картки на проведення державної реєстрації юридичної особи.

Юридичні особи мають право відкривати свої філії (відділення), представництва без створення юридичної особи.

Філією є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій.

Представництвом є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Філії та представництва не є юридичними особами. Вони наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. Керівники філій та представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності.

Відкриття вказаних підрозділів не потребує їх реєстрації. Юридична особа лише повідомляє про їх відкриття орган державної реєстрації шляхом внесення додаткової інформації в свою реєстраційну картку. Відомості про філії та представництва юридичної особи включаються до єдиного державного реєстру.

2.3. Припинення суб'єкта господарювання

Припинення суб'єкта господарювання за юридичними підставами може бути двох видів: добровільним і примусовим.

Юридичними підставами *добровільного припинення суб'єкта господарювання* є ініціатива власника цього суб'єкта чи уповноважених ним органів або передбачені законом чи установчими документами обставини (наприклад, у зв'язку із закінченням строку, на який він створювався, чи у разі досягнення мети, заради якої його було створено). Мотиви ініціативи суб'єкта господарювання закон не визначає. Це можуть бути зміна профілю діяльності, конкуренція, затоварення тощо.

Види юридичних підстав примусового припинення суб'єкта господарювання визначені в законодавстві у вигляді примірного переліку (наприклад, ч. 2 ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців»).

Примусово суб'єкт господарювання припиняється відповідно до судового рішення, постановленого на підставі:

1) визнання недійсним запису про проведення державної реєстрації через порушення закону, допущені при створенні суб'єкта господарювання – юридичної особи, які не можна усунути, у тому числі реєстрація на втрачені, викрадені чи підроблені документи або передання юридичної особи у володіння та/або управління померлим, безвісти зниклим, недієздатним особам або особам з обмеженою цивільною дієздатністю;

2) провадження суб'єктом господарювання діяльності, що суперечить установчим документам, або такої, що заборонена законом;

3) невідповідності мінімального розміру статутного капіталу суб'єкта господарювання – юридичної особи вимогам закону;

4) неподання впродовж року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону;

5) наявності в Єдиному державному реєстрі запису про відсутність суб'єкта господарювання – юридичної особи за вказаним її місцезнаходженням.

Крім того, суб'єкт господарювання може бути припинений на підставі рішення господарського суду про визнання його банк-

рутом. Порядок такого припинення визначає Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 грудня 1992 р.

Частина 1 ст. 59 ГК України передбачає дві **правові форми припинення суб'єкта господарювання**: *реорганізацію і ліквідацію*.

Реорганізація передбачає виникнення на основі діючого суб'єкта господарювання одного або більше нових суб'єктів господарювання.

У разі реорганізації суб'єкта господарювання усі його права та обов'язки переходять до правонаступника (правонаступників).

Види реорганізації суб'єкта господарювання (ч. 1 ст. 59 ГК України):

1) *злиття*. Злиття двох і більше суб'єктів господарювання в один означає перехід прав і обов'язків кожного з них до суб'єкта господарювання, що виник унаслідок правового акта злиття. У цьому випадку виникає новий суб'єкт господарювання, а суб'єкти господарювання, що злилися, припиняються;

2) *приєднання*. Приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого означає, що до останнього переходять права і обов'язки приєданого суб'єкта господарювання. Новий суб'єкт господарювання внаслідок такої реорганізації не виникає, проте суб'єкт господарювання, який приєднався, припиняється;

3) *поділ*. Поділ суб'єкта господарювання є створенням на базі одного існуючого суб'єкта господарювання двох і більше суб'єктів господарювання як суб'єктів права. За таких умов відбувається поділ усього майна суб'єкта господарювання. Такий спосіб реорганізації передбачає затвердження власником (уповноваженим органом) роздільного акта (балансу). Згідно з цим актом частини майна та відповідні права і обов'язки реорганізованого суб'єкта господарювання переходять до суб'єктів господарювання, створених унаслідок поділу;

4) *перетворення*. Перетворення суб'єкта господарювання як спосіб реорганізації означає перетворення однієї форми власності в іншу (наприклад, державної або комунальної в колективну або приватну) і, відповідно, зміну організаційно-правової форми суб'єкта господарювання. Такий спосіб реорганізації масово застосовувався в процесах корпоратизації і приватизації майна державних підприємств. При перетворенні до суб'єкта господарювання,

який щойно виник, переходять права і обов'язки колишнього суб'єкта господарювання.

У випадку **ліквідації** суб'єкт господарювання припиняється як суб'єкт права без правонаступництва. Згідно з ч. 6 ст. 59 ГК України суб'єкт господарювання *ліквідується*:

1) за ініціативою осіб, зазначених у частині першій ст. 59 ГК України;

2) у зв'язку із закінченням строку, на який він створювався, чи у разі досягнення мети, заради якої його було створено;

3) у разі визнання його в установленому порядку банкрутом, крім випадків, передбачених законом;

4) у разі скасування його державної реєстрації у випадках, передбачених законом.

Слід зазначити, що ЦК України встановлює обов'язок учасників юридичної особи або органу, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, негайно письмово повідомити про це орган, що здійснює державну реєстрацію (ч. 1 ст. 105 ЦК України). Такий же обов'язок встановлено і ч. 1 ст. 34 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців».

Ліквідаційний процес передбачає вжиття щодо суб'єкта господарювання таких заходів:

1) орган (особа), який прийняв рішення про ліквідацію суб'єкта господарювання, встановлює порядок та визначає строки проведення ліквідації, а також строк для заяви претензій кредиторами, що не може бути меншим, ніж два місяці з дня оголошення про ліквідацію;

2) ліквідаційна комісія або інший орган, який проводить ліквідацію суб'єкта господарювання, вміщує в тих же друкованих органах, в яких публікувалося оголошення про реорганізацію чи ліквідацію господарської організації або припинення діяльності індивідуального підприємця, повідомлення про його ліквідацію та про порядок і строки заяви кредиторами претензій, а явних (відомих) кредиторів повідомляє персонально у письмовій формі у встановлені ГК України чи спеціальним законом строки;

3) одночасно ліквідаційна комісія вживає необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості суб'єкта господарювання, який ліквідується, та виявлення вимог кредиторів, із пись-

мовим повідомленням кожного з них про ліквідацію суб'єкта господарювання;

4) ліквідаційна комісія оцінює наявне майно суб'єкта господарювання, який ліквідується, і розраховується з кредиторами, складає ліквідаційний баланс та подає його власнику або органу, який призначив ліквідаційну комісію. Достовірність та повнота ліквідаційного балансу повинні бути перевірені у встановленому законодавством порядку.

Згідно з ч. 1 ст. 111 ЦК України ліквідаційна комісія після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами складає проміжний ліквідаційний баланс, який містить відомості про склад майна юридичної особи, що ліквідується, перелік пред'явлених кредиторами вимог, а також про результати їх розгляду. Проміжний ліквідаційний баланс затверджується учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи.

Саме від дня затвердження проміжного ліквідаційного балансу починається виплата грошових сум кредиторам юридичної особи, що ліквідується (за винятком кредиторів четвертої черги, виплати яким провадяться зі спливом місяця від дня затвердження проміжного ліквідаційного балансу (ч. 2 ст. 111 ЦК України)).

Майнові претензії кредиторів до суб'єкта господарювання, що ліквідується, задовольняються з майна цього суб'єкта, якщо інше не передбачено ГК та іншими законами. При цьому законодавець припускає, що відповідного майна для задоволення претензій всіх кредиторів для задоволення претензій може не вистачити (презумпція недостатності майна). Тому черговість та порядок задоволення вимог кредиторів визначаються відповідно до закону.

Так, залежно від підстав ліквідації суб'єкта господарювання встановлено два види черговості. Наприклад, якщо суб'єкт господарювання ліквідується у звичайному порядку, діє черговість, встановлена ст. 112 ЦК України.

Якщо суб'єкт господарювання оголошений банкрутом, діє черговість, визначена статтею 31 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Звичайна черговість – це першочергові та інші борги підприємства-боржника. Згідно з ч. 1 ст. 112 ЦК України у разі ліквідації

платоспроможної юридичної особи вимоги її кредиторів задовольняються у такій черговості:

1) насамперед задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;

2) відтак задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;

3) тоді задовольняються вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);

4) насамкінець задовольняються всі інші вимоги.

Суть черговості полягає у тому, що вимоги кожної наступної черги виконуються після повного задоволення вимог попередньої черги. Якщо в межах однієї черги майна для повного погашення боргів не вистачає, воно розподіляється між кредиторами пропорційно до заявлених ними і визначених ліквідаційною комісією сум.

У разі відмови ліквідаційної комісії у задоволенні вимог кредитора або ухилення від їх розгляду кредитор має право до затвердження ліквідаційного балансу юридичної особи звернутися до суду із позовом до ліквідаційної комісії. За рішенням суду вимоги кредитора можуть бути задоволені за рахунок майна, що залишилося після ліквідації юридичної особи (ч. 2 ст. 112 ЦК України).

Вимоги кредитора, заявлені після спливу строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх пред'явлення, задовольняються з майна юридичної особи, яку ліквідовують, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених своєчасно (ч. 3 ст. 112 ЦК України).

При ліквідації суб'єкта господарювання застосовується категорія так званих *погашених претензій* (ч. 3 ст. 61 ГК України). Погашеними згідно з законом визнаються претензії:

1) не задоволені через відсутність майна суб'єкта господарювання;

2) не визнані ліквідаційною комісією, якщо їх заявники у місячний строк після одержання повідомлення про повне або часткове відхилення претензії не звернуться до суду з відповідним позовом;

3) претензії, у задоволенні яких за рішенням суду кредиторів відмовлено.

Майно, що залишилося після задоволення претензій кредиторів, використовується за вказівкою власника.

Юридична особа є ліквідованою з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення.

2.4. Правове регулювання банкрутства суб'єктів господарської діяльності

У разі неспроможності суб'єкта господарювання через недостатність його майна задовольнити вимоги кредиторів він може бути оголошений за рішенням суду банкрутом.

Банкрутство – це встановлена господарським судом неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності задовольнити у встановлений для нього термін пред'явлені йому кредиторами вимоги і виконати зобов'язання перед бюджетом не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури.

Провадження у справі про банкрутство порушується за наявності матеріально-правових і процесуально-правових умов.

Матеріально-правовими умовами порушення провадження у справі про банкрутство є: стійка (понад три місяці) і значна (на суму не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати) неплатоспроможність.

Процесуально-правовими умовами порушення провадження у справі про банкрутство є подання боржником або кредитором (кредиторами) до господарського суду (за місцезнаходженням боржника) заяви про порушення справи про банкрутство з комплектом передбачених законом документів.

Відповідно до ч. 5 ст. 7 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 р. *боржник зобов'язаний звернутися в місячний строк господарського суду з заявою про порушення справи про банкрутство у разі виникнення таких обставин:*

1) задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами;

2) орган боржника, уповноважений відповідно до установчих документів або законодавства прийняти рішення про ліквідацію боржника, прийняв рішення про звернення в господарський суд з заявою боржника про порушення справи про банкрутство;

3) при ліквідації боржника не у зв'язку з процедурою банкрутства встановлено неможливість боржника задовольнити вимоги кредиторів у повному обсязі;

4) в інших випадках, передбачених законом.

Суб'єкти відносин у сфері банкрутства:

а) *сторони в справі про банкрутство* – боржник (банкрут) і кредитори.

Боржник – це суб'єкт підприємницької діяльності, неспроможний виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі зобов'язання щодо сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів), упродовж трьох місяців після настання встановленого строку їх сплати (ст. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»).

Боржниками можуть бути як юридичні, так і фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності.

Процедури щодо неплатоспроможних боржників, передбачені ГК України, не застосовуються до казенних підприємств. До державних підприємств, які відповідно до закону не підлягають приватизації, вказані процедури застосовуються в частині санації чи ліквідації лише після виключення їх у встановленому порядку з переліку об'єктів, що не підлягають приватизації (ч. 3 ст. 214 ГК України).

Закон не поширюється на юридичних осіб, які не займаються згідно з їх статутами (положеннями) систематичною підприємницькою діяльністю, та на фізичних осіб – не підприємців.

Боржником відповідний суб'єкт вважається на всіх стадіях провадження у справі про банкрутство, банкрутом – після того, як господарський суд прийме постанову про визнання боржника банкрутом.

Кредитор – юридична або фізична особа, котра має у встановленому порядку підтвержені документами вимоги стосовно грошових зобов'язань до боржника, стосовно виплати заборговано-

сті зі заробітної плати працівникам боржника, а також органи державної податкової служби й інші державні органи, які здійснюють контроль за правильністю та своєчасністю справляння єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів).

Відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» кредитори поділяються на два види:

1) *конкурсні*. Конкурсні кредитори – це кредитори за вимогами до боржника, що виникли до порушення провадження у справі про банкрутство або що визнані як конкурсні згідно з законом і зобов'язання яких не забезпечені заставою майна боржника;

2) *поточні*. Поточні кредитори – це кредитори за вимогами до боржника, що виникли після порушення провадження у справі про банкрутство.

3) *інші учасники провадження у справі про банкрутство*: арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор), власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, а також у випадках, передбачених Законом, інші особи, які беруть участь у провадженні у справі про банкрутство: Фонд державного майна України, державний орган з питань банкрутства, представник органу місцевого самоврядування, представник працівників боржника; уповноважена особа акціонерів або учасників товариств з обмеженою чи додатковою відповідальністю.

Державну політику, спрямовану на запобігання банкрутству, а також забезпечення умов реалізації процедур відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом стосовно державних підприємств та підприємств, у статутному фонді яких частка державної власності перевищує 25 відсотків, здійснює державний орган з питань банкрутства. Відповідно до п. 3.4. Положення про Міністерство економіки, затвердженого Указом Президента України від 23 жовтня 2000 р., ці повноваження покладалися на Міністерство економіки України¹.

¹ Указом Президента України від 9 грудня 2010 р. Міністерство економіки України реорганізоване у Міністерство економічного розвитку та торгівлі України.

Провадження у справах про банкрутство можна поділити на кілька стадій:

1) *порушення провадження у справі*. Відбувається впродовж п'яти днів із дня надходження відповідної заяви кредитора або боржника та комплекту передбачених законом документів, про що суддя господарського суду виносить ухвалу про порушення провадження у справі про банкрутство, яка направляється заінтересованим особам (сторонам, державному органу з питань банкрутства);

2) *підготовче засідання господарського суду*. Відбувається не пізніше 30 днів з дня подання заяви за участю сторін і має на меті визначення обґрунтованості вимог кредиторів і заперечень боржника (якщо такі будуть) на підставі оцінки поданих документів і пояснень сторін.

На заявника покладається обов'язок подати до офіційних друкованих видань оголошення про порушення справи про банкрутство. Зупиняється процес приватизації до припинення провадження у справі про банкрутство (якщо боржник державне підприємство, щодо якого прийнято рішення про приватизацію);

3) *виявлення кредиторів та інвесторів*. Відбувається впродовж місяця після опублікування в офіційних друкованих видання оголошення про порушення справи про банкрутство;

4) *попереднє засідання господарського суду*. Проводиться у термін, визначений ухвалою підготовчого засідання. На ньому розглядається реєстр вимог кредиторів, складений розпорядником майна, і вимоги, не введені до цього реєстру; за результатами засідання виносяться ухвала, в якій зазначається розмір визнаних судом вимог кредиторів;

5) *винесення ухвали про санацію*. Санацією боржника є система заходів, що здійснюється під час провадження у справі про банкрутство, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника та задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів. Вона може охоплювати: кредитування, реорганізацію, в тому числі зміну організаційно-правової форми боржника, зміну форми власності, системи управління боржника тощо;

6) *визнання боржника банкрутом*. Якщо в разі проведення спеціальних судових процедур банкрутства не була відновлена

платоспроможність боржника, господарський суд визнає боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру. З цього моменту:

- завершується підприємницька діяльність банкрута;
- вважається таким, що настав, строк виконання усіх грошових зобов'язань банкрута;
- припиняється нарахування неустойки (пені, штрафу), відсотків за всіма видами заборгованості банкрута;
- укладення договорів, пов'язаних із відчуженням майна банкрута чи передачею його майна третім особам, допускається лише в порядку ліквідаційної процедури;
- припиняються повноваження органів управління та власника (власників) майна банкрута, якщо цього не було зроблено раніше;
- в офіційних друкованих виданнях публікуються відомості про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;
- призначається ліквідатор і формується ліквідаційна комісія, на яку покладається безпосереднє здійснення ліквідаційної процедури;

7) *проведення ліквідаційної процедури.* Її здійснює ліквідатор. Тривалість ліквідаційної процедури – 12 місяців, за наявності поважних причин вона може бути продовжена господарським судом ще на 6 місяців. Дорадчим органом, який надає допомогу ліквідаторові у виконанні його повноважень, є ліквідаційна комісія, до складу якої входять представники комітету кредиторів, фінансових органів, органів місцевого самоврядування, державного органу з питань банкрутства Антимонопольного комітету України та ін.

Після проведення інвентаризації та оцінки майна банкрута ліквідатор розпочинає продаж майна банкрута на відкритих торгах, якщо комітетом кредиторів не встановлено інший порядок продажу майна банкрута.

Ліквідатор забезпечує через засоби масової інформації оповіщення про порядок продажу майна банкрута, склад, умови та строки придбання майна.

Порядок продажу майна банкрута, склад, умови та строки придбання майна погоджуються з комітетом кредиторів.

У разі надходження двох і більше пропозицій щодо придбання майна банкрута ліквідатор проводить конкурс (аукціон).

Найвні й отримані від продажу майна, а також інші кошти банкрута спрямовуються на задоволення вимог кредиторів згідно зі встановленої законом черговості:

1) у *першу чергу* задовольняються:

а) вимоги, забезпечені заставою;

б) виплата вихідної допомоги звільненим працівникам банкрута, в тому числі відшкодування кредиту, отриманого для цієї мети;

в) витрати Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, які пов'язані з набуттям ним прав кредитора щодо банку, – в розмірі всієї суми відшкодування закладами фізичних осіб;

г) вимоги кредиторів за договорами страхування;

д) витрати, пов'язані з провадженням справи про банкрутство в господарському суді та роботою ліквідаційної комісії;

2) у *другу чергу* задовольняються:

а) витрати, які виникли із зобов'язань банкрута перед своїми працівниками (за винятком повернення внесків членів трудового колективу до статутного капіталу підприємства);

б) зобов'язання, які виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян;

в) вимоги громадян-довірителів (вкладників) довірчих товариств або інших суб'єктів підприємницької діяльності, які залучають майно (кошти) довірителів (вкладників);

3) у *третю чергу* задовольняються вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), а також вимоги центрального органу виконавчої влади, які здійснює управління державним резервом;

4) у *четверту чергу* задовольняються всі введені до реєстру вимоги кредиторів, які не забезпечені заставою, у тому числі вимоги кредиторів, які виникли із зобов'язань у процедурі розпорядження майном боржника чи в процедурі санації боржника;

5) у *п'яту чергу* задовольняються вимоги стосовно повернення внесків членів трудового колективу до статутного капіталу підприємства;

6) у *шосту чергу* задовольняються інші вимоги.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Чи є суб'єктами господарювання філії і представництва?
2. Як співвідносяться поняття «суб'єкти господарських відносин» та «суб'єкти господарювання»?
3. Порядок створення суб'єкта господарювання.
4. Хто такий державний реєстратор?
5. Які Ви знаєте форми припинення суб'єкта господарювання?
6. Види реорганізації.
7. Який порядок задоволення вимог кредиторів у випадку визнання суб'єкта господарювання банкрутом? Чи він відрізняється від загального порядку задоволення вимог кредиторів, визначеного ЦК України?
8. Які суб'єкти не можуть бути визнані банкрутами?

Список рекомендованої літератури

1. Бірюков О.М. Сучасний стан розвитку законодавства про банкрутство / О.М. Бірюков // Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2008. – № 4. – С. 100–103.
2. Бурбело О.А. Правові проблеми здійснення процедур банкрутства підприємств: монографія / О.А. Бурбело, В.Ю. Карпенко, Л.М. Чуніхіна. – Луганськ: Видавництво РВВ ЛугДУВС, 2008. – 192 с.
3. Джуринський В. Господарські об'єднання як учасники відносин у сфері господарювання / В. Джуринський // Юридична Україна. – 2009. – № 2. – С. 72–76.
4. Дорошенко Л.М. Поняття припинення суб'єкта господарювання / Л.М. Дорошенко // Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2008. – № 1. – С. 138–143.
5. Климков В.О. Законодавче регулювання процедури банкрутства: сучасний стан та тенденції / В.О. Климков // Держава і право. – 2008. – № 42. – С. 310–316.
6. Лапчук В.С. Адміністративно-правові аспекти статусу засновників суб'єктів господарювання / В.С. Лапчук // Держава і право. – 2007. – № 37. – С. 306–309.
7. Пашков В. Господарсько-правовий статус суб'єктів некомерційного господарювання та негосподарюючих суб'єктів / В. Пашков // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 4. – С. 143–153.
8. Шапурова О.О. Моделі оцінки банкрутства та кризового стану підприємств / О.О. Шапурова // Економіка та держава. – 2009. – № 4. – С. 59–64.
9. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права: монографія / В.С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.

Тема 3

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ПІДПРИЄМСТВ

- 3.1. *Поняття та ознаки підприємства*
- 3.2. *Види та організаційно-правові форми підприємств*
- 3.3. *Правове становище державних підприємств*
- 3.4. *Правове становище комунального унітарного підприємства*
- 3.5. *Правове становище підприємств колективної власності*
- 3.6. *Правове становище приватних та інших підприємств*
- 3.7. *Правове становище об'єднань підприємств*

3.1. Поняття та ознаки підприємства

Відповідно до ст. 62 ГК України **підприємство** – це *само-стійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.*

ГК України визначає такі **ознаки підприємства**:

1) *є самостійним суб'єктом.* Самостійність полягає в тому, що при здійсненні своєї господарської діяльності має право самостійно приймати будь-які рішення, що не суперечать законодавству;

2) *є суб'єктом господарювання.* Тобто підприємство є товаровиробником. Як господарюючий суб'єкт підприємство здійснює виробничу, науково-дослідну, торговельну та іншу господарську діяльність. Як правило, підприємства належать до комерційних, спрямованих на прибуток, організацій (на відміну від неприбуткових організацій – релігійних, об'єднань громадян тощо), хоч можуть створюватися і для некомерційної діяльності (ч. 2 ст. 62 ГК України);

3) *можливість функціонування на будь-якій формі власності:* державній (державні та казенні підприємства), комунальній

(комунальні підприємства), колективній (підприємства у формі виробничих кооперативів, господарських товариств, колективних підприємств), приватній (приватні підприємства);

4) *це статутний суб'єкт господарювання*. Статут підприємства як локальний акт господарського законодавства нормативно визначає цілі і предмет діяльності окремого підприємства;

5) *має відокремлене майно*. Це можуть бути основні і оборотні кошти, інші цінності, якими воно володіє, користується і розпоряджається суб'єкт. Це майно юридично відмежоване, як правило, від майна власника підприємства і закріплене за підприємством.

Майно може бути закріплене за підприємством *на праві власності* (підприємства у формі господарських товариств і виробничих кооперативів, приватне підприємство, якщо засновник (власник майна) сам (без найманого керівника) управляє цим підприємством), *праві господарського відання* (державні підприємства, комунальні підприємства, приватні підприємства з найманим керівником, а також підприємства громадських, релігійних, кооперативних організацій, якщо засновник застосував цей правовий титул при закріпленні за підприємством виділеного йому майна), *праві оперативного управління* (казенні підприємства, а також інші унітарні підприємства, якщо власник для закріплення за останніми майна обирає цей правовий титул), *праві користування* (може застосовуватися як додатковий правовий титул до одного з вищезазначених, як це має місце, наприклад, в орендному підприємстві).

Основні і оборотні кошти підприємства знаходяться на самостійному балансі, гроші – на поточному рахунку підприємства в банку;

б) *заборона мати у своєму складі інших юридичних осіб*. Цим підприємство відрізняється від об'єднань підприємств.

Підприємство може складатися з виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад тощо), функціональних структурних підрозділів апарату управління (управлінь, відділів, бюро, служб тощо), а також мати філії, представництва, інші відокремлені підрозділи;

7) *наявність засобів індивідуалізації*. Ця ознака забезпечується наявністю у підприємства власного найменування (фірмової назви), що відображається в його вихідних документах, печатці. Підприємство має ідентифікаційний код.

Відповідно до ст. 64 ГК України підприємство може складатися з виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), а також функціональних структурних підрозділів апарату управління (управління, відділів, бюро, служб тощо).

Функції, права та обов'язки структурних підрозділів підприємства визначаються положеннями про них, які затверджуються в порядку, визначеному статутом підприємства або іншими установчими документами. Підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розпис.

Підприємство має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи.

Стаття 65 ГК України визначає порядок управління підприємством, яке здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна і участі в управлінні трудового колективу.

Власник здійснює свої права щодо управління підприємством безпосередньо або через уповноважені ним органи відповідно до статуту підприємства чи інших установчих документів. Для керівництва господарською діяльністю підприємства власник (власники) або уповноважений ним орган призначає (обирає) керівника підприємства.

У разі найму керівника підприємства з ним укладається договір (контракт), в якому визначаються строк найму, права, обов'язки і відповідальність керівника, умови його матеріального забезпечення, умови звільнення його з посади, інші умови найму за погодженням сторін.

Керівник підприємства без доручення діє від імені підприємства, представляє його інтереси в органах державної влади і органах місцевого самоврядування, інших організаціях, у відносинах з юридичними особами та громадянами, формує адміністрацію підприємства і вирішує питання діяльності підприємства в межах та порядку, визначених установчими документами.

Керівника підприємства може бути звільнено з посади достроково на підставах, передбачених договором (контрактом) відповідно до закону.

На всіх підприємствах, які використовують найману працю, між власником або уповноваженим ним органом і трудовим колек-

тивом або уповноваженим ним органом повинен укладатися колективний договір, яким регулюються виробничі, трудові та соціальні відносини трудового колективу з адміністрацією підприємства. Вимоги до змісту і порядок укладення колективних договорів визначаються законодавством про колективні договори.

Рішення з соціально-економічних питань, що стосуються діяльності підприємства, виробляються і приймаються його органами управління за участі трудового колективу і уповноважених ним органів.

3.2. Види та організаційно-правові форми підприємств

Підприємства можуть бути різних видів та організаційно-правових форм. Залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів (ст. 63 ГК України):

- 1) *приватне підприємство*, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- 2) *підприємство, що діє на основі колективної власності* (підприємство колективної власності);
- 3) *комунальне підприємство*, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- 4) *державне підприємство*, що діє на основі державної власності;
- 5) *підприємство, засноване на змішаній формі власності* (на базі об'єднання майна різних форм власності).

За критерієм наявності в статутному фонді підприємства іноземної інвестиції та розміру останньої ч. 2 ст. 63 ГК України розрізняє:

- 1) *підприємства з іноземними інвестиціями* (в статутному фонді такого підприємства іноземна інвестиція має становити не менше ніж 10%);
- 2) *іноземні підприємства* (в статутному фонді підприємства іноземна інвестиція становить 100%).

Залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік, відповідно до ч. 7 ст. 63 ГК України, підприємства бувають:

1) *малими* (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесят осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує сімдесяти мільйонів гривень;

2) *великими* визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує двісті п'ятдесят осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму сто мільйонів гривень;

3) *середніми* (усі інші підприємства).

Залежно від способу утворення (заснування), формування статутного капіталу та порядку управління підприємством розрізняють:

1) *унітарне підприємство*. Створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника (ч. 4 ст. 63 ГК України);

2) *корпоративне підприємство*. Утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків підприємства.

Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб (ч. 5 ст. 63 ГК України).

3.3. Правове становище державних підприємств

Незважаючи на приватизаційні процеси, частка державних підприємств залишається доволі великою. Це пов'язано з необхідністю залишення в державній власності об'єктів загальнодержавного значення (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про приватизацію державного майна» від 4 березня 1992 р.), що забезпечують:

– виконання державою своїх функцій, обороноздатність та економічну самостійність Української держави (підприємства з лісовідновлення, лісорозведення та охорони лісу, сортовипробувальні станції, підприємства, що забезпечують випуск і зберігання грошових знаків і цінних паперів тощо);

– соціальний розвиток, збереження та підвищення культурного, наукового потенціалу, духовних цінностей (об'єкти Національного космічного агентства при Кабінеті Міністрів України; архіви; майнові комплекси установ Національної академії наук України та ін.);

– життєдіяльність держави в цілому (підприємства авіаційної промисловості; підприємства залізничного транспорту; метрополітен; хлібоприймальні та хлібозаготівельні підприємства, що забезпечують розміщення та зберігання мобілізаційних запасів, та ін.);

– контроль за діяльністю яких з боку держави гарантує захист громадян від наслідків впливу неконтрольованого виготовлення, використання або реалізації небезпечної продукції, послуг або небезпечних виробництв (підприємства з виготовлення усіх видів зброї, яка є на озброєнні Збройних сил України, Служби безпеки України; підприємства з випуску наркотичних, біологічних, бактеріологічних, психотропних, сильнодіючих хімічних та отруйних засобів (крім аптек), підприємства, що забезпечують діяльність у сфері обігу зброї та радіоактивних речовин, та ін.).

Підприємства державної форми власності можуть бути як унітарного, так і корпоративного типу. До перших (унітарного типу) належать державне комерційне підприємство і казенне підприємство, до других (корпоративного типу) – державне (національне) акціонерне товариство (корпоратизоване підприємство).

Державне унітарне підприємство – це таке підприємство унітарного типу, яке діє на базі відокремленої частини державної

власності без поділу її на частки, створюється в розпорядчому порядку компетентним органом держави і входить до сфери управління зазначеного органу.

Майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи праві оперативного управління.

Найменування державного унітарного підприємства повинно містити слова «державне підприємство».

Державне унітарне підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника і органу влади, до сфери управління якого воно входить.

Органом управління державного унітарного підприємства є керівник підприємства, який призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, і є підзвітним цьому органу.

Законом можуть бути визначені особливості статусу керівника державного унітарного підприємства, в тому числі встановлено підвищену відповідальність керівника за результати роботи підприємства.

Види державних унітарних підприємств:

- 1) державні комерційні підприємства;
- 2) казенні підприємства.

Правовий статус державних комерційних підприємств регламентовано у ст.ст. 74 та 75 ГК України. Комерційне підприємство основною метою має отримання прибутку від реалізації продукції (робіт, послуг), що виготовляються (виконуються, надаються) підприємством.

Державне комерційне підприємство є суб'єктом підприємницької діяльності, діє на основі статуту. Майно державного комерційного підприємства закріплюється за ним на праві господарського відання.

Статутний капітал державного комерційного підприємства утворюється уповноваженим органом, до сфери управління якого воно входить, до реєстрації цього підприємства як суб'єкта господарювання. Розмір статутного капіталу державного комерційного підприємства встановлюється зазначеним уповноваженим органом.

Статутний капітал державного комерційного підприємства підлягає сплаті до закінчення першого року з дня державної реєстрації такого підприємства.

Якщо вартість активів державного комерційного підприємства за результатами його діяльності виявиться меншою, ніж розмір статутного капіталу, передбачений статутом підприємства, орган, до сфери управління якого входить це підприємство, зобов'язаний провести в установленому законодавством порядку зменшення його статутного капіталу, але не нижче встановленого мінімального розміру статутного капіталу.

Держава та орган, до сфери управління якого входить державне комерційне підприємство, не несуть відповідальності за його зобов'язаннями, крім випадків, передбачених ГК України та іншими законами.

Державне унітарне комерційне підприємство може бути перетворено у випадках та порядку, передбачених законом, у корпоративізоване підприємство (державне акціонерне товариство).

Особливості господарської діяльності державних комерційних підприємств:

1) державне комерційне підприємство зобов'язане приймати та виконувати доведені до нього в установленому законодавством порядку державні замовлення, враховувати їх при формуванні виробничої програми, визначенні перспектив свого економічного і соціального розвитку та виборі контрагентів;

2) складати і виконувати річний та з поквартальною розбивкою фінансовий план на кожен наступний рік.

Фінансовий план підлягає затвердженню до 1 вересня року, що передує плановому:

– підприємств, що є суб'єктами природних монополій, та підприємств, плановий розрахунковий обсяг чистого прибутку яких перевищує 50 мільйонів гривень, – Кабінетом Міністрів України;

– інших підприємств – органами, до сфери управління яких вони входять;

3) державне комерційне підприємство не має права безоплатно передавати належне йому майно іншим юридичним особам чи громадянам, крім випадків, передбачених законом. Відчувати майнові об'єкти, що належать до основних фондів, державне комерційне підприємство має право лише за попередньою

згодою органу, до сфери управління якого воно належить, і лише на конкурентних засадах, якщо інше не встановлено законом. Розпоряджатися в інший спосіб майном, що належить до основних фондів, державне комерційне підприємство має право лише у межах повноважень та у спосіб, що передбачені ГК України та іншими законами. Відчуження нерухомого майна, а також повітряних і морських суден, суден внутрішнього плавання та рухомого складу залізничного транспорту здійснюється за умови додаткового погодження в установленому порядку з Фондом державного майна України;

4) кошти, одержані від продажу майнових об'єктів, що належать до основних фондів державного комерційного підприємства, використовуються відповідно до затвердженого фінансового плану;

5) списання з балансу не повністю амортизованих основних фондів, а також пришвидшена амортизація основних фондів державного комерційного підприємства можуть проводитися лише за згодою органу, до сфери управління якого входить дане підприємство;

6) утворення за рахунок прибутку (доходу) спеціальних (цільових) фондів, призначених для покриття витрат, пов'язаних з їх діяльністю:

- амортизаційний фонд;
- фонд розвитку виробництва;
- фонд споживання (оплати праці);
- резервний фонд;
- інші фонди, передбачені статутом підприємства;

7) розподіл прибутку (доходу) державних комерційних підприємств здійснюється відповідно до затвердженого фінансового плану. В фінансовому плані затверджуються суми коштів, які направляються державі як власнику і зараховуються до Державного бюджету України;

8) обов'язкове проведення ревізії фінансово-господарської діяльності підприємства у разі зміни керівника державного комерційного підприємства.

Казенне підприємство призначене для задоволення певних державних або соціальних потреб; мета отримання прибутку відсутня або має другорядне значення.

Відповідно до ст. 76 ГК України казенні підприємства створюються у галузях народного господарства, в яких:

1) законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам;

2) основним (понад п'ятдесят відсотків) споживачем продукції (робіт, послуг) виступає держава;

3) за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів;

4) переважаючим (понад п'ятдесят відсотків) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не може бути рентабельним;

5) приватизацію майнових комплексів державних підприємств заборонено законом.

Основні особливості казенного підприємства є такі:

1) створюється за рішенням Кабінету Міністрів України;

2) здійснення некомерційної господарської діяльності (як основної в поєднанні з комерційною чи без такого поєднання);

3) майно казенного підприємства закріплюється за ним на праві оперативного управління;

4) найменування повинно містити слова «казенне підприємство».

Відповідно до ст. 77 ГК України *особливостями господарської діяльності казенних підприємств є:*

1) казенне підприємство самостійно організовує виробництво продукції (робіт, послуг) і реалізує її за цінами (тарифами), що визначаються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, якщо інше не передбачено законом;

2) орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, здійснює контроль за використанням та збереженням належного підприємству майна, і має право вилучити у казенного підприємства майно, яке не використовується або використовується не за призначенням, та розпорядитися ним у межах своїх повноважень;

3) казенне підприємство не має права відчужувати або іншим способом розпоряджатися закріпленим за ним майном, що належить до основних фондів, без попередньої згоди органу, до сфери управління якого воно входить. Відчуження нерухомого майна, а

також повітряних і морських суден, суден внутрішнього плавання та рухомого складу залізничного транспорту здійснюється за умови додаткового погодження в установленому порядку з Фондом державного майна України;

4) джерелами формування майна казенного підприємства є: державне майно, передане підприємству відповідно до рішення про його створення; кошти та інше майно, одержані від реалізації продукції (робіт, послуг) підприємства; цільові кошти, виділені з Державного бюджету України; кредити банків; частина доходів підприємства, одержаних ним за результатами господарської діяльності, передбачена статутом; інші джерела, не заборонені законом;

5) казенне підприємство одержує кредити для виконання статутних завдань під гарантію органу, до сфери управління якого входить підприємство;

6) казенне підприємство відповідає за своїми зобов'язаннями лише коштами, що перебувають у його розпорядженні. У разі недостатності зазначених коштів держава, в особі органу, до сфери управління якого входить підприємство, несе повну субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями казенного підприємства;

7) порядок розподілу та використання прибутку (доходу) казенного підприємства визначається фінансовим планом.

3.4. Правове становище комунального унітарного підприємства

Створення комунальних унітарних підприємств обумовлено необхідністю забезпечення життєдіяльності територіальної громади в цілому (громадський транспорт, благоустрій населених пунктів, водопостачання, каналізація, зв'язок та ін.), а також необхідністю задоволення життєвих потреб територіальної громади в товарах (роботах, послугах) (підприємства громадського транспорту, аптечного обслуговування, житлово-експлуатаційні та ін. підприємства).

Комунальне унітарне підприємство – це таке унітарне підприємство, яке діє на базі відокремленої частини комунальної

власності, без поділу її на частини, створюється за рішенням органу місцевого самоврядування в розпорядчому порядку і входить до сфери управління органу, уповноваженого управляти відповідним комунальним майном.

Особливості комунального унітарного підприємства:

1) утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності;

2) функції власника майна щодо комунального підприємства виконує уповноважений орган, тобто орган, до сфери управління якого входить комунальне унітарне підприємство (виконком відповідної місцевої ради, управління/департамент виконкому);

3) функціонує на базі майна, що перебуває у комунальній власності та закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання (комунальне комерційне підприємство) або на праві оперативного управління (комунальне некомерційне підприємство);

4) статутний капітал комунального унітарного підприємства утворюється органом, до сфери управління якого воно входить, до реєстрації його як суб'єкта господарювання. Мінімальний розмір статутного капіталу комунального унітарного підприємства встановлюється відповідною місцевою радою. Статутний капітал комунального унітарного підприємства підлягає сплаті до закінчення першого року з дня державної реєстрації такого підприємства;

5) найменування комунального унітарного підприємства повинно містити слова «комунальне підприємство» та вказівку на орган місцевого самоврядування, до сфери управління якого входить це підприємство;

6) комунальне унітарне підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника та органу місцевого самоврядування, до сфери управління якого воно входить;

7) комунальне унітарне підприємство очолює керівник підприємства, що призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, і є підзвітним цьому органу;

8) збитки, завдані комунальному унітарному підприємству внаслідок виконання рішень органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, підлягають відшкодуванню зазначеними органами добровільно або за рішенням суду.

3.5. Правове становище підприємств колективної власності

Відповідно до ст. 93 ГК України підприємством колективної власності визнається корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників). До них відносять виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних організацій, інші підприємства.

1. **Виробничий колектив** є одним із видів підприємств колективної власності.

Відповідно до ст. 95 ГК України **виробничим кооперативом** визнається добровільне об'єднання громадян на засадах членства з метою спільної виробничої або іншої господарської діяльності, що базується на їх особистій трудовій участі та об'єднанні майнових пайових внесків, участі в управлінні підприємством та розподілі доходу між членами кооперативу відповідно до їх участі у його діяльності.

Виробничі кооперативи можуть здійснювати виробничу, переробну, заготівельно-збутову, постачальницьку, сервісну і будь-яку іншу підприємницьку діяльність, не заборонену законом.

Виробничий кооператив є юридичною особою і діє на основі статуту.

Найменування виробничого кооперативу повинно містити слова «виробничий кооператив» або «кооперативне підприємство».

Відповідно до ст. 96 ГК України, виробничі кооперативи створюються та здійснюють свою діяльність за такими *принципами*:

1) добровільність членства громадян у кооперативі та вільний вихід із нього;

2) особиста трудова участь членів кооперативу у діяльності підприємства;

3) відкритість і доступність членства для тих, хто визнає статут кооперативу, бажає брати участь у його діяльності на умовах, встановлених статутом кооперативу;

4) демократичний характер управління кооперативом, рівні права членів кооперативу при прийнятті рішень;

5) розподіл доходу між членами кооперативу відповідно до їх трудової та майнової участі в діяльності кооперативу;

б) контроль членів кооперативу за його роботою в порядку, визначеному статутом.

Засновниками (членами) виробничого кооперативу можуть бути громадяни, іноземці та особи без громадянства. Чисельність членів виробничого кооперативу не може бути меншою, ніж три особи. Рішення про створення виробничого кооперативу приймається його установчими зборами. Виробничий кооператив вважається створеним і набуває статусу юридичної особи з дня його державної реєстрації.

Членами виробничого кооперативу можуть бути громадяни, які досягли 16-річного віку, визнають статут кооперативу та дотримуються його вимог, беруть майнову та трудову участь у діяльності кооперативу. Вступ до виробничого кооперативу здійснюється на підставі письмової заяви громадянина. Член кооперативу робить вступний та пайовий внески в порядку, визначеному статутом виробничого кооперативу. Рішення правління (голови) кооперативу про прийняття у члени кооперативу підлягає затвердженню загальними зборами. Порядок прийняття такого рішення та його затвердження визначається статутом кооперативу.

Відповідно до ст. 100 ГК України майно виробничого кооперативу становить колективну власність кооперативу. Виробничий кооператив є власником будівель, споруд, майнових внесків його членів, виготовленої ним продукції, доходів, одержаних від її реалізації та іншої діяльності, передбаченої статутом кооперативу, іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом.

Члени кооперативу можуть передавати як пайовий внесок право користування належною їм земельною ділянкою у порядку, визначеному земельним законодавством. За земельну ділянку, передану виробничому кооперативу в користування, з кооперативу може справлятися плата у розмірах, визначених загальними зборами членів кооперативу.

Для здійснення господарської та іншої діяльності виробничий кооператив за рахунок власного майна формує відповідні фонди. Майно виробничого кооперативу відповідно до його статуту поділяється на *пайовий і неподільний фонди*. Неподільний фонд утворюється за рахунок вступних внесків і майна кооперативу (за винятком землі). Пайові внески членів кооперативу до нього не

включаються. Порядок формування і розміри неподільного фонду встановлюються статутом.

Управління виробничим кооперативом здійснюється на основі самоврядування, гласності, участі його членів у вирішенні питань діяльності кооперативу. Вищим органом управління виробничого кооперативу є загальні збори членів кооперативу. До органів управління кооперативу належать правління (голова) кооперативу та ревізійна комісія (ревізор) кооперативу. Статутом виробничого кооперативу може бути передбачено спостережну раду кооперативу. Члени ревізійної комісії (ревізор) кооперативу не можуть бути членами його правління (головою кооперативу) чи спостережної ради.

Особливості господарської діяльності виробничого кооперативу (ст. 107 ГК України):

1) самостійно визначає основні напрями господарської діяльності, здійснює її планування та організацію;

2) реалізує свою продукцію, надає послуги за цінами і тарифами, які встановлюються ним самостійно або на договірній основі, а у випадках, передбачених законодавством, – за державними цінами і тарифами;

3) дохід виробничого кооперативу формується з надходжень від господарської діяльності після покриття матеріальних та прирівняних до них витрат і витрат на оплату праці найманого персоналу. Дохід спрямовується на сплату податків та інших обов'язкових платежів, на погашення кредитів, покриття збитків, проведення відрахувань у фонди кооперативу, кооперативні виплати, виплату часток доходу на паї тощо.

Кооперативні виплати – це частина доходу виробничого кооперативу, що розподіляється між членами кооперативу з урахуванням їх трудової та іншої участі в діяльності кооперативу. Нарахування і виплата часток доходу на паї здійснюються за підсумками фінансового року з доходу, що залишається у розпорядженні кооперативу з урахуванням необхідності формування його фондів. За рішенням загальних зборів членів кооперативу виплата часток доходу на паї може здійснюватися у грошовій формі, товарами, цінними паперами тощо;

4) порядок використання доходу виробничого кооперативу визначається статутом кооперативу відповідно до закону;

5) самостійно здійснює зовнішньоекономічну діяльність відповідно до закону.

Особливості майнової відповідальності виробничого кооперативу. Відповідно до ст. 108 ГК України виробничий кооператив відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним йому майном. Члени виробничого кооперативу несуть за зобов'язаннями кооперативу субсидіарну (додаткову) відповідальність своїм майном у розмірі, не меншому їх пайового внеску, якщо більший розмір відповідальності не передбачено законом або статутом кооперативу. Виробничий кооператив не несе відповідальності за зобов'язаннями членів кооперативу.

2. Інші підприємства колективної власності.

– *підприємства споживчої кооперації.* Відповідно до ст. 111 ГК України, первинною ланкою споживчої кооперації є *споживче товариство*, тобто самоврядна організація громадян, які на основі добровільності членства, майнової участі та взаємодопомоги об'єднуються для спільної господарської діяльності з метою колективного організованого забезпечення своїх економічних і соціальних інтересів. Підприємства споживчої кооперації можуть утворюватися споживчими товариствами, їх спілками (об'єднаннями) для здійснення своїх статутних цілей;

– *підприємства об'єднань громадян, релігійних організацій.* Підприємством об'єднання громадян, релігійної організації є унітарне підприємство, засноване на власності об'єднання громадян (громадської організації, політичної партії) або власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання їх статутних завдань (ст. 112 ГК України).

Засновником підприємства об'єднання громадян є відповідне об'єднання громадян, що має статус юридичної особи, а також об'єднання (спілка) громадських організацій у разі, якщо його статутом передбачено право заснування підприємств.

Політичним партіям та юридичним особам, що ними створюються, забороняється засновувати підприємства, за винятком засобів масової інформації, підприємств, що здійснюють продаж суспільно-політичної літератури, інших пропагандистсько-агітаційних матеріалів, виробів з власною символікою, проведення виставок, лекцій, фестивалів та інших суспільно-політичних заходів.

Релігійні організації мають право засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, необхідні для забезпечення діяльності цих організацій.

Підприємство об'єднання громадян, релігійної організації діє на основі статуту і є юридичною особою, здійснюючи свою діяльність на праві оперативного управління або господарського відання.

3.6. Правове становище приватних та інших підприємств

Приватне підприємство. Відповідно до ст. 113 ГК України *приватним підприємством* визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці.

Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи.

Порядок організації та діяльності приватних підприємств визначається ГК України та іншими законами.

Фермерське господарство. Відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. *фермерське господарство* є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону.

Зазначений Закон не поширюється на громадян, які ведуть особисте селянське господарство або які використовують земельні ділянки для будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибні ділянки), садівництва, городництва, сінокосіння та випасання худоби.

Правові, організаційні, економічні та соціальні засади ведення особистого селянського господарства встановлені Законом України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 р.,

який визначає *особисте селянське господарство* як господарську діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

Орендне підприємство. *Орендним підприємством* згідно з ч. 1 ст. 115 ГК України визнається підприємство, створене орендарем на основі оренди цілісного майнового комплексу існуючого державного або комунального підприємства чи майнового комплексу виробничого структурного підрозділу (структурної одиниці) цього підприємства з метою здійснення підприємницької діяльності.

Орендарем є юридична особа, утворена членами трудового колективу підприємства чи його підрозділу, майновий комплекс якого є об'єктом оренди.

Організація членів трудового колективу, зареєстрована як юридична особа, має переважне право на укладення договору оренди майна того підприємства (структурного підрозділу), де створено цю організацію.

Орендодавцями щодо майнових комплексів, які належать до державної або комунальної власності, є Фонд державного майна України і його регіональні відділення, а також органи, уповноважені Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевими радами управляти майном, що належить відповідно Автономній Республіці Крим або є у комунальній власності.

3.7. Правове становище об'єднань підприємств

Відповідно до ч. 1 ст. 118 ГК України **об'єднанням підприємств** є *господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.*

Об'єднання підприємств є юридичною особою.

Залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватися як господарські об'єднання або як державні чи комунальні господарські об'єднання.

Господарським об'єднанням є об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність.

Державне (комунальне) господарське об'єднання утворюється державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або, у визначених законом випадках, за рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання), або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування.

Відповідно до ст. 120 ГК України господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціація – це договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. У статуті асоціації повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією. Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств – учасників асоціації. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їх інтереси у відносинах із органами влади, іншими підприємствами та організаціями.

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум – це тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з

інших джерел, у порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність.

Концерном визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які є види державних унітарних підприємств?
2. Які ознаки казенного підприємства?
3. З яких структурних підрозділів складається підприємство?
4. У яких галузях народного господарства створюються казенні підприємства?
5. Назвіть критерії розмежувань підприємств за видами.

Список рекомендованої літератури

1. Вінник О. Організаційно-правові форми підприємств державного сектора економіки / О. Вінник // Юридичний вісник України. – 27.12.95. – 10.01.96 (№ 26).
2. Галіахметов І. Концептуальні положення про підприємства в умовах розвитку цивільного права / І. Галіахметов // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 9. – С. 32.
3. Гордієнко О. Малі підприємства: критерії правового статусу і проблеми його вдосконалення / О. Гордієнко // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 6. – С. 8.
4. Джуринський В. Майнові відносини в об'єднанні підприємств (господарсько-правові аспекти) / В. Джуринський // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 1. – С. 22–24.
5. Манзюк В.В. Правовий режим майна інноваційного підприємства / В.В. Манзюк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право. – 2008. – № 9.
6. Окунев О. Дочірні підприємництва в Україні: проблеми та перспективи / О. Окунев // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 2. – С. 22.

Тема 4

ПРАВОВИЙ СТАТУС ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

- 4.1. Поняття і правові основи діяльності господарських товариств*
- 4.2. Особливості правового статусу акціонерного товариства*
- 4.3. Правове становище товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю*
- 4.4. Особливості правового становища повного товариства*
- 4.5. Правове становище командитного товариства*

4.1. Поняття і правові основи діяльності господарських товариств

Господарські товариства є одним із найпоширеніших видів суб'єктів господарювання. Правове становище господарських товариств визначається ГК України, ЦК України, а також Законами України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р., «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 р.

Господарські товариства – підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна й участі у підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

Господарське товариство, крім повного і командитного товариств, може бути створене однією особою, що стає його єдиним учасником. Засновниками і учасниками товариства можуть бути суб'єкти господарювання, інші учасники господарських відносин, а також громадяни, які не є суб'єктами господарювання.

Установчі документи господарського товариства повинні містити відомості про вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників та учасників, склад і компетенцію органів товариства та порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік пи-

тань, у яких необхідна однотайність або кваліфікована більшість голосів, інші відомості.

Найменування господарського товариства повинно містити зазначення виду товариства, для повних і командитних товариств – прізвища (найменування) учасників товариства, які несуть додаткову відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, а також інші необхідні відомості.

Ознаки господарських товариств:

1) *господарські організації корпоративного типу* (як правило, наявність двох і більше засновників – фізичних та/або юридичних осіб, а також подільність майна на частки та корпоративна форма управління справами);

2) *універсальність організаційно-правової форми*: можливість її застосування для підприємств, інших господарських організацій низової ланки економіки, що мають на меті отримання прибутку (банків, страхових компаній, корпоративних інвестиційних фондів), неприбуткових господарських організацій (фондові біржі тощо), господарських об'єднань у формі холдингових груп, кожна з яких складається з холдингової компанії та її корпоративних/дочірніх підприємств;

3) *наявність статусу юридичної особи*;

4) *основний правовий титул майна товариства – право власності*.

5) *корпоративний характер управління* (учасниками товариства або за допомогою органів управління);

6) *подільність майна товариства на частки*;

7) *можливість для засновників обирати форму товариства з переліку господарських товариств*;

8) *наявність в учасників товариства корпоративних прав* (право участі в розподілі прибутку товариства, участі в його управлінні, розподілі майна у разі його ліквідації тощо).

Види господарських товариств (ст. 80 ГК України):

1) акціонерне товариство;

2) товариство з обмеженою відповідальністю;

3) товариство з додатковою відповідальністю;

4) повне товариство;

5) командитне товариство.

Учасники господарського товариства – це суб'єкти господарювання або інші суб'єкти господарських відносин, які виступа-

ють засновниками (учасниками) товариства. Це можуть бути як юридичні, так і фізичні особи.

Необхідно розмежовувати поняття «засновник» і «учасник» суб'єкта господарювання. Зокрема, засновник – це особа (фізична або юридична), що прийняла рішення про створення (заснування) відповідного господарського товариства і про затвердження його установчих документів, разом з іншими засновниками передала певне майно (майнові права) до його статутного капіталу і натомість отримала корпоративні права на це товариство.

Учасник – це особа (фізична або юридична), що є власником корпоративних прав у господарському товаристві, включаючи право на відповідну частку у його статутному капіталі і відповідно включена у такому статусі до установчих документів товариства. Зрозуміло, що учасник може і не бути засновником, а отримати корпоративні права внаслідок різноманітних договорів.

Відповідно до ст. 88 ГК України **учасники господарського товариства мають право:**

- 1) брати участь у управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах;
- 2) брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди);
- 3) одержувати інформацію про діяльність товариства;
- 4) вийти в передбаченому установчими документами порядку зі складу товариства та ін.

Учасники господарського товариства зобов'язані:

- 1) дотримуватися вимог установчих документів товариства, виконувати рішення його органів управління;
- 2) робити внески (сплачувати за акції) у розмірі, порядку та коштом (засобами), що передбачені установчими документами тощо.

Внесками учасників та засновників господарського товариства можуть бути будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності, цінні папери, права користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, а також інші майнові права (включаючи майнові права на об'єкти інтелектуальної власності), кошти, у тому числі в іноземній валюті.

Відповідно до ч. 3 ст. 86 ГК України забороняється використовувати для формування статутного (складеного) капіталу товариства бюджетні кошти, кошти, одержані в кредит та під заставу, век-

селі, майно державних (комунальних) підприємств, яке відповідно до закону (рішення органу місцевого самоврядування) не підлягає приватизації, та майно, що перебуває в оперативному управлінні бюджетних установ, якщо інше не передбачено законом.

Сума вкладів засновників та учасників господарського товариства становить статутний капітал товариства. Товариство має право змінювати (збільшувати або зменшувати) розмір статутного капіталу. Рішення товариства про зміни розміру статутного капіталу набирає чинності з дня внесення цих змін до державного реєстру.

У господарському товаристві створюється резервний (страховий) фонд у розмірі, передбаченому установчими документами, але не менше як 15% статутного капіталу, а також інші фонди. Розмір щорічних відрахувань до резервного (страхового) фонду встановлюється установчими документами, але не може бути менше ніж 5% суми прибутку товариства.

Відповідно до ст. 85 ГК України **господарське товариство є власником:**

- 1) майна, переданого йому у власність засновниками і учасниками як внески;
- 2) продукції, виробленої в результаті господарської діяльності товариства;
- 3) доходів, одержаних від господарської діяльності товариства;
- 4) іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом.

Управління діяльністю господарського товариства здійснюють його органи та посадові особи, склад і порядок обрання (призначення) яких визначаються залежно від виду товариства, а у визначених законом випадках – учасники товариства.

Посадовими особами товариства визнаються голова та члени виконавчого органу, голова ревізійної комісії (ревізор), а у разі створення ради товариства (спостережної ради) – голова і члени цієї ради.

Посадовими особами господарського товариства не можуть бути особи, службову або іншу діяльність яких визнано Конституцією України та законом несумісною із перебуванням на цих посадах, а також особи, яким перебування на відповідних посадах заборонене рішенням суду.

4.2. Особливості правового статусу акціонерного товариства

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» **акціонерне товариство** – це господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Більш повне визначення акціонерного товариства, яке відповідає його суті, дає ч. 2 ст. 80 ГК України, відповідно до якої **акціонерне товариство** – це господарське товариство, яке має статутний капітал, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій.

Особливості правового статусу акціонерного товариства:

1) *статутний капітал акціонерного товариства має акціонерну природу*, тобто утворюється з суми номінальної вартості всіх розміщених акцій товариства. Мінімальний розмір статутного капіталу акціонерного товариства становить 1250 мінімальних заробітних плат, виходячи зі ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) акціонерного товариства. Акціонерне товариство має право формувати *резервний фонд* у розмірі не менше ніж 15 відсотків статутного капіталу, якщо інше не визначено статутом товариства. Резервний капітал формується шляхом щорічних відрахувань від чистого прибутку товариства або за рахунок нерозподіленого прибутку. До досягнення встановленого статутом розміру резервного капіталу розмір щорічних відрахувань не може бути меншим ніж 5 відсотків суми чистого прибутку товариства за рік;

2) *товариство проводить емісію акцій*. Акція товариства посвідчує корпоративні права акціонера щодо цього акціонерного товариства. Шляхом емісії і розміщення акцій акціонерне товариство формує статутний капітал, а шляхом розміщення додаткових акцій – збільшує його, якщо це необхідно;

3) *акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, тільки*

в межах належних їм акцій. Акціонерне товариство не відповідає за зобов'язаннями акціонерів;

4) *акціонерне товариство має більш складну структуру органів, порівняно з іншими господарськими товариствами, повноваження та форми роботи яких доволі достатньо закріплені в законі. Управління товариством здійснюється системою органів:*

а) загальні збори акціонерів (обов'язковий орган; у разі наявності в товаристві лише одного акціонера він виконує роль загальних зборів);

б) виконавчий орган (обов'язковий) – колегіальний (правління чи дирекція) чи одноособовий (директор);

в) спостережна (наглядова) рада – необов'язковий орган (як загальне правило); в обов'язковому порядку створюється в передбачених законом випадках (кількість акціонерів перевищує 50 осіб; в акціонерному банку та корпоративному інвестиційному фонді; у розі створення товариства у процесі корпоратизації, приватизації чи заснування державою в особі компетентного органу державного акціонерного товариства).

Види акціонерних товариств. Акціонерні товариства за типом *поділяються на публічні акціонерні товариства та приватні акціонерні товариства.* Кількісний склад акціонерів приватного акціонерного товариства не може перевищувати 100 акціонерів.

Публічне акціонерне товариство може здійснювати публічне та приватне розміщення акцій.

Приватне акціонерне товариство може здійснювати тільки приватне розміщення акцій. У разі прийняття загальними зборами приватного акціонерного товариства рішення про здійснення публічного розміщення акцій до статуту товариства вносяться відповідні зміни, у тому числі про зміну типу товариства – з приватного на публічне.

Акції публічного акціонерного товариства продаються і купуються виключно на фондовій біржі, на якій акціонерне товариство пройшло процедуру лістингу (включення цінних паперів до реєстру організатора торгівлі та здійснення контролю за відповідністю цінних паперів і емітента умовам та вимогам, установленим у правилах організатора торгівлі), а акції приватного акціонерного товариства не можуть купуватися та/або продаватися на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону.

Акціонери публічного акціонерного товариства можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства.

Акціонери приватного акціонерного товариства мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами цього товариства, за ціною та на умовах, запропонованих акціонером третій особі, пропорційно кількості акцій, що належать кожному з них. *Переважне право акціонерів на придбання акцій*, що продаються іншими акціонерами цього товариства, діє впродовж двох місяців із дня отримання товариством повідомлення акціонера про намір продати акції, якщо коротший строк не передбачено статутом товариства.

Статутом приватного акціонерного товариства може бути передбачено переважне право придбання товариством акцій, що продаються його акціонерами, якщо акціонери не використали своє переважне право на придбання акцій.

Переважне право товариства на придбання акцій, що продаються акціонерами цього товариства, може бути реалізовано впродовж 10 днів після закінчення строку дії переважного права на придбання цих акцій акціонерами товариства, якщо коротший строк не передбачено статутом товариства.

Строк переважного права, передбачений статутом товариства, не може бути меншим ніж 20 днів з дня отримання товариством відповідного повідомлення. Строк переважного права припиняється у разі, якщо до його спливу від усіх акціонерів товариства та самого товариства отримані письмові заяви про використання або про відмову від використання переважного права на купівлю акцій.

Акціонер приватного акціонерного товариства, який має намір продати свої акції третій особі, зобов'язаний письмово повідомити про це решту акціонерів товариства та саме товариство із зазначенням ціни та інших умов продажу акцій. Повідомлення акціонерів товариства здійснюється через товариство. Після отримання письмового повідомлення від акціонера, який має намір продати свої акції третій особі, товариство зобов'язане впродовж двох робочих днів направити копії повідомлення всім іншим акціонерам товариства. Якщо інше не передбачено статутом товариства, повідомлення акціонерів товариства здійснюється за рахунок акціонера, який має намір продати свої акції.

Якщо акціонери приватного акціонерного товариства та/або товариство не скористаються переважним правом на придбання всіх акцій, що пропонуються для продажу, впродовж встановленого цим законом або статутом строку, акції можуть бути продані третій особі за ціною та на умовах, що повідомлені товариству та його акціонерам.

Створення акціонерного товариства. Акціонерне товариство може бути створене шляхом заснування або злиття, поділу, виділу чи перетворення підприємницького (підприємницьких) товариства, державного (державних), комунального (комунальних) та інших підприємств у акціонерне товариство.

Товариство створюється без обмеження строку діяльності, якщо інше не встановлено його статутом. Воно вважається створеним і набуває прав юридичної особи з дати його державної реєстрації в установленому законодавством порядку.

Засновниками акціонерного товариства визнаються держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, а також фізичні та/або юридичні особи, що прийняли рішення про його заснування.

Засновниками акціонерного товариства можуть бути одна, дві чи більше осіб. Засновниками може укладатися *засновницький договір*, у якому визначаються порядок провадження спільної діяльності щодо створення акціонерного товариства, кількість, тип і клас акцій, що підлягають придбанню кожним засновником, номінальна вартість і вартість придбання цих акцій, строк і форма оплати вартості акцій, строк дії договору. Засновницький договір не є установчим документом товариства і діє до дати реєстрації Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій. У разі заснування товариства однією особою засновницький договір не укладається.

Засновницький договір укладається в письмовій формі. Якщо товариство створюється за участю фізичних осіб, їх підписи на засновницькому договорі підлягають нотаріальному засвідченню.

Для створення акціонерного товариства засновники повинні:

- 1) провести закрите (приватне) розміщення його акцій;
- 2) провести установчі збори;

3) здійснити державну реєстрацію акціонерного товариства.

У разі заснування акціонерного товариства його акції підлягають розміщенню виключно серед його засновників шляхом приватного розміщення. Публічне розміщення акцій товариства може здійснюватися після отримання свідоцтва про реєстрацію першого випуску акцій.

Створення акціонерного товариства здійснюється за такими етапами:

1) прийняття зборами засновників рішення про створення акціонерного товариства та про закрите (приватне) розміщення акцій;

2) подання заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску акцій до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку;

3) реєстрація Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

4) присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів;

5) укладення з депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування емісії акцій або з реєстратором іменних цінних паперів договору про ведення реєстру власників іменних цінних паперів;

6) закрите (приватне) розміщення акцій серед засновників товариства;

7) оплата засновниками повної вартості акцій;

8) затвердження установчими зборами товариства результатів закритого (приватного) розміщення акцій серед засновників товариства, затвердження статуту товариства, а також прийняття інших рішень, передбачених законом;

9) реєстрація товариства та його статуту в органах державної реєстрації;

10) подання Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій;

11) реєстрація Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій;

12) отримання свідоцтва про державну реєстрацію випуску акцій;

13) видача засновникам товариства документів, що підтверджують право власності на акції.

Установчі збори акціонерного товариства. Установчі збори акціонерного товариства мають бути проведені впродовж трьох місяців із дати повної оплати акцій засновниками.

Кількість голосів засновника на установчих зборах акціонерного товариства визначається кількістю акцій товариства, які підлягають придбанню цим засновником.

На установчих зборах акціонерного товариства вирішуються питання про:

- 1) заснування товариства;
- 2) затвердження оцінки майна, що вноситься засновниками в рахунок оплати акцій товариства;
- 3) затвердження статуту товариства;
- 4) утворення органів товариства;
- 5) уповноваження представника (представників) на здійснення подальшої діяльності щодо утворення товариства;
- 6) обрання членів наглядової ради, голови колегіального виконавчого органу товариства (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу товариства), членів ревізійної комісії (ревізора);
- 7) затвердження результатів розміщення акцій;
- 8) обрання лічильної комісії;
- 9) вчинення інших дій, необхідних для створення товариства.

Установчим документом акціонерного товариства є його статут.

Статут акціонерного товариства повинен містити відомості про:

- 1) повне та скорочене найменування товариства українською мовою;
- 2) тип товариства;
- 3) розмір статутного капіталу;
- 4) розмір резервного капіталу у разі його формування;
- 5) номінальну вартість і загальну кількість акцій, кількість кожного типу розміщених товариством акцій, у тому числі кіль-

кість кожного класу привілейованих акцій у разі розміщення привілейованих акцій, а також наслідки невиконання зобов'язань з викупу акцій;

6) розмір дивідендів за привілейованими акціями кожного класу в разі їх розміщення товариством;

7) умови та порядок конвертації привілейованих акцій певного класу у прості акції товариства чи у привілейовані акції іншого класу у разі розміщення привілейованих акцій привілейованих акцій;

8) права акціонерів – власників привілейованих акцій кожного класу у разі розміщення привілейованих акцій;

9) наявність переважного права акціонерів приватного товариства на придбання акцій цього товариства, які пропонуються їх власником до продажу третій особі, та порядок його реалізації або відсутність такого права;

10) порядок повідомлення акціонерів про виплату дивідендів;

11) порядок скликання та проведення загальних зборів;

12) компетенцію загальних зборів;

13) спосіб повідомлення акціонерів про проведення загальних зборів та про зміни у порядку денному загальних зборів;

14) склад органів товариства та їх компетенцію, порядок утворення, обрання і відкликання їх членів та прийняття ними рішень, а також порядок зміни складу органів товариства та їх компетенції;

15) порядок внесення змін до статуту;

16) порядок припинення товариства.

Загальні збори є вищим органом акціонерного товариства. Акціонерне товариство зобов'язане щороку скликати загальні збори (річні загальні збори). Усі інші загальні збори, крім річних, вважаються позачерговими.

До виключної компетенції загальних зборів належить:

1) визначення основних напрямів діяльності акціонерного товариства;

2) внесення змін до статуту товариства;

3) прийняття рішення про анулювання викуплених акцій;

4) прийняття рішення про зміну типу товариства;

5) прийняття рішення про розміщення акцій;

6) прийняття рішення про збільшення статутного капіталу товариства;

7) прийняття рішення про зменшення статутного капіталу товариства;

8) прийняття рішення про дроблення або консолідацію акцій;

9) затвердження положень про загальні збори, наглядову раду, виконавчий орган та ревізійну комісію (ревізора) товариства, а також внесення змін до них;

10) затвердження інших внутрішніх документів товариства, якщо це передбачено статутом товариства;

11) затвердження річного звіту товариства;

12) розподіл прибутку і збитків товариства з урахуванням вимог, передбачених законом;

13) прийняття рішення про викуп товариством розміщених ним акцій, крім випадків обов'язкового викупу акцій;

14) прийняття рішення про форму існування акцій;

15) затвердження розміру річних дивідендів з урахуванням вимог, передбачених законом;

16) прийняття рішень з питань порядку проведення загальних зборів;

17) обрання членів наглядової ради, затвердження умов цивільно-правових договорів, трудових договорів (контрактів), що укладатимуться з ними, встановлення розміру їх винагороди, обрання особи, яка уповноважується на підписання договорів (контрактів) з членами наглядової ради;

18) прийняття рішення про припинення повноважень членів наглядової ради, за винятком випадків, встановлених законом;

19) обрання членів ревізійної комісії (ревізора), прийняття рішення про дострокове припинення їх повноважень;

20) затвердження висновків ревізійної комісії (ревізора);

21) обрання членів лічильної комісії, прийняття рішення про припинення їх повноважень;

22) прийняття рішення про вчинення значного правочину, якщо ринкова вартість майна, робіт або послуг, що є предметом такого правочину, перевищує 25 відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності товариства;

23) прийняття рішення про виділ та припинення товариства, крім випадків, встановлених законом, про ліквідацію товариства,

обрання ліквідаційної комісії, затвердження порядку та строків ліквідації, порядку розподілу між акціонерами майна, що залишається після задоволення вимог кредиторів, і затвердження ліквідаційного балансу;

24) прийняття рішення за наслідками розгляду звіту наглядової ради, звіту виконавчого органу, звіту ревізійної комісії (ревізора);

25) затвердження принципів (кодексу) корпоративного управління товариства;

26) обрання комісії з припинення акціонерного товариства;

27) вирішення інших питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів згідно зі статутом товариства.

Письмове повідомлення про проведення загальних зборів акціонерного товариства та їх порядок денний надсилається кожному акціонеру, зазначеному в переліку акціонерів, складеному в порядку, встановленому законодавством про депозитарну систему України, на дату, визначену наглядовою радою, Товариство з кількістю акціонерів – власників простих акцій понад 1000 осіб не пізніше ніж за 30 днів до дати проведення загальних зборів також публікує в офіційному друкованому органі повідомлення про проведення загальних зборів. Публічне акціонерне товариство додатково надсилає повідомлення про проведення загальних зборів та їх порядок денний фондовій біржі, на якій це товариство пройшло процедуру лістингу.

Загальні збори акціонерного товариства мають кворум за умови реєстрації для участі у них акціонерів, які сукупно є власниками не менш як 60 відсотків голосуючих акцій.

Рішення загальних зборів акціонерного товариства з питання, винесеного на голосування, приймається *простою більшістю голосів* акціонерів, які зареєструвалися для участі у загальних зборах та є власниками голосуючих з цього питання акцій, крім випадків, встановлених законом.

Статутом приватного товариства може встановлюватися *більша кількість голосів акціонерів*, необхідних для прийняття рішень з питань порядку денного, крім питань:

1) про дострокове припинення повноважень посадових осіб органів товариства;

2) про звернення з позовом до посадових осіб органів товариства стосовно відшкодування збитків, завданих товариству;

3) про звернення з позовом у разі недотримання вимог закону при вчиненні значного правочину.

Наглядова рада акціонерного товариства. Наглядова рада акціонерного товариства є органом, що здійснює захист прав акціонерів товариства, і в межах компетенції, визначеної статутом, контролює та регулює діяльність виконавчого органу.

В акціонерних товариствах з кількістю акціонерів – власників простих акцій 10 осіб і більше створення наглядової ради є обов'язковим. У товаристві з кількістю акціонерів – власників простих акцій 9 осіб і менше у разі відсутності наглядової ради її повноваження здійснюються загальними зборами.

До виключної компетенції наглядової ради належить:

1) затвердження в межах своєї компетенції положень, якими регулюються питання, пов'язані з діяльністю товариства;

2) підготовка порядку денного загальних зборів, прийняття рішення про дату їх проведення та про включення пропозицій до порядку денного, крім скликання акціонерами позачергових загальних зборів;

3) прийняття рішення про проведення чергових та позачергових загальних зборів відповідно до статуту товариства та у випадках, встановлених законом;

4) прийняття рішення про продаж раніше викуплених товариством акцій;

5) прийняття рішення про розміщення товариством інших цінних паперів;

6) прийняття рішення про викуп розміщених товариством інших, крім акцій, цінних паперів;

7) затвердження ринкової вартості майна;

8) обрання та припинення повноважень голови і членів виконавчого органу;

9) затвердження умов контрактів, які укладатимуться з членами виконавчого органу, встановлення розміру їх винагороди;

10) прийняття рішення про відсторонення голови або члена виконавчого органу від здійснення повноважень та обрання особи, яка тимчасово здійснюватиме повноваження голови виконавчого органу;

11) обрання та припинення повноважень голови і членів інших органів товариства;

12) обрання реєстраційної комісії, за винятком випадків, встановлених законом;

13) обрання аудитора товариства та визначення умов договору, що укладатиметься з ним, встановлення розміру оплати його послуг. У разі, якщо наглядова рада відсутня, це питання належить до компетенції виконавчого органу, якщо інше не встановлено статутом;

14) визначення дати складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, порядку та строків виплати;

15) визначення дати складення переліку акціонерів, які мають бути повідомлені про проведення загальних зборів, та мають право на участь у загальних зборах;

16) вирішення питань про участь товариства у промислово-фінансових групах та інших об'єднаннях, про заснування інших юридичних осіб;

17) вирішення питань, віднесених до компетенції наглядової ради розділом 16 Закону України «Про акціонерні товариства», в разі злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення товариства;

18) прийняття рішення про вчинення значних правочинів, якщо ринкова вартість майна або послуг, що є його предметом, становить від 10 до 25 відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності акціонерного товариства);

19) визначення ймовірності визнання товариства неплатоспроможним унаслідок взяття ним на себе зобов'язань або їх виконання, у тому числі внаслідок виплати дивідендів або викупу акцій;

20) прийняття рішення про обрання оцінювача майна товариства та затвердження умов договору, що укладатиметься з ним, встановлення розміру оплати його послуг;

21) прийняття рішення про обрання (заміну) реєстратора власників іменних цінних паперів товариства або депозитарія цінних паперів та затвердження умов договору, що укладатиметься з ним, встановлення розміру оплати його послуг;

22) надсилання пропозицій акціонерам про придбання належних їм простих акцій особою (особами, що діють спільно), яка придбала контрольний пакет акцій;

23) вирішення інших питань, що належать до виключної компетенції наглядової ради згідно із статутом акціонерного товариства, в тому числі прийняття рішення про переведення випуску акцій документарної форми існування у бездокументарну форму існування.

Член наглядової ради не може бути одночасно членом виконавчого органу та/або членом ревізійної комісії (ревізором) цього товариства.

Засідання наглядової ради є правомочним, якщо в ньому бере участь не менше ніж половина її складу. Статутом або положенням про наглядову раду товариства може встановлюватися більша кількість членів наглядової ради, необхідна для визнання її засідань правомочними.

На засіданні наглядової ради кожний член наглядової ради має один голос.

Статутом або положенням про наглядову раду товариства може передбачатися право вирішального голосу голови наглядової ради у разі рівного розподілу голосів членів наглядової ради під час прийняття рішень. Наглядова рада акціонерного товариства може утворювати постійні чи тимчасові комітети з числа її членів для вивчення і підготовки питань, що належать до компетенції наглядової ради.

Кількісний склад наглядової ради встановлюється загальними зборами.

Виконавчий орган акціонерного товариства здійснює управління поточною діяльністю товариства. Він підзвітний загальним зборам і наглядовій раді, організовує виконання їх рішень. Виконавчий орган діє від імені акціонерного товариства у межах, встановлених статутом акціонерного товариства і законом.

Виконавчий орган акціонерного товариства може бути колегіальним (правління, дирекція) або одноосібним (директор, генеральний директор).

Членом виконавчого органу акціонерного товариства може бути будь-яка фізична особа, яка має повну цивільну дієздатність і не є членом наглядової ради чи ревізійної комісії цього товариства.

До компетенції виконавчого органу належить вирішення всіх питань, пов'язаних із керівництвом поточною діяльністю товариства.

ва, крім питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів та наглядової ради.

Акції товариства. Акція товариства посвідчує корпоративні права акціонера щодо цього акціонерного товариства. Акціонерне товариство може здійснювати емісію акцій тільки за рішенням загальних зборів.

Акціонерне товариство здійснює розміщення або продаж кожної акції, яку воно викупило, за ціною, не нижчою за її ринкову вартість, що затверджується наглядовою радою, крім випадків:

- розміщення акцій під час заснування товариства;
- розміщення акцій під час злиття, приєднання, поділу, виділу товариства.

Акціонерне товариство не має права розміщувати акції за ціною, нижчою за їх номінальну вартість.

Акції товариства бувають прості та привілейовані. Частина привілейованих акцій у розмірі статутного капіталу акціонерного товариства не може перевищувати 25 відсотків.

Кожною *простою акцією* акціонерного товариства її власнику – акціонеру надається однакова сукупність прав, включаючи *права на*:

- 1) участь в управлінні акціонерним товариством;
- 2) отримання дивідендів;
- 3) отримання у разі ліквідації товариства частини його майна або вартості частини майна товариства;
- 4) отримання інформації про господарську діяльність акціонерного товариства.

Одна проста акція товариства надає акціонеру один голос для вирішення кожного питання на загальних зборах, крім випадків проведення кумулятивного голосування.

У статуті акціонерного товариства визначається обсяг прав, які надаються акціонеру – власнику кожного класу *привілейованих акцій*, у тому числі визначаються:

- 1) розмір і черговість виплати дивідендів;
- 2) ліквідаційна вартість і черговість виплат у разі ліквідації товариства;

3) випадки та умови конвертації привілейованих акцій цього класу у привілейовані акції іншого класу, прості акції або інші цінні папери;

4) порядок отримання інформації.

Одна привілейована акція товариства надає акціонеру один голос для вирішення кожного питання. Статутом акціонерного товариства може передбачатися спеціальний порядок підрахунку голосів – разом чи окремо від голосів за простими та/або іншими класами привілейованих акцій.

Акціонери – власники привілейованих акцій певного класу мають *право* голосу під час вирішення загальними зборами акціонерного товариства таких питань:

1) припинення товариства, що передбачає конвертацію привілейованих акцій цього класу у привілейовані акції іншого класу, прості акції або інші цінні папери;

2) внесення змін до статуту товариства, що передбачають обмеження прав акціонерів – власників цього класу привілейованих акцій;

3) внесення змін до статуту товариства, що передбачають розміщення нового класу привілейованих акцій, власники яких матимуть перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства, або збільшення обсягу прав акціонерів – власників розміщених класів привілейованих акцій, які мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства.

Акціонери зобов'язані:

1) дотримуватися статуту, інших внутрішніх документів акціонерного товариства;

2) виконувати рішення загальних зборів, інших органів товариства;

3) виконувати свої зобов'язання перед товариством, у тому числі пов'язані з майновою участю;

4) оплачувати акції у розмірі, в порядку та засобами, що передбачені статутом акціонерного товариства;

5) не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства.

4.3. Правове становище товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю

Товариство з обмеженою відповідальністю – це господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном (ч. 3 ст. 80 ГК України).

Максимальна кількість учасників товариства з обмеженою відповідальністю може досягати 100 осіб (ст. 50 Закону України «Про господарські товариства»).

Учасники товариства, які повністю сплатили свої внески, несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах своїх внесків. Учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників.

Відповідно до ст. 144 ЦК України статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю складається із вкладів його учасників. Розмір статутного капіталу дорівнює сумі вартості таких вкладів. Статутний капітал товариства визначає мінімальний розмір майна товариства, що гарантує інтереси його кредиторів.

Згідно зі ст. 52 Закону України «Про господарські товариства» статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю підлягає сплаті учасниками товариства до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства.

Якщо учасники до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства не внесли (не повністю внесли) свої вклади, загальні збори учасників приймають одне з таких рішень:

- про виключення зі складу товариства тих учасників, які не внесли (не повністю внесли) свої вклади, та про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі;
- про зменшення статутного капіталу та про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі;
- про ліквідацію товариства.

Зміни до статуту, пов'язані зі зміною розміру статутного капіталу та/або із зміною складу учасників, підлягають державній реєстрації в установленому законом порядку.

Рішення про зменшення статутного капіталу товариства надсилається поштовим відправленням усім кредиторам товариства не пізніше триденного строку з дня його прийняття.

Учаснику товариства з обмеженою відповідальністю, який повністю вніс свій вклад, видається свідоцтво товариства.

Зменшення статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю допускається після повідомлення про це в порядку, встановленому статутом, усіх його кредиторів. У цьому разі кредитори мають право вимагати дострокового припинення або виконання відповідних зобов'язань товариства та відшкодування їм збитків.

Рішення товариства з обмеженою відповідальністю про зменшення його статутного капіталу набирає чинності не раніш як через 3 місяці після державної реєстрації і публікації про це у встановленому порядку (ст. 56 ГК України).

Збільшення статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю допускається після внесення усіма його учасниками вкладів у повному обсязі.

Вищим органом управління товариства з обмеженою відповідальністю є загальні збори учасників. Учасники мають кількість голосів, пропорційну розміру їх часток у статутному капіталі.

До виключної компетенції загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю належить:

1) визначення основних напрямів діяльності товариства, затвердження його планів і звітів про їх виконання;

2) внесення змін до статуту товариства, зміна розміру його статутного капіталу;

3) створення та відкликання виконавчого органу товариства;

4) визначення форм контролю за діяльністю виконавчого органу, створення та визначення повноважень відповідних контролюючих органів;

5) затвердження річних звітів і бухгалтерських балансів, розподіл прибутку та збитків товариства;

6) вирішення питання про придбання товариством частки учасника;

7) виключення учасника із товариства;

8) прийняття рішення про ліквідацію товариства, призначення ліквідаційної комісії, затвердження ліквідаційного балансу.

З питань визначення основних напрямів діяльності товариства і затвердження його планів та звітів про їх виконання, внесення змін до статуту товариства, виключення учасника з товариства, рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосують учасники, що володіють у сукупності понад 50% загальної кількості голосів учасників товариства. З решти питань рішення приймається простою більшістю голосів.

Збори учасників вважаються повноважними, якщо на них присутні учасники (представники учасників), що володіють у сукупності понад 60% голосів. Збори учасників товариства з обмеженою відповідальністю скликаються не рідше 2-х разів на рік. Позачергові збори учасників скликаються головою товариства за наявності обставин, зазначених в установчих документах, у разі неплатоспроможності товариства, а також у будь-якому іншому випадку, якщо цього потребують інтереси товариства в цілому, зокрема, якщо виникає загроза значного зменшення статутного фонду.

Виконавчим органом є дирекція (колегіальний орган) на чолі з генеральним директором чи директор (одноособовий орган). Членами виконавчого органу можуть бути особи, які не належать до учасників товариства. Дирекція підзвітна зборам учасників і повинна організовувати виконання їх рішень.

Контроль за діяльністю дирекції (директора) товариства з обмеженою відповідальністю здійснюється ревізійною комісією, що утворюється зборами учасників товариства з їх числа, в кількості, передбаченій установчими документами, але не менше 3-х осіб.

Товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний капітал якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників (ч. 4 ст. 80 ГК України).

До товариства з додатковою відповідальністю застосовуються такі ж положення, які до товариства з обмеженою відповідальністю, якщо інше не встановлено статутом товариства і законом.

4.4. Особливості правового становища повного товариства

Повне товариство – господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (ч. 5 ст. 80 ГК України).

Особа може бути учасником тільки одного повного товариства. Учасники повного товариства не мають права від свого імені та в своїх інтересах здійснювати правочини, однорідні з цілями діяльності товариства, а також брати участь у будь-яких товариствах (крім акціонерних товариств), які мають однорідну з повним товариством мету діяльності.

Учасниками повного товариства можуть бути лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємництва (ст. 80 ГК України). Повне товариство створюється і діє на підставі засновницького договору. Засновницький договір підписується всіма його учасниками.

Управління діяльністю повного товариства відповідно до ст. 121 ЦК України здійснюється за спільною згодою всіх учасників. Засновницьким договором товариства можуть бути передбачені випадки, коли рішення приймається більшістю голосів учасників. Кожний учасник повного товариства має один голос, якщо засновницьким договором не передбачений інший порядок визначення кількості голосів.

Кожний учасник повного товариства має право діяти від імені товариства, якщо засновницьким договором не визначено, що всі учасники ведуть справи спільно або що ведення справ доручено окремим учасникам. У разі спільного ведення учасниками справ товариства для вчинення кожного правочину є необхідною згода всіх учасників товариства. Якщо ведення справ доручено окремим учасникам повного товариства, то інші учасники можуть вчиняти правочини від імені товариства за наявності у них довіреності, виданої учасниками, яким доручено ведення справ товариства (ст. 122 ЦК України). Прибутки та збитки повного товариства розподіляються між його учасниками пропорційно до їх часток у складеному капіталі, якщо інше не передбачено засновницьким договором.

Учасник повного товариства відповідає за борги товариства незалежно від того, виникли ці борги до чи після його вступу в товариство. Учасник повного товариства, який вибув із нього, відповідає за зобов'язаннями товариства, що виникли до моменту його вибуття, рівною мірою з учасниками, які залишилися, впродовж 3-х років із дня затвердження звіту про діяльність товариства за рік, у якому він вибув із товариства. Учасник повного товариства, яке було створене на невизначений строк, може в будь-який час вийти з товариства, попередивши про це не пізніше як за 3 місяці. Вихід із товариства, яке було створене на визначений строк, допускається лише за наявності поважних причин та за умови, що попередження про це надійшло не пізніше як за 6 місяців.

Ліквідація повного товариства відбувається на загальних підставах, а також у разі, якщо в товаристві залишається один учасник. Цей учасник має право впродовж 6 місяців з моменту, коли він став єдиним учасником товариства, перетворити таке товариство в інше господарське товариство.

4.5. Правове становище командитного товариства

Командитне товариство – господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке згідно із законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладками (вкладники).

Командитне товариство створюється і діє на підставі засновницького договору, який підписується усіма повними учасниками.

Правовий статус повних учасників командитного товариства та їх відповідальність за зобов'язаннями товариства аналогічний до статусу учасників повного товариства.

Особа може бути повним учасником тільки в одному командитному товаристві. Повними учасниками командитного то-

вариства можуть бути лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємництва.

Вкладник може вступити до командитного товариства шляхом внесення грошових або матеріальних вкладів.

Права вкладників командитного товариства:

1) одержувати частину прибутку товариства відповідно до частки у складеному капіталі товариства;

2) діяти від імені командитного товариства тільки у разі наявності довіреності і згідно з нею;

3) вимагати першочергового повернення вкладу (на відміну від учасників з повною відповідальністю) у разі ліквідації товариства;

4) вимагати подання їм річних звітів і балансів, а також забезпечення можливості перевірки правильності їх складення;

5) після закінчення фінансового року вийти з товариства та одержати свій вклад;

6) передати свою частку (її частину) у складеному капіталі іншому вкладнику або третій особі, повідомивши про це товариство.

Обов'язками вкладників командитного товариства є внесення вкладів і додаткових внесків у розмірі, способами та в порядку, передбаченими засновницьким договором.

Сукупний розмір вкладів вкладників не повинен перевищувати 50% складеного капіталу повного товариства. На момент державної реєстрації командитного товариства кожний із вкладників повинен внести не менше 25% свого внеску.

Управляють справами командитного товариства лише учасники з повною відповідальністю. Вкладники не мають права брати участі в управлінні діяльністю командитного товариства та заперечувати проти дій повних учасників щодо управління діяльністю товариства. Вкладники командитного товариства можуть діяти від імені товариства тільки за довіреністю.

Ліквідація командитного товариства відбувається при вибутті усіх вкладників. Повні учасники мають право у разі вибуття всіх вкладників перетворити командитне товариство у повне товариство. Командитне товариство не зобов'язане ліквідуватися, якщо в ньому залишаються хоча б один повний учасник і один вкладник.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. У чому полягає відмінність товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю?
2. Назвіть відмінності публічного та приватного акціонерного товариства.
3. У чому полягає універсальність організаційно-правової форми господарського товариства?
4. Дайте визначення поняття командитного товариства.
5. За якими ознаками здійснюється класифікація господарських товариств?
6. Назвіть основні права та обов'язки учасників господарського товариства.
7. Яким чином здійснюється ведення справ повного товариства?

Список рекомендованої літератури

1. Белкін М.Л. Актуальні питання управління акціонерними товариствами за Законом України «Про акціонерні товариства» / М.Л. Белкін, Ю.Л. Белкіна // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2009. – № 1. – С. 6–20.
2. Вінник О. Методи правового регулювання акціонерних відносин: проблеми відповідальності акціонерних товариств, пов'язані з їх капіталом / О. Вінник // Право України. – 2009. – № 8. – С. 32–37.
3. Волкович О.Ю. Господарські товариства як об'єкт управління / О.Ю. Волкович // Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 41. – С. 236–244.
4. Ганзенко О.О. Закрита форма акціонерного товариства як негативний правовий засіб у контексті реалізації Цивільного та Господарського кодексів України / О.О. Ганзенко // Держава і право. – 2005. – Вип. 30. – С. 352–356.
5. Гарагонич О.В. Правова природа товариств з обмеженою відповідальністю / О.В. Гарагонич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право. – 2008. – № 9. – С. 337–339.
6. Долинська О.В. Юридична природа корпоративних прав учасників господарських товариств / О.В. Долинська // Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2008. – № 4. – С. 190–194.
7. Єфименко А. Корпоративне управління за законом «Про акціонерні товариства»: здобутки та помилки / А. Єфименко // Юридичний журнал. – 2009. – № 12. – С. 75–82.
8. Коташевська Т. Публічні і приватні-замість ВАТ і ЗАТ Коментар до закону України «Про акціонерні товариства» / Т. Коташевська // Юридичний журнал. – 2009. – № 3. – С. 97–99.
9. Селіванова І.А. Проблема правового статусу акціонерних товариств, в яких держава є акціонером / І.А. Селіванова // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 9. – С. 44–48.
10. Симонян Ю.Ю. Корпоративна природа відносин між учасниками командитного товариства / Ю.Ю. Симонян // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – № 39. – С. 178–183.
11. Яблонська А. Господарське товариство з однією особою: особливості правового регулювання / А. Яблонська // Юридичний журнал. – 2009. – № 12. – С. 95–96.
12. Яворська О. Новели правового регулювання за Законом України «Про акціонерні товариства» / О. Яворська // Юридична Україна. – 2009. – № 8. – С. 66–69.

Тема 5

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

5.1. Правовий режим майна суб'єктів господарювання

5.2. Майно у сфері господарювання

5.3. Цінні папери у господарській діяльності

5.4. Корпоративні права

5.1. Правовий режим майна суб'єктів господарювання

Під *правовим режимом майна суб'єктів господарювання* в теорії господарського права розуміють встановлені правовими нормами: а) структура цього майна; б) порядок його придбання (формування), використання і вибуття; в) порядок звернення на нього стягнення кредиторів.

Відповідно до частини 3 статі 55 ГК України суб'єкти господарювання реалізують свою господарську компетенцію на основі права власності, права господарського відання та права оперативного управління.

Таким чином, *правовий режим майна суб'єктів господарювання ґрунтується на основних титулах, якими є:*

1) **право власності**. Сукупність правових норм, що регулюють відносини власності, становить *право власності в об'єктивному розумінні*.

Право власності в суб'єктивному розумінні є основним речовим правом у сфері господарювання, зміст якого становлять повноваження (права) власника щодо володіння, користування і розпорядження належним йому майном при здійсненні господарської діяльності.

Володіння – це закріплення матеріальних благ за конкретними власниками – індивідами і колективами, фактичне утримання речі у сфері господарювання цих осіб.

Користування – це вилучення з речей їхніх корисних властивостей, які дають можливість задовольнити відповідні потреби індивіда чи колективу.

Розпорядження – це визначення власником юридичної або фактичної долі речі.

Суб'єкт господарювання на власний розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами, володіє, користується і розпоряджається належним йому (їм) майном, у тому числі має право надати майно іншим суб'єктам для використання його на праві власності, праві господарського відання чи праві оперативного управління, або на основі інших форм правового режиму майна, передбачених законом.

Відповідно до ст. 135 ГК України власник майна має право одноосібно або спільно з іншими власниками на основі належного йому (їм) майна засновувати господарські організації або здійснювати господарську діяльність в інших організаційно-правових формах господарювання, не заборонених законом, на свій розсуд визначаючи мету і предмет господарської діяльності, структуру утвореного ним суб'єкта господарювання, склад і компетенцію його органів управління, порядок використання майна, інші питання управління діяльністю суб'єкта господарювання, а також приймати рішення про припинення господарської діяльності заснованих ним суб'єктів господарювання відповідно до законодавства.

Власник має право особисто або через уповноважені ним органи з метою здійснення підприємницької діяльності засновувати господарські організації, закріплюючи за ними належне йому майно на праві власності, праві господарського відання, а для здійснення некомерційної господарської діяльності – на праві оперативного управління, визначати мету та предмет діяльності таких організацій, склад і компетенцію їх органів управління, порядок прийняття ними рішень, склад і порядок використання майна, визначати інші умови господарювання у затверджених власником (уповноваженим ним органом) установчих документах господарської організації, а також здійснювати безпосередньо або через уповноважені ним органи у межах, встановлених законом, інші управлінські повноваження щодо заснованої організації та припиняти її діяльність відповідно до ГК України та інших законів.

Власник має право здійснювати організаційно-установчі повноваження також на основі належних йому корпоративних прав.

2) Право господарського відання – це речове право суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленням за ним власником (уповноваженим

ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених законом.

Власник майна, закріпленого на праві господарського відання за суб'єктом підприємництва, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна безпосередньо або через уповноважений ним орган, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність підприємства.

На такій правовій основі майно закріплюється за державними (ч. 3 ст. 73, ч. 2 ст. 74 ГК України) та комунальними (ч. 3 ст. 78 ГК України) унітарними підприємствами, що діють з метою отримання прибутку; унітарними комерційними підприємствами, що створюються господарськими товариствами, кооперативами, громадськими та релігійними організаціями, громадянами.

3) Право оперативного управління – *це речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених законом, а також власником майна (уповноваженим ним органом).*

Власник майна, закріпленого на праві оперативного управління за суб'єктом господарювання, здійснює контроль за використанням і збереженням переданого в оперативне управління майна безпосередньо або через уповноважений ним орган і має право вилучати у суб'єкта господарювання надлишкове майно, а також майно, що не використовується, та майно, що використовується ним не за призначенням.

Суб'єкт права оперативного управління відповідає за своїми зобов'язаннями лише майном, яким має право розпоряджатися. Якщо такого майна не вистачає для покриття його боргів, то субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями суб'єкта права оперативного управління у визначених законом та/або установчими документами суб'єкта цього права випадках несе власник майна (щодо казенних підприємств – держава в особі органу, до сфери управління якого входить підприємство).

Цей правовий титул використовується щодо казенних підприємств (ч. 3 ст. 73, ч. 3 ст. 76 ГК України), унітарних некомерційних підприємств (ч. 3 ст. 78 ГК України), а також щодо унітар-

них некомерційних підприємств, які створюються господарськими товариствами, кооперативами, громадськими та релігійними організаціями, громадянами.

Крім зазначених, господарська діяльність може здійснюватися також на основі інших речових прав (в Розділі II Книги третьої ЦК України вони називаються речовими правами на чуже майно), до яких відносяться, зокрема, права володіння, права користування.

Право володіння чужим майном виникає на підставі договору з власником або особою, якій майно було передане власником, а також на інших підставах, встановлених законом (ст. 398 ЦК України).

Право користування чужим майном (сервітут) може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб суб'єктів господарювання, які не можуть бути задоволені іншим способом (ч. 1 ст. 401 ЦК України).

Право користування чужою земельною ділянкою або іншим нерухомим майном полягає у можливості проходу, проїзду через чужу земельну ділянку, прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку і трубопроводів, забезпечення водопостачання, меліорації тощо (ч. 1 ст. 404 ЦК України).

5.2. Майно у сфері господарювання

Відповідно до ч. 1 ст. 139 ГК України, **майном у сфері господарювання** визначається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються та використовуються в діяльності суб'єктів господарських відносин та відображаються в їх балансі або враховуються в інших, передбачених законом, формах обліку майна цих суб'єктів.

Види майна в системі господарювання.

1. *Залежно від економічної форми*, якої набуває майно у процесі здійснення господарської діяльності:

– **основні фонди виробничого і невиробничого призначення**. Це матеріально-речові цінності, що використовуються у виробничій діяльності впродовж періоду, який перевищує 365 календарних днів із дати введення в експлуатацію, вартість яких

поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом (будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних фондів).

– **оборотні засоби.** Це матеріально-речові цінності, які зазвичай споживаються впродовж одного виробничого циклу і відразу ж переносять свою вартість на готову продукцію (сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів);

– **кошти.** Ними є гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Спеціальні фонди та резерви – це грошові кошти підприємства, що не беруть безпосередньої участі у виробничому процесі, а використовуються за спеціальним призначення (цілями), передбаченими законодавством або статутом підприємства.

Спеціальні фонди та резерви поділяються на *обов'язкові* (тобто передбачені як такі законодавством) та *необов'язкові*, що створюються на розсуд самого підприємства або власника його майна. До перших (обов'язкових) належать *амортизаційний* (призначаються для відновлення основних фондів, формуються та поповнюються за рахунок амортизаційних відрахувань) і *фонд охорони праці* (створюється відповідно до Закону України від 14.12.1992 р. «Про охорону праці»). Можуть створюватися страховий, пайовий, спеціальний та інші фонди залежно від виду підприємства;

– **товари** (вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги);

– **цінні папери**, як особливий вид майна суб'єктів господарювання (акції, облігації підприємств та інші).

2. Залежно від властивостей майна:

– **рухоме майно** (матеріальні об'єкти, які можуть бути переміщеними без заподіяння їм шкоди).

Правовий режим такого майна спрощений, оскільки воно зазвичай вважається товаром, призначеним для відчуження. Відтак його обіг не потребує реєстрації, за деякими винятками;

– **нерухоме майно** (земля (земельні ділянки) та розташовані на ній об'єкти, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення).

Нерухомі речі зазвичай є незамінними (індивідуалізованими) і мають спеціальний правовий режим, що полягає в реєстрації прав на таке майно. Правовий режим нерухомих речей може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти та інше майно.

Різновидом нерухомого майна, що має спеціальний правовий режим, є **природні ресурси** (ст. 148–153 ГК України) – земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, які відповідно до Конституції (ст.ст. 13, 14) є об'єктами права власності Українського народу.

Згідно зі ст. 149 ГК України суб'єкти господарювання використовують у господарській діяльності природні ресурси в порядку загального або спеціального природокористування. Їм може передаватися у власність земля із закритими водоймами, ділянками лісів, загальнопоширеними корисними копалинами, що знаходяться в ній, у тому числі громадянам для ведення (фермерського) господарства, а також сільськогосподарським підприємствам – для господарської діяльності.

Суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, має *право*:

1) експлуатувати корисні властивості наданих йому природних ресурсів;

2) використовувати для господарських потреб в установленому законодавством порядку корисні копалини місцевого значення, водні об'єкти, лісові ресурси, що знаходяться на наданій йому земельній ділянці;

3) одержувати доходи від результатів господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів;

4) одержувати пільгові короткострокові та довгострокові кредити для реалізації заходів щодо ефективного використання, відтворення та охорони природних ресурсів, а також користуватися податковими пільгами при здійсненні зазначених заходів;

5) вимагати компенсації шкоди, завданої належним йому природним ресурсам іншими суб'єктами, а також усунення перешкод у здійсненні господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів.

Суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, *зобов'язаний*:

1) використовувати природні ресурси відповідно до цільового призначення, визначеного при їх наданні (придбанні) для використання у господарській діяльності;

2) ефективно і економно використовувати природні ресурси на основі застосування новітніх технологій у виробничій діяльності;

3) здійснювати заходи щодо своєчасного відтворення і запобігання псуванню, забрудненню, засміченню та виснаженню природних ресурсів, не допускати зниження їх якості у процесі господарювання;

4) своєчасно вносити відповідну плату за використання природних ресурсів;

5) здійснювати господарську діяльність без порушення прав інших власників та користувачів природних ресурсів;

6) відшкодувати збитки, завдані ним власникам або первинним користувачам природних ресурсів.

Господарський кодекс України у ст. 141 визначає **особливості правового режиму державного майна у сфері господарювання**:

1) до державного майна у сфері господарювання належать:

– цілісні майнові комплекси державних підприємств або їх структурних підрозділів;

– нерухоме майно, інше окреме індивідуально визначене майно державних підприємств;

– акції (частки, паї) держави у майні суб'єктів господарювання різних форм власності;

– майно, закріплене за державними установами і організаціями з метою здійснення необхідної господарської діяльності;

– майно, передане в безоплатне користування самоврядним установам і організаціям або в оренду для використання його у господарській діяльності.

Держава через уповноважені органи державної влади здійснює права власника також щодо об'єктів права власності Українсь-

кого народу (земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони).

2) Управління об'єктами державної власності здійснюють Кабінет Міністрів України і, за його уповноваженням, центральні та місцеві органи виконавчої влади. У випадках, передбачених законом, управління державним майном здійснюють також інші суб'єкти.

3) Кабінет Міністрів України встановлює перелік державного майна, яке безоплатно передається у власність відповідних територіальних громад (комунальну власність). Передача об'єктів господарського призначення з державної у комунальну власність здійснюється в порядку, встановленому законом. Не можуть бути об'єктами передачі з державної у комунальну власність підприємства, що здійснюють діяльність, яку дозволяється здійснювати виключно державним підприємствам, установам і організаціям.

4) Види майна, що може перебувати виключно у державній власності, відчуження якого недержавним суб'єктам господарювання не допускається, а також додаткові обмеження щодо розпорядження окремими видами майна, яке належить до основних фондів державних підприємств, установ і організацій, визначаються законом.

5) Відчуження суб'єктом господарювання державного майна, яке належить до основних фондів, здійснюється в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України. Продаж суб'єктом господарювання державного майна, яке належить до основних фондів, здійснюється лише на конкурентних засадах.

6) Не може бути вкладом у спільну діяльність майно, яке належить до основних фондів підприємств державної власності, що не підлягають приватизації.

У сучасних умовах науково-технічного прогресу, використання інноваційних технологій у господарській діяльності дедалі актуальнішим є **використання інтелектуальної власності**.

Право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений законодавством (ч. 1 ст. 418 ЦК України).

Згідно зі ст. 155 ГК України об'єктами прав інтелектуальної власності у сфері господарювання є:

- 1) винаходи та корисні моделі;
- 2) промислові зразки;
- 3) сорти рослин та породи тварин;
- 4) торговельні марки (знаки для товарів і послуг);
- 5) комерційне (фірмове) найменування;
- 6) географічне зазначення;
- 7) комерційна таємниця;
- 8) комп'ютерні програми;
- 9) інші об'єкти, передбачені законом.

Джерелами формування майна суб'єктів господарювання є:

- 1) грошові та матеріальні внески засновників;
- 2) доходи від реалізації продукції (робіт, послуг);
- 3) доходи від цінних паперів;
- 4) капітальні вкладення і дотації з бюджетів;
- 5) надходження від продажу (здачі в оренду) майнових об'єктів (комплексів), що належать їм, придбання майна інших суб'єктів;

- 6) кредити банків та інших кредиторів;
- 7) безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій і громадян;
- 8) інші джерела, не заборонені законом (ст. 140 ГК України).

Відповідно до ст. 144 ГК України **підставами виникнення майнових прав та обов'язків** суб'єкта господарювання є:

- 1) правочини, передбачені законом, а також правочини, не передбачені законом, але такі, що йому не суперечать;

- 2) акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у випадках, передбачених законом;

- 3) створення та придбання майна з підстав, не заборонених законом;

- 4) заподіяння шкоди іншій особі, придбання або збереження майна за рахунок іншої особи без достатніх підстав;

- 5) порушення вимог закону при здійсненні господарської діяльності;

- 6) інші обставини, з якими закон пов'язує виникнення майнових прав та обов'язків суб'єктів господарювання.

Право на майно, що підлягає державній реєстрації, виникає з дня реєстрації цього майна або відповідних прав на нього, якщо інше не встановлено законом.

Господарський кодекс України закріплює **гарантії та захист майнових прав господарюючих суб'єктів**. Такі гарантії полягають у тому, що держава шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів, створення спеціальних структур гарантує недоторканість майна і забезпечує захист права власності.

Вилучення державою у суб'єкта господарювання його майна допускається не інакше як у випадках, на підставах і в порядку, передбачених законом.

Збитки, завдані суб'єкту господарювання порушенням його майнових прав громадянами чи юридичними особами, а також органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, відшкодовуються йому відповідно до закону.

Право власності та інші майнові права суб'єкта господарювання захищаються визначеними законом способами (визнання наявності або відсутності прав; визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування; визнання недійсними господарських договорів; відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання; припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення; присудження до виконання обов'язку в натурі; відшкодування збитків; застосування штрафних та інших санкцій; установлення, зміни і припинення господарських правовідносин тощо) (ст.ст. 20, 147 ГК України).

5.3. Цінні папери у господарській діяльності

Суб'єкти господарювання в межах своєї компетенції та відповідно до встановленого законодавством порядку можуть випускати та реалізовувати цінні папери, а також купувати цінні папери інших суб'єктів господарювання.

Цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає відносини між суб'єктом господарювання, який його ви-

пустив (видав), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам (ч. 1 ст. 163 ГК України).

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р. в Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів:

1. **Пайові цінні папери** – цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів), надають власнику право на участь в управлінні емітентом¹ і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента.

До пайових цінних паперів належать:

а) *акції* (іменні цінні папери, які посвідчують майнові права їх власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені ЦК України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств);

б) *інвестиційні сертифікати* (цінні папери, які розміщуються інвестиційним фондом, інвестиційною компанією, компанією з управління активами пайового інвестиційного фонду та посвідчують право власності інвестора на частку в інвестиційному фонді, взаємному фонді інвестиційної компанії та пайовому інвестиційному фонді).

2. **Боргові цінні папери** – цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання. До боргових цінних паперів належать:

а) *облігації підприємств* (облігації підприємств розміщуються юридичними особами тільки після повної сплати свого

¹ До емітентів належать: держава в особі уповноваженого органу, юридична особа і у випадках, передбачених законодавством, фізична особа. Емітент від свого імені випускає цінні папери і зобов'язується виконувати обов'язки, що впливають з умов їх випуску (прим. автора).

статутного капіталу; облігації підприємств підтверджують зобов'язання емітента за ними та не дають право на участь в управлінні емітентом);

б) *державні облігації України* (державні облігації України поділяються на облігації внутрішніх державних позик України, облігації зовнішніх державних позик України та цільові облігації внутрішніх державних позик України);

в) *облігації місцевих позик* (до облігацій місцевих позик належать облігації внутрішніх та зовнішніх місцевих позик; рішення про розміщення облігацій місцевих позик приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим або міська рада відповідно до вимог, установлених бюджетним законодавством);

г) *казначейські зобов'язання України* (державні цінні папери, що розміщуються виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчують факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дають власнику право на отримання грошового доходу та погашаються відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України);

г) *ощадні (депозитні) сертифікати* (цінні папери, які підтверджують суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав);

д) *векселі* (цінні папери, які посвідчують безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя).

3. Іпотечні цінні папери – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом¹) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів входять:

а) *іпотечні облігації* (іпотечними облігаціями є облігації, виконання зобов'язань емітента за якими забезпечене іпотечним по-

¹ Іпотечний пул – об'єднання іпотек за іпотечними договорами, що забезпечує виконання основних зобов'язань, реформованих у консолідований іпотечний борг.

криттям у порядку, встановленому законом; іпотечні облигації є іменними цінними паперами. Іпотечна облигація засвідчує внесення грошових коштів її власником і підтверджує зобов'язання емітента відшкодувати йому номінальну вартість цієї облигації та грошового доходу в порядку, встановленому законом та проспектом емісії, а в разі невиконання емітентом зобов'язань за іпотечною облигацією надає її власнику право задовольнити свою вимогу за рахунок іпотечного покриття);

б) *іпотечні сертифікати* (іпотечні цінні папери, забезпечені іпотечними активами або іпотеками);

в) *заставні* (боргові цінні папери, які засвідчують безумовне право їх власника на отримання від боржника виконання за основним зобов'язанням, за умови, що воно підлягає виконанню в грошовій формі, а в разі невиконання основного зобов'язання – право звернути стягнення на предмет іпотеки; застава оформлюється, якщо її видача передбачена іпотечним договором);

г) *сертифікати фондів операцій з нерухомістю* (цінні папери, що засвідчують право їх власника на отримання доходу від інвестування в операції з нерухомістю).

4. Приватизаційні цінні папери – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду.

5. Похідні цінні папери – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж упродовж строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів.

6. Товаророзпорядчі цінні папери – цінні папери, які надають їхньому власнику право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

Правовий режим цінних паперів, як особливої категорії майна у сфері господарювання, характеризується такими **ознаками**:

1) умови та порядок випуску цінних паперів визначаються актами законодавства залежно від виду цінного паперу та емітента;

2) право на випуск акцій та облигацій підприємства виникає у суб'єкта господарювання з дня реєстрації цього випуску у Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку;

3) суб'єктові господарювання забороняється випуск акцій та облігацій підприємства для покриття збитків, пов'язаних з його господарською діяльністю;

4) цінні папери (або їх бланки) виготовляються лише на державних підприємствах, що мають ліцензію Міністерства фінансів України та охороняються;

5) суб'єкти господарювання можуть придбавати акції та інші цінні папери за рахунок коштів, що надходять у їх розпорядження після сплати податків та відсотків за банківський кредит, якщо інше не встановлено законом;

6) цінні папери оплачуються суб'єктами господарювання у гривнях, а у випадках, передбачених законом та умовами їх випуску в обіг, – в іноземній валюті; проте незалежно від виду валюти, якою проведено оплату цінних паперів, їх вартість виражається в гривнях.

5.4. Корпоративні права

Корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному фондi (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами (ст. 167 ГК України).

Володіння корпоративними правами не вважається підприємництвом. Законом можуть бути встановлені обмеження певним особам щодо володіння корпоративними правами або їх здійснення.

Корпоративні права виникають у особи, яка в обмін на майнову участь в господарській організації отримує право на частку у її статутному фондi.

Комплекс корпоративних прав включає такі види:

1. **Основні корпоративні права** (притаманні учасникові будь-якої господарської організації) визначаються ГК України та

Законами України «Про господарські товариства», «Про цінні папери та фондовий ринок».

Так, відповідно до ст. 10 Закону України «Про господарські товариства», учасники товариства мають право:

1) брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах;

2) брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди). Право на отримання частки прибутку (дивідендів) пропорційно частці кожного з учасників мають особи, які є учасниками товариства на початок строку виплати дивідендів;

3) вийти в установленому порядку з товариства;

4) одержувати інформацію про діяльність товариства. На вимогу учасника товариство зобов'язане надавати йому для ознайомлення річні баланси, звіти товариства про його діяльність, протоколи зборів.

2. **Спеціальні**, наявність яких пов'язується з участю в суб'єкті господарювання певної організаційно-правової форми або в господарській організації з певним видом виключної діяльності та закріплюється спеціальними законами.

3. **Локальні** – передбачаються установчими документами конкретної господарської організації з урахуванням специфіки корпоративних відносин, що складаються між нею та її засновниками та учасниками.

Корпоративні права виконують подвійну функцію:

1) регулюють відносини всередині самої господарської організації, що виникають між її учасниками, органами управління та самою господарською організацією;

2) регулюють відносини господарської організації з іншими суб'єктами права, що не пов'язані з господарською організацією відносинами участі – державою, різними юридичними та фізичними особами.

Корпоративними правами можуть володіти будь-які особи, що мають відповідний обсяг право- і дієздатності, в тому числі суб'єкти господарювання, громадяни, юридичні особи, держава та територіальні громади.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. За ким закріплюється майно на праві оперативного використання?
2. Що таке статутний капітал?
3. Які функції виконує статутний капітал?
4. Що розуміють під основними та оборотними фондами?
5. Яке майно не може бути вкладом до статутного капіталу?
6. Яка відповідальність учасників, котрі вчасно не сплатили внески до статутного капіталу?
7. Чи може бути джерелом формування майна суб'єкта господарювання благодійні внески?
8. Який порядок оцінки внесків учасників?

Список рекомендованої літератури

1. Воловик О. Організаційно-господарські відносини у системі корпоративного управління / О. Воловик // Право України. – 2004. – № 7. – С. 58–62.
2. Воловик О.А. Щодо проблеми захисту майнових інтересів підприємств / О.А. Воловик // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2003. – № 2. – С. 218.
3. Грущинська Н.І. Підприємство як єдиний майновий комплекс / Н.І. Грущинська // Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2005. – № 4. – С. 129–131.
4. Джуринський В. Майнові відносини в об'єднанні підприємств (господарсько-правові аспекти) / В. Джуринський // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 1. – С. 22–24.
5. Єрмоленко В. Майновий комплекс підприємства як об'єкт правовідносин / В. Єрмоленко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 12. – С. 3–6.
6. Коссак В.М. Проблеми вирішення спорів, пов'язаних із захистом корпоративних прав / В.М. Коссак // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: зб. наук. Статей. Випуск XI. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 50–53.
7. Кривобок С. Деякі питання, пов'язані з визначенням підприємства як майнового комплексу за Цивільним кодексом України / С. Кривобок // Право України. – 2003. – № 10. – С. 132.
8. Кузнєцова Н.С. Ринок цінних паперів в Україні: правові основи формування та функціонування / Н.С. Кузнєцова, І.Р. Назарчук. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 528 с.
9. Спасибо-Фатєєва І. Корпоративні відносини й корпоративні спори / І. Спасибо-Фатєєва // Юридичний радник. – 2007. – № 6. – С. 28–32.
10. Харитонов О.І. Право господарського відання та право оперативного управління: проблемні питання / О.І. Харитонов // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – № 38. – С. 245–249.
11. Яворська О.С. Право власності юридичних осіб / О.С. Яворська // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 2. – С. 105–109.

Тема 6

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРИВАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ТА КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА

6.1. Поняття, мета, принципи приватизації. Законодавство про приватизацію

6.2. Об'єкти та суб'єкти приватизації

6.3. Приватизаційний процес та способи приватизації

6.4. Договірні відносини приватизації

6.1. Поняття, мета, принципи приватизації. Законодавство про приватизацію

Приватизація державного майна є одним із основних напрямів реформування вітчизняної економіки.

Головні цілі приватизації є одним із засобів досягнення результатів цього суспільно-економічного процесу. Вони залежать від економічних і суспільно-політичних обставин, що складаються у країні. Внаслідок своєї динамічності головні цілі приватизації регулюються Державною програмою приватизації. Так, основною метою приватизації є створення умов для сприяння підвищенню ефективності діяльності підприємств, установ, організацій (далі – підприємств) та створення конкурентного середовища, а також забезпечення надходження коштів від приватизації до Державного бюджету України.

Відповідно до цієї мети головними **пріоритетами і завданнями приватизації є:**

- приватизація підприємств виключно за кошти з урахуванням їх індивідуальних особливостей;
- забезпечення інформаційної відкритості процесу приватизації;
- формування попиту на об'єкти приватизації вітчизняних та іноземних інвесторів;
- максимальне використання інститутів інфраструктури ринку цінних паперів;

– залучення коштів для розвитку та структурної перебудови економіки;

– створення сприятливих умов для появи приватних власників, які мають довгострокові інтереси у розвитку приватизованого об'єкта та здійснюють ефективне управління ним;

– створення умов для подальшого розвитку фондового ринку;

– підвищення заінтересованості інвесторів щодо українських підприємств на міжнародних ринках.

Поняття приватизації вживається в економічному і формально-юридичному розумінні.

В економічному аспекті приватизація означає перетворення (трансформацію) державних засобів виробництва та іншого майна на недержавні.

Отже, в економічному значенні сутність приватизації полягає у зміні економічних відносин державної власності на відносини приватної чи колективної власності на засоби виробництва.

Визначення приватизації у формально-юридичному значенні цього поняття дає Закон України «Про приватизацію державного майна» від 4 березня 1992 р. Згідно з зазначеним Законом **приватизація** – це відчуження майна, що перебуває у державній власності, і майна, що належить Автономній Республіці Крим, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями відповідно до цього Закону, з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структурну перебудову економіки України (ст. 1).

Головні цілі приватизації є одним із засобів досягнення результатів цього суспільно-економічного процесу. Вони залежать від економічних і суспільно-політичних обставин, що складаються у країні. Внаслідок своєї динамічності головні цілі приватизації регулюються Державною програмою приватизації. Так, основною метою приватизації є створення умов для сприяння підвищенню ефективності діяльності підприємств, установ, організацій (далі – підприємств) та створення конкурентного середовища, а також забезпечення надходження коштів від приватизації до Державного бюджету України.

Принципи процесу приватизації:

– законності;

- державного регулювання та контролю за проведенням приватизації і післяприватизаційної діяльності (в т.ч. шляхом створення Фонду держмайна);
- відчуження державного майна;
- пріоритетного права трудових колективів на придбання майна своїх підприємств;
- створення сприятливих умов для залучення інвестицій;
- додержання антимонопольного законодавства;
- відкритості, прозорості, повного, своєчасного інформування інвесторів про порядок та об'єкти приватизації;
- врахування особливостей приватизації окремих об'єктів (АПК, незавершеного будівництва тощо);
- використання переважно конкурентних способів (аукціону, конкурсу).

Початок формуванню приватизаційного (у вузькому, спеціальному розумінні) законодавства в Україні було покладено з прийняттям *Закону України «Про приватизацію державного майна» від 4 березня 1992 р.*, який встановлював правові, економічні та організаційні основи приватизації підприємств державної та комунальної власності з метою створення багатоукладної соціально орієнтованої ринкової економіки України.

Водночас у Законі спеціально передбачено, що він *не поширюється на:*

1) приватизацію об'єктів державного земельного та житлового фондів, а також об'єктів соціально-культурного призначення, що фінансуються з державного бюджету, в тому числі об'єктів сфери охорони здоров'я, за винятком тих, які належать підприємствам, що приватизуються;

2) зміну організаційно-правових форм власності колгоспів, підприємств споживчої кооперації.

6 березня 1992 р. приймаються: *Закон України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)»*, яким встановлювався правовий механізм приватизації цілісних майнових комплексів невеликих державних підприємств шляхом відчуження їх на користь одного покупця одним актом купівлі-продажу, а також *Закон України «Про приватизаційні папери»*, який визначав поняття і види приватизаційних паперів, умови та порядок їх випуску, розміщення серед громадян України, обліку, використання та погашення.

До приватизаційного законодавства також слід віднести Закони України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» від 10 липня 1996 р., «Про особливості приватизації підприємств, що належать до сфери управління Міністерства оборони України» від 18 травня 2000 р., «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» від 7 липня 1999 р., «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва» від 14 вересня 2000 р., «Про перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації» від 23 вересня 2008 р.

Приватизація майна в Україні проводиться відповідно до Державної програми приватизації, що розробляється Фондом державного майна України і затверджується Верховною Радою України законом України один раз на три роки не пізніше як за місяць до затвердження Державного бюджету України на відповідний рік, але до початку наступного бюджетного року та діє до затвердження чергової Державної програми приватизації. Державна програма приватизації вноситься на розгляд Верховної Ради України одночасно з проектом Державного бюджету України на відповідний рік.

Крім зазначених документів, законодавство про приватизацію охоплює постанови Кабінету Міністрів України, а також відомчі нормативні акти про приватизацію, прийняті Фондом державного майна України самостійно чи разом з іншими органами. Перелік цих актів доволі значний.

6.2. Об'єкти та суб'єкти приватизації

Правовою основою регулювання об'єктів приватизації є ст. 5 Закону України «Про приватизацію державного майна», ст. 2 Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)».

Завдяки правовому регулюванню об'єктів вирішуються принципові питання приватизації:

1) визначається, яке саме державне майно – засоби виробництва – підлягає приватизації, у якій послідовності (пріоритети приватизації), за яких умов, якими способами приватизуються різні групи об'єктів;

2) визначаються групи і види об'єктів, приватизація яких здійснюється за погодженням із Кабінетом Міністрів України;

3) встановлюються переліки груп і видів об'єктів (у тому числі конкретні об'єкти), що не підлягають приватизації;

4) затверджуються переліки підприємств, приватизацію майна яких доцільно здійснити із залученням іноземних інвестицій.

Класифікація об'єктів здійснюється відповідно до Державної програми приватизації для того, щоб залежно від групи об'єкта визначити способи його приватизації.

Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону «Про приватизацію державного майна», **до об'єктів права державної власності, що підлягають приватизації, належать:**

1) цілісні майнові комплекси державних підприємств та їх структурних підрозділів;

2) об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти;

3) акції (частки, паї), що належать державі у майні господарських товариств та інших об'єднань;

4) земельні ділянки, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації.

Не підлягають приватизації об'єкти, що мають загальнодержавне значення, зокрема:

– об'єкти, що забезпечують виконання державою своїх функцій, забезпечують обороноздатність, економічну самостійність держави;

– об'єкти права власності українського народу (надра, корисні копалини водні ресурси тощо загальнодержавного значення);

– майно, що становить матеріальну основу суверенітету України (Збройних сил України, СБУ, МВС, тощо);

– об'єкти, діяльність яких забезпечує соціальний розвиток, збереження та підвищення культурного, наукового потенціалу, духовних цінностей (архіви, об'єкти культури, мистецтва, архітектури, заповідники парки загальнодержавного значення, об'єкти освіти, спорту, науки, що фінансуються з бюджету);

– об'єкти, контроль за діяльністю яких з боку держави гарантує громадську безпеку (об'єкти по виготовленню зброї, наркотичних, психотропних та інших речовин тощо);

– об'єкти, які забезпечують життєдіяльність держави в цілому (пенітенціарні заклади, дороги загальнодержавного значення, підприємства авіаційної промисловості, об'єкти систем стандартизації, метрології, сертифікації тощо).

Суб'єкти приватизації. Коло суб'єктів приватизації визначає ст. 6 Закону України «Про приватизацію майна державних підприємств» у формі вичерпного переліку, до якого входять:

- 1) державні органи приватизації;
- 2) покупці (їх представники);
- 3) посередники.

Систему державних органів приватизації визначено в законодавчому порядку. Державну політику у сфері приватизації здійснюють Фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва у районах і містах, органи приватизації в Автономній республіці Крим, що становлять єдину систему державних органів приватизації в Україні.

Повноваження державних органів приватизації визначаються, зокрема, Законом України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 р.

Державні органи приватизації у межах своєї компетенції виконують функції власника державного майна в процесі приватизації, в тому числі здійснюють такі основні повноваження:

1) змінюють у процесі приватизації організаційну форму підприємств, що перебувають у державній власності;

2) здійснюють повноваження власника державного майна у процесі приватизації;

3) виступають орендодавцем майна, що перебуває у державній власності, згідно із законодавством;

4) продають майно, що перебуває у державній власності, у процесі його приватизації, включаючи майно ліквідованих підприємств, об'єктів незавершеного будівництва та колишнє військове майно, що набуло статусу цивільного, а також акції (частки, паї), що належать державі у майні господарських товариств;

5) створюють комісії з приватизації;

6) затверджують плани приватизації майна, що перебуває у державній власності, плани розміщення акцій акціонерних товариств у процесі приватизації;

7) розробляють проекти державних програм приватизації і подають їх на затвердження Верховній Раді України;

8) укладають договори щодо проведення підготовки об'єктів до приватизації та їх продажу;

9) укладають договори щодо проведення експертної оцінки вартості об'єктів приватизації;

10) здійснюють ліцензування комісійної, представницької та комерційної діяльності з приватизаційними паперами;

11) виступають з боку держави засновником підприємств із змішаною формою власності;

12) здійснюють захист майнових прав державних підприємств, організацій, установ, а також акцій (часток, паїв), що належать державі, на території України та за її кордоном;

13) контролюють виконання умов договорів купівлі-продажу державного майна.

Державні органи приватизації здійснюють інші повноваження, передбачені Законом України «Про приватизацію державного майна», іншими законами України з питань приватизації.

Державні органи приватизації не мають права втручатися в діяльність підприємств, за винятком випадків, передбачених законодавством України та установчими документами цих підприємств.

Покупцями можуть бути:

1) *громадяни України* (крім працівників державних органів приватизації), *іноземні громадяни, особи без громадянства*;

2) *юридичні особи, зареєстровані на території України* (крім органів державної влади та юридичних осіб, у майні яких частка державної власності перевищує 25%);

3) *юридичні особи інших держав*.

Посередники в процесі приватизації залежно від характеру їх послуг можуть бути поділені на дві групи:

1) *оперативні посередники* (надають послуги щодо підготовки об'єкта до приватизації, оцінки та продажу майна, а також консультативні послуги покупцям щодо вибору об'єкта приватизації, підготовки необхідних документів тощо);

2) *фінансові посередники* (зменшують ризики покупців у процесі приватизації, сприяють розвитку фондового ринку). Закон України «Про приватизацію державного майна» передбачає, що такими посередниками можуть бути:

- довірчі товариства;
- інвестиційні фонди та інвестиційні компанії;
- інші фінансові посередники.

6.3. Приватизаційний процес та способи приватизації

Приватизація майна державних підприємств проводиться за такими етапами:

1) опублікування списку об'єктів, які підлягають приватизації, у виданнях державних органів приватизації, місцевій пресі;

2) прийняття рішення про приватизацію об'єкта на підставі поданої заяви або виходячи із завдань Державної програми приватизації та створення комісії з приватизації;

3) опублікування інформації про прийняття рішення про приватизацію об'єкта;

4) проведення аудиторської перевірки фінансової звітності підприємства, що приватизується (за винятком об'єктів малої приватизації);

5) затвердження плану приватизації або плану розміщення акцій акціонерних товариств, створених у процесі приватизації та корпоратизації, та їх реалізацію.

Заяви про приватизацію від членів трудового колективу чи покупців, визнаних такими ст. 8 Закону України «Про приватизацію державного майна», подаються до Фонду державного майна України, його регіональних відділень чи представництв за місцезнаходженням об'єкта, що приватизується, у письмовій формі. Покупці цілісних майнових комплексів та інвестори, які бажають придбати контрольний пакет акцій, зобов'язані разом із заявою подати бізнес-план або техніко-економічне обґрунтування післяприватизаційного розвитку об'єкта, що включає план зайнятості працівників підприємства, пропозицію інвестора із зазначенням максимального розміру інвестиції, строків та порядку її внесення, а також декларацію про доходи для покупців – фізичних осіб.

Державні органи приватизації впродовж місяця розглядають заяви та приймають рішення щодо приватизації об'єкта і в 5-денний строк письмово повідомляють про це заявника, адміністрацію та трудовий колектив підприємства, що приватизується, а також відповідний орган виконавчої влади, уповноважений управляти цим майном.

У разі відмови у приватизації відповідний орган приватизації повідомляє заявників про причину відмови. Відповідно до законодавства відмова у приватизації можлива тільки у випадках, коли:

- особа, яка подала заяву на приватизацію, не може бути визнана покупцем відповідно до ст. 8 Закону України «Про приватизацію державного майна»;

- законодавством встановлено обмеження щодо приватизації підприємства;

- майно у встановленому порядку включено до переліку об'єктів (групи об'єктів), що не підлягають приватизації.

Відносини, які виникають на стадії подання заяви і прийняття рішення про приватизацію, детально регулює Порядок подання та розгляду заяв про приватизацію, затверджений наказом Фонду державного майна України від 1 липня 1997 р. № 683.

Державний орган приватизації впродовж місяця з дня прийняття рішення про приватизацію об'єкта затверджує склад комісії з приватизації об'єкта і встановлює строк подання проекту плану приватизації. Цей строк не повинен перевищувати двох місяців з дня затвердження складу комісії.

До складу комісії входять за принципом однакового представництва представники господарського товариства, створеного членами трудового колективу підприємства, що приватизується, у тому числі й від представницького органу трудового колективу – профспілкового комітету або іншого уповноваженого ним органу, інші особи (або їх представники), які подали заяву на приватизацію, представники місцевих рад, фінансових органів, державного органу приватизації, Антимонопольного комітету України або його територіальних відділень, органу, уповноваженого до прийняття рішення про приватизацію управляти відповідним державним майном. Відповідні органи та особи зобов'язані в 5-денний строк з моменту одержання повідомлення про прийняття рішення щодо створення комісії делегувати до її складу своїх представників.

Якщо у зазначений строк вони не делегували своїх представників до складу комісії, державний орган приватизації має право затвердити склад комісії без представників цих органів.

За рішенням комісії до її роботи можуть залучатися експерти, консультанти та інші спеціалісти, які користуються на її засіданнях правом дорадчого голосу.

Для забезпечення гласності та прозорості приватизації у роботі комісії з приватизації об'єкта можуть брати участь народні депутати України.

Основними завданнями комісії є:

- контроль за проведенням інвентаризації майна об'єкта приватизації;
- розробка проекту плану приватизації об'єкта та подання його на затвердження органу приватизації;
- оцінка вартості і визначення початкової ціни об'єкта приватизації, розміру статутного капіталу господарського товариства та розробка акта оцінки;
- розробка, за необхідності, рекомендацій щодо реорганізації об'єктів.

У разі звернення керівництва підприємства, що є в процесі приватизації, до державного органу приватизації стосовно відчуження майна та інших дій, необхідних для ефективного функціонування підприємства згідно з вимогами Закону України «Про приватизацію державного майна», комісія розглядає представлені документи та надає державному органу приватизації відповідні пропозиції.

Для виконання поставлених завдань комісія має право:

- зобов'язати адміністрацію підприємства, що приватизується, здійснити у встановлені терміни інвентаризацію державного майна;
- давати розпорядження, обов'язкові для адміністрації об'єкта приватизації, що пов'язані з розробкою проекту плану приватизації;
- залучати до роботи експертів, консультантів, радників, спеціалізовані аудиторські фірми, консалтингові організації та фірми з правом дорадчого голосу на засіданнях комісії.

Діяльність комісії припиняється після видання наказу про затвердження плану приватизації. Зміст плану приватизації та правовий режим його затвердження врегульовано ст. 14 Закону України «Про приватизацію державного майна» та Положенням про план приватизації державного майна, затвердженим наказом Фонду державного майна України від 1 жовтня 1997 р.

Комісія з приватизації складає проект плану приватизації об'єкта, який повинен передбачати строки та способи приватизації, початкову ціну об'єкта приватизації (розмір статутного капіталу

господарського товариства), рекомендовані форми платежу, розміри пакетів акцій за напрямками їх реалізації, а також забезпечення технологічної єдності виробництва, недопущення руйнування цілісних майнових комплексів, циклів, технологій, порядок використання майна, що не підлягає приватизації.

Проект плану приватизації державного майна складається на основі Типового плану приватизації державного майна, що додається до зазначеного Положення.

За рішенням комісії до розробки проекту плану приватизації може бути включено проект реорганізації об'єкта, в якому передбачено створення на основі його структурних підрозділів юридичних осіб.

Рішення про необхідність реорганізації приймається у порядку, що його встановлюють Фонд державного майна України та Антимонопольний комітет України.

До проекту плану приватизації додається акт оцінки вартості об'єкта приватизації, який складається відповідно до законодавства і затверджується органом приватизації.

Якщо проектом плану приватизації передбачено продаж цілісного майнового комплексу підприємства, що приватизується, або контрольного пакета акцій, до проекту плану приватизації додаються документи, зазначені в ч. 1 ст. 12 Закону України «Про приватизацію державного майна».

Якщо трудовий колектив підприємства, майно якого приватизується, або інші покупці не погоджуються з проектом плану приватизації, розробленим комісією, вони можуть підготувати альтернативний варіант плану.

Проект плану, розроблений комісією, та альтернативний проект плану трудового колективу чи інших покупців подаються на розгляд регіональних відділень Фонду державного майна України або його представництв у районах та містах, які впродовж десяти днів зобов'язані розглянути подані проекти, затвердити план приватизації і довести його до заінтересованих осіб.

Рішення про затвердження плану може бути оскаржено у 10-денний строк у Фонд державного майна України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим.

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про приватизацію державного майна», **приватизація майна державних підприємств може здійснюватися шляхом:**

1) *продажу об'єктів приватизації на аукціоні*. Це спосіб приватизації, за яким власником об'єкта стає покупець, який запропонував у ході аукціону максимальну ціну;

2) *продажу об'єктів приватизації за конкурсом*. Це спосіб приватизації, за яким власником об'єкта стає покупець, який запропонував найкращі умови подальшої експлуатації об'єкта (некомерційний конкурс), або за рівних фіксованих умов – найвищу ціну (комерційний конкурс);

3) *продажу акцій (часток, паїв)*, що належать державі у господарських товариствах, на аукціоні, за конкурсом, на фондових біржах та іншими способами, що передбачають загальнодоступність та конкуренцію покупців;

4) *продажу на конкурсній основі цілісного майнового комплексу державного підприємства, що приватизується, або контрольного пакета акцій акціонерного товариства* при поданні покупцем документів, передбачених ч. 1 ст. 12 Закону України «Про приватизацію державного майна»;

5) *викупу майна державного підприємства згідно з альтернативним планом приватизації*.

Неконкурентні способи продажу майна державних підприємств застосовують щодо об'єктів, не проданих на аукціоні, за конкурсом.

6.4. Договірні відносини приватизації

З юридичної точки зору *приватизація – це майновий правочин між суб'єктами приватизації, змістом якого є платне, частково платне або безплатне відчуження державного майна*. Оплатні і частково сплатні договори згідно із законодавством про приватизацію є особливими договорами купівлі-продажу державного майна.

Зміст, порядок укладання та виконання цих договорів регулюються здебільшого законодавчими актами про приватизацію, а також ЦК України.

Залежно від того, який саме об'єкт є предметом купівлі-продажу, законодавець визначає зміст відповідного договору.

Так, відповідно до ст. 27 Закону України «Про приватизацію державного майна» *при приватизації майна державного підприємства як цілісного майнового комплексу до договору купівлі-продажу повинні включатися передбачені бізнес-планом чи планом приватизації зобов'язання або зобов'язання сторін, які були визначені умовами аукціону, конкурсу чи викупу щодо:*

- здійснення програм технічного переозброєння виробництва, впровадження прогресивних технологій;
- вжиття комплексу заходів щодо збереження технологічної єдності виробництва та технологічних циклів;
- збереження та раціонального використання робочих місць;
- виконання вимог антимонопольного законодавства;
- збереження номенклатури та обсягу виробництва продукції (послуг) відповідно до бізнес-плану;
- завершення будівництва жилих будинків;
- утримання об'єктів соціально-побутового призначення;
- виконання заходів щодо створення безпечних і нешкідливих умов праці та охорони навколишнього середовища;
- внесення інвестицій виключно у грошовій формі, їх розміру та строків; – виконання встановлених мобілізаційних завдань.

До договору купівлі-продажу об'єкта приватизації включаються санкції за порушення його умов.

Включення до договору інших зобов'язань покупця допускається за згодою сторін.

Загальні підстави і наслідки недійсності правочинів встановлені ст. 216 ЦК України, за якою недійсним визнається правочин, який суперечить загальним вимогам чинності правочинів, які передбачені у ст. 203 ЦК України.

Відповідно до ст. 203 ЦК України зміст правочину не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства; особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності; волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; правочин має вчинятися у формі, встановленій законом; правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним; правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Відповідно до ст. 27 Закону України «Про приватизацію державного майна» та п. 1 ст. 23 Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» договір купівлі-продажу підлягає нотаріальному посвідченню. Недодержання такої форми тягне за собою недійсність правочину з наслідками, передбаченими ст. 216 ЦК України.

Водночас, якщо сторони домовилися щодо усіх істотних умов договору, що підтверджується письмовими доказами, і відбулося повне або часткове виконання договору, але одна зі сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, суд може визнати такий договір дійсним.

Питання недійсності договорів приватизації розкриває ст. 20 Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)». Тут наводиться перелік порушень, які можуть бути підставою для визнання судом недійсними правочинів, укладених на аукціоні, конкурсі:

- не виконано вимог щодо змісту інформації, передбаченої ст. 15 цього Закону, та терміну її опублікування;
- об'єкт включено до відповідного переліку об'єктів, що підлягають приватизації, з порушенням чинного законодавства;
- покупець не визнається як такий згідно з законодавством про приватизацію;
- істотно порушувались інші правила оголошення та проведення аукціону, конкурсу, передбачені зазначеним Законом.

У разі розірвання в судовому порядку договору купівлі-продажу у зв'язку з невиконанням покупцем договірних зобов'язань приватизований об'єкт підлягає поверненню у державну власність, включаючи земельну ділянку.

Якщо договір змінений або розірваний з істотним порушенням договору однією із сторін то відповідно до ч. 5 ст. 653 ЦК України, друга сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих зміною або розірванням договору.

Збитки, заподіяні порушенням законодавства про приватизацію підлягають відшкодуванню за позовами заінтересованих осіб на основі ст. 623 ЦК України і ст. 224 ГК України, які встановлюють загальні засади відшкодування збитків, та ст. 29 Закону України «Про приватизацію державного майна».

Запитання і завдання для самоконтролю

1. У чому полягає мета приватизації?
2. Поясніть співвідношення понять «роздержавлення» і «приватизація».
3. Визначте компетенцію Верховної ради України щодо приватизації.
4. Поясніть формування програм приватизації.
5. У чому полягають причини явища реприватизації?
6. Визначте компетенцію державних органів приватизації.
7. Назвіть осіб, які не можуть бути суб'єктами приватизації.
8. Визначіть основні способи приватизації.
9. Які вимоги ЦК України обов'язкові до договору купівлі-продажу об'єкта приватизації?
10. У чому полягають особливості правового регулювання договорів у процесі приватизації?
11. Що є підставами для визнання недійсним договору купівлі-продажу об'єкта приватизації?

Список рекомендованої літератури

1. Архангельський Ю. Про ефективність приватизації в Україні / Ю. Архангельський, О. Радзівєвський // Економіка України. – 2008. – № 9. – С. 86–91.
2. Берзін П. Незаконна приватизація державного, комунального майна / П. Берзін // Прокуратура, людина, держава. – 2005. – № 9. – С. 43–58.
3. Беліков О. Нове – це добре забуте старе, або знов про приватизацію / О. Беліков // Юридичний журнал. – 2009. – № 3. – С. 118–120.
4. Борисенко А.О. Приватизація державного майна України, як спосіб набуття права власності / А.О. Борисенко // Юридична наука та правоохоронна діяльність. – 2006. – № 7. – С. 20–23.
5. Музика Л. Приватизація комунального майна: проблеми законодавства, теорії і практики / Л. Музика // Право України. – 2004. – № 5. – С. 55–58.
6. Погрібний Д.І. Деякі питання розмежування понять «реприватизація», «деприватизація» та «визначення приватизації недійсною» / Д.І. Погрібний // Держава і право. – 2007. – № 38. – С. 395–399.
7. Рубан В.Г. Шляхи вдосконалення правового регулювання приватизації підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки України / В.Г. Рубан // Бюлетень міністерства юстиції України. – 2009. – № 9. – С. 102–108.
8. Селіванова І. Приватизація та відчуження державного майна: співвідношення понять / І. Селіванова // Право України. – 2009. – № 6. – С. 121–126.
9. Четов М. Приватизація у країнах світу із сталими ринковими відносинами / М. Четов // Економіка України. – 2005. – № 1. – С. 4–18.

Тема 7

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ГОСПОДАРСЬКИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

- 7.1. *Поняття та види господарських зобов'язань*
- 7.2. *Виконання господарських зобов'язань*
- 7.3. *Забезпечення виконання господарських зобов'язань*
- 7.4. *Припинення господарських зобов'язань*

7.1. Поняття та види господарських зобов'язань

Говорячи про господарські зобов'язання, доречно, на наш погляд, зупинитись на стислій порівняльній характеристиці цивільно-правових і господарських зобов'язань.

Визначення цивільно-правового зобов'язання міститься в ст. 509 ЦК України. **Зобов'язанням** є *правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.*

Інакше кажучи, зобов'язання встановлює юридичний зв'язок між двома сторонами: кредитором, якому належить право вимоги, і боржником, на якого покладається обов'язок виконання. З одного боку, зміст зобов'язання може бути реалізований, як правило, тільки через дії боржника, з іншого – вирішальне значення має надання кредитором можливості вимагати певних дій від боржника. Якщо кожна зі сторін у зобов'язанні має одночасно і права, і обов'язки, вона вважається боржником у тому, що вона зобов'язана вчинити на користь другої сторони, і одночасно кредитором у тому, що перша має право вимагати від другої.

У цьому полягає відмінність зобов'язальних відносин від правовідносин власності, оскільки в останніх насамперед важлива можливість здійснення певних дій безпосередньо власником. Зобов'язальні правовідносини передбачають передачу майна не вза-

галі до не визначеного кола осіб, а тільки до чітко визначених кредиторів. Зобов'язання встановлюється між конкретними суб'єктами (боржником і кредитором), тобто має відносний характер, на відміну від абсолютного характеру відносин власності, де з однієї сторони виступає власник, а з іншої – необмежене коло осіб, які не повинні чинити перепони власнику за здійснення його права власності.

Важливою рисою зобов'язальних відносин є також чітка визначеність їх змісту. Боржник у кожному окремо взятому зобов'язанні повинен здійснити певні дії або утриматися від них.

Визначення господарського зобов'язання наводиться також у ст. 173 ГК України. *Господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених ГК України, на основі якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо) або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.*

Визначення господарського зобов'язання, наведене в ст. 173 ГК України, загалом відповідає визначенню цивільно-правового зобов'язання, що міститься в ст. 509 ЦК України. Зокрема, у визначенні господарського зобов'язання, як і у визначенні цивільно-правового зобов'язання, використовуються подібні поняття: боржник і кредитор, зобов'язання вчинити певну дію на користь другої (іншої) сторони, право вимагати від боржника (зобов'язаної сторони) виконання його (її) обов'язку.

Водночас визначення господарського зобов'язання має і свої відмінності, головна з яких полягає в тому, що сторонами в господарському зобов'язанні можуть бути не тільки боржник і кредитор, як це має місце й у цивільно-правовому зобов'язанні, а й зобов'язана й управнена сторона – суб'єкт господарювання і наділені господарською компетенцією органи державної влади та місцевого самоврядування (так звані організаційно-господарські зобов'язання). Крім того, предметом господарського зо-

бов'язання може бути обов'язок однієї зі сторін здійснити не тільки господарську дію (чи певну дію як у цивільно-правовому зобов'язанні), а й учинити певну дію саме управлінсько-господарського характеру.

Основними видами господарських зобов'язань вважаються майново-господарські зобов'язання та організаційно-господарські зобов'язання (ч. 2 ст. 173 ГК України). Крім того, у ГК України сформульовано поняття соціально-комунальних зобов'язань (ст. 177 ГК України), публічних зобов'язань (ст. 178 ГК України), а також господарсько-договірних зобов'язань (ст. 179 ГК України).

Відповідно до ст. 175 ГК України **майново-господарськими визнаються цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин під час здійснення господарської діяльності, на підставі яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.**

Отже, і цивільно-правові зобов'язання, і майново-господарські зобов'язання регулюються ЦК. Водночас, положення ЦК поширюються на майново-господарські зобов'язання з урахуванням особливостей, передбачених ГК України.

Суб'єктами майново-господарських зобов'язань можуть бути:

1) суб'єкти господарювання – господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК, інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці; філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності;

2) негосподарюючі суб'єкти – юридичні особи;

3) органи державної влади, органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією.

Різновидом майново-господарських зобов'язань є господарсько-договірні зобов'язання. Неодмінною ознакою господарсько-

договірних зобов'язань є чітко визначена підстава виникнення таких зобов'язань – господарський договір. Відповідно до ст. 179 ГК України майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і не господарюючими суб'єктами – юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями. Проте варто наголосити, що ГК України жодним чином не визначає поняття господарського договору, що пояснюється, на наш погляд, установленням надто широкого кола суб'єктів майново-господарських зобов'язань і, зокрема, господарсько-договірних зобов'язань.

На відміну від майново-господарських зобов'язань (що певною мірою є подібними до цивільно-правових зобов'язань), організаційно-господарські зобов'язання є новим явищем у сучасному українському законодавстві.

Згідно зі ст. 176 ГК України **організаційно-господарськими** визнаються *господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, на підставі яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.*

В організаційно-господарському зобов'язанні сторонами будуть не боржник і кредитор, як у цивільно-правовому і майново-господарському зобов'язанні, а зобов'язана сторона і управнена сторона. Предметом організаційно-господарського зобов'язання буде не господарська дія, а управлінсько-господарська (організаційна) дія.

До суб'єктів організаційно-господарських зобов'язань належать:

1) органи державної влади, наділені господарською компетенцією, – щодо підпорядкованих їм державних підприємств і підконтрольних (з певних питань) підприємств та інших господарських організацій будь-яких форм власності;

2) органи місцевого самоврядування, що діють у межах своєї господарської компетенції, – щодо комунальних підприємств та організацій і підконтрольних (з певних, визначених законом пи-

тань) підприємств та організацій будь-яких форм власності, що розташовані на території відповідної територіальної громади;

3) господарські об'єднання – щодо підприємств-учасників;

4) холдингові компанії – щодо своїх корпоративних підприємств;

5) головне підприємство промислово-фінансової групи – щодо інших учасників такої групи;

6) засновники унітарних підприємств (у тому числі дочірніх) і власники їхнього майна (ними можуть бути суб'єкти господарювання – господарські товариства, виробничі кооперативи, господарські об'єднання та ін.) щодо створених ними підприємств;

7) учасники господарських організацій корпоративного типу, що володіють корпоративними правами (в тому числі правом брати участь в управлінні організацією такого типу);

8) суб'єкти господарювання, наділені управлінськими повноваженнями щодо інших суб'єктів на підставі укладених між ними договорів підприємницького характеру – про делегування управлінських повноважень одному з них, щодо підпорядкування двох і більше суб'єктів господарювання іншому та ін.

Розрізняють окремі підвиди організаційно-господарських зобов'язань залежно від:

а) підстав виникнення (закон, договір, акт управління);

б) від складу суб'єктів, у тому числі такі, що виникають:

– між суб'єктом господарювання та власником, який є засновником цього суб'єкта;

– між суб'єктом господарювання та органом державної влади, органом місцевого самоврядування, наділеним господарською компетенцією щодо цього суб'єкта;

– між господарським об'єднанням та його засновниками (учасниками);

– між холдинговою компанією та її корпоративними підприємствами;

– між материнським та її дочірнім підприємством;

– між суб'єктами господарювання, у разі якщо один із них є щодо іншого залежним підприємством;

– між двома і більше суб'єктами господарювання відповідно до укладеного між ними договору про спільну діяльність, за яким керівництво спільною діяльністю доручається одному з учасників з

покладанням на нього обов'язку ведення спільних справ (такий учасник здійснює організаційно-управлінські повноваження на підставі доручення, підписаного іншими учасниками);

– в інших випадках, передбачених ГК України, іншими законодавчими актами або установчими документами суб'єкта господарювання.

Як окремі види господарських зобов'язань ГК України визначає соціально-комунальні зобов'язання суб'єктів господарювання (ст. 177, ч. 4 ст. 175) та публічні зобов'язання суб'єктів господарювання (ст. 178).

Соціально-комунальні зобов'язання суб'єктів господарювання характеризуються соціальним спрямуванням (тобто мають виконуватися на користь суспільства або територіальної громади) і можуть виникати:

1) за рішенням місцевої ради, відповідно до якого на суб'єктів господарювання покладається обов'язок за рахунок власних коштів відповідно до закону створювати спеціальні робочі місця для осіб з обмеженою працездатністю та організувати їх професійну підготовку (ч. 1 ст. 177 ГК України);

2) за власним бажанням суб'єктів господарювання щодо покладення на себе зобов'язання про: а) господарську допомогу у вирішенні питань соціального розвитку населених пунктів їх місцезнаходження, у будівництві й утриманні соціально-культурних об'єктів та об'єктів комунального господарства і побутового обслуговування, наданні іншої господарської допомоги з метою розв'язання місцевих проблем; б) участь у формуванні відповідних фондів місцевих рад (якщо інше не встановлено законом) та у виконанні робіт щодо комплексного економічного і соціального розвитку територій (ч. 4 ст. 175, ч. 2 ст. 177 ГК України). Проте такі добровільні зобов'язання не є підставою для вимог щодо їх обов'язкового виконання.

Публічні зобов'язання суб'єктів господарювання (ст. 178 ГК України) виникають відповідно до закону та установчих документів суб'єкта господарювання, на якого покладається обов'язок здійснювати виконання робіт, надання послуг або продаж товарів кожному, хто до нього звергається на законних підставах.

При цьому суб'єкт господарювання не має права відмовити у виконанні робіт, наданні послуг, продажу товару за наявності у

нього такої можливості або надавати перевагу одному споживачеві перед іншими, крім випадків, передбачених законодавством.

У разі безпідставного ухилення від виконання публічного зобов'язання суб'єкт господарювання повинен відшкодувати другій стороні завдані цим збитки в порядку, визначеному законом. Кабінет Міністрів України може у визначених законом випадках затверджувати правила, обов'язкові для сторін публічного зобов'язання, в тому числі щодо встановлення або регулювання цін. Умови зобов'язання, що не відповідають цим правилам або встановленим цінам, є недійсними.

Підставою виникнення господарських зобов'язань, як і інших господарських правовідносин, є передбачені ГК України юридичні факти, що породжують господарські права та обов'язки.

Відповідно до ст. 174 ГК України **господарські зобов'язання можуть виникати:**

1) безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність;

2) з акта управління господарською діяльністю;

3) з господарського договору та інших договорів, передбачених законом, а також із договорів, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать;

4) унаслідок заподіяння шкоди суб'єктові або суб'єктом господарювання, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав;

5) у результаті створення об'єктів інтелектуальної власності та інших дій суб'єктів, а також унаслідок подій, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання.

Слід звернути увагу на те, що однією з підстав виникнення господарських зобов'язань є правочини, передбачені законом, а також правочини, не передбачені законом, але такі, які йому не суперечать. Однак поняття правочину (як і господарського договору) у ГК України немає. Така неузгодженість важливих положень ГК України і ЦК України може призвести до певних труднощів у правозастосуванні норм, що регулюють виникнення господарських зобов'язань.

7.2. Виконання господарських зобов'язань

Загальний порядок виконання зобов'язань визначений у гл. 22 ГК України.

Виконання зобов'язання – завершальна стадія розвитку зобов'язальних правовідносин, на якій виконуються обов'язки і реалізуються суб'єктивні права. Головну роль у виконанні зобов'язання виконує боржник (зобов'язана сторона), проте й на кредитора (управлену сторону) покладаються певні обов'язки – прийняти виконання зобов'язання, здійснити дії, без яких боржник не може виконати своїх обов'язків. Для боржника виконання зобов'язання полягає в здійсненні дій, які він повинен виконати згідно зі змістом зобов'язання. Виконання зобов'язання може виявлятися і в утриманні боржником від певних дій. Виконанням зобов'язання досягається його мета, і зобов'язання припиняється.

Відповідно до ч. 1 ст. 193 ГК України суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання *належним чином* відповідно до закону, інших правових актів, договору, а за браком конкретних вимог щодо виконання зобов'язання – відповідно до вимог, що в певних умовах, звичайно, ставляться.

До виконання господарських договорів застосовуються відповідні положення ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України.

Кожна сторона повинна вжити всіх заходів, необхідних для належного виконання нею зобов'язання, враховуючи інтереси другої сторони та забезпечення загальногосподарського інтересу.

Як встановлено ч. 3 ст. 193 ГК України, застосування господарських санкцій до суб'єкта, який порушив зобов'язання, не звільняє цього суб'єкта від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом або договором, або управлена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання.

Управлена сторона має право не приймати виконання зобов'язання *частинами*, якщо інше не передбачено законом, іншими нормативно-правовими актами або договором, або не впливає зі змісту зобов'язання.

Зобов'язана сторона має право виконати зобов'язання *достроково*, якщо інше не передбачено законом, іншим нормативно-

правовим актом або договором, або не впливає зі змісту зобов'язання.

Зобов'язана сторона має право відмовитися від виконання зобов'язання у разі неналежного виконання другою стороною обов'язків, що є необхідною умовою виконання.

Одностороння відмова від виконання господарського зобов'язання не допускається, крім випадків:

- 1) передбачених законом;
- 2) у разі неналежного виконання іншою стороною (згідно з ч. 6 ст. 193 ГК України зобов'язана сторона має право відмовитися від виконання зобов'язання у разі неналежного виконання другою стороною обов'язків, що є необхідною умовою виконання);
- 3) у разі відмови від виконання або відстрочки виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконано належним чином (ч. 7 ст. 193 ГК України).

Управнена сторона, приймаючи виконання господарського зобов'язання, на вимогу зобов'язаної сторони повинна видати письмове посвідчення виконанню зобов'язання повністю або його частини. Прийняття виконання за договірним зобов'язанням зазвичай оформляється актом прийому-передачі виконання, підписаного уповноваженими представниками сторін договору.

Виконання господарського зобов'язання третьою особою.

За загальним правилом, договір створює права й обов'язки для контрагентів, які його уклали. Водночас виконання господарського зобов'язання може бути покладено в цілому або в частині на третю особу, що не є стороною в зобов'язанні. Управнена сторона зобов'язана прийняти виконання, запропоноване третьою особою – безпосереднім виконавцем, якщо із закону, господарського договору або характеру зобов'язання не впливає обов'язок сторони виконати зобов'язання особисто.

Варто зауважити, що у відповідних положеннях ГК України і ЦК України, що стосуються виконання зобов'язань, використовуються подібні поняття третьої особи, що не є стороною в зобов'язанні. Проте статус третьої особи в господарських зобов'язаннях і в цивільно-правових зобов'язаннях має суттєві відмінності.

Так, згідно зі ст. 194 ГК України виконання господарського зобов'язання може бути покладено в цілому або в частині на третю

особу, що не є стороною в зобов'язанні. Управнена сторона зобов'язана прийняти виконання, запропоноване третьою особою – безпосереднім виконавцем, якщо із закону, господарського договору або характеру зобов'язання не впливає обов'язок сторони виконати зобов'язання особисто.

Неналежне виконання зобов'язання третьою особою не звільняє сторони від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом або договором, або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання.

На противагу положенням ЦК України (ст.ст. 510–523), що визначають сторони в зобов'язанні (поступку права та переведення боргу, заміну кредитора і боржника), у ГК України міститься поняття передавання (делегування) прав у господарських зобов'язаннях. Відповідно до ст. 195 ГК України управнений суб'єкт господарського зобов'язання, якщо інше не передбачено законом, може передати другій стороні, за її згодою, належні йому за законом, статутом чи договором права на одержання майна від третьої особи з метою вирішення певних питань щодо управління майном або делегувати права для здійснення господарсько-управлінських повноважень. Передавання (делегування) таких прав може бути зумовлено певним строком.

Передавання прав у господарських зобов'язаннях може здійснюватись двома способами:

1) *передавання майнових прав* (акт передавання прав вважається чинним із дня одержання повідомлення про це зобов'язаною стороною);

2) *делегування права для здійснення господарсько-управлінських повноважень* (акт делегування господарсько-управлінських повноважень іншому суб'єкту вважається чинним із дня офіційного опублікування цього акта).

Виконання часткових і солідарних зобов'язань. Залежно від суб'єктного складу, коли на стороні кредитора або боржника чи на обох сторонах одночасно виступає кілька осіб, зобов'язання поділяють на часткові і солідарні.

За часткових зобов'язань, коли в господарському зобов'язанні беруть участь кілька управнених або кілька зобов'язаних суб'єктів, кожний з управнених суб'єктів має право вимагати виконання, а кожний із зобов'язаних суб'єктів повинен ви-

конати зобов'язання відповідно до частки цього суб'єкта, визначеної зобов'язанням (ч. 1 ст. 196 ГК України).

За солідарного виконання господарських зобов'язань застосовуються відповідні положення ЦК України, якщо інше не передбачено законом.

Виконання солідарних зобов'язань регламентується ст.ст. 541–544 ЦК України. У відповідних статтях ЦК України зазначено, що солідарний обов'язок або солідарна вимога виникають у випадках, установлених договором або законом, зокрема в разі неподільності предмета зобов'язання. Розрізняють солідарну вимогу кредиторів і солідарний обов'язок боржників.

У разі *солідарної вимоги кредиторів* (солідарних кредиторів) кожний із кредиторів має право пред'явити боржникові вимогу в повному обсязі. Виконання боржником свого обов'язку одному із солідарних кредиторів у повному обсязі звільняє боржника від виконання решти солідарних кредиторів. Солідарний кредитор, який одержав виконання від боржника, зобов'язаний передати належне кожному з решти солідарних кредиторів у рівній частці, якщо інше не встановлено договором між ними.

У разі *солідарного обов'язку боржників* (солідарних боржників) кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо. Кредитор, який одержав виконання обов'язку не в повному обсязі від одного із солідарних боржників, має право вимагати недоодержане від решти солідарних боржників. Солідарні боржники залишаються зобов'язаними доти, доки їхній обов'язок не буде виконаний в повному обсязі. Виконання солідарного обов'язку в повному обсязі одним із боржників припиняє обов'язок решти солідарних боржників перед кредитором.

Боржник, який виконав солідарний обов'язок, має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом, за вирахуванням частки, яка припадає на нього.

Місце виконання господарського зобов'язання. Господарське зобов'язання підлягає виконанню за місцем, визначеним законом, господарським договором, або місцем, яке визначено змістом зобов'язання (ст. 197 ГК України). У разі якщо місце виконання зобов'язання не визначено, зобов'язання повинно бути виконано:

1) за зобов'язаннями, змістом яких є передавання прав на будівлю або земельну ділянку, іншого нерухомого майна – за місцезнаходженням будівлі чи земельної ділянки, іншого нерухомого майна;

2) за грошовими зобов'язаннями – за місцем розташування управненої сторони на момент виникнення зобов'язання, або за новим місцем її розташування за умови, що управнена сторона своєчасно повідомила про нього зобов'язану сторону;

3) за іншими зобов'язаннями – за місцезнаходженням постійно діючого органу управління (місцем проживання) зобов'язаної сторони, якщо інше не передбачено законом.

У разі відсутності управненої сторони ухилення її від прийняття виконання або іншого прострочення нею виконання зобов'язана сторона за грошовим зобов'язанням має право внести належні з неї гроші або передати за зобов'язанням цінні папери до депозиту нотаріальної контори, яка повідомляє про це управнену сторону. Внесення грошей (цінних паперів) до депозиту нотаріальної контори вважається виконанням зобов'язання.

Виконання грошових зобов'язань. Платежі за грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, здійснюються в безготівковій формі або готівкою через установи банків, якщо інше не встановлено законом (ст. 198 ГК України).

Грошові зобов'язання учасників господарських відносин повинні бути виражені і підлягають оплаті у гривнях. Грошові зобов'язання можуть бути виражені в іноземній валюті лише у випадках, якщо суб'єкти господарювання мають право проводити розрахунки між собою в іноземній валюті відповідно до законодавства. Виконання зобов'язань, виражених в іноземній валюті, здійснюється відповідно до закону.

Отже, на відміну від ст. 524 ЦК України, яка надає право сторонам визначати грошовий еквівалент зобов'язань в іноземній валюті, у господарських зобов'язаннях дозволяється виражати грошові зобов'язання в іноземній валюті тільки тоді, коли суб'єкти господарювання мають право проводити розрахунки в іноземній валюті, що передбачає отримання індивідуальної ліцензії Національного банку України.

Відсотки за грошовими зобов'язаннями учасників господарських відносин застосовуються у випадках, розмірах та порядку, визначених законом або договором.

7.3. Забезпечення виконання господарських зобов'язань

Забезпечення виконання зобов'язань – це спеціальні правові заходи майнового характеру, які встановлюються законом або договором з метою забезпечення належного виконання зобов'язань.

У випадку невиконання або неналежного виконання зобов'язання кредитор має право вимагати виконання в примусовому порядку через звернення в суд. Суд, застосовуючи заходи державного примусу, примушує боржника до виконання зобов'язання, стягує збитки, завдані неналежним виконанням.

Відповідно до ст. 199 ГК України виконання господарських зобов'язань забезпечується заходами захисту прав та відповідальності учасників господарських відносин, передбаченими ГК України та іншими законами. За погодженням сторін можуть застосовуватися передбачені законом або такі, що йому не суперечать, види забезпечення виконання зобов'язань, які звичайно застосовуються в господарському (діловому) обігу.

У згаданій статті ГК України зазначено, що до відносин щодо забезпечення виконання зобов'язань учасників господарських відносин застосовуються відповідні положення ЦК України.

У ЦК України забезпечення виконання зобов'язань регламентується гл. 49, в якій зазначено, що виконання зобов'язання може забезпечуватися *неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком*.

У доповнення до зазначених видів забезпечення виконання господарських зобов'язань ГК України встановлює ще один вид – *загальногосподарські (публічні) гарантії виконання зобов'язань* (ст. 201).

Загальногосподарські (публічні) гарантії виконання зобов'язань. Відповідно до ст. 201 ГК України з метою нейтралізації несприятливих наслідків від економічних злочинів законом може бути передбачено обов'язок комерційних банків, страховиків, акціонерних товариств та інших суб'єктів господарювання, які залучають кошти або цінні папери громадян і юридичних осіб, передавати частину своїх коштів для формування єдиного страхового фонду публічної застави.

Неустойка (штраф, пеня). Неустойка – це грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторovi в разі порушення боржником зобов'язання. **Штраф** – неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. **Пеня** – це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Предметом неустойки може бути не тільки грошова сума, а й рухоме і нерухоме майно. Крім того, якщо в ЦК України неустойка є тільки способом (видом) забезпечення виконання зобов'язань, то в ГК України неустойка визнається також і заходом господарської відповідальності.

Порука має похідний характер від забезпеченого нею зобов'язання. Договір поруки укладається між кредитором за основним зобов'язанням і поручителем для забезпечення виконання основного зобов'язання. У договорі поруки повинна бути виявлена воля поручителя покладення на себе відповідальності за невиконання зобов'язання боржником.

За договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником частково або в повному обсязі.

У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя.

Поручитель відповідає перед кредитором у тому самому обсязі, що й боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки.

Гарантія. Відповідно до ст. 560 ЦК України за гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку.

Водночас банківська гарантія як спосіб забезпечення виконання зобов'язань визначається також і ст. 200 ГК України, а саме: гарантія є специфічним засобом забезпечення виконання господарських зобов'язань способом письмового підтвердження (гарантій-

ного листа) банком, іншою кредитною установою, страховою організацією (банківська гарантія) про задоволення вимог управленої сторони в розмірі повної грошової суми, зазначеної в письмовому підтвердженні, якщо третя особа (зобов'язана сторона) не виконає вказане у ньому певне зобов'язання, або настануть інші умови, передбачені у відповідному підтвердженні.

Гарантія діє впродовж строку, на який вона видана, і є чинною від дня її видачі, якщо в ній не встановлено інше. Крім того, гарантія не може бути відкликана гарантом, якщо в ній не встановлено інше.

У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредиторів грошову суму відповідно до умов гарантії.

Застава. Відносини застави як способу забезпечення виконання зобов'язань регулюються § 6 гл. 49 ЦК України, Законом України «Про заставу» від 02 жовтня 1992 р., іншими актами законодавства.

На підставі застави кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави).

Застава виникає на підставі договору, закону або рішення суду.

Виокремлюють такі види застав: іпотека і заклад.

Іпотека – застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи.

Заклад – застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом – у володіння третій особі.

Предметом застави може бути будь-яке майно (зокрема, річ, цінні папери, майнові права), що може бути відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення.

Предметом застави також може бути майно, яке заставодавець одержить після виникнення застави (майбутній урожай, приплід худоби тощо).

Водночас предметом застави не можуть бути національні, культурні та історичні цінності, які є об'єктами права державної власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національної культурної спадщини, а також вимоги, які ма-

ють особистий характер, та інші вимоги, застава яких заборонена законом.

Притримання. Надає право кредитору, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторів пов'язаних із нею витрат та інших збитків, притримати її в себе до виконання боржником зобов'язання.

Отже, особа яка притримує річ, має право задовольнити свої вимоги до іншої особи за рахунок цієї речі. При цьому реалізація речі повинна здійснюватись відповідно до правил, установлених стосовно застави.

7.4. Припинення господарських зобов'язань

Загальні умови припинення господарських зобов'язань визначаються ст. 202 ГК України.

Господарське зобов'язання припиняється:

- виконанням, проведеним належним чином;
- зарахуванням зустрічної однорідної вимоги або страхового зобов'язання;
- у разі поєднання управненої та зобов'язаної сторін в одній особі;
- за згодою сторін;
- через неможливість виконання;
- в інших випадках, передбачених ГК України або іншими законами.

Господарське зобов'язання припиняється також у разі його розірвання або визнання недійсним за рішенням суду.

До відносин щодо припинення господарських зобов'язань застосовуються відповідні положення ЦК України (гл. 50) з урахуванням особливостей, передбачених ГК України.

Припинення господарського зобов'язання виконанням або зарахуванням. Досягнення мети, заради якої встановлювалось зобов'язання, здійснюється способом його *виконання*. Виконання зобов'язання, проведене відповідним чином, належить до найпоширеніших способів припинення зобов'язань.

Господарське зобов'язання, усі умови якого виконано належним чином, припиняється, якщо виконання прийнято управненою стороною. У разі якщо зобов'язана сторона належним чином виконала одне з двох або кількох зобов'язань, щодо яких вона мала право вибору (альтернативне зобов'язання), господарське зобов'язання припиняється виконанням.

Господарське зобов'язання припиняється *зарахуванням* зустрічної однорідної вимоги, строк якої настав або строк якої не зазначений чи визначений моментом витребування. Для зарахування достатньо заяви однієї сторони.

Господарське зобов'язання може бути припинено зарахуванням страхового зобов'язання, якщо інше не впливає з закону або змісту основного чи страхового зобов'язання.

Для застосування зарахування необхідна обов'язкова наявність певних умов, а саме:

- 1) вимоги повинні бути зустрічними, тобто такими, що впливають з різних взаємних зобов'язань між двома особами;
- 2) вимоги повинні бути однорідними. Як правило, ідеться про взаємні вимоги грошових сум;
- 3) настання строку виконання за всіма зустрічними вимогами.

Наявність зазначених умов надає право одній зі сторін здійснити зарахування, повідомивши про це другу сторону. За своєю юридичною природою зарахування – односторонній правочин, який викликає відповідні юридичні наслідки.

У тому випадку, коли зустрічні вимоги сторін є рівними, то зобов'язання припиняється. Якщо розмір вимог неоднаковий, то зобов'язання з більшим розміром суми вимог лишається чинним, але в меншому розмірі.

Не допускається зарахування вимог за зобов'язаннями:

- а) за якими минув строк позовної давності;
- б) про відшкодування шкоди, викликані ушкодженням здоров'я або заподіянням смерті;
- в) про довічне утримання;
- г) в інших випадках, передбачених законом.

Припинення господарського зобов'язання за згодою сторін чи в разі поєднання його сторін в одній особі. Господарське зобов'язання може бути припинено за згодою сторін, зокрема угодою про заміну одного зобов'язання іншим між тими самими сто-

ронами, якщо така заміна не суперечить обов'язковому акту, на підставі якого виникло попереднє зобов'язання.

Господарське зобов'язання припиняється в разі поєднання управненої та зобов'язаної сторін в одній особі. Зобов'язання виникає знову, якщо це поєднання припиняється.

Припинення господарського зобов'язання в разі неможливості виконання. Господарське зобов'язання припиняється неможливістю виконання в разі виникнення обставин, за які жодна з його сторін не відповідає, якщо інше не передбачено законом.

У разі неможливості виконання зобов'язання цілком або частково зобов'язана сторона з метою запобігання невиконанню для сторін майновим та іншим наслідкам повинна негайно повідомити про це управнену сторону, яка має вжити необхідних заходів щодо зменшення зазначених наслідків. Таке повідомлення не звільняє зобов'язану сторону від відповідальності за невиконання зобов'язання відповідно до вимог закону.

Господарське зобов'язання припиняється неможливістю виконання в разі ліквідації суб'єкта господарювання, якщо не допускається правонаступництво за цим зобов'язанням.

У разі неспроможності суб'єкта господарювання через недостатність його майна задовольнити вимоги кредиторів він може бути оголошений за рішенням суду банкрутом. Умови, порядок та наслідки оголошення суб'єктів господарювання банкрутами встановлюються ГК України та іншими законами. Ліквідація суб'єкта господарювання – банкрута – є підставою припинення зобов'язань за його участі.

Визнання господарського зобов'язання недійсним. Відповідно до ч. 1 ст. 207 ГК України господарське зобов'язання може бути визнане недійсним у випадках:

- а) якщо господарське зобов'язання не відповідає вимогам закону;
- б) якщо господарське зобов'язання вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства;
- в) якщо господарське зобов'язання укладено учасниками господарських відносин із порушенням хоча б одним із них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності).

Визнання господарського зобов'язання недійсним здійснюється судом на вимогу однієї зі сторін зобов'язання або відповідного органу державної влади.

Господарське зобов'язання може бути визнано недійсним повністю або в частині. Нікчемними визнаються, зокрема, такі умови типових договорів і договорів приєднання, що:

– виключають або обмежують відповідальність виробника продукції, виконавця робіт (послуг) або взагалі не покладають на зобов'язану сторону певних обов'язків;

– допускають односторонню відмову від зобов'язання з боку виконавця або односторонню зміну виконавцем його умов;

– вимагають від одержувача товару (послуги) сплати непропорційно великого розміру санкцій у разі відмови його від договору і не встановлюють аналогічну санкцію для виконавця.

Наслідки визнання господарського зобов'язання недійсним:

1) *припинення зобов'язання повністю або в частині* з дня набрання рішенням суду законної сили. У разі якщо за змістом зобов'язання воно може бути припинено лише на майбутнє, таке зобов'язання визнається недійсним і припиняється на майбутнє (ч. 3 ст. 207 ГК України);

2) *вилучення в доход держави* за рішенням суду майна (коштів), одержаного сторонами за зобов'язанням у разі визнаного недійсним зобов'язання як такого, що суперечить інтересам держави і суспільства. При цьому:

– за наявності наміру вчинення зобов'язання з незаконною метою в обох сторін – у разі виконання зобов'язання обома сторонами – в доход держави за рішенням суду стягується все одержане ними за зобов'язанням, а у разі виконання зобов'язання однією стороною з другої сторони стягується в доход держави все одержане нею, а також все належне з неї першій стороні на відшкодування одержаного;

– у разі наявності наміру лише у однієї зі сторін усе одержане нею повинно бути повернено другій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного стягується за рішенням суду в доход держави;

3) *двостороння реституція*. У разі визнання недійсним зобов'язання з інших підстав: кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні все одержане за зобов'язанням, а за неможливості повернути одержане в натурі – відшкодувати його вартість грошима, якщо інші наслідки недійсності зобов'язання не передбачені законом (ст. 208 ГК України).

Запитання і завдання для самоконтролю

1. У чому полягає відмінність публічних зобов'язань суб'єктів господарювання за ГК України від публічних договорів за ЦК України?
2. У чому полягають особливості виконання грошових зобов'язань?
3. У чому полягають підстави припинення господарських зобов'язань?
4. У чому полягає правове значення виконання господарських зобов'язань?
5. Обґрунтуйте можливість відмови від виконання господарських зобов'язань.
6. Перелічіть і поясніть способи забезпечення виконання зобов'язань.
7. Розкрийте зміст державних гарантій забезпечення виконання зобов'язань.

Список рекомендованої літератури

1. Беляневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичний аспект): монографія / О.А. Беляневич. – Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
2. Беляневич О.А. Господарський договір та способи його укладання: Навчальний посібник / О.А. Беляневич. – К.: Наукова думка, 2002. – 279 с.
3. Жила А.С. Притримання як спосіб забезпечення зобов'язань / А.С. Жила // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – № 38. – С. 194–198.
4. Ківалова Т.С. Поняття та система зобов'язань у цивільному праві України / Т.С. Ківалова // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – № 38. – С. 22–26.
5. Коломієць Н. Становлення господарського зобов'язання як правової категорії / Н. Коломієць // Право України. – 2006. – № 4. – С. 48–52.
6. Макаренко Г.В. Історія виникнення інституту забезпечення виконання зобов'язань / Г.В. Макаренко // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – № 38. – С. 216–220.
7. Ніколенко Л. Особливості господарського договору як підстави виникнення господарських зобов'язань / Л. Ніколенко, Г. Лагуткіна // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 6. – С. 36–39.
8. Продаєвич І.С. Систематизація підстав припинення зобов'язань / І.С. Продаєвич // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 4. – С. 109–111.
9. Тупицька Є. Новация боргу в позикове зобов'язання як вид грошових зобов'язань / Є. Тупицька // Право України. – 2009. – № 9. – С. 168–174.
10. Чванкін С.А. Основні правові наслідки порушення зобов'язання / С.А. Чванкін // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2008. – № 9. – С. 316–318.
11. Чванкін С.А. Правові наслідки порушення зобов'язання / С.А. Чванкін // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – № 39. – С. 128–132.

Тема 8

ГОСПОДАРСЬКІ ДОГОВОРИ

- 8.1. *Поняття, ознаки та функції господарського договору*
- 8.2. *Види господарських договорів*
- 8.3. *Порядок укладення, зміни та розірвання господарських договорів*
- 8.4. *Зміст і форма господарського договору*

8.1. Поняття, ознаки та функції господарського договору

Господарський договір є однією з підстав виникнення господарських зобов'язань (і найпоширенішою у сфері економіки). Він забезпечує зв'язки між суб'єктами господарювання, а також між ними та іншими учасниками господарських відносин.

Термін «господарський договір» широко використовується в законодавстві, юридичній літературі та в господарській практиці. Однак чинне законодавство не містить визначення господарського договору, хоча в Господарському кодексі України йому присвячена ціла глава 20 «Господарські договори» (статті 179–188).

Відповідно до ст. 626 ЦК України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Із загальноправової точки зору **господарський договір** – це домовленість двох або більше суб'єктів господарських відносин, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх прав та обов'язків у сфері господарювання.

Категорії «договір» і «господарський договір» співвідносяться як загальне і особливе. Як особлива категорія господарського законодавства господарський договір має певну правову основу.

Після прийняття ГК України господарські договори регулюються:

а) *загальними* (про зобов'язання, договір, зобов'язання, що впливають із договорів) і *спеціальними* (купівля-продаж, поставка, контракція сільськогосподарської продукції, постачання енергетичними та іншими ресурсами, лізинг, підряд, будівельний підряд, виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт, перевезення, транспортне експедирування, зберігання на товарному складі, позика, кредит, банківський вклад, банківський рахунок, факторинг, комерційна концесія тощо) статтями ЦК України;

б) *нормативно-правовими актами господарського законодавства*: ГК України, законами України про окремі види господарської діяльності (інвестиційну, інноваційну, зовнішньоекономічну, транспортну тощо).

Певну групу становлять нормативні акти колишнього СРСР, які регулюють ті господарські договори, які повністю або частково не врегульовані законодавством України. Зокрема, це договори поставки продукції виробничо-технічного призначення та товарів народного споживання; договори перевезення вантажів внутрішнім водним транспортом.

До ознак господарського договору належать:

1) *особливий суб'єктний склад* (зазвичай господарські договори укладаються за участю суб'єктів (суб'єкта) господарювання. Найчастіше сторонами в господарському договорі є *суб'єкти господарювання*, проте такі договори можуть укладатися і за участю інших учасників господарських відносин – органів господарського керівництва (при укладенні державних контрактів, зокрема), негосподарських організацій (для задоволення їх господарських потреб у продукції, роботах, послугах суб'єктів господарювання), громадян (для забезпечення здійснення ним спільної діяльності щодо заснування суб'єктів господарювання) як засновників суб'єктів господарювання;

2) *спрямованість на забезпечення господарської діяльності* учасників договірних відносин – матеріально-технічного забезпечення їх діяльності, реалізації виробленої ними продукції (робіт, послуг), спільній діяльності щодо створення нового суб'єкта господарювання (господарської організації), спільного інвестування, координації господарської діяльності та ін.

3) наявність спеціальних правил щодо підстав укладення і змісту. Договори, які спрямовані на забезпечення пріоритетних потреб України в продукції, роботах та послугах, укладаються на підставі відповідних державних замовлень. Юридичною особливістю в такому разі є те, що зміст господарського договору, який укладається на підставі державного замовлення (державний контракт), повинен відповідати цьому замовленню (ч. 5 ст. 179 ГК України).

Закон може містити пряму вказівку щодо обов'язковості укладення договору для певних категорій суб'єктів господарювання чи органів місцевого самоврядування (ч. 3 ст. 179 ГК України);

4) *плановість договірних процесів*. Це, насамперед, внутрішньогосподарське *планування* учасників господарських відносин, а також державне (щодо суб'єктів, які функціонують на державній формі власності, підприємств-монополістів) і комунальне (щодо підприємств та організацій комунальної форми власності). Ця риса господарських договорів пов'язана з попередньою і віддзеркалює специфіку господарської діяльності – її систематичність, що потребує планування як обов'язкового елемента організації такої діяльності;

5) *обмеження договірної свободи* з метою захисту інтересів споживачів (вимоги щодо якості та безпеки товарів, робіт, послуг) та загальногосподарських інтересів, у тому числі щодо захисту економічної конкуренції, національного товаровиробника тощо (типові договори, заборона застосування методів недобросовісної конкуренції, обов'язковість укладення державних контрактів для окремих категорій суб'єктів господарювання, ліцензування та квотування зовнішньоекономічних операцій тощо);

6) *можливість відступлення від принципу рівності сторін* (державні контракти, договори приєднання, договори, що укладаються в межах рамочних контрактів).

5) *поєднання в господарському договорі майнових* (виготовлення/передача продукції, її оплата тощо) та *організаційних елементів* (визначення порядку виконання, передання-приймання виконання, підстав дострокового розірвання договору, порядку розгляду спорів між сторонами договору тощо).

Функції господарського договору – це основні напрями дії господарських договорів та/або ті економічні результати, досяг-

нення яких забезпечується у разі застосуванням правової форми господарського договору.

Одні господарських функцій притаманні будь-яким договорам (регулятивна, координаційна, контрольно-інформаційна, охорона), інші – переважно господарським договорам (планування, опосередкування відносин між суб'єктами господарювання, узгодження економічних інтересів сторін договірному зв'язку з урахуванням загальногосподарського інтересу).

Загальні функції договору:

– *регулятивна функція* договору здійснює регулювання відносини між сторонами. Хоча договір укладається на підставі закону, але водночас забезпечує врахування специфіки конкретного господарського зв'язку і, відповідно, містить положення, що конкретизують положення закону (щодо порядку та строків виконання договірних зобов'язань, кількісних та якісних характеристик предмета договору тощо) чи заповнюють його прогалини (наприклад, встановленням конкретного розміру санкцій за порушення умов договору, якщо такі санкції не передбачені законом);

– *координаційна функція* забезпечує укладення господарського договору шляхом узгодження своїх позицій щодо змісту договору кожною стороною (з урахуванням приписів закону). На стадії виконання договору сторони координують свою діяльність відповідно до його умов. У разі виникнення необхідності корегування певних умов договору зміна умов договору відбувається, як правило, за їхньої взаємної згоди і лише за відсутності останньої сторони – ініціатор внесення змін до договору має звернутися до суду;

– *контрольно-інформаційна функція* проявляється в тому, що за допомогою господарського договору здійснюється контроль за ефективністю діяльності суб'єктів господарювання;

– ступінь ефективності *охоронної функції* господарського договору проявляється в можливості забезпечити захист прав і законних інтересів сторін договору. Сама наявність договору в передбаченій законом формі, зафіксовані в ньому права і обов'язки сторін, а також санкції за невиконання (неналежне виконання) останніх дозволяють здійснити в судовому порядку захист прав і законних інтересів сторін у разі порушення договірних зобов'язань.

Господарський договір виконує також **специфічні функції**, до яких належать:

– *функція правового забезпечення економічних потреб*. Цю функцію виконує такий особливий господарський договір, як державний контракт;

– *планування* – як господарських зв'язків, так і поточної діяльності суб'єктів господарювання. У формі держзамовлень планується: виробництво дефіцитної продукції; заходи щодо розвитку пріоритетних галузей народного господарства; виконання міждержавних економічних договорів; експортно-імпортна діяльність; вирішення соціальних проблем тощо. Державне замовлення реалізується шляхом укладання господарських договорів (державних контрактів) між його виконавцями і споживачами продукції, послуг, замовниками робіт;

– *опосередкування відносин між суб'єктами господарювання*, а також цих суб'єктів з іншими організаціями та громадянами. Господарські договори забезпечують можливість координації їх діяльності, узгодження інтересів, досягнення компромісу з метою отримання певних взаємовигідних для сторін господарських результатів;

– *узгодження економічних інтересів сторін договірною зв'язку з загальногосподарськими інтересами*. Ця функція покладає на сторони договору обов'язок вжити всіх заходів, необхідних для виконання договірних зобов'язань, з урахуванням інтересів іншої сторони та загальногосподарського інтересу.

8.2. Види господарських договорів

У сфері господарювання використовується велике розмаїття господарських договорів, що зумовлює доцільність їх класифікації з навчальною метою та з практичних міркувань – з метою виявлення тенденцій у регулюванні певного виду договірних відносин і застосуванні їх у законотворчій та правозастосовній діяльності.

Поділ господарських договорів на певні види можна здійснити за різними критеріями:

1. *За ознакою підстав виникнення договірних зобов'язань* розрізняють:

– **плановані договори** укладаються на підставі прийнятого державного замовлення у випадках, коли таке прийняття є обов'язковим для певних суб'єктів: державних підприємств, підприємств-монополістів, підприємств, які функціонують переважно на базі державної власності чи контролюються державою;

– **регульовані договори** укладаються вільно, на розсуд учасників господарських відносин.

2. *За ознакою взаємного становища сторін у договірних відносинах* господарські договори поділяють на:

– **вертикальні** – укладаються між нерівноправними суб'єктами – органом господарського керівництва та підпорядкованим йому підприємством (наприклад, державний контракт); певні умови договору є обов'язковим для підпорядкованої сторони і не можуть корегуватися навіть із застосуванням судової процедури (судового порядку розгляду переддоговірного спору);

– **горизонтальні** – укладаються між рівноправними суб'єктами; при цьому всі умови договору сторони погоджують між собою, а у разі виникнення спору можуть звернутися до суду.

3. *Залежно від домінування в господарському договорі майнових чи організаційних елементів* розрізняють:

– **майнові договори:** до них належать договори, в яких домінують майнові елементи (за можливої наявності організаційних елементів, проте без переваги останніх). Переважно майновими є більшість господарських договорів, у тому числі поставки, міни (бартеру), підрядні, банківського обслуговування, значна частина транспортних та ін.;

– **організаційні договори** (ст. 186 ГК України) спрямовані на забезпечення організації господарської діяльності двох і більше учасників господарських відносин (суб'єктів господарювання), хоча і можуть містити майнові елементи (без переваги останніх над організаційними). До таких договорів належать засновницькі договори, договори про кооперацію, про спільну інвестиційну діяльність та ін.

4. *За строками дії* розрізняють:

– **довгострокові** – укладаються на строк понад 5 років (наприклад, концесійні договори, договір оренди цілісного майнового

комплексу підприємства); в таких договорах організаційні елементи переважають майнові;

– **середньострокові** – строком дії від 1 до 5 років (наприклад, договори підряду на капітальне будівництво); організаційні елементи в подібних договорах урівноважені з майновими;

– **короткострокові** – строком дії до 1 року; в цих договорах переважають майнові елементи;

– **разові** укладаються на одну господарську операцію, містять зазвичай лише майнові елементи.

5. *За сукупністю критеріїв (економічним змістом та юридичними ознаками)* господарські договори можна поділити на такі групи:

– **договори на реалізацію майна** (купівлі-продажу, поставки, міни/бартеру, контрактації сільськогосподарської продукції, забезпечення електроенергією, газом, водою тощо);

– **договори на передачу майна в користування** (безоплатне користування майном, оренда, лізинг);

– **підрядні договори** (підряд на капітальне будівництво, підряд на виконання проектно-вишукувальних, дослідно-конструкторських та інших робіт);

– **транспортні договори** (перевезення вантажів, буксирування, тайм-чартеру, подачі та забирання вагонів, експлуатації залізничної під'їзної колії та ін.);

– **договори на надання послуг** (фінансових, консалтингових, щодо охорони об'єктів, зберігання майна та ін.);

– **договори про спільну діяльність** (договори про кооперацію, про спільну інвестиційну діяльність, про заснування господарської організації корпоративного типу, що діє на підставі статуту (акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, статутне господарське об'єднання) та ін.);

– **засновницькі** договори (договори, що виконують роль установчого документа господарської організації корпоративного типу – повного товариства, командитного товариства, договірних господарських об'єднань – асоціації, корпорації).

6. *За тривалістю застосування у сфері господарювання (підприємництва)* можна виділити:

– **традиційні договори**, що застосовуються впродовж багатьох століть (договори купівлі-продажу, підяду, про спільну діяльність, перевезення);

– **новітні договори**, поява яких упродовж останніх двох століть зумовлена ускладненням господарського життя (договір лізингу, договір факторингу, агентські договори та ін.).

7. *За ступенем складності* розрізняють:

– **прості договори**, що містять ознаки договору одного виду. До них належить більшість традиційних договорів, у тому числі купівлі-продажу, перевезення, підяду, майнового найму;

– **комплексні (складні) договори** передбачають наявність ознак кількох вищезгаданих договорів (договір факторингу, договір підяду на капітальне будівництво, договір лізингу, концесійний договір та ін.). Наприклад, у договорі підяду на капітальне будівництво поєднуються елементи поставки, підяду, майнового найму. Цивільне законодавство такі договори називає *змішаними* (ч. 2 ст. 628 ЦК України).

8. *Залежно від ролі у встановленні господарських зв'язків* розрізняють:

– **генеральні договори** (рамочні контракти) визначають основних учасників до договірних відносин та параметри їх наступних договірних зв'язків (генпідрядні договори, договір комерційної концесії);

– **субдоговори** укладаються на підставі генеральних договорів (договори субпідяду) або рамочних контрактів (наприклад, договір комерційної субконцесії).

9. *За ознакою можливості чи неможливості корегування умов договору* останні можна поділити на:

– **некореговані договори** – одна чи дві сторони договірних відносин позбавлені можливості корегування заздалегідь визначених умов договору. До них належать *типові договори* (затверджуються Кабінетом Міністрів України чи у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади) *та договори приєднання* (зміст договору визначається однією зі сторін без права іншої наполягати на його зміні; наприклад, договори купівлі-продажу акцій у процесі проведення відкритої підписки на акції);

– **кореговані договори** – умови договору визначаються шляхом вільного волевиявлення сторін, які мають право на власний

розсуд погодити будь-які умови договору, якщо це не суперечить законодавству, в тому числі використовуючи примірні договори, що мають рекомендаційний характер. У разі недосягнення сторонами згоди щодо окремих умов договору, що свідчить про виникнення переддоговірного спору, вони можуть звернутися до суду.

10. *За суб'єктивним складом* розрізняють:

– **двосторонні договори** Наприклад, поставка продукції (сторони – постачальник і покупець – ст. 265 ГК України);

– **багатосторонні договори**. Як приклад, договір перевезення вантажу, у якому беруть участь перевізник, вантажовідправник і вантажоодержувач – особа, уповноважена на одержання вантажу (ст. 307 ГК України).

11. *За способом оферти і визначення змісту* розрізняють:

– **договори приєднання**. Це господарські договори, у яких одна сторона наперед встановлює умови майбутнього договору у формулярах або інших стандартних формах. Другій стороні залишається або прийняти їх у цілому, або не вступати в договір (перевезення вантажів, страхування тощо). Друга сторона не може запропонувати свої умови договору;

– **взаємноузгоджені договори**. При укладенні взаємоузгодженого договору його умови встановлюються (розробляються) усіма його сторонами.

12. *За регулятивними функціями* розрізняють:

– **попередній договір**. Тут фіксується намір сторін укласти договір у майбутньому на умовах, передбачених попереднім договором (не пізніше року з моменту укладення попереднього договору – ч. 1 ст. 182 ГК України). Попередній договір містить умови, що дозволяють визначити предмет, інші істотні умови основного договору, а також відповідальність сторін за ухилення від укладення основного договору. Угода сторін про наміри (протокол про наміри тощо) не визнається попереднім договором і не породжує юридичних наслідків (ч. 6 ст. 182 ГК України);

– **основний договір** укладається на умовах та у термін, визначений у попередньому договорі. Відповідно до ч. 4 ст. 182 ГК України зобов'язання укласти основний договір, передбачене попереднім договором, припиняється, якщо до закінчення строку, в який сторони мають укласти основний договір, одна із сторін не надішле проект такого договору другій стороні.

8.3. Порядок укладення, зміни та розірвання господарських договорів

Господарський кодекс України узагальнив і сформулював загальні умови укладання договорів, що породжують господарські зобов'язання.

Відповідно до ч. 4 ст. 179 ГК України при укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі:

а) *вільного волевиявлення*, коли сторони мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству;

б) *примірного договору*, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст;

в) *типового договору*, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови;

г) *договору приєднання*, запропонованого однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти у разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту.

Як встановлено ч. 7 ст. 179 ГК України, господарські договори укладаються за правилами, встановленими ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України, іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів.

Розрізняють *конкурентні* та *неконкурентні* способи укладення господарських договорів.

Конкурентними способами укладення господарських договорів є:

1) *торги (аукціони, тендери)*. Застосування таких процедур передбачається: ГК України (ст. 185), законами України «Про приватизацію державного майна» (ч. 2 ст. 2, ч. 1 ст. 15, ст. 16), «Про приватизацію майна невеликих державних підприємств (малу при-

ватизацію)» (статті 3, 13, 16), «Про здійснення державних закупівель» (розділ 4) та ін.;

2) *конкурси*. Застосовуються відповідно до законів України: «Про приватизацію державного майна» (ч. 2 ст. 2, ч. 1 ст. 15, ст. 16), «Про приватизацію майна невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» – статті 17–21, «Про архітектурну діяльність» (ст. 6), «Про концесії» (статті 6–8) та ін.;

3) *двоступеневі торги (конкурентні переговори)*. Застосування таких процедур передбачається Законом України «Про здійснення державних закупівель» (розділ 5);

4) *процедура запиту цінових пропозицій* застосовується відповідно до Закону України «Про здійснення державних закупівель» (розділ 6).

Торги (аукціони, тендери) можуть бути кількох видів. Так, розрізняють торги *на реалізацію майна, робіт, послуг* (договір укладається з тим із учасників торгів/претендентів, який запропонував найвищу ціну за майно, що продається, або роботи, послуги, що пропонуються) і торги *на придбання майна, визначення виконавця робіт або послуг* (договір укладається з тим із учасників торгів, який запропонував найнижчу ціну за майно, яке необхідно придбати, або за виконання необхідних для замовника робіт).

При застосуванні **конкурсу** договір укладається з тим із виконавців, який запропонував найкращий (наїфективніший) спосіб виконання. Своєю чергою, конкурси можуть бути *комерційними* (при визначенні переможця враховується запропонована ним ціна виконання за рівних фіксованих умов виконання) і *некомерційними* (переможцем конкурсу визнається претендент, який запропонував найкращі умови виконання).

За критерієм кола осіб розрізняють торги і конкурси таких видів: *відкриті* (до участі в торгах чи конкурсі запрошуються всі виконавці, що відповідають встановленим вимогам), *закриті* або *з обмеженою участю* (лише спеціально запрошені претенденти можуть брати участь у торгах чи конкурсі), *з попередньою атестацією виконавців* (подавати тендерні чи конкурсні пропозиції для визначення переможця можуть лише претенденти, що пройшли попередню кваліфікацію).

Ознаки конкурентних способів мають також **конкурентні переговори або двоступеневі торги**, до участі в яких запрошуюються кілька виконавців; переможець визначається шляхом проведення спеціальної процедури, що складається з двох етапів: на першому виконавці подаються свої тендерні пропозиції без зазначення ціни. Після отримання попередніх пропозицій конкурсних торгів замовник має право внести зміни до документації конкурсних торгів щодо технічних вимог та вимог до якості предмета закупівлі чи запропонувати нові характеристики та критерії оцінки згідно з Законом України «Про здійснення державних закупівель». Про зміну умов документації конкурсних торгів замовник інформує всіх учасників під час надання їм запрошень до участі у другому етапі торгів.

На другому етапі замовник запрошує до участі учасників, попередні пропозиції конкурсних торгів яких не було відхилено на першому етапі та пропозиції яких виявилися прийнятними в цілому, але не менше ніж двох. На другому етапі учасники повинні подати остаточні пропозиції конкурсних торгів із зазначенням ціни.

Порядок застосування **процедури запиту цінових пропозицій** застосовується щодо товарів і послуг, для яких існує постійно діючий ринок, за умови, що їх вартість не перевищує 200 тисяч гривень. Для отримання цінових пропозицій замовник надсилає запит не менше ніж трьом учасникам та в день надсилання запиту передає його для публікації в державному офіційному друкованому виданні з питань державних закупівель. Кожен учасник має право подати тільки одну цінову пропозицію, яка не може бути в подальшому змінена. Цінові пропозиції розкриваються у встановлений замовником час. До участі у процедурі розкриття цінових пропозицій запрошуються всі учасники, що подали свої пропозиції. Переможцем процедури запиту цінових пропозицій визнається учасник, який подав пропозицію, що відповідає вимогам замовника, зазначеним у запиті цінових пропозицій, та має найнижчу ціну.

Серед **неконкурентних способів** укладення господарських договорів розрізняють два основні види:

1) **загальний порядок укладання господарських договорів**. Процедура передбачена ст. 181 ГК України та складається з

кількох стадій (при цьому кожна наступна настає лише в тому випадку, якщо на попередній стадії договір не було укладено):

1 стадія – розробка та надсилання пропозиції укласти договір (оферта). У разі якщо проект договору викладено як єдиний документ, він надається другій стороні у двох примірниках. Пропозиція укласти договір має містити істотні умови договору і виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття;

2 стадія – прийняття пропозиції укласти договір (акцепт). Якщо у потенційного контрагента виникли розбіжності з проектом договору, то й одночасне складання протоколу розбіжностей та відправлення разом з підписаним договором автору проекту впродовж 20 днів з моменту отримання проекту договору.

Сторона, яка одержала протокол розбіжностей до договору, зобов'язана впродовж двадцяти днів:

- розглянути його;
- вжити заходів для врегулювання розбіжностей з другою стороною та включити до договору всі прийняті пропозиції;
- ті розбіжності, що залишились неврегульованими, передати в цей же строк до суду, якщо на це є згода другої сторони (ч. 5 ст. 181 ГК України). День набрання чинності рішенням суду, яким вирішено питання щодо переддоговірного спору, вважається днем укладення відповідного господарського договору, якщо рішенням суду не визначено інше (ч. 2 ст. 187 ГК України).

У разі досягнення сторонами згоди щодо всіх або окремих умов, зазначених у протоколі розбіжностей, така згода повинна бути підтверджена у письмовій формі (протоколом узгодження розбіжностей, листами, телеграмами, телетайпограмами тощо).

Частина 7 ст. 181 ГК України встановлює три випадки, коли пропозиції другої сторони вважаються прийнятими навіть якщо сторона, яка одержала протокол розбіжностей, не передасть у зазначений двадцятиденний строк до суду розбіжності, що залишилися неврегульованими. Це стосується:

- договору, заснованого на державному замовленні;
- договору, укладення якого є обов'язковим для сторін на підставі закону;

– договору, в якому сторона-виконавець за договором в установленому порядку визнана монополістом на певному ринку товарів (робіт, послуг).

2) **проведення прямих переговорів** повноважними представниками сторін, що може завершитися:

а) підписанням попереднього договору (протоколу про наміри) з фіксацією у ньому обов'язків сторін щодо укладення основного договору у майбутньому після виконання сторонами підготовчих дій або

б) підписанням основного договору, якщо його укладення не потребує попередньої підготовки і сторони дійшли згоди щодо всіх умов договору, Різновидом процедури укладення господарського договору шляхом переговорів є передбачена ст. 39 Закону України «Про здійснення державних закупівель» процедура закупівлі у одного виконавця.

Господарський кодекс України визначає особливості укладення господарських договорів залежно від підстав (державне замовлення, рішення суду), застосування певної модифікації письмової форми договору (типовий договір, примірний договір, договір приєднання).

Особливості укладання господарських договорів за державним замовленням (ст. 183 ГК України) полягає в тому, що:

– договір, що укладається на підставі державного замовлення, іменується державним контрактом;

– укладення договорів на підставі державного замовлення для певних суб'єктів господарювання (державних підприємств, підприємств-монополістів та підприємств, які функціонують переважно на базі державної власності) є обов'язковим, а для решти – добровільним;

– договори за державним замовленням укладаються між визначеними законом суб'єктами господарювання – виконавцями державного замовлення та державними замовниками, що уповноважені від імені держави укладати договори (державні контракти);

– укладення державного контракту за державним замовленням із підприємствами, для яких він є обов'язковим, здійснюється в загальному порядку, передбаченому статтею 181 ГК України, з урахуванням особливостей, передбачених законодавством. Держа-

вний контракт укладається шляхом підписання сторонами єдиного документа;

– держава в особі Кабінету Міністрів України виступає гарантом за зобов'язаннями державних замовників.

Укладення господарських договорів на основі примірних і типових договорів повинно здійснюватися не інакше як шляхом викладення договору у вигляді єдиного документа, оформленого згідно з вимогами статті 181 ГК України та відповідно до правил, встановлених нормативно-правовими актами щодо застосування примірного або типового договору.

Зміна та розірвання договору здійснюється зазвичай за згодою сторін (якщо інше не передбачено законом та договором), а у разі відсутності згоди – в судовому порядку за позовом заінтересованої сторони за умови дотримання порядку, передбаченого ст. 188 ГК України:

1) надсилання ініціатором зміни чи розірвання договору відповідної пропозиції іншій стороні;

2) розгляд такої пропозиції адресатом і відповідь на неї впродовж 20-денного строку з моменту отримання;

3) передання спору на розгляд суду впродовж 20-денного строку з моменту отримання відмови прийняти пропозиції щодо зміни чи розірвання договору або завершення терміну отримання відповіді (у разі залишення пропозиції без відповіді).

Якщо судовим рішенням договір змінено або розірвано, договір вважається зміненим або розірваним з дня набрання чинності цим рішенням, якщо іншого строку набрання чинності не встановлено за рішенням суду.

8.4. Зміст і форма господарського договору

Зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань (ч. 1 ст. 180 ГК України).

За ознакою впливу на юридичну силу договору та відповідності умов певному виду договору виділяють:

1) *істотні умови*;

- 2) *звичайні умови*;
- 3) *випадкові умови*.

Істотними є умови, визнані такими за законом чи необхідні для договорів цього виду, а також умови, щодо яких на вимогу однієї зі сторін повинна бути досягнута згода. Відповідно до ч. 3 ст. 180 ГК України *істотними* (тобто такими, які сторони зобов'язані погодити у будь-якому разі та включити у договір) є предмет, ціна та строк дії договору.

Умови про **предмет** у господарському договорі повинні визначати найменування (номенклатуру, асортимент) та кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їх якості. Вимога щодо якості предмета договору визначаються відповідно до обов'язкових для сторін нормативних документів (державних стандартів, норм і правил, технічних умов), а у разі їх відсутності – у договірному порядку, з додержанням умов, що забезпечують захист інтересів споживачів товарів і послуг.

Ціна у господарському договорі відповідно до статей 189–191 ГК України може бути:

– *вільною*. Встановлюється за погодженням сторін і віддзеркалює закріпленій у ст. 627 ЦК України принцип свободи договору. Встановлення вільних цін є загальним правилом ціноутворення в господарських зобов'язаннях, за винятком випадків обов'язкового застосування інших (насамперед державних цін – частини 1-3 ст. 191 ГК України);

– *державною*, в тому числі фіксованою (встановленою в твердій сумі) та регульованою (зі встановленням граничного рівня цін або граничного відхилення від державних фіксованих цін);

– *комунальною*, в тому числі фіксованою (встановленою в твердій сумі) та регульованою (зі встановленням граничного рівня цін або граничного відхилення від фіксованих цін). Застосовуються, зокрема, у відносинах між комунальними підприємствами (ч. 4–6 ст. 191 ГК України).

Умови договору щодо ціни мають відповідати вимогам антимонопольно-конкурентного законодавства. У разі визнання погодової стороною в договорі ціни такою, що порушує такі вимоги, антимонопольний орган має право вимагати від сторін зміни умови договору щодо ціни (ч. 6 ст. 180 ГК України).

Строком дії господарського договору є час, упродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору. На зобов'язання, що виникли у сторін до укладення ними господарського договору, не поширюються умови укладеного договору, якщо договором не передбачено інше. Крім строку дії договору (як загального строку), розрізняють проміжні договірні строки (строки виконання окремих етапів робіт, поставки продукції тощо).

Звичайними є такі умови господарського договору, які є характерними для певного його виду, але відсутність яких у договорі не впливає на його юридичну силу (наприклад, умови договору поставки щодо асортименту, номенклатури товарів, що включаються в договір зазвичай за згодою сторін – ч. 2 ст. 266 ГК України).

До **випадкових** слід віднести ті умови господарського договору, що віддзеркалюють специфіку договірного зв'язку між його сторонами, але не впливають на юридичну силу договору і навіть не є характерними для того виду договору, до складу якого вони включені (наприклад, умови про забезпечення працівників підрядника харчуванням і помешканням на час виконання робіт за договором підряду на капітальне будівництво).

Хоча закон вимагає, щоб у господарському договорі мали бути зафіксовані істотні умови договору, а також умови, що визнаються обов'язковими нормами спеціального законодавства (антимонопольно-конкурентного, спрямованого на захист інтересів споживачів та/або національних товаровиробників), проте в сучасних умовах господарювання сторонам при укладенні будь-якого договору доцільно керуватися найбільш поширеними моделями договорів певного виду з урахуванням своїх інтересів.

Універсальна **модель господарського договору**, що забезпечує належний захист інтересів його сторін, передбачає необхідність включення до нього умов щодо:

- предмета договору, його кількісних та якісних характеристик;
- строку дії договору та строків його виконання;
- суми договору та ціни одиниці виміру (тони, літра, метра, штуки тощо);

- порядку виконання та порядку передачі-приймання виконання;
- порядку та форми платежів;
- відповідальності за невиконання (неналежне виконання) сторонами договірних зобов'язань;
- обставин, що виключають відповідальність сторін за невиконання (неналежне виконання) сторонами договірних зобов'язань (форс-мажор);
- способів забезпечення належного виконання договірних зобов'язань (застанова, гарантія тощо);
- порядку розгляду спорів, що впливають із господарського договору, в тому числі визначення юрисдикційного органу, а щодо зовнішньоекономічних контрактів – країни, законодавство якої застосовуватиметься під час розгляду спору.

Форма господарського договору. Господарський договір укладається, як правило, *в письмовій формі* (ч. 1 ст. 181 ГК України, ст. 208 ЦК України).

Усна форма застосовується як виключення щодо договорів (двосторонніх і багатосторонніх правочинів), що повністю виконуються під час їх укладання (ч. 1 ст. 206 ЦК України), за винятком правочинів, що підлягають державній реєстрації та/або нотаріальному посвідченню, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність. Проте у такому випадку (вчинення правочину в усній формі) організації – юридичній особі, яка сплатила товари чи послуги, обов'язково іншою стороною має бути виданий документ, що підтверджує підставу сплати та суму одержаних грошових коштів (ч. 2 ст. 206 ЦК України).

Розрізняють кілька *модифікацій письмової форми*, що застосовуються при укладанні господарських договорів:

- *повна письмова форма господарського договору* – єдиний документ, підписаний сторонами (ч. 1 ст. 181 ГК України, ч. 2 ст. 207 ЦК України), до якого додаються супроводжуючі процес його укладання документи: підписаний сторонами текст договору з усіма додатками, протокол розбіжностей (якщо він мав місце), протокол узгодження розбіжностей (якщо розбіжності узгоджувалися і між сторонами було досягнуто компромісу щодо спірних умов договору), судові рішення (якщо спір передавався на розгляд суду);

– *скорочена письмова форма* у вигляді комплексу листів, телеграм, факсограм та інших документів, якими сторони обмінювалися в процесі встановлення договірної зв'язку (ч. 1 ст. 181 ГК України), якщо зміст цих документів свідчить про наміри сторін встановити договірний зв'язок та істотні умови договору. Застосування такої форми забороняється при укладенні організаційно-господарських договорів (ст. 186 ГК України);

– *типова форма* – сторони договору не можуть відступати від типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України чи іншим уповноваженим органом держави, але мають право конкретизувати його умови (абз. 4 ч. 4 ст. 179 ГК України);

– *стандартний договір* – бланк, зміст і порядок заповнення якого визначені правилами, встановленими актами законодавства чи на їх підставі суб'єктом господарських відносин. Ця форма застосовується у договорах приєднання (абз. 5 ч. 4 ст. 179 ГК України), якщо умови договору є заздалегідь визначеними і не підлягають коригуванню (наприклад, договори перевезення вантажу, страхування тощо);

– *письмова нотаріально посвідчена*. Застосовується у передбачених законом випадках (наприклад, у разі продажу в процесі приватизації цілісних майнових комплексів підприємств або їх структурних підрозділів (ч. 4 ст. 27 Закону «Про приватизацію державного майна») або за домовленістю сторін (ч. 1 ст. 209 ЦК України).

Оскільки згідно з ч. 1 ст. 638 ЦК України договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору, то недотримання встановленої законом форми договору є підставою для того, щоб вважати господарський договір неукладеним.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. У чому полягає відмінність умов цивільно-правового і господарського договорів?
2. У чому полягають особливості майнових і організаційних договорів?
3. У чому полягають передумови класифікації господарських договорів?
4. У чому полягає правове значення порядку укладення господарських договорів?

5. Визначте ознаки господарського договору.
6. Назвіть види господарських договорів.
7. Який порядок укладення господарських договорів?
8. Що розуміють під типовою формою господарського договору та стандартним договором?

Список рекомендованої літератури

1. Беляневич О.А. Про види джерел господарського договірної права / О.А. Беляневич // Бюлетень міністерства юстиції України. – 2005. – № 10. – С. 46–55.
2. Бервенко С.М. Проблеми договірної права України: монографія / С.М. Бервенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 392 с.
3. Луць В.В. Контракти у підприємницькій діяльності: навч. посіб. / В.В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.
4. Ніколенко Л. Особливості господарського договору як підстави виникнення господарських зобов'язань / Л. Ніколенко, Г. Лагуткіна // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 6. – С. 36–39.
5. Пашков В.М. Господарський договір як підстава виникнення господарсько-правових відносин у галузі охорони здоров'я / В.М. Пашков // Проблеми законності. – 2008. – № 97. – С. 53–62.
6. Пашков В.М. Державний контракт як засіб господарсько-правового регулювання / В.М. Пашков // Проблеми законності. – 2008. – № 94. – С. 67–76.
7. Подоляк С.А. Недійсність господарського договору в Україні: причини та правові підстави / С.А. Подоляк // Держава і право. – 2009. – № 43. – С. 426–431.
8. Подоляк С.А. Неукладеність господарських договорів-погляд зблизка / С.А. Подоляк // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2. – С. 151–154.
9. Подоляк С.А. Порівняльний аналіз господарського та цивільно-правового договору та проблеми їх юридичних конструкцій / С.А. Подоляк // Держава і право. – 2008. – № 42. – С. 495–500.
10. Роїна О.М. Договори у господарській діяльності: практичний посібник / О.М. Роїна. – К.: КНТ, 2009. – 800 с.
11. Черешнюк В. Зміст принципу належного виконання господарського договору в національному законодавстві та міжнародних актах / В. Черешнюк // Право України. – 2007. – № 4. – С. 85–89.

Тема 9

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

9.1. Поняття, ознаки, принципи та функції відповідальності в господарському праві

9.2. Підстави та межі господарської відповідальності

9.3. Види та форми відповідальності

9.1. Поняття, ознаки, принципи та функції відповідальності в господарському праві

Вчинення учасником господарських відносин правопорушення тягне за собою застосування до правопорушника передбачених або санкціонованих нормами господарського законодавства заходів відповідальності. Оскільки це відповідальність за правопорушення, вчинені у сфері господарської діяльності, такий вид відповідальності в теорії господарського права визначається як господарсько-правова відповідальність.

Господарсько-правова відповідальність – це майново-організаційні за змістом і юридичні за формою заходи впливу на економічні інтереси учасників господарських правовідносин у разі вчинення ними господарського правопорушення.

Ознаки господарсько-правової відповідальності:

– застосовується у сфері господарських правовідносин (господарсько-майнових та/або господарсько-організаційних);

– підставою є вчинення учасником господарських відносин правопорушення у сфері господарювання (ч. 1 ст. 218 ГК України);

– майнова основа відповідальності, оскільки застосовується у формі певної системи майнових (економічних) санкцій, передбачених нормами господарського законодавства. Найвищою економічною санкцією згідно із законодавством можна вважати процесуальне (судове) оголошення суб'єкта-боржника банкрутом;

– презумпція вини правопорушника, яка полягає в тому, що учасник господарських відносин повинен нести відповідальність за

порушення встановлених законом або договором зобов'язань, якщо не доведе, що *по-перше*, ним вжито всіх необхідних заходів для недопущення господарського правопорушення або, *по-друге*, належне виконання договірних зобов'язань виявилось неможливим унаслідок дії непереборної сили (надзвичайних і невідворотних обставин за цих умов здійснення господарської діяльності) – ч. 2 ст. 218 ГК України;

– *змістом господарсько-правової відповідальності є заходи впливу* (санкції) – майнової (відшкодування збитків, штрафні санкції, конфіскація) та/або організаційної (призупинення дії або анулювання ліцензій, скасування відомостей державної реєстрації, примусова реорганізація та ін.) спрямованості, що відображаються на економічних інтересах порушника;

– *порядок застосування залежно від виду та форми господарсько-правової відповідальності*: а) судовий або претензійно-позовний (ст. 222 ГК України); б) безпосередньо кредитором в оперативному порядку (ст. 235 ГК України); в) спеціальний – уповноваженими органами – ст. 238 ГК України).

Відповідно до ст. 216 ГК України застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, в тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих унаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання.

Господарсько-правова відповідальність базується на принципах, згідно з якими:

– потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі; передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

– сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;

– у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

Функції господарсько-правової відповідальності визначаються як напрями її дії та той господарський результат, що

настає у результаті застосування господарсько-правової відповідальності.

Господарсько-правовій відповідальності притаманні як загальні для будь-якої юридичної відповідальності, так і спеціальні функції, що є характерними лише або переважно для господарсько-правової відповідальності.

Загальними функціями господарської відповідальності є попереджувально-стимулююча, штрафна (функція покарання за впропоршення).

Попереджувально-стимулююча функція господарсько-правової відповідальності (як і будь-якої юридичної) проявляється в тому, що сама лише загроза її застосування примушує учасників господарських правовідносин (насамперед суб'єктів господарювання) діяти правомірно, аби уникнути негативних наслідків у результаті застосування такої відповідальності.

Штрафна функція може полягати у сплаті штрафної неустойки; в окремих випадках це можуть бути господарсько-адміністративні штрафи за заборонені законом дії у сфері економічної конкуренції, якщо вони створили лише загрозу обмеження конкуренції на ринку, не завдавши шкоди її учасникам тощо.

Спеціальні функції, які притаманні господарській діяльності, – це компенсаційно-відновлювальна, інформаційна, сигналізаційна.

Компенсаційно-відновлювальна функція полягає у відновленні порушеного правопорядку й усуненні наслідків неправомірної поведінки суб'єкта (учасника) господарських відносин.

За допомогою цієї функції господарсько-правової відповідальності припиняється неправомірна діяльність, спричинена шкода компенсується, порушені права відновлюються. Як зазначено у ч. 3 ст. 216 ГК України, сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі.

Роль інформаційної функції полягає в інформуванні учасників господарського життя про негаразди в діяльності їх партнерів (якщо до останніх застосовуються господарсько-правові санкції контролюючими органами, контрагентами тощо), а відтак – у доцільності корегування своїх відносин з ними.

Сигналізаційна функція проявляється в тому, що застосування до суб'єкта господарювання господарсько-правової відповідаль-

ності є сигналом для нього про необхідність поліпшення своєї роботи з метою уникнення в майбутньому втрат від застосування такої відповідальності, а для контрагентів такого господарюючого суб'єкта – сигналом до можливості продовження з ним договірного зв'язку або його розірвання.

9.2. Підстави та межі господарсько-правової відповідальності

Розрізняють юридичні та фактичні підстави господарсько-правової відповідальності.

Юридичною підставою такої відповідальності є закон і договір (норма про відповідальність учасників господарських відносин).

Фактичною підставою господарсько-правової відповідальності є вчинення господарського правопорушення.

Ця підстава складається з чотирьох елементів, які в теорії права називаються умовами господарсько-правової відповідальності:

1) *протиправна поведінка*, тобто порушення норми закону, умови договору, державного контракту тощо, внаслідок чого завдаються збитки або інша шкода майновим правам та інтересам потерпілого (кредитора). Це може бути як дія, так і бездіяльність, що порушують правову норму, планове завдання, умови договору тощо;

2) *збитки, завдані протиправною поведінкою*. Під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною (ч. 2 ст. 224 ГК України).

3) *причинний зв'язок* між протиправною поведінкою порушника і завданими потерпілому збитками;

4) *вина* правопорушника-учасника господарських відносин. Це негативне суб'єктивне ставлення правопорушника до прав і законних інтересів потерпілого.

Господарське правопорушення – це протиправна дія або бездіяльність суб'єкта господарських відносин, яка не відповідає вимогам норм господарського права, не узгоджується з юридичними обов'язками зазначеного суб'єкта, порушує суб'єктивні права іншого учасника відносин або третіх осіб.

Господарські правопорушення можна класифікувати за видами і систематизувати в окремі групи за певними критеріями.

Залежно від юридичної підстави (тобто які юридичні норми порушені) розрізняються *договірні та позадоговірні правопорушення*.

Види договірних правопорушень:

– *правопорушення на стадії виникнення та виконання договірних зобов'язань*: порушення строків укладання договорів; процедури врегулювання розбіжностей, що виникають при їх укладанні; укладання договорів, що суперечать вимогам закону, неналежне виконання умов договору тощо;

– *порушення господарських зобов'язань щодо якості поставленої продукції (товарів), виконаних робіт, наданих послуг*;

– *порушення державної цінової дисципліни*. Закон України від 3 грудня 1990 р. «Про ціни і ціноутворення» встановлює, що у разі порушення підприємством ціни (при реалізації за договором продукції) надлишково одержана сума підлягає вилученню в доход відповідного бюджету;

– *порушення у сфері кредитних та розрахункових відносин, пов'язані з виконанням господарських договорів* (як правило, це порушення виконання грошових зобов'язань, штрафні санкції за які встановлюються відповідно до ч. 6 ст. 231 ГК України);

До **позадоговірних правопорушень** можна віднести:

– *порушення законодавства про захист економічної конкуренції* (антиконкурентні узгоджені дії; зловживання монополієм (домінуючим) становищем; антиконкурентні дії органів влади органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю). Відповідальність за такі дії встановлена нормами глави 28 ГК України та нормативно-правовими актами антимонопольно-конкурентного законодавства;

– *порушення прав власника як поєднаних, так і не поєднаних із позбавленням прав володіння тощо*.

Стаття 219 ГК України встановлює **межі господарсько-правової відповідальності**, а також випадки, у яких розмір відповідальності учасника господарських відносин може бути зменшено або такий суб'єкт може бути звільнений від відповідальності.

За загальним правилом (ч. 1 ст. 219 ГК України) за невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань чи порушення правил здійснення господарської діяльності правопорушник відповідає належним йому на праві власності або закріпленім за ним на праві господарського відання чи оперативного управління майном, якщо інше не передбачено ГК України та іншими законами. Наприклад, об'єднання підприємств не відповідає за зобов'язаннями його учасників, а підприємства-учасники не відповідають за зобов'язаннями об'єднання, якщо інше не передбачено установчим договором або статутом об'єднання (ч. 4 ст. 123 ГК України).

Засновники суб'єкта господарювання не відповідають за зобов'язаннями цього суб'єкта, крім випадків, передбачених законом або установчими документами про створення цього суб'єкта. (ч. 2 ст. 219 ГК України)

Виятками з цього правила можуть бути, наприклад, такі випадки:

– учасники товариства з додатковою відповідальністю у разі недостатності майна товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників (ч. 4 ст. 80 ГК України);

– учасники повного товариства (ч. 5 ст. 80 ГК України) та повні учасники командитного товариства (ч. 6 ст. 80 ГК України) несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Згідно з ч. 3 ст. 219 ГК України суд має право зменшити розмір відповідальності або звільнити відповідача від відповідальності, якщо правопорушенню сприяли неправомірні дії (бездіяльність) другої сторони зобов'язання.

Сторони зобов'язання можуть передбачити певні обставини, які через надзвичайний характер цих обставин є підставою для звільнення їх від господарської відповідальності у випадку порушення зобов'язання через ці обставини, а також порядок

засвідчення факту виникнення таких обставин (ч. 4 ст. 219 ГК України). Це можуть бути обставини непереборної сили (форс-мажорні обставини).

Особливості має відповідальність, якщо невиконання зобов'язання однією стороною було викликано порушенням з боку іншої сторони. Це стосується випадків прострочення виконання, передбачених статтями 220 і 221 ГК України.

Так, у разі *прострочення з боку боржника* для останнього настають такі негативні наслідки:

а) відповідальність перед кредитором (кредиторами) за збитки, завдані простроченням, і за неможливість виконання, що випадково виникла після прострочення;

б) у кредитора виникає право відмовитися від прийняття виконання і вимагати відшкодування збитків, якщо внаслідок прострочення боржника виконання втратило інтерес для кредитора.

Проте боржник не вважається таким, що прострочив виконання зобов'язання, поки воно не може бути виконано внаслідок прострочення кредитора.

Кредитор вважається таким, що прострочив виконання господарського зобов'язання, якщо він відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не виконав дій, що передбачені законом, іншими правовими актами, або впливають із змісту зобов'язання, до вчинення яких боржник не міг виконати свого зобов'язання перед кредитором.

Прострочення з боку кредитора тягне для нього такі наслідки:

а) у боржника виникає право вимагати від кредитора відшкодування завданих простроченням збитків, якщо кредитор не доведе, що прострочення не спричинено умисно або через необережність його самого або тих осіб, на яких за законом чи дорученням кредитора було покладено прийняття виконання (проте після закінчення прострочення кредитора боржник відповідає за виконання на загальних підставах);

б) у разі якщо кредитор не виконав дій, необхідних для виконання боржником своїх зобов'язань, за погодженням сторін допускається відстрочення виконання на строк прострочення кредитора.

Досудовий порядок реалізації господарсько-правової відповідальності. Відповідно до ст. 224 ГК України учасники господарських відносин, що порушили майнові права або законні інтере-

си інших суб'єктів, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення їм претензії чи звернення до суду.

У разі необхідності відшкодування збитків або застосування інших санкцій суб'єкт господарювання чи інша юридична особа – учасник господарських відносин, чії права або законні інтереси порушено, з метою безпосереднього врегулювання спору з порушником цих прав або інтересів має право звернутися до нього з письмовою претензією, якщо інше не встановлено законом.

У претензії зазначаються:

- повне найменування і поштові реквізити заявника претензії та особи (осіб), якій претензія пред'являється;
- дата пред'явлення і номер претензії;
- обставини, на підставі яких пред'явлено претензію;
- докази, що підтверджують ці обставини;
- вимоги заявника з посиланням на нормативні акти;
- сума претензії та її розрахунок, якщо претензія підлягає грошовій оцінці;
- платіжні реквізити заявника претензії;
- перелік документів, що додаються до претензії.

Документи, що підтверджують вимоги заявника, додаються в оригіналах чи належним чином засвідчених копіях. Документи, які є у другої сторони, можуть не додаватися до претензії. Претензія підписується повноважною особою заявника претензії або його представником та надсилається адресатові рекомендованим або цінним листом або вручається адресатові під розписку.

Претензія розглядається в *місячний строк* із дня її одержання, якщо інший строк не встановлено ГК України або іншими законодавчими актами. Обґрунтовані вимоги заявника одержувач претензії зобов'язаний задовольнити.

При розгляді претензії сторони за необхідності повинні звірити розрахунки, провести експертизу або вчинити інші дії для забезпечення досудового врегулювання спору.

Про результати розгляду претензії заявник має бути повідомлений письмово. Відповідь на претензію підписується повноважною особою або представником одержувача претензії та надсилається заявникові рекомендованим або цінним листом або вручається йому під розписку.

9.3. Види та форми відповідальності

Відповідно до ст. 217 ГК України **господарськими санкціями є заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки.**

У літературі господарсько-правові санкції класифікують:

1) *за критерієм змісту впливу:*

- **грошові** (сплата неустойки, відшкодування збитків тощо);
- **натуральні** (заміна неякісної продукції на якісну);

2) *за критерієм безпосередньої спрямованості:*

- **майнові** (конфіскація, сплата штрафу, штрафних санкцій, відшкодування збитків тощо);
- **організаційні** (господарсько-організаційні, оперативно-господарські санкції);

3) *за характером порушених відносин:*

- **санкції, що застосовуються у горизонтальних відносинах**, тобто між рівноправними суб'єктами господарювання (сплата неустойки/штрафних санкцій, відшкодування збитків, оперативно-господарські санкції);

- **санкції, що застосовуються у вертикальних відносинах**, тобто між компетентним державним органом і суб'єктом господарювання (господарсько-правова конфіскація, господарсько-адміністративний штраф, господарсько-організаційні санкції)

- **універсальні санкції**, що застосовуються і в горизонтальних, і у вертикальних відносинах (відшкодування збитків; штрафні санкції та оперативно-господарські санкції).

4) *залежно від виду порушених відносин:*

- **санкції, що застосовуються в договірних відносинах** (відшкодування збитків, штрафні, оперативно-господарські);

- **санкції, що застосовуються в позадоговірних відносинах** (відшкодування збитків, адміністративно-господарські санкції).

5) *залежно від інституту господарського законодавства*, норми якого передбачають застосування господарсько-правової відповідальності:

- **відповідальність за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства;**

- **відповідальність у сфері капітального будівництва;**

- відповідальність в галузі зовнішньоекономічної діяльності;
- відповідальність в галузі транспорту;
- відповідальність на ринку цінних паперів тощо.

Види господарсько-правової відповідальності розрізняють залежно від видів господарських правопорушень і санкцій, встановлених за ці правопорушення.

Формами господарсько-правової відповідальності є:

- 1) відшкодування збитків;
- 2) штрафні санкції;
- 3) оперативно-господарські санкції;
- 4) господарсько-організаційні санкції;
- 5) господарсько-адміністративні штрафи;
- 6) конфіскація;
- 7) планово-госпрозрахункові (оціночні) санкції.

Відшкодування збитків. Незважаючи на універсальний характер цієї форми, що передбачається законом (отже, не потребує спеціальної згадки про неї в договорі), вона має певні недоліки: складність доведення факту наявності збитків, їх обсяг (збитки можуть виникнути через значний проміжок часу; до того ж існуючі методики визначення складу і розміру збитків є недосконалими). Також необхідно довести наявність усіх елементів об'єктивної сторони складу правопорушення (протиправну поведінку особи, що заподіяла збитки; наявність збитків, їх склад і розмір; причинний зв'язок між протиправною поведінкою і заподіяними збитками), а також вину порушника (питання доведення вини порушника постає у тих випадках, коли він намагається довести відповідно до ч. 2 ст. 218 ГК України наявність підстав, що виключають його відповідальність).

Відповідно до ст. 225 ГК України до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

- вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;
- додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків унаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

– неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

– матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

При визначенні розміру збитків застосовуються такі правила визначення їх розміру:

а) у разі задоволення боржником у добровільному порядку вимоги сторони, яка зазнала збитків, зазвичай (якщо інше не передбачено законом або договором) враховуються ціни, що існували за місцем виконання зобов'язання на день задоволення боржником у добровільному порядку вимога сторони, яка зазнала збитків;

б) у разі якщо вимогу не задоволено у добровільному порядку, враховуються ціни, що існували на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків.

Виходячи з конкретних обставин, суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ціни на день винесення рішення суду.

Сторони господарського зобов'язання мають право за взаємною згодою *заздалегідь визначити погоджений розмір збитків, що підлягають відшкодуванню*, у твердій сумі або у вигляді відсоткових ставок залежно від обсягу невиконання зобов'язання чи строків порушення зобов'язання сторонами. Не допускається погодження між сторонами зобов'язання щодо обмеження їх відповідальності, якщо розмір відповідальності для певного виду зобов'язань визначений законом.

Кабінетом Міністрів України можуть затверджуватися методики визначення розміру відшкодування збитків у сфері господарювання.

Склад збитків, що підлягають відшкодуванню у внутрішньогосподарських відносинах, визначається відповідними суб'єктами господарювання – господарськими організаціями з урахуванням специфіки їх діяльності.

Відповідно до ст. 226 ГК України учасник господарських відносин, який вчинив господарське правопорушення, зобов'язаний вжити необхідних заходів щодо запобігання збиткам у господарській сфері інших учасників господарських відносин або щодо зменшення їх розміру, а у разі, якщо збитків завдано іншим суб'єктам, –

зобов'язаний відшкодувати на вимогу цих суб'єктів збитки у добровільному порядку в повному обсязі, якщо законом або договором сторін не передбачено відшкодування збитків в іншому обсязі.

Сторона, яка порушила своє зобов'язання або напевно знає, що порушить його при настанні строку виконання, повинна невідкладно повідомити про це другу сторону. У протилежному випадку ця сторона позбавляється права посилається на нежиття другою стороною заходів щодо запобігання збиткам та вимагати відповідного зменшення розміру збитків.

Сторона господарського зобов'язання позбавляється права на відшкодування збитків у разі якщо вона була своєчасно попереджена другою стороною про можливе невиконання нею зобов'язання і могла запобігти виникненню збитків своїми діями, але не зробила цього, крім випадків, якщо законом або договором не передбачено інше.

Не підлягають відшкодуванню збитки, завдані правомірною відмовою зобов'язаної сторони від подальшого виконання зобов'язання.

У разі невиконання зобов'язання про передачу їй індивідуально визначеної речі (речей, визначених родовими ознаками) управнена сторона має право вимагати відібрання цієї речі (речей) у зобов'язаної сторони або вимагати відшкодування останньою збитків.

У разі невиконання зобов'язання виконати певну роботу (надати послугу) управнена сторона має право виконати цю роботу самостійно або доручити її виконання (надання послуги) третім особам, якщо інше не передбачено законом або зобов'язанням, та вимагати відшкодування збитків, завданих невиконанням зобов'язання.

Відшкодування збитків, завданих неналежним виконанням зобов'язання, не звільняє зобов'язану сторону від виконання зобов'язання в натурі, якщо інше не передбачено законом або договором, або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання.

Стаття 229 ГК України встановлює *особливості відшкодування збитків у разі порушення грошових зобов'язань*. Так, *поперше*, учасник господарських відносин у разі порушення ним грошового зобов'язання не звільняється від відповідальності через неможливість виконання і зобов'язаний відшкодувати збитки, завдані невиконанням зобов'язання, а також сплатити штрафні сан-

кції відповідно до вимог, встановлених цим Кодексом та іншими законами.

По-друге, обчислення розміру збитків здійснюється у валюті, в якій провадилися або повинні бути проведені розрахунки між сторонами, якщо інше не встановлено законом.

По-третє, у разі висунення вимог щодо відшкодування збитків в іноземній валюті кредитором повинен бути зазначений грошовий еквівалент суми збитків у гривнях за офіційним курсом Національного банку України на день висунення вимог.

Штрафні санкції. *Штрафна господарсько-правова відповідальність* відрізняється від відшкодування збитків насамперед тим, що вона виконує каральну або дисциплінуючу функцію.

Відповідно до ч. 1 ст. 230 ГК України *штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарсько-го зобов'язання.*

За загальним правилом розмір штрафних санкцій передбачається законом чи договором. Пріоритет у визначенні розміру санкцій надається закону. І лише в тих випадках, коли розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором (ч. 4 ст. 231 ГК України).

ГК України передбачає різні способи встановлення розміру санкцій договором:

- у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання;
- у певній, визначеній грошовій сумі;
- у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання;
- у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

У разі якщо порушено господарське зобов'язання, в якому хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до *державного сектора економіки*, або порушення пов'язане з виконанням *державного контракту*, або виконання зобов'язання фінансується за рахунок *Державного бюджету України* чи за рахунок *державного кредиту*, штрафні санкції застосовуються, якщо інше не передбачено законом чи договором, у таких розмірах:

– за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг);

– за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня у розмірі 0,1 відсотка вартості товарів (робіт, послуг), з яких допущено прострочення виконання за кожний день прострочення, а за прострочення понад тридцять днів додатково стягується штраф у розмірі семи відсотків вказаної вартості.

Штрафні санкції за порушення *грошових зобов'язань* встановлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за увесь час користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачено законом або договором.

Розмір штрафних санкцій, що застосовуються у *внутрішньогосподарських відносинах* за порушення зобов'язань, визначається відповідним суб'єктом господарювання – господарською організацією.

Відповідно до ст. 233 ГК України, у разі якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно зі збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому повинно бути взято до уваги: ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, але й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу.

Оперативно-господарські санкції – *заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку* (ст. 235 ГК України).

Види оперативно-господарських санкцій:

1) одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною, із звільненням її від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання другою стороною;

2) відмова від оплати за зобов'язанням, яке виконано неналежним чином або достроково виконано боржником без згоди другої сторони;

3) відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт унаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позичок тощо;

4) відмова управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію, тощо);

5) встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо;

6) відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушує зобов'язання (ст. 232 ГК України).

Сторони можуть передбачити у договорі також інші оперативно-господарські санкції.

Оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання.

Порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором. У разі незгоди з застосуванням оперативно-господарської санкції заінтересована сторона може звернутися до суду з заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням.

Оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися односторонньо з відшкодуванням збитків та стягненням штрафних санкцій.

Адміністративно-господарські санкції – це заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків.

Ці санкції можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Ці санкції можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання *впродовж шести місяців* із дня виявлення порушення, але *не пізніше як через один рік* з дня порушення цим суб'єктом встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом (ч. 1 ст. 250 ГК України).

Відповідно до ч. 2 ст. 250 ГК України зазначені положення не поширюються на штрафні санкції, розмір і порядок стягнення

яких визначені Податковим кодексом України та іншими законами, контроль за дотриманням яких покладено на органи державної податкової служби та митні органи.

Види адміністративно-господарських санкцій:

1) *вилучення прибутку (доходу);*

2) *адміністративно-господарський штраф*, тобто грошова сума, що сплачується суб'єктом господарювання до відповідного бюджету у разі порушення ним встановлених правил здійснення господарської діяльності. Перелік порушень, за які з суб'єкта господарювання стягується штраф, розмір і порядок його стягнення визначаються законами, що регулюють податкові та інші відносини, в яких допущено правопорушення;

3) *застосування антидемпінгових заходів*. У разі здійснення окремими учасниками господарських відносин зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної з одержанням незаконної переваги на ринку України (здійснення демпінгового імпорту, субсидованого імпорту, а також інших дій, які визначаються законом як недобросовісна конкуренція), що завдало шкоди економіці України або спричинило загрозу виникнення такої шкоди, до цих учасників відносин можуть бути застосовані антидемпінгові, компенсаційні або інші спеціальні заходи;

4) *припинення експортно-імпортних операцій*. Застосовується у разі недобросовісної конкуренції, розміщення валютних цінностей з порушенням встановленого законодавством порядку на рахунках та вкладках за межами України, а також в інших випадках, якщо дії учасників зовнішньоекономічної діяльності завдають шкоди економіці України;

5) *застосування індивідуального режиму ліцензування*. Застосовується у зовнішньоекономічній діяльності за порушення суб'єктами господарювання антимонопольних заходів, заборони недобросовісної конкуренції та інших правил;

6) *анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності*. Підставами для анулювання ліцензії є:

- акт про повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов;
- рішення про скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання;

– акт про виявлення недостовірних відомостей у документах, поданих суб'єктом господарювання для одержання ліцензії;

– акт про встановлення факту передачі ліцензії або її копії іншій юридичній або фізичній особі для провадження господарської діяльності;

– акт про встановлення факту неподання в установлений строк повідомлення про зміну даних, зазначених у документах, що додавалися до заяви про видачу ліцензії;

– акт про невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов;

– неможливість ліцензіата забезпечити виконання ліцензійних умов, встановлених для певного виду господарської діяльності;

– акт про відмову ліцензіата в проведенні перевірки центральним органом виконавчої влади у сфері інтелектуальної власності або спеціально уповноваженим органом із питань ліцензування;

7) *обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання.* Застосовується у разі здійснення будь-якої господарської діяльності, що загрожує життю і здоров'ю людей або становить підвищену небезпеку для довкілля, а також в разі здійснення господарської діяльності з порушенням екологічних вимог;

8) *скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання.* Може застосовуватися у разі здійснення суб'єктом господарювання діяльності, що суперечить закону чи установчим документам. Проводиться за рішенням суду, що є підставою для ліквідації цього суб'єкта господарювання;

9) *інші адміністративно-господарські санкції.*

Господарсько-адміністративний штраф – це грошова сума, що сплачується до державного бюджету суб'єктом господарювання – правопорушником у передбачених законом випадках.

Штраф сплачується в процентному або кратному відношенні до суми порушення або в певній кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Застосовується за постановою компетентних органів без дотримання претензійного порядку.

Конфіскація – це безоплатне вилучення в доход бюджету майна (коштів) суб'єкта господарювання – правопорушника у випадках, прямо передбачених законом.

Конфіскація застосовується:

- визнання недійсним господарського зобов'язання як такого, що вчинене з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави та суспільства (ч. 1 ст. 208 ГК України);

- здійснення комерційним банком забороненої законом виробничої діяльності (ст. 48 Закону «Про банки і банківську діяльність»);

- у сфері ціноутворення (зокрема щодо підприємств-монополістів, ціни на продукцію яких регулюються державою) та в деяких інших випадках;

- у сфері антимонопольно-конкурентного регулювання; так, відповідно до ст. 253 ГК України підлягає безоплатному вилученню до Державного бюджету України прибуток (доход), незаконно одержаний суб'єктами підприємницької діяльності в результаті зловживання монопольним становищем на ринку, укладення антиконкурентних угод, актів недобросовісної конкуренції;

- у сфері оподаткування.

Конфіскація застосовується в судовому порядку за позовами компетентних органів (податкових, антимонопольних, контрольно-ревізійних тощо).

Планово-госпрозрахункові санкції – це передбачені чинним законодавством заходи економічного впливу на господарюючого суб'єкта в зв'язку з порушенням ним планових нормативів і планових завдань:

- підвищення тарифу (розміру плати) за понадлімітне використання природних ресурсів, електроенергії;

- позбавлення пільг (наприклад, податкових) у зв'язку з порушенням умов їх надання;

- виключення зі звітності даних про продукцію, виготовлену з порушенням державних стандартів, державних будівельних норм і правил;

- віднесення на прибуток, що залишається у розпорядженні господарюючі суб'єкта, недонарахованої амортизації у випадках дострокового списання основних фондів (за виключенням передбачених законом випадків вимушеного списання).

Санкції застосовуються самим суб'єктом господарювання – правопорушником, а у разі якщо він цього не зробить, – компетентними органами, що виявили факт правопорушення.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. У чому полягає зміст класифікації санкцій за критерієм впливу?
2. У чому полягає зміст санкцій у вертикальних відносинах?
3. У чому полягають особливості адміністративно-господарських санкцій?
4. У чому полягає необхідність господарсько-правової відповідальності?
5. Визначте особливості застосування господарсько-правової відповідальності.
6. Обґрунтуйте місце загальних функцій господарсько-правової відповідальності.
7. Проаналізуйте елементний склад господарських правопорушень.
8. Назвіть спільні форми господарсько-правової відповідальності як у цивільному, так і господарському праві.
9. Як визначається розмір штрафних санкцій?

Список рекомендованої літератури

1. Бобкова А. До питання визначення господарсько-правової відповідальності / А. Бобкова, З. Татькова // Правничий часопис Донецького університету. – 2008. – № 2. – С. 3–8.
2. Віхров О. Оперативно-господарські та адміністративно-господарські санкції як засоби забезпечення виконання організаційно-господарських зобов'язань / О. Віхров // Право України. – 2009. – № 8. – С. 99–105.
3. Гапало С.Ю. Поняття та склад збитків у господарських правовідносинах / С.Ю. Гапало // Держава і право. – 2007. – № 38. – С. 448–454.
4. Прокопенко Я. Досудовий (претензійний) порядок врегулювання господарських спорів: ретроспектива та тенденції сьогодення / Я. Прокопенко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 6. – С. 44–46.
5. Рябченко О.П. Правова природа адміністративно-господарських санкцій / О.П. Рябченко // Кримський юридичний вісник. – 2008. – № 1 (2). – С. 33–39.
6. Сияньська Я.С. Поняття, підстави та особливості господарської відповідальності в Україні / Я.С. Сияньська // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – № 39. – С. 169–172.
7. Чайковська В.В. Господарсько-правове регулювання антидемпінгових засобів в умовах набуття членства у ВТО / В.В. Чайковська // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 4. – С. 253–256.
8. Чернадчук В. До питання щодо оперативно-господарських санкцій / В. Чернадчук, Т. Чернадчук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 3. – С. 13–15.
9. Шульженко Ф. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері економіки: навч. посібник / Ф. Шульженко. – К.: КНЕУ, 2003. – 171 с.

Тема 10

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

10.1. *Поняття і види господарсько-торговельної діяльності*

10.2. *Правове регулювання матеріально-технічного постачання та збуту*

10.3. *Контрактація сільськогосподарської продукції*

10.4. *Правове регулювання енергопостачання*

10.5. *Інші види господарсько-торговельної діяльності*

10.1. Поняття і види господарсько-торговельної діяльності

Господарсько-торговельною є діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг.

Залежно від ринку (внутрішнього чи зовнішнього), у межах якого здійснюється товарний обіг, господарсько-торговельна діяльність є внутрішньою або зовнішньою торгівлею.

Господарсько-торговельна діяльність може здійснюватися суб'єктами господарювання в таких *формах*:

- матеріально-технічне постачання і збут;
- енергопостачання;
- заготівля;
- оптова торгівля;
- роздрібна торгівля і громадське харчування;
- продаж і передання в оренду засобів виробництва;
- комерційне посередництво у здійсненні торговельної діяльності та інша допоміжна діяльність із забезпечення реалізації товарів (послуг) у сфері обігу.

Залежно від форми здійснення господарсько-торговельної діяльності вона опосередковується господарськими договорами, примірний перелік яких містить ч. 4 ст. 263 ГК України. Це госпо-

дарські договори поставки, контракції сільськогосподарської продукції, енергопостачання, купівлі-продажу, оренди, міни (бартеру), лізингу та інші договори.

10.2. Правове регулювання матеріально-технічного постачання та збуту

Правове регулювання відносин матеріально-технічного постачання та збуту здійснюється ГК України (щодо поставки – ст.ст. 264–271, контракції сільськогосподарської продукції – ст.ст. 272–274, енергопостачання – ст.ст. 275–277), ЦК України (щодо купівлі продажу – ст.ст. 655–697, поставки – ст. 712, контракції сільськогосподарської продукції – ст. 713, постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу – ст. 714, міни – ст.ст. 715–716), Законами України («Про трубопровідний транспорт» від 15 травня 1996 р., «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 р., «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» від 23 грудня 1998 р., «Про нафту і газ» від 12 липня 2001 р. та ін.), підзаконними нормативно-правовими актами (Указ Президента України від «Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів ІНКОТЕРМС» від 04 жовтня 1994 р. та ін.).

У ст. 264 ГК України зазначається, що *матеріально-технічне постачання і збут* продукції виробничо-технічного призначення та виробів народного споживання як власного виробництва, так і придбаних у інших суб'єктів господарювання, здійснюються суб'єктами господарювання шляхом *поставки*, а в передбачених ГК України випадках також на основі *договорів купівлі-продажу*.

Договором купівлі-продажу є договір, відповідно до якого одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність, господарське відання або оперативне управління іншій стороні (покупцеві), а покупець зобов'язується прийняти майно (товар) і оплатити за нього певну грошову суму.

Загальні вимоги щодо укладення, змісту та форми договору купівлі-продажу визначаються ЦК України (глава 54). Господарський кодекс містить лише окремі положення щодо цього договору (ч. 4 ст. 263, ч. 1 ст. 264, ч. 6 ст. 265), визнаючи його менш характе-

рним для сфери господарювання, ніж, скажімо, договір поставки, і обмежуючи сферу застосування договору купівлі-продажу випадками реалізації суб'єктами господарювання товарів негосподарюючим суб'єктам (ч. 6 ст. 265).

Попри наявність у ГК України зазначених положень, важко погодитися з такою заниженою оцінкою договору купівлі-продажу у сфері господарювання, оскільки реалізація певних категорій майна навряд чи може опосередковуватися договором поставки (наприклад, продаж нерухомого майна, в тому числі цілісного майнового комплексу підприємства чи його структурного підрозділу в процесі приватизації державного майна, а також продаж акцій акціонерного товариства в процесі приватизації іншим суб'єктам господарювання).

До договору купівлі-продажу найбільш подібний договір поставки (в деяких випадках навіть важко визначити відмінність між цими договорами та належність їх до певного підвиду договору на реалізацію товару/майна – договору купівлі-продажу чи договору поставки).

За **договором поставки** одна сторона – постачальник – зобов'язується передати (поставити) в обумовлені строки (строк) другій стороні – покупцеві товар (товари), а покупець зобов'язується прийняти вказаний товар (товари) і сплатити за нього певну грошову суму (ст. 265 ГК України).

Договір поставки як різновид договорів на реалізацію майна, що найбільше подібний до договору купівлі-продажу, є *консенсуальним, оплатним та двостороннім*. Договір поставки має кваліфікуючі ознаки, що дозволяють відрізнити його від інших видів договорів цієї групи, насамперед від договору купівлі-продажу.

1) *суб'єктний склад договору поставки*. Відповідно до ГК України (ч. 3 ст. 265) постачальниками та покупцями можуть бути лише суб'єкти господарської діяльності (як господарські організації, так й індивідуальні підприємці); згідно із ЦК України (ч. 1 ст. 712) встановлюється лише вимога до постачальника, який має бути суб'єктом підприємницької діяльності;

2) *цільова спрямованість договору поставки завжди є господарською*, не пов'язаною з особистим, домашнім або іншим подібним споживанням; мета договору – забезпечення господарських потреб учасників господарських відносин (для виробників продукції та суб'єктів торговельної діяльності – щодо реалізації товарів/продукції, для покупців – щодо матеріально-технічного забезпечення своєї основної/статутної діяльності);

3) *об'єктом договору поставки є продукція виробничого призначення (сировина, матеріали тощо), або товари для продажу на ринку;*

4) *моменти укладення і виконання договору поставки не збігаються в часі.*

Підстави укладення договору поставки: державне замовлення або на розсуд (за вільним волевиявленням) сторін (ч. 2 ст. 265 ГК України). Відтак договори поставки можуть бути **планованими** або **регульованими**. До *планованих* договорів поставки слід віднести насамперед державні контракти на поставку продукції для пріоритетних державних потреб, що укладаються на підставі державних замовлень. Порядок укладання та особливості змісту державних контрактів визначаються Законом України «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб» від 22 грудня 1995 р. Виконавцями державного замовлення є суб'єкти господарської діяльності України всіх форм власності, які виготовляють і постачають продукцію для державних потреб відповідно до умов укладеного державного контракту.

Регульовані договори укладаються вільно, на розсуд учасників господарських відносин.

Порядок і способи укладання, зміни та розірвання договору поставки. Чинним законодавством передбачається можливість укладання договорів поставки як *неконкурентними* (в порядку, передбаченому ст. 181 ГК України, розділом IV Положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення та розділом II Положення про поставки товарів народного споживання), так і *конкурентними* способами, що передбачено Законами України «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб» від 22 грудня 1995 р. та «Про здійснення державних закупівель» від 1 червня 2010 р.

Положеннями про поставки продукції виробничо-технічного призначення та товарів народного споживання передбачена можливість укладення договору поставки шляхом прийняття замовлення до виконання: покупець може направити постачальнику замовлення у двох примірниках із зазначенням кількості, розгорнутої номенклатури (асортименту) або технічної характеристики, якості продукції, строків поставки та інших необхідних даних.

Замовлення вважатиметься прийнятим до виконання та набуває сили договору, якщо впродовж 20 днів після його отримання

постачальник не повідомить покупця про відхилення замовлення або про розбіжності щодо окремих його умов. Заперечення щодо окремих умов замовлення та їх мотиви постачальник зазначає в підписаному замовленні. Якщо необхідно узгодити інші умови, не передбачені замовленням, постачальник надсилає покупцю в той же термін проект договору. На вимогу однієї зі сторін відносини з поставки оформлюються у вигляді договору (як єдиного правового документа), що підписується постачальником та покупцем.

Форма договору поставки. Договори поставки (як й інші господарські договори) укладаються в письмовій формі: повній – шляхом підписання єдиного документа чи скороченій – шляхом обміну листами, телеграмами, телетайпограмами, телефонограмами, радіограмами чи шляхом прийняття постачальником замовлення покупця до виконання (п. 18 Положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення та п. 15 Положення про поставки товарів народного споживання).

Зміст договору поставки становлять його умови: включені до договору як за погодженням сторін, так і на підставі вимог.

У ст. 266 ГК України визначаються *предмет, кількість і асортимент поставки*. Так, **предметом** поставки є визначені родовими ознаками продукція, вироби з найменуванням, зазначеним у стандартах, технічних умовах, документації до зразків (еталонів), прейскурантах чи товарознавчих довідниках. Предметом поставки можуть бути також продукція, вироби з індивідуальними ознаками.

Загальна кількість товарів, що підлягають поставці, їх часткове співвідношення (асортимент, сортамент, номенклатура) за сортами, групами, підгрупами, видами, марками, типами, розмірами визначаються специфікацією за згодою сторін, якщо інше не передбачено законом.

Строк. Договори поставки за строком дії поділяються на: а) разові; б) короткострокові (на один рік); в) довгострокові (на строк більше одного року). У разі, якщо в договорі строк його дії не визначений, він вважається укладеним на один рік. Слід, однак, мати на увазі, що закінчення строку дії договору не тягне за собою припинення зобов'язання, а тому сторона, яка не виконала зобов'язання, не звільняється від відповідальності за його невиконання і, як правило, від виконання зобов'язання в натурі.

У межах дії договору поставки сторони встановлюють у ньому строки поставки. Критерієм встановлення тих або інших строків

є необхідність ритмічного та безперебійного постачання товарів споживачам для їх нормального функціонування, якщо інше не передбачено законодавством. Необхідність узгодження і дотримання строків поставки зумовлена низкою причин: рівномірним випуском продукції покупцем сировини чи комплектуючих виробів, рівномірним забезпеченням підрядника будівельними матеріалами, рівномірним продажем товарів торговельним підприємством тощо.

Якщо сторонами передбачено поставку товарів окремими партиями, строком (періодом) поставки продукції виробничо-технічного призначення є, як правило, квартал, а для виробів народного споживання, як правило, місяць. Сторони можуть погодити в договорі також графік поставки (місяць, декада, доба тощо). У договорі поставки за згодою сторін може бути передбачений порядок відвантаження товарів будь-яким видом транспорту, а також вибірка товарів покупцем.

Договором може передбачатися відвантаження товарів вантажовідправником (виготовлювачем), що не є постачальником, і одержання товарів вантажоодержувачем, що не є покупцем, а також оплата товарів платником, що не є покупцем, а також порядок поставки недоодержаної покупцем у встановлений строк кількості товарів (ст. 267 ГК України).

Момент виконання зобов'язання з поставки продукції постачальником залежить від моделі договору, яка застосовується сторонами відповідно до правил ІНКОТЕРМС.

У ст. 268 ГК України регламентується положення щодо **якості** товарів, що поставляються. Якість товарів, що поставляються, повинна відповідати стандартам, технічним умовам, іншій технічній документації, яка встановлює вимоги до їх якості, або зразкам (еталонам), якщо сторони не визначають у договорі вищі вимоги до якості товарів. Номери та індекси стандартів, технічних умов або іншої документації про якість товарів зазначаються в договорі.

Якщо вказану документацію не опубліковано в загальнодоступних виданнях, її копії повинні додаватися постачальником до примірника договору покупця на його вимогу. У разі відсутності в договорі умов щодо якості товарів остання визначається відповідно до мети договору або до звичайного рівня якості для предмета договору чи загальних критеріїв якості. Постачальник повинен засвідчити якість товарів, що поставляються, належним товаросупровідним документом, який надсилається разом із товаром, якщо інше не передбачено договором.

Якість товарів, що поставляються, постачальник повинен за-свідчити належним товаросупровідним документом, який над-силається разом із товаром, якщо інше не передбачено в договорі.

Товаросупровідні документи – це документи, що прямують ра-зом із товарами й містять дані про ці товари. Товаросупровідними до-кументами є товаротранспортні накладні, рахунки-фактури (інвойси), відвантажувальні специфікації, пакувальні листи, вантажні митні де-кларації, документи контролю за доставкою товарів тощо.

У разі поставки товарів нижчої якості, ніж вимагається станда-ртом, технічними умовами чи зразком (еталоном), покупець має право відмовитися від прийняття і оплати товарів, а якщо товари уже опла-чені покупцем, –вимагати повернення сплаченої суми. Якщо недоліки поставлених товарів можуть бути усунуті без повернення їх постача-льнику, покупець має право вимагати від постачальника усунення цих недоліків у місцезнаходженні товарів або усунути їх власними засоба-ми за рахунок постачальника. Якщо поставлені товари відповідають стандартам або технічним умовам, але виявляться нижчого сорту, ніж було обумовлено, покупець має право прийняти товари з оплатою за ціною, встановленою для товарів відповідного сорту, або відмовитися від прийняття і оплати поставлених товарів.

Якщо покупець (одержувач) відмовився від прийняття това-рів, які не відповідають за якістю стандартам, технічним умовам, зразкам (еталонам) або умовам договору, постачальник (виробник) зобов'язаний розпорядитися товарами в десятиденний строк, а що-до товарів, які швидко псуються, – впродовж 24 годин із моменту одержання повідомлення покупця (одержувача) про відмову від товарів. Якщо постачальник (виробник) у зазначений строк не роз-порядиться товарами, покупець (одержувач) має право реалізувати їх на місці або повернути виробникові. Товари, що швидко псують-ся, підлягають в усіх випадках реалізації на місці.

У ст. 269 ГК України зазначаються **гарантії якості товарів** та претензії у зв'язку з недоліками поставлених товарів.

Строки і порядок встановлення покупцем недоліків поставле-них йому товарів, які не могли бути виявлені при звичайному їх прийманні, і пред'явлення постачальникові претензій у зв'язку з недоліками поставлених товарів, визначаються законодавством відповідно до ГК України.

Стандартами, технічними умовами або договором щодо то-варів, призначених для тривалого користування чи зберігання, мо-

жуть передбачатися триваліші строки для встановлення покупцем у належному порядку зазначених недоліків (*гарантійні строки*). Сторони можуть погодити в договорі гарантійні строки, триваліші порівняно з передбаченими стандартами або технічними умовами.

Гарантійний строк експлуатації обчислюється від дня введення виробу в експлуатацію, але не пізніше одного року з дня одержання виробу покупцем (споживачем), а щодо виробів народного споживання, які реалізуються через роздрібну торгівлю, – з дня роздрібного продажу речі, якщо інше не передбачено стандартами, технічними умовами або договором. Гарантійний строк придатності та зберігання товарів обчислюється від дня виготовлення товару.

Постачальник (виробник) гарантує якість товарів загалом. Гарантійний строк на комплектуючі вироби і складові вважається таким, що дорівнює гарантійному строку на основний виріб, якщо інше не передбачено договором або стандартами (технічними умовами) на основний виріб.

Постачальник (виробник) зобов'язаний за власний рахунок усунути дефекти виробу, виявлені впродовж гарантійного строку, або замінити товари, якщо не доведе, що дефекти виникли внаслідок порушення покупцем (споживачем) правил експлуатації або зберігання виробу.

У разі усунення дефектів у виробі, на який встановлено гарантійний строк експлуатації, цей строк продовжується на час, впродовж якого він не використовувався через дефект, а при заміні виробу гарантійний строк обчислюється заново від дня заміни.

У разі поставки товарів неналежної якості покупець (одержувач) має право стягнути з виготовлювача (постачальника) штраф у розмірі 20% вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг), що передбачено ст. 231 ГК України, якщо інший розмір не передбачено законом або договором.

Зазвичай недоліки поставлених товарів виявляються покупцем при звичайному їх прийманні за якістю. Порядок і строки приймання товарів за якістю регулюються Інструкцією про порядок приймання продукції виробничо-технічного призначення і товарів народного споживання за якістю, затвердженою постановою Державного арбітражу при Раді Міністрів СРСР від 25 квітня 1966 р.

Зазначена Інструкція застосовується у всіх випадках, якщо стандартами, технічними умовами, основними і особливими умовами

поставок або іншими обов'язковими для сторін правилами не встановлено інший порядок приймання продукції за якістю і комплектністю.

Позови, що випливають із поставки товарів неналежної якості, можуть бути пред'явлені впродовж шести місяців із дня встановлення покупцем у належному порядку недоліків поставлених йому товарів.

Комплектність товарів, що поставляються, регламентується ст. 270 ГК України. Зокрема, товари повинні поставлятися повністю відповідно до вимог стандартів, технічних умов або преїскурантів. Договором може бути передбачено поставку з додатковими до комплекту виробами (частинами) або без окремих, не потрібних покупцеві виробів (частин), що входять у комплект.

Якщо комплектність не визначено стандартами, технічними умовами або преїскурантами, вона в необхідних випадках може визначатися договором.

У разі поставки некомплектних виробів постачальник (виробник) зобов'язаний на вимогу покупця (одержувача) доукомплектувати їх у двадцятиденний строк після одержання вимоги або замінити комплектними виробами у той же строк, якщо сторонами не погоджено інший строк. Надалі щодо укомплектування виробу або його заміни покупець (одержувач) має право відмовитися від його оплати, а якщо товар уже оплачений, вимагати в установленому порядку повернення сплачених сум. Якщо постачальник (виробник) у встановлений строк не укомплектує виріб або не замінить його комплектним, покупець має право відмовитися від товару.

Прийняття покупцем некомплектних виробів не звільняє постачальника (виробника) від відповідальності.

Кабінет Міністрів України відповідно до вимог ГК України та відповідних законів України затверджує Положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення та поставки виробів народного споживання, а також особливі умови поставки окремих видів товарів (ст. 271 ГК України).

10.3. Контрактація сільськогосподарської продукції

Договірні відносини контрактації сільськогосподарської продукції регулюються ст. 272 ГК України.

Державна закупка сільськогосподарської продукції здійснюється за договорами контрактації, які укладаються на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції.

За **договором контрактації виробник сільськогосподарської продукції** (далі – *виробник*) зобов'язується передати заготівельному (закупівельному) або переробному підприємству чи організації (далі – *контрактанту*) вироблену ним продукцію в передбачені договором строки, кількості, асортименті, а контрактант зобов'язується сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, прийняти її і оплатити.

Істотними умовами цього договору, відповідно до ч. 3 ст. 272 ГК України, є:

- види продукції (асортимент), номер державного стандарту або технічних умов, гранично допустимий вміст у продукції шкідливих речовин;

- кількість продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника;

- ціна за одиницю, загальна сума договору, порядок і умови доставки, строки здавання-приймання продукції;

- обов'язки контрактанта щодо подання допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції та її транспортування на приймальні пункти і підприємства;

- взаємна майнова відповідальність сторін у разі невиконання ними умов договору;

- інші умови.

Відповідно до ч. 3–4 ст. 273 ГК України *необов'язковими умовами договору* є:

- визначення обсягів сільськогосподарської продукції, приймання якої контрактант здійснює безпосередньо у виробника, та продукції, яка доставляється безпосередньо виробником торговельним підприємствам; решта продукції приймається контрактантом на визначених договором приймальних пунктах, розташованих у межах адміністративного району за місцезнаходженням виробника;

- порядок забезпечення виробників тарою та необхідними матеріалами для пакування продукції із зазначенням їх кількості та строків надання виробникові.

Закон визначає особливості виконання договору контрактації сільськогосподарської продукції. Так, відповідно до частин 1 та 2 ст. 273 ГК України виробник повинен не пізніше як за п'ятнадцять

днів до початку заготівлі продукції повідомити контрактанта про кількість і строки здачі сільськогосподарської продукції, що пропонується до продажу, і погодити календарний графік її здачі.

Контрактант зобов'язаний прийняти від виробника всю пред'явлену ним продукцію на умовах, передбачених договором. Нестандартну продукцію, яка швидко псується, придатну для використання у свіжому або переробленому вигляді, та стандартну продукцію, яка швидко псується, що здається понад обсяги, передбачені договором, контрактант приймає за цінами і на умовах, що погоджені сторонами.

Інші особливості виконання договорів контрактації встановлюються Положенням про контрактацію сільськогосподарської продукції, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

Окремою статтею ГК України висвітлена відповідальність за договором контрактації. Так, у ст. 274 ГК України визначається, що за нездачу сільськогосподарської продукції у передбачені договором контрактації строки виробник сплачує контрактанту неустойку в розмірі, встановленому договором, якщо інший розмір не передбачений законом.

За невиконання зобов'язання щодо приймання сільськогосподарської продукції безпосередньо у виробника, а також у разі відмови від приймання продукції, пред'явленої виробником у строки і в порядку, що погоджені сторонами, контрактант сплачує виробнику штраф у розмірі 5% вартості неприйнятої продукції з урахуванням надбавки і знижок, а також відшкодовує завдані виробникові збитки, а щодо продукції, яка швидко псується, – її повну вартість.

Якщо продукцію не було своєчасно підготовлено до здавання-приймання і про це не було попереджено контрактанта, виробник відшкодовує контрактанту завдані цим збитки.

У договорі контрактації можуть бути передбачені також інші санкції за невиконання або неналежне виконання зобов'язань відповідно до вимог ГК України.

10.4. Правове регулювання енергопостачання

Правове положення, умови та зміст договорів енергопостачання регламентуються ст. 275 ГК України, де, зокрема, зазначається: **за договором енергопостачання енергопостачальне підприємство**

емство (енергопостачальник) відпускає електричну енергію, пару, гарячу і перегріту воду (далі – енергію) споживачеві (абоненту), який зобов'язаний оплатити прийняту енергію та дотримуватися передбаченого договором режиму її використання, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного обладнання, що ним використовується.

Відпуск енергії без оформлення договору енергопостачання забороняється.

Предметом договору енергопостачання є окремі види енергії з найменуванням, передбаченим у державних стандартах або технічних умовах.

Виробники і постачальники енергії, що займають монопольне становище, зокрема суб'єкти природних монополій, зобов'язані укласти договір енергопостачання на вимогу споживачів, які мають технічні засоби для одержання енергії. Розбіжності, що виникають при укладенні такого договору, врегульовуються відповідно до вимог ГК України.

Згідно з ч. 2 ст. 24 Закону України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 р. енергопостачальники, що здійснюють постачання електричної енергії на закріпленій території, не мають права відмовити споживачу, який розташований на цій території, в укладенні договору на постачання електричної енергії.

Енергопостачальні підприємства інших, крім державної і комунальної, форм власності можуть брати участь у забезпеченні енергією будь-яких споживачів, у тому числі через державну (комунальну) енергомережу, на умовах, визначених відповідними договорами.

Відповідно до ч. 3 ст. 24 Закону України «Про електроенергетику» енергопостачальники, які здійснюють діяльність із передачі електричної енергії з використанням власних мереж, зобов'язані забезпечити рівноправний доступ до цих мереж усіх суб'єктів підприємницької діяльності, що отримали в установленому порядку ліцензію на здійснення відповідного виду діяльності та уклали договір на передачу електричної енергії.

Господарський кодекс України визначає правові категорії, кількість і якість енергії, строки, ціни та порядок розрахунків за договором енергопостачання. У ст. 276 ГК України зазначається, що *загальна кількість енергії*, що відпускається, визначається за погодженням сторін. Якщо енергія виділяється в рахунок замов-

лення на державні потреби (ліміту), енергопостачальник не має права зменшувати абоненту цей ліміт без його згоди.

Пропозиції абонента щодо кількості та видів енергії, строків її відпуску є пріоритетними за наявності виробничих можливостей у енергопостачальника.

Показники *якості енергії* узгоджуються сторонами на підставі державних стандартів або технічних умов шляхом погодження переліку (величини) показників, підтримання яких є обов'язком для сторін договору.

Строки постачання енергії встановлюються сторонами в договорі виходячи, як правило, з необхідності забезпечення її ритмічного та безперебійного надходження абоненту. Основним обліковим періодом енергопостачання є декада з коригуванням обсягів впродовж доби. Сторони можуть погоджувати постачання енергії впродовж доби за годинами, а також час і тривалість максимальних та мінімальних навантажень.

Кількість енергії, недоодержаної в попередні періоди з вини енергопостачальника, підлягає поповненню на вимогу абонента. Якщо енергію не вибрано абонентом або недоодержано ним для обігрівання у зв'язку зі сприятливими погодними умовами, поповнення недоодержаної енергії здійснюється за погодженням сторін.

Розрахунки за договорами енергопостачання здійснюються на підставі цін (тарифів), встановлених відповідно до вимог закону.

Наприклад, відповідно до ст. 17 Закону України «Про електроенергетику» формування оптових тарифів на електричну енергію здійснюється на оптовому ринку електричної енергії України згідно з договором. Оптові тарифи можуть передбачати витрати на спільне фінансування розвитку нетрадиційних джерел електричної енергії.

Роздрібна ціна на електричну енергію формується енергопостачальниками згідно з умовами і правилами здійснення підприємницької діяльності з постачання електричної енергії.

Тарифи на передачу і постачання електричної енергії місцевими (локальними) електромережами регулюються Національною комісією регулювання електроенергетики України.

Підприємства, які постачають електричну енергію мережами, які не є їх власністю, повинні купувати електричну енергію на оптовому ринку електричної енергії України та вносити плату за користування місцевими (локальними) електричними мережами. Постачання електричної енергії споживачам зазначеними підприємст-

вами здійснюється за тарифами, які обумовлюються в договорах на постачання електричної енергії.

Оплата енергії, що відпускається, здійснюється, як правило, у формі попередньої оплати. За погодженням сторін можуть застосовуватися планові платежі з наступним перерахунком або оплата, що здійснюється за фактично відпущеною енергією.

Якщо абонент має власне енергоджерело і відпускає енергію в мережі енергопостачальника, допускаються розрахунки за сальдо взаємно одержаної енергії.

Споживач, якому електрична енергія постачається енергопостачальником, що здійснює підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, зобов'язаний оплачувати її вартість виключно коштами шляхом їх перерахування на поточний рахунок із спеціальним режимом використання енергопостачальника. У разі проведення споживачем розрахунків в інших формах та/або сплати коштів на інші рахунки такі кошти не враховуються як оплата спожитої електричної енергії

За умови неповної оплати за спожиту електричну енергію споживач зобов'язаний обмежити власне електроспоживання до рівня екологічної броні або повністю його припинити в разі відсутності такої.

Відповідні *правила користування* енергією регламентовані ст. 277 ГК України. Так, абоненти користуються енергією з додержанням правил користування енергією відповідного виду, що затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Правилами можуть бути передбачені типові договори постачання окремих видів енергії.

Абонент має право відпускати енергію приєднаним до його мереж вторинним споживачам (субабонентам). У цьому разі субабоненти укладають договір енергопостачання з абонентом і мають права та несуть обов'язки абонента, а абонент має права та несе обов'язки енергопостачальника.

Абонент зобов'язаний повідомити перелік субабонентів енергопостачальнику, який має право контролювати енергомережі і прилади субабонентів та контролювати додержання субабонентами правил користування енергією.

Відповідно до ст. 25 Закону України «Про електроенергетику» споживачі електричної енергії мають право на:

– підключення до електричної мережі у разі виконання правил користування електричною енергією;

- вибір постачальника електричної енергії;
- отримання інформації щодо якості електричної енергії, цін, порядку оплати, умов та режимів її споживання;
- отримання електричної енергії, якісні характеристики якої визначені державними стандартами;
- відшкодування збитків, заподіяних унаслідок порушення його прав, згідно з законодавством;
- відшкодування витрат, пов'язаних із будівництвом (реконструкцією) ними мереж (споруд) згідно з технічними умовами, виданими підприємствами електроенергетики, у розмірі та у порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України.

Споживач енергії зобов'язаний додержуватися вимог нормативно-технічних документів та договору про постачання енергії. Безпечну експлуатацію енергетичних установок споживача та їх належний технічний стан забезпечує сам споживач.

Споживач забезпечує безперешкодний доступ відповідальних представників енергопостачальника, підприємства, що здійснює передачу електричної енергії, до власних електричних установок для контролю за рівнем споживання електричної енергії, а також для виконання відключення та обмеження споживання відповідно до встановленого порядку. В разі перешкоди у доступі зазначених представників до електричних установок споживача посадові особи такого споживача несуть відповідальність відповідно до закону.

Відповідальність за порушення правил користування енергією встановлюється законом.

Відповідно до ст. 24 Закону України «Про електроенергетику» Енергопостачальник не несе відповідальності за майнову шкоду, заподіяну споживачу або третім особам унаслідок припинення або обмеження електропостачання, здійсненого у встановленому порядку.

У разі порушення енергопостачальником, який здійснює постачання електричної енергії на закріпленій території, умов і правил здійснення ліцензованої діяльності з постачання електричної енергії та інших обов'язків, передбачених законом, враховуючи зобов'язання щодо забезпечення захисту прав споживачів електричної енергії та проведення розрахунків за закуплену енергопостачальником електричну енергію, а також із суб'єктом підприємни-

цької діяльності, який здійснює передачу належної енергопостачальнику електричної енергії, Національна комісія регулювання електроенергетики України застосовує до такого енергопостачальника такі санкції:

- застереження;
- штраф;
- призначення тимчасового керуючого (адміністрації);
- зупинення дії ліцензії на здійснення підприємницької діяльності з постачання електричної енергії на відповідній території;
- анулювання ліцензії на здійснення підприємницької діяльності з постачання електричної енергії на відповідній території.

Споживач енергії несе відповідальність за порушення умов договору з енергопостачальником та правил користування електричною і тепловою енергією та виконання приписів державних інспекцій з енергетичного нагляду за режимами споживання електричної та теплової енергії згідно із законодавством України.

Споживачі (крім населення, професійно-технічних навчальних закладів та вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації державної і комунальної форм власності) у випадку споживання електричної енергії понад договірну величину за розрахунковий період сплачують енергопостачальникам двократну вартість різниці фактично спожитої і договірної величини.

У випадку перевищення договірної величини потужності споживачі (крім населення, професійно-технічних навчальних закладів та вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації державної і комунальної форм власності) сплачують енергопостачальникам двократну вартість різниці між найбільшою величиною потужності, що зафіксована впродовж розрахункового періоду, та договірною величиною потужності.

Правопорушення в електроенергетиці тягне за собою встановлену законодавством України цивільну, адміністративну і кримінальну відповідальність.

Правопорушеннями в електроенергетиці є:

- крадіжка електричної і теплової енергії, самовільне підключення до об'єктів електроенергетики і споживання енергії без приладів обліку;
- пошкодження приладів обліку;

- розкомплектування та пошкодження об'єктів електроенергетики, розкрадання майна цих об'єктів;
- створення перешкод у здійсненні державного енергетичного нагляду та у виконанні робіт, пов'язаних з обслуговуванням об'єктів електроенергетики;
- порушення правил охорони електричних мереж;
- порушення правил користування енергією;
- насильницькі дії, які перешкоджають оперативному персоналу та посадовим особам об'єктів електроенергетики виконувати свої службові обов'язки;
- незабезпечення енергією споживачів, що не допускають порушень своїх обов'язків перед енергопостачальниками.

Суб'єкти господарської діяльності несуть відповідальність за правопорушення в електроенергетиці:

- за неподання інформації або подання завідомо недостовірної інформації, передбаченої в ліцензіях на виробництво, передачу або постачання електричної енергії та в нормативно-правових актах, що регулюють питання функціонування об'єднаної енергетичної системи України і споживання енергії, – штраф у розмірі до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- за ухилення від виконання або несвоєчасне виконання рішень чи приписів Національної комісії регулювання електроенергетики України, Державної інспекції з експлуатації електричних станцій і мереж, Державної інспекції з енергетичного нагляду за режимами споживання електричної та теплової енергії та порушення умов ліцензій – штраф у розмірі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Законодавством України може бути встановлена відповідальність і за інші види правопорушень в електроенергетиці.

Використання об'єктів електроенергетики з метою, що суперечить інтересам безпеки людини і держави, порушує громадський порядок, забороняється. У разі порушення цих умов підприємства, установи та організації електроенергетики мають право в установленому порядку зупинити користування послугами об'єктів електроенергетики.

Методика розрахунку розміру шкоди, завданої енергопостачальнику внаслідок викрадення електроенергії, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

10.5. Інші види господарсько-торговельної діяльності

У ст. 293 ГК України регулюються відносини міни (бартеру) у сфері господарювання. **За договором міни (бартеру) кожна зі сторін зобов'язується передати другій стороні у власність, повне господарське відання чи оперативне управління певний товар в обмін на інший товар.**

Сторона договору вважається продавцем товару, який вона передає в обмін, і покупцем товару, який вона одержує взамін.

За погодженням сторін можлива грошова доплата за товар більшої вартості, що обмінюється на товар меншої вартості, якщо це не суперечить законодавству.

Не може бути об'єктом міни (бартеру) майно, яке згідно із законодавством належить до основних фондів, становить державну або комунальну власність, якщо друга сторона договору міни (бартеру) не є відповідно державним чи комунальним підприємством. Законодавством можуть встановлюватися також інші особливості здійснення бартерних (товарообмінних) операцій, пов'язаних з придбанням і використанням окремих видів майна, а також здійснення таких операцій в окремих галузях господарювання.

До договору міни (бартеру) застосовуються правила, що регулюють договори купівлі-продажу, поставки, контрактації, елементи яких містяться в договорі міни (бартеру), якщо це не суперечить законодавству і відповідає суті відносин сторін (ст. 293 ГК України).

У ст. 294 ГК України визначаються питання **зберігання на товарному складі.**

Товарним складом визнається організація, що зберігає товари і надає пов'язані зі зберіганням послуги на засадах підприємницької діяльності.

Товарний склад є складом загального користування, якщо із закону, інших правових актів або виданого суб'єктам господарювання дозволу (ліцензії) випливає, що він зобов'язаний приймати на зберігання товари від будь-якого товароволодільця.

Зберігання на товарному складі здійснюється за договором складського зберігання.

До регулювання відносин, що випливають зі зберігання товарів за договором складського зберігання, застосовуються відповідні положення ЦК України.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. За яких умов можлива торговельно-виробнича діяльність?
2. Назвіть види торговельної діяльності, які можливі лише за наявності ліцензії або патенту.
3. Проаналізуйте норми ЦК та ГК України, що регламентують відносини поставки.
4. Назвіть істотні умови договору поставки.
5. Визначте зміст понять «роздрібна торгівля» та «оптова торгівля».
6. Поняття договору контрактації сільськогосподарської продукції.
7. У чому полягають особливості відповідальності сторін за договором контрактації сільськогосподарської продукції?
8. Сторони договору з постачання електричної і теплової енергії.
9. Права і обов'язки споживача і енергопостачальника.

Список рекомендованої літератури

1. Алямкін В. Виконання договору поставки / В. Алямкін // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 4. – С. 44–46.
2. Алямкін В. До парадигми інституту поставки у законодавстві України / В. Алямкін // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 2. – С. 65–68.
3. Апопій І.В. Договір поставки в цивільному та господарському законодавстві; проблеми та шляхи їх подолання / І.В. Апопій // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2008. – № 6. – С. 220–227.
4. Бервенко С.М. Проблеми договірних права України: монографія / С.М. Бервенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 392 с.
5. Глоба О. Укладення договору поставки: теорія і практика / О. Глоба // Юридичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 40–47.
6. Колонтирська М. Зміст договору поставки продукції для державних потреб / М. Колонтирська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2003. – № 38. – С. 293–299.
7. Кузьміна М. Умова якості продукції в договорі поставки / М. Кузьміна // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 4. – С. 19–22.
8. Луць В.В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. / В.В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.
9. Панова Л. Мета як критерій для розмежування договорів поставки і підяду / Л. Панова // Право України. – 2004. – № 8. – С. 57–59.
10. Сергиенко В.В. Договір присоединення – основний елемент регулювання поставки теплової енергії / В.В. Сергиенко // Право і безпека. – 2004. – № 3. – С. 167–170.
11. Станіславський В.П. Договір контрактації продукції насінництва / В.П. Станіславський // Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2008. – № 2. – С. 113–118.
12. Стрижко Л. Правила ІНКОТЕРМС: особливості застосування у внутрішніх договорах поставки / Л. Стрижко // Юридичний журнал. – 2004. – № 1. – С. 69–70.
13. Тимченко А. Окремі питання щодо правового регулювання договору поставки / А. Тимченко // Юридична наука та правоохоронна діяльність. – 2006. – № 7. – С. 30–37.
14. Турчак І.О. Основні аспекти виконання договору поставки / І.О. Турчак // Наше право. – 2003. – № 3. – С. 74–79.

Тема 11

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРЕНДИ ТА ЛІЗИНГУ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

- 11.1. Поняття договору оренди. Об'єкти оренди*
- 11.2. Сторони договору оренди та порядок його укладення*
- 11.3. Умови договору оренди*
- 11.4. Припинення договору оренди*
- 11.5. Правове регулювання лізингових операцій в Україні*

11.1. Поняття договору оренди. Об'єкти оренди

Договори на користування чужим майном доволі нечисленні. Основними різновидами цих договорів є договір оренди та договір лізингу, хоча елементи оренди є в складних договорах (зокрема, в концесійному договорі).

За допомогою оренди реалізуються як інтереси власника щодо отримання доходу з наявних у нього виробничих фондів, так і інтереси орендаря, який, не обтяжуючи себе щоразу придбанням необхідного обладнання, устаткування тощо у власність, має змогу ефективно використовувати найняте ним майно для здійснення своєї статутної діяльності.

За договором оренди одна сторона (орендодавець) передає другій стороні (орендареві) за плату на певний строк у користування майно для здійснення господарської діяльності (ст. 283 ГК України).

Поняття договору оренди також розкриває Закон України «Про оренду державного та комунального майна» від 10 квітня 1992 р. Відповідно до ст. 2 зазначеного закону *орендою є засноване на договорі строкове платне користування майном, необхідним орендареві для здійснення підприємницької та іншої діяльності.*

Важливе значення для регулювання орендних відносин мають й інші акти законодавства України, основними серед яких є: ГК України (параграф 5 «Оренда та лізинг» глави 30); ЦК України (глава 25 «Майновий найм»); Закон України «Про приватизацію державного майна» від 4 березня 1992 р.; Закон України «Про гос-

подарську діяльність у Збройних Силах України» від 7 лютого 2002 р.; Типовий договір оренди державного майна, затверджений наказом Фонду державного майна України від 19 квітня 1996 р. № 457, та низка інших нормативних актів.

Зміст договірних орендних відносин дозволяє визначити **ознаки оренди**:

– орендні відносини мають винятково договірний характер і не можуть виникати на підставі планових завдань або інших адміністративно-управлінських актів;

– оренда передбачає передачу майна у користування (без надання права орендареві розпоряджатися орендованим майном);

– таке користування є платним, що забезпечується внесенням орендарем орендодавцеві орендної плати у визначених розмірах;

– оренда передбачає передачу майна у строкове (тимчасове) користування. У разі закінчення строку, на який було укладено договір оренди, цей договір припиняється.

Майно, що передається в оренду, може використовуватися орендарем для здійснення як підприємницької (виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг, зайняття торгівлею), так і іншої (задоволення лікувально-оздоровчих, просвітницьких, культурно-спортивних потреб тощо) діяльності.

Об'єктами оренди згідно з ч. 3 ст. 283 ГК України можуть бути:

1) *державні та комунальні підприємства або їх структурні підрозділи як цілісні майнові комплекси, тобто господарські об'єкти із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг), відокремленою земельною ділянкою, на якій розміщений об'єкт, та автономними інженерними комунікаціями і системою енергопостачання.* Оренда структурних підрозділів державних та комунальних підприємств не повинна порушувати виробничо-господарську цілісність, технологічну єдність цього підприємства.

2) *нерухоме майно* (будівлі, споруди, приміщення);

3) *інше окреме індивідуально визначене майно виробничо-технічного призначення*, що належить суб'єктам господарювання.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» грошові кошти та цінні папери з урахуванням дебіторської та кредиторської заборгованості орендодавець надає орендареві на умовах кредиту за ставкою рефінансування

Національного банку України, а інші оборотні матеріальні засоби викуповуються орендарем.

Плата за придбані оборотні матеріальні засоби вноситься орендарем упродовж 30 календарних днів із моменту укладання договору. Створеному членами трудового колективу господарському товариству орендодавець може продати оборотні матеріальні засоби в кредит за умови оплати ним не менш як 30 відсотків їхньої вартості. При цьому термін оплати оборотних матеріальних засобів не повинен перевищувати одного року з дати укладення договору купівлі-продажу. Розміри чергових внесків та строки їх сплати визначаються у договорі купівлі-продажу.

Не можуть бути об'єктами оренди:

– цілісні майнові комплекси державних підприємств, їх структурних підрозділів (філій, цехів, дільниць);

– цілісні майнові комплекси казенних підприємств;

– цілісні майнові комплекси структурних підрозділів (філій, цехів, дільниць) казенних підприємств;

– об'єкти державної власності, що мають загальнодержавне значення і не підлягають приватизації відповідно до статті 5 Закону України «Про приватизацію державного майна» (крім пам'яток культурної спадщини);

– об'єкти, включені до переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, затвердженого Законом України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації», які випускають підакцизну продукцію, крім цілісних майнових комплексів, які випускають підакцизну продукцію, переданих в оренду до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про оренду державного та комунального майна» 29 червня 2004 р.

Згідно з Декретом Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1992 р. № 26-92 «Про перелік майнових комплексів державних підприємств, організацій, їх структурних підрозділів основного виробництва, приватизація або передача в оренду яких не допускається» не допускається, зокрема, передача в оренду радіотелевізійних передавальних центрів та об'єктів, що становлять загальнодержавну систему зв'язку; магістральних ліній електропередачі, магістральних трубопроводів; магістральних залізниць, автомобільних шляхів державного значення, метрополітенів; гідро- і атомних електроста-

нцій; протирадіаційних споруд тощо. Декретом також встановлено, що передача в оренду майнових комплексів чи відокремленого майна, які забезпечують діяльність Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, може провадитися тільки з дозволу зазначених органів.

11.2. Сторони договору оренди та порядок його укладення

Суб'єктами оренди (сторонами в договорі оренди) є орендодавці та орендарі.

Орендодавцями щодо державного та комунального майна є:

1) *Фонд державного майна України, його регіональні відділення* – щодо цілісних майнових комплексів підприємств, їх структурних підрозділів та нерухомого майна, яке є державною власністю, а також іншого майна, у випадках, передбачених законом. Наприклад, Фонд державного майна не може бути орендодавцем майна, що входить до майнового комплексу Національної академії наук України;

2) *органи, уповноважені Верховною Радою Автономної Республіки Крим або місцевими радами управляти майном*, – відповідно щодо майна, яке належить Автономній Республіці Крим або є у комунальній власності;

3) *державні (комунальні) підприємства* – щодо окремого індивідуально визначеного майна, а з дозволу зазначених вище орендодавців, – також щодо цілісних майнових комплексів, їх структурних підрозділів та нерухомого майна.

Орендодавець має *право* на отримання орендних платежів, повернення майна у разі припинення чи розірвання договору оренди, відшкодування збитків за рахунок орендаря у разі втрати, псування чи знищення об'єкта оренди з вини орендаря.

До *обов'язків* орендодавця можна віднести обов'язок передати об'єкт оренди орендарю у встановлений договором строк та у належному стані; здійснювати капітальний ремонт переданого в оренду майна (якщо інше не встановлено законом та договором оренди).

Орендарями (тобто юридичними або фізичними особами, яким майном передається в оренду) згідно із Законом «Про оренду

державного та комунального майна» можуть бути господарські товариства, створені членами трудового колективу підприємства, його структурного підрозділу, інші юридичні особи та громадяни України, фізичні та юридичні особи, іноземних держав, міжнародні організації та особи без громадянства.

При цьому фізична особа, яка бажає укласти договір оренди державного майна, до його укладення зобов'язана зареєструватись як суб'єкт підприємницької діяльності.

З огляду на зміст ст. 115 ГК України, можна зробити висновки про те, що у випадках створення орендного підприємства орендарем цілісного майнового комплексу існуючого державного або комунального підприємства чи майнового комплексу виробничого структурного підрозділу цього підприємства є юридична особа, утворена членами трудового колективу підприємства чи його підрозділу, майновий комплекс якого є об'єктом оренди.

При цьому організація членів трудового колективу, зареєстрована як юридична особа, має переважне право на укладення договору оренди майна того підприємства (структурного підрозділу), де створено цю організацію (ч. 3 ст. 115 ГК України).

Основні *права та обов'язки орендаря* визначені у ст. 285 ГК України:

- має переважне право перед іншими суб'єктами господарювання на продовження строку дії договору оренди;
- зобов'язаний берегти орендоване майно відповідно до умов договору, запобігаючи його псуванню або пошкодженню;
- здійснювати поточний ремонт орендованого майна (якщо інше не передбачено договором оренди);
- своєчасно і в повному обсязі сплачувати орендну плату;
- відшкодувати орендодавцю вартість орендованого майна у разі його втрати, знищення чи псування з вини орендаря;
- може бути зобов'язаний використовувати об'єкт оренди за цільовим призначенням відповідно до профілю виробничої діяльності підприємства, майно якого передано в оренду.

Щодо державного та комунального майна існує спеціальний **порядок укладення договору оренди**, що передбачає кілька етапів:

а) подання претендентами на укладення договору орендодавцеві заяви, проекту договору оренди та комплексу необхідних документів, згідно з Переліком документів, які подаються орендодав-

цеві для укладання договору оренди державного майна, затвердженого наказом Фонду державного майна України від 19 квітня 1996 р. № 458.

У разі надходження до орендодавця заяви про оренду цілісного майнового комплексу підприємства, його структурного підрозділу та нерухомого майна, що перебувають у державній власності, або підприємства, заснованого на майні, що належить Автономній Республіці Крим або перебуває у комунальній власності, орендодавець *у п'ятиденний термін* після дати реєстрації заяви надсилає копії проекту договору та інших матеріалів органу, уповноваженому управляти відповідним майном.

У випадках, якщо підприємство, його структурний підрозділ, щодо цілісного майнового комплексу якого надійшла заява про оренду, або ініціатор укладення договору оренди згідно із законодавством займають монопольне становище на ринку; внаслідок укладення договору оренди підприємець або група підприємців можуть зайняти монопольне становище на ринку; сумарна вартість активів або сумарний обсяг реалізації товарів (робіт, послуг), що належать об'єкту оренди та ініціаторові укладення договору оренди, перевищують показники, визначені законодавством, – орендодавець надсилає копії проекту договору оренди та інших отриманих документів також до органу Антимонопольного комітету України;

б) у разі надходження однієї заяви – прийняття орендодавцем за погодженням (у передбачених законом випадках) із заінтересованими органами рішення про укладення договору оренди або про відмову за наявності передбачених законом підстав.

Орган, уповноважений управляти відповідним майном державної власності, майном, що належить Автономній Республіці Крим або перебуває у комунальній власності, та орган Антимонопольного комітету України розглядають надіслані орендодавцем копії документів і *впродовж п'ятнадцяти днів* надсилають орендодавцеві висновки (дозвіл або відмову) щодо можливості оренди та умов договору оренди. У разі неодержання орендодавцем висновків у встановлений термін укладення договору оренди вважається погодженим із зазначеними органами.

Орендодавець *упродовж п'яти днів* після закінчення терміну погодження умов договору оренди з органом, уповноваженим управляти відповідним майном, і органом Антимонопольного комі-

тету України, а у випадках, коли заява про оренду майна не потребує узгодження (щодо оренди окремого індивідуально визначеного майна, крім нерухомого), впродовж *п'ятнадцяти днів* після дати її реєстрації дає згоду або відмовляє в укладенні договору оренди майна і повідомляє про це заявника;

в) організації та проведення орендодавцем в установленому порядку конкурсу на визначення орендаря – у разі надходження заяв від двох і більше претендентів і за умови відсутності поданої в установленний термін заяви господарського товариства, створеного членами трудового колективу підприємства/його структурного підрозділу, якому надається пріоритетне право на укладення договору оренди).

Порядок проведення конкурсу визначається:

– Фондом державного майна України – для об'єктів, що перебувають у державній власності;

– органами, визначеними Верховною Радою Автономної Республіки Крим, – для об'єктів, що належать Автономній Республіці Крим;

– органами місцевого самоврядування – для об'єктів, що перебувають у комунальній власності.

Закон «Про оренду державного та комунального майна» містить примірний перелік **підстав відмови у передачі в оренду об'єктів**. Це, зокрема:

– прийняття рішення компетентним органом про приватизацію цих об'єктів;

– включення об'єкта до переліку підприємств, що потребують залучення іноземних інвестицій згідно з рішенням Кабінету Міністрів України чи місцевих органів влади;

– відсутність згоди органу Антимонопольного комітету України на оренду;

– відсутність згоди органу, уповноваженого управляти відповідним майном, на виділення структурного підрозділу;

– інші підстави, передбачені законами та постановами Верховної Ради України.

Надаючи пріоритетне право на укладення договору оренди створеному трудовим колективом підприємства господарському товариству, законодавство передбачає, що укладення договору оренди з іншими фізичними та юридичними особами можливе лише за умови відсутності заяви господарського товариства впродовж

двадцяти днів із дня направлення ним повідомлення про намір орендувати цілісний майновий комплекс підприємства, структурного підрозділу. За наявності заяв про оренду цілісного майнового комплексу підприємства, його структурного підрозділу (за умови відсутності заяви господарського товариства, створеного членами трудового колективу підприємства, його структурного підрозділу) від двох або більше фізичних чи юридичних осіб орендар визначається на конкурсних засадах.

У разі відмови в укладенні договору оренди, а також неodeржання відповіді в установлений термін зацікавлені особи мають право звернутися за захистом своїх інтересів до суду чи господарського суду.

11.3. Умови договору оренди

Істотними умовами договору оренди відповідно до ст. 10 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» є:

1) *об'єкт оренди* (склад і вартість майна з урахуванням її індексації). Оцінка об'єкта оренди здійснюється відповідно до порядку, визначеного низкою нормативно-правових актів (Положенням про інвентаризацію майна державних підприємств, що приватизуються, а також майна державних підприємств та організацій, яке передається в оренду, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 1993 р.; Методикою оцінки вартості об'єктів оренди затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1995 р.; Методикою оцінки вартості майна під час приватизації, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 1996 р.);

2) *термін, на який укладається договір оренди, що визначається за погодженням сторін*; у разі відсутності заяви однієї зі сторін про припинення або зміну договору оренди впродовж одного місяця після закінчення терміну дії договору він вважається продовженим на той самий термін і на тих самих умовах, які були передбачені договором; після закінчення терміну договору оренди орендар, який; належним чином виконував свої обов'язки, має переважне право на продовження договору оренди на новий термін;

3) *орендна плата з урахуванням її індексації*. Відповідно до ст. 286 ГК України орендна плата (фіксований платіж, який орендар

сплачує орендодавцю незалежно від наслідків своєї господарської діяльності) встановлюється у грошовій формі (залежно від специфіки виробничої діяльності орендаря за згодою сторін може встановлюватися в натуральній або грошово-натуральній формі). Розмір орендної плати може бути змінений за погодженням сторін, а також у передбачених законодавством випадках (зокрема, орендар має право вимагати зменшення розміру орендної плати, якщо через обставини, за які він не відповідає, змінилися передбачені договором умови господарювання або істотно погіршився стан об'єкта оренди).

Строки внесення орендної плати визначаються в договорі.

Розмір визначається відповідно до Методики розрахунку і порядку використання плати за оренду державного майна, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 1995 р. Так, орендна ставка за використання цілісних майнових комплексів державних підприємств встановлена залежно від сфери діяльності цих підприємств і коливається в межах від 3 до 10 відсотків до залишкової вартості основних засобів. Орендні ставки за використання нерухомого майна також залежать від цільового призначення орендованого майна і коливаються від 1 до 100 відсотків до вартості нерухомого майна, визначеної експертним шляхом. Розмір річної орендної плати у разі оренди окремого індивідуально визначеного майна встановлюється за згодою сторін, але не менш як 10 відсотків вартості орендованого майна, а у разі коли орендарем є суб'єкт малого підприємництва – не менше як 7 відсотки вартості орендованого майна;

4) *порядок використання амортизаційних відрахувань*: використовуються на відновлення орендованих основних фондів;

5) *відновлення орендованого майна та умови його повернення*. У разі розірвання договору оренди, закінчення строку його дії та відмови від його продовжень або банкрутства орендаря останній зобов'язаний повернути орендодавцеві об'єкт оренди на умовах, зазначених у договорі оренди. Якщо орендар допустив погіршення стану орендованого майна або його загибель, він повинен відшкодувати орендодавцеві збитки, якщо не доведе, що погіршення або загибель майна сталися не з його вини. Орендар має право залишити за собою проведені ним поліпшення орендованого майна, здійснені за рахунок власних коштів, якщо вони можуть бути відокремлені від майна без заподіяння йому шкоди. Якщо орендар за раху-

нок власних коштів здійснив за згодою орендодавця поліпшення орендованого майна, які неможливо відокремити від майна без заподіяння йому шкоди, орендодавець зобов'язаний компенсувати йому зазначені кошти, якщо інше не визначено договором оренди. Вартість поліпшень орендованого майна, зроблених орендарем без згоди орендодавця, які не можна відокремити без шкоди для майна, компенсації не підлягає.

11.4. Припинення договору оренди

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» одностороння відмова від договору оренди не допускається. Водночас ст. 291 ГК України встановлено **перелік підстав припинення договору оренди**. Ними є:

- закінчення строку, на який було укладено договір оренди;
- викуп (приватизація) об'єкта оренди;
- ліквідація орендаря;
- знищення об'єкта оренди.

Договір оренди може бути розірвано за погодженням сторін. На вимогу однієї зі сторін договір оренди може бути достроково розірвано за рішенням суду або господарського суду в разі невиконання сторонами своїх зобов'язань та з інших підстав, передбачених законодавчими актами України.

Так, відповідно до ст. 783 Цивільного кодексу України **дострокове розірвання договору на вимогу орендодавця** шляхом пред'явлення позову в суді чи господарському суді можливе у випадках, якщо орендар:

- використовує майно не за призначенням;
- навмисне або з необережності погіршує стан майна;
- не платить упродовж трьох місяців із дня закінчення строку платежу;
- не робить капітального ремонту у випадках, коли за законом або за договором капітальний ремонт є його обов'язком.

Дострокове розірвання договору на вимогу орендаря відповідно до ст. 784 ЦК України можливе:

- якщо наймодавець передав у користування річ, якість якої не відповідає умовам договору та призначенню речі;

– якщо орендодавець не робить капітального ремонту, який передбачений договором.

Відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України від 11 січня 1993 р. «Про впорядкування використання адміністративних будинків і нежитлових приміщень, що перебувають у державній власності» договори оренди з користувачами будинків і приміщень, що є в державній власності та належать підприємствам, установам і організаціям на праві повного господарського відання або оперативного управління, вважаються розірваними з моменту прийняття Кабінетом Міністрів України рішення про розміщення в них центральних державних органів, дипломатичних представництв і консульств іноземних держав.

Суборенда державного та комунального майна щодо цілісних майнових комплексів – заборонена, а щодо індивідуально визначеного майна (окремих об'єктів) – допускається, якщо інше не передбачено законом або договором оренди (ст. 288 ГК України).

11.5. Правове регулювання лізингових операцій в Україні

Правове регулювання відносин, що складаються в процесі укладення та виконання договору лізингу, здійснюється за допомогою відповідних положень ГК України (ст. 292 «Лізинг у сфері господарювання»), ЦК України (статті 806–809), Закону України від 16 грудня 1997 р. (в редакції Закону від 11.12.2003 р.) «Про фінансовий лізинг» тощо.

Поняття договору лізингу закріплене в ч. 1 ст. 292 ГК України та ч. 1 ст. 806 ЦК України:

За договором лізингу одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингодержувачеві) у виключне користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності чи праві господарського відання та було набуто ним без попередньої домовленості з лізингодержувачем (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингодержувачем специфікацій та умов (непрямий лізинг), на певний строк і за встановлену плату (лізингові платежі).

Об'єктом лізингу може бути будь-яке нерухоме і рухоме майно, яке може бути віднесене до основних фондів відповідно до законодавства, в тому числі продукція, вироблена державними підприємствами (машини, устаткування, транспортні засоби, обчислювальна та інша техніка, системи комунікацій тощо), не заборонене до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень про передачу його в лізинг (оренду).

Предметом договору лізингу може бути майно з такими ознаками: неспоживна річ, визначена індивідуальними ознаками, що відповідно до законодавства належить до основних фондів, не заборонена законом до вільного обігу на ринку і щодо якої немає обмежень про передачу в лізинг.

Основними фондами (п. 8.2. ст. 8 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств») визнаються матеріальні цінності, призначені платником податку для використання в господарській діяльності платника податку впродовж періоду, який перевищує 365 календарних днів із дати введення в експлуатацію цих матеріальних цінностей, та вартість яких поступово зменшується у зв'язку з фізичним та моральним зносом.

Майно, яке є державною (комунальною) власністю, може бути об'єктом лізингу тільки за погодженням з органом, що здійснює управління цим майном, відповідно до закону (ч. 4 ст. 292 ГК України); не можуть бути об'єктами лізингу земельні ділянки, інші природні об'єкти, а також цілісні майнові комплекси державних (комунальних) підприємств та їх структурних підрозділів (ч. 5 ст. 292 ГК України).

Згідно з ЦК України (ст. 806) **договір лізингу** – це договір, за яким одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингоодержувачеві) у користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності і було набуте ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов (непрямий лізинг), на певний строк і за встановлену плату (лізингові платежі).

Про лізинг також йдеться у ГК України, відповідно до ч. 1 ст. 292 якого лізинг – це спрямована на інвестування власних або залучених фінансових коштів господарська діяльність, яка полягає в на-

данні за договором лізингу однією стороною (лізингодавцем) у виключне користування іншій стороні (лізингоодержувачу) на певний строк майна, що належить лізингодавцю або набувається ним у власність (господарське відання) за дорученням чи погодженням лізингоодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про фінансовий лізинг» за договором фінансового лізингу лізингодавець зобов'язується *набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов і передати її у користування лізингоодержувачу на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі).*

Цивільний кодекс (ст. 806) розрізняє два види лізингу – прямиї і непрямий; останній має основні (проте не всі) ознаки фінансового лізингу.

Прямий лізинг – це двосторонній договір між лізингодавцем і лізингоодержувачем. Він передбачає, що у лізинг передається об'єкт, який є власністю лізингодавця, а головне – придбаний (набутий) ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем.

У **непрямому лізингу** беруть участь лізингодавець, лізингоодержувач та продавець (постачальник) об'єкта лізингу. Він може укладатися у формі багатостороннього договору або у формі низки правочинів. Лізингодавець (лізингова фірма), базуючись на отриманому від лізингоодержувача описі (специфікації) предмета майбутнього лізингу, укладає договір про його постачання (купівлю) і стає власником майна. Умови цього правочину повинні бути схвалені майбутнім лізингоотримувачем тією мірою, якою це зачіпає його інтереси. Причому вибір постачальників, умови постачання, характеристики способів виробництва є прерогативою лізингоодержувача.

Специфіка непрямого лізингу складається і тому, що в лізинг здається майно, придбане лізингодавцем виключно з метою передавання його в лізинг.

Господарський кодекс (ст. 292) містить положення про види (фінансовий та оперативний) та форми (зворотний, пайовий, міжнародний тощо) лізингу, проте без визначення цих понять.

Якщо порівняти визначення непрямого лізингу (ст. 806 ЦК України) та визначення фінансового лізингу, що дається у ст. 1 Закону України «Про фінансовий лізинг», можна зробити висновок про те, що жодної різниці не існує.

Однак, якщо звернутися то Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28 грудня 1994 р., то відповідно до п.1.18.2 ст. 1 Закону **фінансовий лізинг** – це господарська операція фізичної чи юридичної особи, яка передбачає відповідно до договору фінансового лізингу (оренди) передання орендарю майна, що підпадає під визначення основного фонду, придбаного або виготовленого орендодавцем, а також усіх ризиків та винагород, пов'язаних із правом користування та володіння об'єктом лізингу.

Лізинг вважається фінансовим, якщо договір містить одну з таких умов:

1) об'єкт лізингу передається на строк, упродовж якого амортизується не менше 75 відсотків його первісної вартості за нормами амортизації, визначеними статтею 8 зазначеного Закону, та орендар зобов'язаний придбати об'єкт лізингу у власність упродовж строку дії лізингового договору або в момент його закінчення за ціною, визначеною у такому лізинговому договорі;

2) сума лізингових (орендних) платежів з початку строку оренди дорівнює або перевищує первісну вартість об'єкта лізингу;

3) якщо у лізинг передається об'єкт, що перебував у складі основних фондів лізингодавця упродовж строку перших 50 відсотків амортизації його первісної вартості, загальна сума лізингових платежів має дорівнювати або бути більшою від 90 відсотків від звичайної ціни на такий об'єкт лізингу, діючої на початок строку дії лізингового договору, збільшеної на суму процентів, розрахованих виходячи з облікової ставки Національного банку України, визначеної на дату початку дії лізингового договору на весь його строк;

4) майно, яке передається у фінансовий лізинг, є виготовленим за замовленням лізингоотримувача (орендаря) та після закінчення дії лізингового договору не може бути використаним іншими особами, крім лізингоотримувача (орендаря), зважаючи на його технологічні та якісні характеристики.

Оперативний лізинг (оренда) – господарська операція фізичної або юридичної особи, що передбачає відповідно до договору оперативного лізингу (оренди) передання орендарю майна, що підпадає під визначення основного фонду, придбаного або виготовленого орендодавцем на умовах інших, ніж передбачаються фінансовим лізингом (орендою).

Зворотний лізинг – це договір лізингу, що передбачає набуття лізингодавцем майна у власника і передачу цього майна йому у лізинг.

Пайовий лізинг – це здійснення лізингу за участю суб'єктів лізингу на основі укладення багатостороннього договору та залучення одного або кількох кредиторів, які беруть участь у здійсненні лізингу, інвестуючи свої кошти. При цьому сума інвестованих кредитором коштів не може становити більше 80 відсотків вартості набутого для лізингу майна.

Міжнародний лізинг – це договір лізингу, що здійснюється суб'єктами лізингу, які перебувають під юрисдикцією різних держав або в разі, якщо майно чи платежі перетинають державні кордони.

Сторонами договору лізингу є:

- лізингодавець – юридична особа, яка передає право володіння та користування предметом лізингу лізингоодержувачу;
- лізингоодержувач – фізична або юридична особа, яка отримує право володіння та користування предметом лізингу від лізингодавця;
- продавець (постачальник) – фізична або юридична особа, в якій лізингодавець набуває річ, що буде передана як предмет лізингу лізингоодержувачу;
- інші юридичні або фізичні особи, які є сторонами багатостороннього договору лізингу.

Істотними умовами договору лізингу (ст. 6 Закону України «Про фінансовий лізинг») є:

- 1) предмет лізингу;
- 2) строк лізингу. Відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону України «Про фінансовий лізинг» предмет договору фінансового лізингу передається лізингоодержувачу в користування не менш як на один рік;
- 3) розмір лізингових платежів. У лізингові платежі можуть входити: а) суми, яка відшкодовує частину вартості предмета лізингу; б) платіж як винагорода лізингодавцю за отримане у лізинг майно; в) компенсація відсотків за кредитом; г) інші витрати лізингодавця, що безпосередньо пов'язані з виконанням договору лізингу;
- 4) інші умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про фінансовий лізинг» **правами лізингоодержувача є:**

- 1) обирати предмет лізингу та продавця або встановити специфікацію предмета лізингу і доручити вибір лізингодавцю;

2) відмовитися від прийняття предмета лізингу, який не відповідає його призначенню та/або умовам договору, специфікаціям;

3) вимагати розірвання договору лізингу або відмовитися від нього у передбачених законом і договором лізингу випадках;

4) вимагати від лізингодавця відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням умов договору лізингу;

5) інші права відповідно до умов договору лізингу та нормативно-правових актів.

Правами лізингодавця сторін договору відповідно до Закону «Про фінансовий лізинг» (ст. 10) є:

1) інвестувати на придбання предмета лізингу як власні, так і залучені та позичкові кошти;

2) здійснювати перевірки дотримання лізингоодержувачем умов користування предметом лізингу та його утримання;

3) відмовитися від договору лізингу у випадках, передбачених договором лізингу або законом. Лізингодавець має право відмовитися від договору лізингу та вимагати повернення предмета лізингу від лізингоодержувача у безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса, якщо лізингоодержувач не сплатив лізинговий платіж частково або у повному обсязі та прострочення сплати становить більше 30 днів;

4) вимагати розірвання договору та повернення предмета лізингу у передбачених законом та договором випадках. Перехід права власності на предмет лізингу до іншої особи не є підставою для розірвання договору лізингу;

5) стягувати з лізингоодержувача прострочену заборгованість у безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса;

6) надати згоду лізингоодержувачу на передачу третій особі предмета лізингу. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про фінансовий лізинг» сублізингом є вид піднайму предмета лізингу, відповідно до якого лізингоодержувач за договором лізингу передає третім особам (лізингоодержувачам за договором сублізингу) у користування за плату на погоджений строк відповідно до умов договору сублізингу предмет лізингу, отриманий раніше від лізингодавця за договором лізингу;

7) вимагати від лізингоодержувача відшкодування збитків відповідно до закону та договору;

8) вимагати повернення предмета лізингу та виконання грошових зобов'язань за договором сублізингу безпосередньо йому

(лізингодавцеві) в разі невиконаних чи прострочення виконання грошових зобов'язань лізингоодержувачем за договором лізингу;

9) передати предмет лізингу у власність лізингоодержувачу після закінчення строку договору лізингу за умови сплати останнім повної вартості предмета лізингу.

Обов'язки сторін відповідно до Закону України «Про фінансовий лізинг»:

лізингоодержувача:

1) прийняти предмет лізингу та користуватися ним відповідно до його призначення та умов договору;

2) відповідно до умов договору своєчасно та у повному обсязі виконувати зобов'язання щодо утримання предмета лізингу, підтримувати його у справному стані;

3) своєчасно сплачувати лізингові платежі;

4) надавати лізингодавцеві доступ до предмета лізингу і забезпечувати можливість здійснення перевірки умов його використання та утримання;

5) письмово повідомляти лізингодавця, а в гарантійний строк і продавця предмета лізингу, про всі випадки виявлення несправностей предмета лізингу, його поломок або збоїв у роботі;

6) письмово повідомляти про порушення строків проведення або непроведення поточного чи сезонного технічного обслуговування та про будь-які інші обставини, що можуть негативно відобразитися на стані предмета лізингу, – негайно, але у будь-якому разі не пізніше другого робочого дня після дня настання вищезазначених подій чи фактів, якщо інше не встановлено договором;

7) у разі закінчення строку лізингу, а також у разі дострокового розірвання договору лізингу та в інших випадках дострокового повернення предмета лізингу – повернути предмет лізингу у стані, в якому його було прийнято у володіння, з урахуванням нормального зносу, або у стані, обумовленому договором;

8) інші обов'язки відповідно до умов договору лізингу та нормативно-правових актів;

лізингодавця:

1) придбати у власність відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов майно у визначеного останнім постачальника і надати це майно лізингоодержувачу у тимчасове володіння і користування;

2) у передбачені договором строки надати лізингоодержувачу предмет лізингу у стані, що відповідає його призначенню та умовам договору;

3) попередити лізингоодержувача про відомі йому особливі властивості та недоліки предмета лізингу, що можуть становити небезпеку для життя, здоров'я, майна лізингоодержувача чи інших осіб або призводити до пошкодження самого предмета лізингу під час користування ним;

4) відповідно до умов договору своєчасно та у повному обсязі виконувати зобов'язання щодо утримання предмета лізингу;

5) відшкодовувати лізингоодержувачу витрати на поліпшення предмета лізингу, на його утримання або усунення недоліків у порядку та випадках, передбачених законом та/або договором;

6) прийняти предмет лізингу в разі дострокового розірвання договору лізингу або в разі закінчення строку користування предметом лізингу;

7) прийняти предмет лізингу від лізингоодержувача після закінчення строку договору, якщо предмет лізингу не буде викуплено лізингоодержувачем.

Форма договору фінансового лізингу – повна письмова. Обов'язковість реєстрації предмета лізингу в передбачених законом випадках (ст. 12 Закону). Наприклад, у разі, якщо об'єктом лізингу є державне майно або договір лізингу передбачає залучення державних коштів для забезпечення виконання лізингового договору надаються державні гарантії, договір лізингу підлягає обов'язковій державній реєстрації у визначеному порядку.

Можливість відмови від договору фінансового лізингу:

– лізингоодержувачем в односторонньому порядку, якщо має місце значне (зазвичай понад 30 днів) прострочення передачі предмета лізингу, за умови письмового повідомлення про це лізингодавця;

– лізингодавцем, якщо лізингоодержувач не сплатив лізинговий платіж частково або у повному обсязі та прострочення сплати становить більше 30 днів;

– при цьому лізингодавець має право вимагати повернення предмета лізингу від лізингоодержувача у безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Гарантії майнових прав сторін договору щодо предмета лізингу:

- у разі переходу права власності на предмет лізингу від лізингодавця до іншої особи відповідні права та обов'язки лізингодавця за договором лізингу переходять до нового власника предмета лізингу;
- якщо сторони договору лізингу уклали договір купівлі-продажу предмета лізингу, то право власності на предмет лізингу переходить до лізингоодержувачі в разі та з моменту сплати ним визначеної договором ціни, якщо договором і передбачене інше;
- предмет лізингу не може бути конфісковано, на нього не може бути накладене арешт у зв'язку з будь-якими діями або бездіяльністю лізингоодержувача.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Поняття договору оренди майна у сфері господарювання.
2. Істотні умови договору оренди майна.
3. Строк договору оренди майна.
4. Суборенда державного та комунального майна.
5. Дострокове розірвання договору оренди державного (комунального) майна.
6. Види лізингу.
7. Права та обов'язки сторін за договором лізингу.
8. Об'єкт договору лізингу.

Список рекомендованої літератури

1. Беліков О. Лізинг і його правове регулювання у вітчизняному законодавстві / О. Беліков // Юридичний журнал. – 2008. – № 5. – С. 103–108.
2. Борщевський І.В. Правове регулювання договорів оренди єдиного майнового комплексу (підприємства) / І.В. Борщевський // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 3–4. – С. 93–98.
3. Брус С.І. Розвиток ринку лізингових послуг в Україні / С.І. Брус // Фінанси України. – 2008. – № 11. – С. 75–85.
4. Галіахметов І. Підприємство як об'єкт оренди / І. Галіахметов // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 11. – С. 42–45.
5. Головка Н.В. Проблеми застосування поняття лізингу відповідно до положень законодавства України та міжнародно-правових норм / Н.В. Головка // Сучасні проблеми юридичної науки. – Харків, 2008. – С. 231–234.
6. Журик Ю. Правова природа та колізійність регулювання орендних відносин за чинним законодавством України / Ю. Журик, І. Новченко // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 4. – С. 27–30.
7. Журик Ю.В. Окремі питання регулювання орендних відносин за чинним законодавством України / Ю.В. Журик // Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2006. – № 3–4. – С. 261–266.

8. Карпечкін Т.П. Договір фінансового лізингу: поняття та основні елементи / Т.П. Карпечкін // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – № 38. – С. 204–208.
9. Карпечкін Т.П. Цивільно-правове регулювання договірних відносин лізингу в Україні / Т.П. Карпечкін // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – № 39. – С. 251–255.
10. Кучеренко І.М. Деякі питання приватизації зданих в оренду цілісних майнових комплексів державних підприємств, організацій та їх структурних підрозділів / І.М. Кучеренко // Правова держава. – 2001. – № 12. – С. 401–417.
11. Логвинчук Р.П. Класифікація лізингу / Р.П. Логвинчук // Держава і право. – 2008. – № 40. – С. 296–300.
12. Логвинчук Р.П. Ризики при укладанні договорів лізингу / Р.П. Логвинчук // Держава і право. – 2008. – № 41. – С. 392–395.
13. Луць В.В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. / В.В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.
14. Мазурчук І. Особливості укладання договорів оренди державного та комунального майна у 2009 році / І. Мазурчук // Юридичний журнал. – 2009. – № 12. – С. 99–101.
15. Мороз М. Захист прав орендаря на орендоване майно / М. Мороз // Право України. – 2009. – № 2. – С. 88–93.
16. Мороз М.В. Оплатність договору оренди майна державних підприємств / М.В. Мороз // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 43. – С. 272–278.
17. Різник В.С. Цивільно-правове регулювання лізингу в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / В.С. Різник; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 18 с.
18. Рогожин М. Оренда нерухомого майна: практика застосування законодавства РФ / М. Рогожин // Юридичний журнал. – 2004. – № 11. – С. 94–106.
19. Розгон О.В. Щодо правової природи орендних відносин / О.В. Розгон // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2007. – № 1. – С. 81–84.
20. Серебрякова Ю.О. Об'єкт, строк та орендна плата як істотні умови договору оренди державного та комунального нерухомого майна / Ю.О. Серебрякова // Право і безпека. – 2007. – № 6. – С. 152–155.
21. Толкачов Д. Проблемні питання в договорах оренди нерухомого майна / Д. Толкачов // Юридичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 110–112.
22. Трофімова О.В. Правове регулювання лізингової діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.04 / О.В. Трофімова; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 20 с.
23. Уханьова О.О. Лізинг як господарсько-правова конструкція сприяння технічного прогресу / О.О. Уханьова // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2008. – № 2. – С. 284–294.
24. Хуторян Н.М. Нове в правовому регулюванні договору найму (оренди) за цивільним кодексом України / Н.М. Хуторян // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 1–2. – С. 62–66.
25. Шликов Д. Акценти у визначенні орендної плати (господарсько-правовий аспект) / Д. Шликов // Право України. – 2007. – № 12. – С. 44–47.

Тема 12

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСПОРТУ

12.1. Єдина транспортна система України. Види транспорту в Україні

12.2. Законодавство про транспорт та учасники договірних транспортних відносин

12.3. Транспортні господарські договори

12.1. Види транспорту в Україні. Єдина транспортна система України

Транспорт – одна з найважливіших галузей суспільного виробництва. Він покликаний задовольняти потреби населення та суспільного виробництва у перевезеннях.

Перевезення – це один із видів підприємницької діяльності, яка не супроводжується створенням яких-небудь предметів матеріального світу. Основний економічний ефект, який сторони одержують у результаті транспортної діяльності, – переміщення вантажів, пасажирів, багажу й пошти.

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про транспорт» від 10 листопада 1994 р. єдину транспортну систему України становлять:

- транспорт загального користування (залізничний, морський, річковий, автомобільний і авіаційний, а також міський електротранспорт, у тому числі метрополітен);
- промисловий залізничний транспорт;
- відомчий транспорт;
- трубопровідний транспорт;
- шляхи сполучення загального користування.

Єдина транспортна система повинна відповідати вимогам суспільного виробництва та національної безпеки, мати розгалужену інфраструктуру для надання всього комплексу транспортних послуг, у тому числі для складування і технологічної підготовки ван-

тажів до транспортування, забезпечувати зовнішньоекономічні зв'язки України.

За своїм значенням та широким використанням провідне місце в транспортній системі України належить **транспорту загального користування**. Він є складною господарською системою, до якої входять:

- органи, що забезпечують організацію певного виду транспорту;
- шляхи сполучення;
- транспортні підприємства;
- спеціалізовані господарські організації, що забезпечують функціонування транспорту (машинобудівні, ремонтні, конструкторські тощо).

Функціонування єдиної транспортної системи та її складових значною мірою забезпечується через транспортні договори.

Залізничний транспорт – одна з важливих базових галузей економіки України, що забезпечує її внутрішні та зовнішні транспортно-економічні зв'язки і потреби населення у перевезеннях. Діяльність залізничного транспорту як частини єдиної транспортної системи країни сприяє нормальному функціонуванню всіх галузей суспільного виробництва, соціальному й економічному розвитку та зміцненню обороноздатності держави, міжнародному співробітництву України.

Залізниці у взаємодії з іншими видами транспорту своєчасно і якісно здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, забезпечують безпеку руху, розвивають сферу транспортного обслуговування народного господарства та населення.

До складу **залізничного транспорту** входять підприємства залізничного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, рухомий склад залізничного транспорту, залізничні шляхи сполучення, а також промислові, будівельні, торговельні та постачальницькі підприємства, навчальні заклади, технічні школи, дитячі дошкільні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури, науково-дослідні, проектно-конструкторські організації, підприємства промислового залізничного транспорту та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують його діяльність і розвиток.

До складу **морського транспорту** входять підприємства морського транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і ва-

нтажів, порти і пристані, судна, судноремонтні заводи, морські шляхи сполучення, а також підприємства зв'язку, промислові, торговельні, будівельні та постачальницькі підприємства, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури, науково-дослідні, проектно-конструкторські організації та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу морського транспорту.

До складу річкового транспорту входять підприємства річкового транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, порти і пристані, судна, суднобудівно-судноремонтні заводи, ремонтно-експлуатаційні бази, підприємства шляхового господарства, а також підприємства зв'язку, промислові, торговельні, будівельні та постачальницькі підприємства, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури, проектно-конструкторські організації та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу річкового транспорту.

До складу автомобільного транспорту входять підприємства автомобільного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, авторемонтні та шиноремонтні підприємства, рухомий склад автомобільного транспорту, транспортно-експедиційні підприємства, а також автовокзали і автостанції, навчальні заклади, ремонтно-будівельні організації та соціально-побутові заклади, інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу автомобільного транспорту.

До складу авіаційного транспорту входять підприємства повітряного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, аерофотозйомки, сільськогосподарські роботи, а також аеропорти, аеродроми, аероклуби, транспортні засоби, системи управління повітряним рухом, навчальні заклади, ремонтні заводи цивільної авіації та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу авіаційного транспорту.

До складу міського електротранспорту входять підприємства міського електротранспорту, що здійснюють перевезення пасажирів та вантажів, рухомий склад, трамвайні й тролейбусні лінії, ремонтно-експлуатаційні депо, службові приміщення, фунікулери, канатні дороги, ескалатори, заводи з ремонту рухомого складу і

виготовлення запасних частин, споруди енергетичного господарства та зв'язку, промислові, ремонтно-будівельні, торговельні та постачальницькі організації, навчальні заклади, науково-дослідні та проектно-конструкторські установи, заклади охорони здоров'я, відпочинку, фізичної культури і спорту та інші культурно-побутові заклади і підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу міського електротранспорту.

Складовою єдиної транспортної системи України є **відомчий транспорт**. До його складу входять транспортні засоби підприємств, установ та організацій. Підприємства та організації, які мають відомчий транспорт, повинні забезпечувати його розвиток і утримання на рівні, що відповідає вимогам безпеки при наданні транспортних послуг.

Відносини підприємств, які мають відомчий транспорт, із підприємствами, установами, організаціями та громадянами, яким вони надають транспортні послуги, та підприємствами транспорту загального користування регулюються кодексами (статутами) окремих видів транспорту.

Окреме місце в єдиній транспортній системі України посідає **трубопровідний транспорт**. Особливостями його організації і діяльності (систему трубопровідного транспорту в Україні становлять: магістральний трубопровідний транспорт і промисловий трубопровідний транспорт; специфічний спосіб транспортування, відсутність договорів перевезення) зумовлено і спеціальне правове регулювання діяльності цього виду транспорту.

12.2. Законодавство про транспорт та учасники транспортних відносин

Законодавство про транспорт (транспортне законодавство) – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері організації і безпосереднього здійснення господарської діяльності на транспорті.

Договірні відносини у сфері транспорту регулюються ГК України (гл. 32 «Правове регулювання перевезення вантажів»), ЦК України (щодо перевезень – глава 64, транспортного експедирування – глава 65), а також актами спеціального транспортного законодавства.

Спеціальне транспортне законодавство регулює відносини, які складаються щодо організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності на транспорті. До системи цього законодавства входять:

– транспортні кодекси: Повітряний кодекс України від 4 травня 1993 р.; Кодекс торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 р.;

– закони України: «Про транспорт» від 10 листопада 1994 р.; «Про трубопровідний транспорт» від 15 травня 1996 р.; «Про залізничний транспорт» від 4 липня 1996 р.; «Про функціонування єдиної транспортної системи України в особливий період» від 20 жовтня 1998 р.; «Про автомобільний транспорт» від 5 квітня 2001 р.; «Про транспортно-експедиторську діяльність» від 01 липня 2004 р.

Велику кількість транспортних відносин регулюють статuti окремих видів транспорту (Статут внутрішнього водного транспорту СРСР 1955 р.; Статут автомобільного транспорту 1969 р., Статут залізниць України 1998 р.) та відомчі нормативно-правові акти (Правила перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні 1997 р., Положення про порядок підготовки та надання інформації про вантаж для його безпечного морського перевезення 1998 р. тощо).

Учасники транспортно-договірних відносин. Їх умовно можна поділити на дві категорії:

- 1) безпосередні учасники (як сторони відповідних договорів);
- 2) опосередковані учасники (здійснюють регулювання договірних відносин, координацію дій безпосередніх учасників договірних відносин).

Безпосередніми учасниками договірних відносин у сфері транспорту є:

- 1) транспортні підприємства (індивідуальні підприємці, що здійснюють перевезення та надають інші транспортні послуги);
- 2) суб'єкти господарювання, інші учасники господарських відносин, на користь та/або на замовлення яких надаються відповідні транспортні послуги.

Транспортні організації (індивідуальні підприємці – у випадках, не заборонених законом) повинні мати відповідні ліцензії на здійснення перевезень відповідним видом транспорту, порядок отримання яких регулюється Законом України від 1 червня 2000 р. «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».

Опосередкованими учасниками транспортно-договірних відносин є органи державної виконавчої влади, що забезпечують реалізацію державної політики у галузі транспорту. До складу системи цих органів входять:

- Міністерство інфраструктури України¹;
- Державна авіаційна служба України;
- Державна автотранспортна служба України;
- Державна служба автомобільних доріг України;
- Державна служба зв'язку України;
- Державна служба морського та річкового транспорту України.

Головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у галузі транспорту і зв'язку, у сфері використання повітряного простору України та навігаційно-гідрографічного забезпечення мореплавства, є Міністерство інфраструктури України, яке охоплює окремі галузі транспорту (залізничний, автомобільний, повітряний, річковий, морський, метрополітен), а також галузі зв'язку.

12.3. Транспортні господарські договори

Транспортні договори – це господарські договори, які спрямовані на організацію та/або забезпечення перевезень вантажів та надання інших транспортних послуг учасникам господарських відносин.

Транспортні договори класифікуються за різними ознаками:

За видом транспорту, який використовується для надання транспортних послуг на транспортні договори:

- 1) на залізничному транспорті;
- 2) морському транспорті;
- 3) на внутрішньому водному транспорті;
- 4) на повітряному транспорті;
- 5) на автомобільному транспорті;
- 6) на трубопровідному транспорті;
- 7) і в недалекому майбутньому – транспортні договори на космічному транспорті (ч. 3 ст. 306 ГК України зазначається космічний транспорт як один із видів транспорту),

¹ Міністерство інфраструктури України утворене Указом Президента України від 10 грудня 2010 р. «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» на основі Міністерства транспорту та зв'язку України.

8) транспортні договори, що передбачають використання кількох видів транспорту (в тому числі змішані перевезення).

За ознакою домінування в договорі організаційних чи майнових елементів на:

1) організаційні (забезпечують організацію перевезень та надання інших транспортних послуг).

Організаційні договори у сфері транспорту найчастіше спрямовані на узгодження обсягів перевезень і забезпечення сприятливих умов для перевезень. Такі договори віддзеркалюють планові засади перевезень у сфері господарювання, що зумовлено специфікою транспорту (виробничих можливостей) та необхідністю забезпечення його ефективності (ст. 6 Закону України «Про транспорт»). В організаційних договорах зазначаються обсяги та умови перевезень, що не передбачаються актами законодавства (кодексами, законами, статутами) та інші умови з урахуванням специфіки транспортування певного виду вантажів, конкретних вантажовідправників, місцевих особливостей тощо.

Організаційним договором передбачений частинами 3 і 4 ст. 307 ГК України та ст. 914 ЦК України довгостроковий договір, який укладається між перевізником і вантажовідправником (власником чи володільцем вантажу). За таким договором перевізник зобов'язується у встановлені строки приймати, а власник (володільець) вантажу – передавати для перевезення вантаж у встановленому обсязі. В договорі також передбачаються інші умови перевезень, включаючи й порядок розрахунків, умови надання транспортних заходів тощо.

Різновидом організаційних транспортних договорів є так звані *вузлові угоди*, що укладаються на тривалий термін (зазвичай на 5 років) і визначають умови роботи залізничних станцій та інших транспортних організацій, які беруть участь у *прямому змішаному сполученні* (перевезенні вантажів кількома видами транспорту за єдиним перевізним документом).

2) договори про надання транспортних послуг.

Це договори перевезення вантажів та організованих груп пасажирів (якщо договір укладається, наприклад, туристичною фірмою); договори про надання інших транспортних послуг або комплексу послуг (зазвичай віддзеркалюють специфіку певного виду транспорту).

Залежно від виду транспорту, яким передбачається здійснення систематичних перевезень вантажів, довгострокові (організаційні) договори можуть мати інші назви:

- 1) навігаційний – на річковому транспорті,
- 2) спеціальний – на повітряному транспорті,
- 3) річний – на автомобільному транспорті (власне назва «довгостроковий договір» застосовується на залізничному та морському транспорті) – ч. 4 ст. 307 ГК України, ст. 36 Статуту автомобільного транспорту, ст. 128 Кодексу торговельного мореплавства, ст. 60 Статуту внутрішнього водного транспорту.

У таких договорах зазначаються обсяги та умови перевезень, їх періодичність, порядок розрахунків, раціональні маршрути, схеми вантажопотоків, взаємна майнова відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань. Відповідно до організаційних транспортних договорів укладаються договори про надання транспортних послуг.

Найбільш поширеними транспортними договорами у сфері господарювання є:

- договори перевезення вантажів;
- договір транспортного експедирування;
- договори на подачу і прибирання вагонів;
- договори на експлуатацію залізничної під'їзної колії;
- договори буксирування;
- договір чартеру (фрахтування);
- договори каботажу.

Кодекс торговельного мореплавства України (ст.ст. 131, 132) розрізняє види договорів за критерієм сфери перевезень (всередині країни чи за її межі) на:

- договори на каботажні перевезення (перевезення вантажів між портами України);
- договори на міжнародні перевезення (перевезення вантажів між портами України та іноземними портами).

Відповідно до ч. 1 ст. 307 ГК України та ч. 1 ст. 909 ЦК України **договором перевезення вантажу є договір, за яким одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довірений їй другою стороною (вантажовідправником) вантаж до пункту призначення в установленій законодавством чи договором строк та видати його уповноваженій на одержання вантажу особі (одержу-**

вачеві), а вантажовідправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату.

Договір про перевезення вантажу є *реальним* (він вважається укладеним у момент здачі вантажу транспортній організації для перевезення), *оплатним* і *двостороннім*.

Цей вид договорів укладається, як і інші господарські договори, в письмовій формі, до якої ставляться спеціальні вимоги.

Так, згідно з ч. 2 ст. 307 ГК України та ч. 3 ст. 909 ЦК України, укладення договору перевезення вантажу підтверджується складенням транспортної накладної (коносаментна або іншого документа, встановленого транспортними кодексами (статутами).

Сторони договору: *перевізник і відправник*, проте участь у виконанні договірних зобов'язань (однією із зобов'язаних сторін) є *отримувач вантажу* – особа, визначена відправником, яка може і не брати участі в укладенні договору перевезення вантажу, проте повинна мати договірні відносини з відправником (скажімо, бути покупцем за договором поставки, укладеним з відправником).

Особливості цього виду договору полягають не лише в його предметі, а й у наявності інших специфічних ознак.

Особливістю *суб'єктного складу* договору перевезення є те, що однією зі сторін договору, яка виконує обов'язки перевізника, є особа (юридична, в окремих випадках – фізична) зі спеціальною правосуб'єктністю, що впливає із Закону України від 10 листопада 1994 р. «Про транспорт».

Відповідно до статті 6 цього Закону перевезення вантажів, надання інших транспортних послуг, експлуатація і ремонт шляхів сполучення здійснюються залізницями, пароплавствами, портами (пристанями), автомобільними, авіаційними, дорожніми підприємствами та організаціями, якщо це передбачено їх статутами. Відправником вантажу є зазначена у документі на перевезення вантажу (накладній) юридична чи фізична особа, яка довіряє вантаж органу транспорту для його перевезення і якій цей вантаж належить на законних підставах.

У відносинах перевезення беруть участь також одержувачі вантажу – зазначені у документі на перевезення вантажу юридичні чи фізичні особи, які за дорученням вантажовідправника отримують вантаж. Як правило, такі особи перебувають у договірних відносинах із відправником вантажу (купівлі-продажу, контракції, поставки тощо).

Якщо у відносинах перевезення бере участь одержувач вантажу, договір на перевезення вантажу є договором на користь третьої особи, для якої виникають певні права (зокрема, вимагати видачі вантажу) та обов'язки (зокрема, прийняти вантаж).

Умови договору перевезення вантажу поділяються на:

- універсальні (притаманні для перевезень будь-яким видом транспорту);
- специфічні (характерні для перевезень певним видом транспорту).

Універсальні умови визначаються Господарським і Цивільним кодексами України, а специфічні – транспортними кодексами (статутами) чи на їх підставі договором.

Умовами договору перевезень є:

– *предмет договору* – надання послуг перевезення вантажу, для чого перевізник зобов'язаний надати транспортні засоби під завантаження у передбачений договором строк (ч. 1 ст. 917 ЦК України), а відправник повинен пред'явити у встановлений строк призначений для перевезення вантаж у належній тарі та/або упаковці, замаркований відповідно до встановлених вимог (ч. 2 ст. 917 ЦК України).

У разі порушення однією зі сторін своїх зобов'язань щодо предмета договору (надання перевізником непридатних транспортних засобів для перевезення вантажу; надання відправником вантажу в тарі та/або упаковці, що не відповідає встановленим вимогам, а також у разі відсутності або неналежного маркування вантажу) інша сторона має право відмовитися від виконання свого зобов'язання (перевізник – від прийняття вантажу без відповідного пакування та маркування; відправник – від непридатного для перевезення транспортного засобу);

– *завантаження та вивантаження вантажу* (ст. 918 ЦК України) здійснюється відправником чи перевізником відповідно до домовленості сторін, якщо інше не передбачено транспортними кодексами та статутами; розподіл зазначених обов'язків між сторонами може здійснюватися відповідно до моделей договору на реалізацію майна (правила ІНКОТЕРМС), які застосовуються у відповідному договорі між відправником та одержувачем. Строки завантаження та вивантаження встановлюються договором, якщо інше не встановлено актами законодавства.

Відповідно до ч. 3–5 ст. 308 ГК України вантажовідправник зобов'язаний підготувати вантаж до перевезення з урахуванням необхідності забезпечення транспортабельності та збереження його в процесі перевезення і має право застрахувати вантаж у порядку, встановленому законодавством. У разі, якщо для здійснення перевезення вантажу законодавством або договором передбачено спеціальні документи (посвідчення), які підтверджують якість та інші властивості вантажу, що перевозиться, вантажовідправник зобов'язаний передати такі документи перевізникові разом із вантажем. Про прийняття вантажу до перевезення перевізник видає вантажовідправнику в пункті відправлення належним чином оформлений документ.

Відповідно до ч. 4 ст. 310 ГК України вантаж, не одержаний *упродовж місяця* після повідомлення перевізником одержувача, вважається невитребуваним і реалізується в установленому законодавством порядку.

Перевізник зобов'язаний повідомити одержувача про прибуття вантажу на його адресу; одержувач зобов'язаний прийняти вантаж, який прибув на його адресу. Він має право відмовитися від прийняття пошкодженого або зіпсованого вантажу, якщо буде встановлено, що внаслідок зміни якості виключається можливість повного або часткового використання його за первісним призначенням (ст. 310 ГК України);

Відповідно до ч. 4 ст. 310 ГК України вантаж, не одержаний *упродовж місяця* після повідомлення перевізником одержувача, вважається невитребуваним і реалізується в установленому законодавством порядку;

– *умови перевезення вантажу* визначаються спеціальними нормативними актами та договором. Відповідно до ст. 309 ГК України вантажовідправник має право в порядку, встановленому транспортними кодексами чи статутами, одержати назад зданий до перевезення вантаж до його відправлення, замінити вказаного в перевізному документі одержувача вантажу (до його видачі адресату), розпорядитися вантажем у разі неприйняття його одержувачем чи неможливості видачі вантажу одержувачу.

У разі переривання або припинення перевезення вантажів із незалежних від перевізника обставин перевізник зобов'язаний повідомити вантажовідправника і одержати від нього відповідне розпорядження щодо вантажу;

– *провізна плата* (ст. 916 ЦК України) встановлюється за погодженням сторін, якщо інше не встановлено актами законодавства. Перевезення вантажу транспортом загального користування зазвичай здійснюється за встановленими тарифами. Робота чи послуги, що виконуються на вимогу власника (володільця) вантажу і не передбачені тарифами, оплачуються додатково за домовленістю сторін;

– *строки доставки* вантажу передбачаються в договорі за домовленістю сторін, якщо інше не передбачено актами законодавства (в тому числі транспортними статутами та кодексами); якщо договором, актами законодавства не встановлені строки доставки, то вантаж має бути доставлений у розумний термін (ч. 1 ст. 919 ЦК України);

– *відповідальність за порушення сторонами договірних зобов'язань*. Відповідно до ч. 2 ст. 308 та ч. 3 ст. 310 ГК України відповідальність перевізника за збереження вантажу виникає з моменту прийняття вантажу до перевезення і припиняється з моменту його видачі одержувачу в пункті призначення. Якщо одержувач не затребував вантаж, що прибув в установлений строк або відмовився його прийняти, перевізник має право залишити вантаж у себе на зберігання за рахунок і на ризик вантажовідправника, письмово повідомивши його про це.

Підприємства транспорту відповідають за втрату, нестачу, псування і пошкодження прийнятих для перевезення вантажу та багажу у розмірі фактичної шкоди, якщо вони не доведуть, що втрата, нестача, псування або пошкодження сталися не з їх вини (ст. 13 Закону «Про транспорт»).

Перевізник несе відповідальність за прострочення доставки вантажу, якщо не доведе, що воно сталося не з його вини. Розмір штрафів, що стягуються з перевізників за прострочення в доставці вантажу, визначається відповідно до закону.

Сплата штрафу за доставку вантажу з простроченням не звільняє перевізника від відповідальності за втрату, нестачу або пошкодження вантажу, що сталися внаслідок прострочення (ст. 313 ГК України).

Відповідно до ст. 314 ГК України у транспортних кодексах чи статутах можуть бути передбачені випадки, коли доведення вини перевізника у втраті, нестачі або пошкодженні вантажу покладається на одержувача або відправника.

За шкоду, заподіяну при перевезенні вантажу, перевізник відповідає:

– у разі втрати або нестачі вантажу – в розмірі вартості вантажу, який втрачено або якого не вистачає;

– у разі пошкодження вантажу – в розмірі суми, на яку зменшилася його вартість;

– у разі втрати вантажу, зданого до перевезення з оголошенням його цінності, – у розмірі оголошеної цінності, якщо не буде доведено, що вона є нижчою від дійсної вартості вантажу.

Якщо внаслідок пошкодження вантажу його якість змінилася настільки, що він не може бути використаний за прямим призначенням, одержувач вантажу має право від нього відмовитися і вимагати відшкодування за його втрату.

У разі якщо вантаж, за втрату чи нестачу якого перевізник сплатив відповідне відшкодування, буде згодом знайдено, одержувач (відправник) має право вимагати видачі йому цього вантажу, повернувши одержане за його втрату чи нестачу відшкодування.

До пред'явлення перевізникові позову, що впливає з договору перевезення вантажу, можливим є пред'явлення йому претензії. Відповідно до ст. 315 ГК України претензії можуть пред'являтися впродовж *шести місяців*, а претензії щодо сплати штрафів і премій – впродовж *сорока п'яти днів*.

Перевізник розглядає заявлену претензію і повідомляє заявника про задоволення чи відхилення її впродовж *трьох місяців*, а щодо претензії з перевезення у прямому змішаному сполученні – впродовж *шести місяців*. Претензії щодо сплати штрафу або премії розглядаються впродовж *сорока п'яти днів*. Якщо претензію відхилено або відповідь на неї не одержано в строк, зазначений у частині третій цієї статті, заявник має право звернутися до суду протягом *шести місяців* з дня одержання відповіді або закінчення строку, встановленого для відповіді. Для пред'явлення перевізником до вантажовідправників та вантажоодержувачів позовів, що впливають із перевезення, встановлюється *шестимісячний строк*.

Щодо спорів, пов'язаних із міждержавними перевезеннями вантажів, порядок пред'явлення позовів та строки позовної давності встановлюються транспортними кодексами чи статутами або міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Законодавством визначено підстави звільнення перевізника від відповідальності. Зокрема, Статутом залізниць України передбачено, що залізниця звільняється від сплати штрафу за невиконання планів перевезень у разі, зокрема, стихійного лиха (змети, смерч, повінь, пожежа, землетрус тощо), внаслідок якого було неможливо подати вагони (контейнери) під завантаження; незабезпечення подачі вагонів (контейнерів) через неплатоспроможність відправника; виконання плану перевезень власними (приватними) або орендованими вагонами (контейнерами); незавантаження відправником вагонів, поданих йому в меншій кількості, ніж заплановано, та ін.

Відповідно до ст. 111 Статуту залізниць залізниця звільняється від відповідальності за втрату, недостачу, псування або пошкодження вантажу в разі, коли, зокрема, вантаж надійшов у непошкодженому вагоні (контейнері) з непошкодженими пломбами відправника чи без пломб, коли таке перевезення дозволено Правилами, а також якщо вантаж прибув у непошкодженому відкритому рухомому складі, завантаженому засобами відправника, якщо немає ознак втрати, псування або пошкодження вантажу під час перевезення; недостача, псування або пошкодження сталися внаслідок дії природних причин, пов'язаних із перевезенням вантажу на відкритому рухомому складі; вантаж перевозився у супроводі провідника відправника чи одержувача; стихійного лиха та інших обставин, які залізниця не могла передбачити й усунення яких від неї не залежало, та інших випадках.

За договором залізничного перевезення вантажу залізниця зобов'язується доставити ввірений їй вантажовідправником вантаж у пункт призначення у зазначений термін і видати його одержувачу, а відправник зобов'язується сплатити за перевезення встановлену плату.

Основним перевізним документом є накладна, оформлена відповідно до Статуту залізниць та Правил перевезення вантажів і надана залізниці відправником разом із вантажем. Накладна є обов'язковою двосторонньою письмовою формою договору на перевезення вантажу, яка укладається між відправником та залізницею на користь третьої сторони – одержувача. Накладна одночасно є договором на заставу вантажу для забезпечення гарантії внесення належної провізної плати та інших платежів за перевезення. Накладна супроводжує вантаж на всьому шляху перевезення до станції призначення.

Виконання залізницею додаткових операцій, пов'язаних із перевезенням вантажів (завантаження, розвантаження, зважування, експедирування тощо), здійснюється на підставі окремих договорів.

Договір про перевезення вантажу автомобільним транспортом загального користування укладається відповідно до цивільного законодавства між замовником та виконавцем у письмовій формі (договір, накладна, квитанція тощо).

За договором морського перевезення вантажу *перевізник або фрахтівник зобов'язується перевезти доручений йому відправником вантаж із порту відправлення в порт призначення і видати його уповноваженій на одержання вантажу особі (одержувачу), а відправник або фрахтувальник зобов'язується сплатити за перевезення встановлену плату (фрахт).*

Фрахтувальником і фрахтівником визнаються особи, що уклали між собою договір фрахтування судна (чартер).

Договір морського перевезення вантажу має бути укладений у письмовій формі. Документами, що підтверджують наявність і зміст договору морського перевезення вантажу, є:

1) *рейсовий чартер* – якщо договір передбачає умову надання для перевезення всього судна, його частини або окремих суднових приміщень. Рейсовий чартер повинен містити основні реквізити: найменування сторін, судна і вантажу, портів відправлення і призначення (або місця направлення судна). До рейсового чартеру можуть бути включені за згодою сторін інші умови і застереження. Рейсовий чартер підписують фрахтівник (перевізник) і фрахтувальник або їх уповноважені представники.

2) *коносамент* – якщо договір не передбачає умови про надання для перевезення всього судна (його частини або окремих суднових приміщень). У коносаменті зазначаються: найменування судна, якщо вантаж прийнято до перевезення на визначеному судні; найменування перевізника; місце приймання або навантаження вантажу; найменування відправника; місце призначення вантажу чи, за наявності чартеру, місце призначення або направлення судна; найменування одержувача вантажу (іменний коносамент) або визначення, що коносамент видано «наказу відправника», або найменування одержувача з зазначенням, що коносамент видано «наказу одержувача» (ордерний коносамент), або визначення, що коносамент видано на пред'явника (коносамент на пред'явника); найменування

вантажу, його маркування, кількість місць чи кількість та/або міра (маса, об'єм), а в необхідних випадках – дані про зовнішній вигляд, стан і особливі властивості вантажу; фрахт та інші належні перевізникові платежі або зазначення, що фрахт повинен бути сплачений згідно з умовами, викладеними в рейсовому чартері або іншому документі, чи зазначення, що фрахт повністю сплачено; час і місце видачі коносаменту; кількість складених примірників коносаменту; підпис капітана або іншого представника перевізника.

3) *інші письмові документи* на підтвердження отримання вантажу для перевезення. Такий документ є першорядним доказом укладення договору морського перевезення і прийняття перевізником вантажу, як його описано в цьому документі.

Відправник відповідає перед перевізником за всі наслідки, що виникли в результаті неправильності або неповноти відомостей, зазначених у згаданому документі.

За договором фрахтування судна на певний час судновласник зобов'язується за обумовлену плату (фрахт) надати судно фрахтувальникові для перевезення пасажирів, вантажів та інших цілей торговельного мореплавства на певний час.

Надане фрахтувальникові судно може бути укомплектоване екіпажем (тайм-чартер) або не споряджене і не укомплектоване екіпажем (бербоут-чартер).

У договорі фрахтування судна на певний час повинні бути зазначені найменування сторін договору, назва судна, його технічні та експлуатаційні дані (вантажопідйомність, вантажомісткість, швидкість тощо), район плавання, мета фрахтування, розмір фрахту, термін дії договору, місце приймання і здавання судна.

Фрахтувальник може у межах прав, що надаються йому за договором фрахтування судна на певний час, укласти від свого імені самостійний договір фрахтування судна з третьою особою. Укладання такого договору не звільняє фрахтувальника від виконання договору, укладеного ним із судновласником.

Якщо судно зафрахтоване для перевезення вантажів, фрахтувальник має право від свого імені укладати договори перевезення вантажів, підписувати чартери, видавати коносаменти та інші перевізні документи. Він несе відповідальність за зобов'язаннями, що випливають із цих документів, зокрема з коносаментів або інших перевізних документів.

Чартер (фрахтування) застосовується і при повітряних перевезеннях. Відповідно до ст. 61 Повітряного кодексу України **за договором чартера** (фрахтування повітряного судна), одна сторона (фрахтівник) зобов'язується надати іншій стороні (фрахтувальнику) за плату всю місткість одного чи кількох повітряних суден на один або кілька рейсів для повітряного перевезення пасажирів, багажу, вантажу і пошти або для іншої мети, якщо це не суперечить чинному законодавству України.

За договором лізингу судна власник судна (лізингодавець) зобов'язується передати фрахтувальникові (лізингоодержувачу) судно без екіпажу для торговельного мореплавства на визначений термін, після закінчення якого до лізингоодержувача переходить право власності на судно.

Лізингоодержувач зобов'язується сплатити лізингову плату, в яку включаються плата за користування судном та його вартість за договором морського лізингу.

У договорі лізингу судна мають бути зазначені найменування сторін, мета договору, назва судна, рік збудування судна, його клас, вантажопідйомність або вантажомісткість, потужність двигунів, швидкість ходу і витрата пального, термін користування, після закінченні якого до лізингоодержувача переходить право власності на судно, розмір і термін внесення лізингової плати, місце і час передачі судна лізингоодержувачу та інші необхідні дані.

За договором морського буксирування власник одного судна зобов'язується за винагороду відбуксирувати інше судно чи плавучий об'єкт на певну відстань або буксирувати його впродовж певного часу чи для виконання маневру.

Законодавець розрізняє два види договорів морського буксирування: договір портового буксирування і договір міжпортового буксирування.

За договором портового буксирування буксировласник за винагороду здійснює введення в порт або виведення з порту суден та інших плавучих об'єктів, виконання маневрів судна, що буксирується, швартових та інших операцій у портових водах. Договір портового буксирування може бути укладено в усній формі.

За договором міжпортового буксирування власник одного судна (буксира) зобов'язується за винагороду буксирувати інше

судно або інший плавучий об'єкт із одного порту (пункту) до іншого порту (пункту).

Договір міжпортового буксирування укладається у письмовій формі. Договір повинен містити умови про порти (пункти) відправлення і призначення, час буксирування, права та обов'язки сторін, відповідальність за порушення договору, про ті особливості об'єктів, що буксируються і можуть впливати на безпеку буксирування, про інші обставини, які сторони вважають за необхідне обумовити окремо.

За договором транспортного експедирування *одна сторона (експедитор) зобов'язується за плату і за рахунок другої сторони (клієнта) виконати або організувати виконання визначених договором послуг, пов'язаних з перевезенням вантажу (ст. 316 ГК України).*

Договір транспортного експедирування укладається у письмовій формі.

Для систематичного надання послуг експедитора можуть укладатися довгострокові (генеральні) договори транспортного експедирування.

Договором транспортного експедирування може бути встановлений обов'язок експедитора організувати перевезення вантажу транспортом і за маршрутом, вибраним експедитором або клієнтом, укладати від свого імені або від імені клієнта договір перевезення вантажу, забезпечувати відправку і одержання вантажу, а також виконання інших зобов'язань, пов'язаних із перевезенням.

Договором транспортного експедирування може бути передбачено надання додаткових послуг, необхідних для доставки вантажу (перевірка кількості та стану вантажу, його завантаження та вивантаження, сплата мита, зборів і витрат, покладених на клієнта, зберігання вантажу до його одержання у пункті призначення, одержання необхідних для експорту та імпорту документів, виконання митних формальностей тощо).

Плата за виконання експедитором послуг експедирування встановлюється за домовленістю сторін (загальне правило), а у визначених законодавством випадках – з використанням державних або комунальних цін (ч. 2 ст. 316; гл. 21 ГК України); якщо розмір плати не встановлений – клієнт повинен виплатити експедитору розумну плату (ст. 931 ЦК України).

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Перевезення у прямому та змішаному сполученні.
2. Поняття договору перевезення вантажу.
3. Проаналізуйте норми цивільного та господарського законодавства, що регламентують відносини перевезення вантажу.
4. Які особливості вирішення спорів щодо перевезень?
5. Поняття договору транспортного експедирування.
6. У чому полягають особливості трубопровідного транспорту?
7. Що розуміється під фрахтуванням судна?

Список рекомендованої літератури

1. Бервенко С.М. Проблеми договірної права України: монографія / С.М. Бервенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 392 с.
2. Богданюк Я. Концептуальні підходи до визначення поняття «перевезення» / Я. Богданюк // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 4. – С. 113–116.
3. Брагинский М.И. Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Статут, 2003. – 1055 с.
4. Булгакова І.В. Транспортне право України: Академічний курс: підручник / І.В. Булгакова, О.В. Клепкова. – К.: Ін Юре, 2005. – 536 с.
5. Губіна Г.Л. Договір страхування в Україні щодо перевезень вантажів на морському транспорті / Г.Л. Губіна // Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2008. – № 3. – С. 172–180.
6. Деркач Е.М. Деякі питання правового регулювання тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом / Е.М. Деркач // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. праць. – 2006. – № 4. – С. 229–239.
7. Кадала В.В. Правова регламентація перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні / В.В. Кадала // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2007. – № 2. – С. 319–330.
8. Колянковська Т.О. Система договорів, які опосередковують перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні / Т.О. Колянковська // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – № 38. – С. 159–164.
9. Кострицький І.Л. Особливості правового регулювання договору перевезень вантажів / І.Л. Кострицький // Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. – № 1. – С. 82–85.
10. Лєгеца Ю.О. Щодо цивільно-правової відповідальності за договором перевезення вантажів автотранспорту міжнародного сполучення / Ю.О. Лєгеца // Науковий вісник ДніпрДУВС. – 2007. – № 3. – С. 105–112.
11. Луць В.В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. / В.В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.
12. Свистун Л. Особливості укладання договорів перевезення вантажів автомобільним транспортом / Л. Свистун // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 11. – С. 73–75.

Тема 13

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ГАЛУЗІ БУДІВНИЦТВА

13.1. Загальна характеристика законодавства про будівельну діяльність

13.2. Поняття та сторони договору підряду на капітальне будівництво

13.3. Умови договору підряду на капітальне будівництво

13.4. Інші види договорів підряду

13.1. Загальна характеристика законодавства про будівельну діяльність

Підрядні договори – один із видів господарських договорів. Відповідно до такого договору одна сторона (підрядник) зобов'язується виконати у встановлений строк обумовлені договором роботи, а інша сторона (замовник) зобов'язується передати підряднику необхідну для виконання робіт документацію, прийняти та оплатити виконані роботи (об'єкт).

Частиною 1 ст. 317 ГК України встановлено, що будівництво об'єктів виробничого та іншого призначення, підготовка будівельних ділянок, роботи з обладнання будівель, роботи з завершення будівництва, прикладні та експериментальні дослідження і розробки тощо, які виконуються суб'єктами господарювання для інших суб'єктів або на їх замовлення, здійснюються на умовах підряду.

Для здійснення зазначених робіт можуть укладатися договори підряду, перелік яких визначений в ч. 2 ст. 317 ГК України. Це договори підряду:

- а) на капітальне будівництво (в тому числі субпідряду);
- б) на виконання проектних і досліджувальних робіт;
- в) на виконання геологічних, геодезичних та інших робіт, необхідних для капітального будівництва;
- г) інші договори.

Загальні умови цих договорів визначаються відповідно до положень ЦК України про договір підряду, якщо інше не передбачено Господарським кодексом.

При аналізі положень Господарського і Цивільного кодексів, що регулюють підрядні відносини в будівництві, привертають до себе увагу не лише змістовні розходження в статтях, що регулюють тотожні підрядні відносини, але і розбіжності в термінах, якими в зазначених кодексах позначаються однакові за своїм змістом підрядні договори.

Так, згідно зі ст. 318 ГК України укладається договір підряду на капітальне будівництво, а згідно зі ст. 875 ЦК України – договір будівельного підряду; згідно зі ст. 324 ГК України сторони укладають договір на проведення проектних і досліджувальних робіт (у ч. 2 ст. 317 ГК України він називається договором на *виконання* проектних і досліджувальних робіт), а згідно зі ст. 887 та іншими статтями ЦК України укладається договір підряду на проведення проектних та пошукових робіт.

Найпоширенішими є договори підряду на капітальне будівництво. Будівництво – процес створення нових, а також розширення, реконструкція, технічне переоснащення діючих підприємств, об'єктів виробничого і невиробничого призначення, пускових комплексів.

У капітальному будівництві кінцевий продукт нерухомий (створювані та підготовлені до пуску у дію об'єкти виробничого і невиробничого характеру завжди пов'язані із землею), індивідуальний (навіть об'єкти, побудовані відповідно до одного і того ж проекту, відрізняються один від одного) і розрахований на тривалу експлуатацію (нерідко 100 і більше років).

Будівництво ведеться переважно на відкритому повітрі, часто на діючих підприємствах, з постійною зміною робочого місця, триває за загальним правилом упродовж довгого періоду; будівельні роботи здійснюються відповідно до затверджених проектів і кошторисів, при цьому передбачають активну і багатосторонню участь замовника на стадіях, які передують здачі готового об'єкта.

Особливістю підрядних відносин у будівництві є значна кількість нормативно-правових актів. Більшість нормативних актів, які здійснюють правове регулювання будівництва, мають лише рекомендаційний характер, у зв'язку з чим не можуть забезпечити

єдиного підходу щодо врегулювання відносин у цій сфері. Відтак правовідносини у капітальному будівництві й проблеми їх правового регулювання є предметом багатьох наукових дискусій.

Сьогодні зберігають свою дію низка актів, які були прийняті ще за Радянського Союзу. Ці акти становлять значну частину законодавства про капітальне будівництво. Крім того, законодавство про капітальне будівництво тепер перевантажено численними відомчими актами. Очевидно, що деякі нормативні акти та окремі норми є застарілими, і весь комплекс норм про капітальне будівництво повинен бути переглянутий у зв'язку зі вступом у дію 1 січня 2004 р. ЦК України та ГК України.

Законодавство про капітальне будівництво і нині перевантажено великою кількістю відомчих актів. Сьогодні діє близько 150 актів Держбуду України. Положенням про Держбуд цьому органу надана компетенція на затвердження великої кількості актів. Це – Будівельні норми і правила, Інструкції і вказівки щодо виробництва застосування матеріалів та виробів, Норми технологічного проектування, Технічні правила, Технічні вказівки, Інструкції, протипожежні норми та ін. При цьому аналогічні за юридичною природою і подібні за змістом акти мають різні назви або, навпаки, одні і ті ж за назвою акти інколи містять різні за характером норми.

Отож систему нормативно-правових актів про підрядні договори становлять:

1) *Кодекси:*

Господарський кодекс України – глава 33 «Капітальне будівництво»;

Цивільний кодекс України – глава 61 «Підряд», глава 62 «Виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт».

2) *Закони України:*

– «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р., який передбачає основи, права та обов'язки учасників інвестиційної діяльності в будівництві;

– «Про основи містобудування» від 16.11.1992 р., що визначає основні засади організації та здійснення містобудівної діяльності;

– «Про відповідальність підприємств, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування» від 14.10.1994 р., що встановлює відповідальність за порушення вимог спеціального бу-

дівельного законодавства як виконавцями (за договором підряду чи інвестором-забудовником, що здійснює будівництво господарським способом), так і замовником за договором підряду на капітальне будівництво;

– «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10.02.1995 р. (визначає основні засади проведення науково-технічної експертизи, включаючи й експертизу інвестиційних та інноваційних програм і проектів);

– «Про архітектурну діяльність» від 20.05.1999 р., відповідно до якого об'єкти будівництва повинні відповідати встановленим архітектурним вимогам, при виборі виконавців можуть застосовуватися конкурси, здійснення контролю за дотриманням встановлених архітектурних вимог та інвестиційного проекту може здійснюватися за участю архітектора як розробника проекту та ін.;

– «Про планування і забудову територій» від 20.04.2000 р. встановлює вимоги до будівельного майданчика, інвестиційного проекту будівництва щодо відповідності його затвердженому плану забудови відповідного населеного пункту, обов'язковість отримання дозволу на будівництво об'єкта як однієї з підстав розробки інвестиційного проекту будівництва;

– «Про майнову відповідальність за порушення умов договору підряду (контракту) про виконання робіт на будівництві об'єктів» від 6 квітня 2000 р.;

– «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. (забезпечує правове регулювання інноваційної діяльності, що здійснюється з метою комерціалізації результатів такої діяльності, визначає правовий режим інноваційних проектів).

3) *Постанови Кабінету Міністрів України*, серед яких можна виділити:

– «Про Порядок прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів» від 22 вересня 2004 р. № 1243;

– загальні умови укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 01.09.2005 р.;

– «Про затвердження Технічного регламенту будівельних виробів, будівель і споруд» від 20 грудня 2006 р. № 1764 та ін.

4) *Будівельні норми та правила* (державні, регіональні), стандарти (державні, відомчі), технічні умови.

5) *Рекомендаційні акти*, зокрема: Положення про підрядні контракти в будівництві України, затверджене науково-технічною радою Мінбудархітектури України (протокол від 15 грудня 1993 р. № 9), що містить положення щодо порядку укладання, змісту та виконання цих договорів.

13.2. Поняття та сторони договору підряду на капітальне будівництво

За договором підряду на капітальне будівництво одна сторона (підрядник) зобов'язується своїми силами і засобами на замовлення другої сторони (замовника) побудувати і здати замовникові у встановлений строк визначений договором об'єкт відповідно до проектно-кошторисної документації або виконати зумовлені договором будівельні та інші роботи, а замовник зобов'язується передати підряднику затверджену проектно-кошторисну документацію, надати йому будівельний майданчик, прийняти закінчені будівництвом об'єкти і оплатити їх.

За своїм предметом договір підряду на капітальне будівництво є універсальним договором. Він укладається на нове будівництво, на усі види реновації (реконструкцію, розширення, технічне переозброєння, капітальний ремонт), на консервацію об'єктів, на виконання передбачених проектно-кошторисною документацією комплексів робіт, пов'язаних із місцем знаходження об'єкта (сантехмонтаж, оздоблювальні, опоряджувальні, земляні роботи тощо).

Договори підряду на капітальне будівництво різноманітні, в зв'язку з чим їх можна **класифікувати**.

Залежно від предмета договору розрізняють:

– **договори підряду на капітальне будівництво** (нове будівництво, реновацію, консервацію основних фондів);

– **договори на виконання будівельних і пов'язаних із ними робіт** (спеціальних будівельних, монтажних, пусконаладжувальних, земляних, а також опоряджувальних та інших робіт);

– **договори на шефмонтаж** – на виконання пусконаладжувальних робіт виробником відповідного устаткування (обладнання), що монтується на об'єкті.

Залежно від сторін-виконавців і обсягу виконуваних ними робіт розрізняють:

– **договори підряду на будівництво об'єкта** (на виконання всього комплексу будівельних і пов'язаних із ними робіт на об'єкті силами підрядника);

– **договори генерального підряду на будівництво об'єкта** (на забезпечення генеральним підрядником виконання всього комплексу робіт на об'єкті – власними силами і з залученням субпідрядників);

– **договори субпідряду** (договори підряду на виконання частин будівельних і пов'язаних із ними робіт, що виконуються на об'єкті); укладаються між генеральним підрядником і субпідрядниками за наявності договору генерального підряду.

Залежно від розподілу між сторонами обов'язків та їх обсягом розрізняють:

– **генпідрядний (підрядний) договір** на капітальне будівництво: укладається на підставі готової проектно-кошторисної документації (інвестиційного проекту будівництва) і передбачає забезпечення підрядником (у тому числі з залученням інших виконавців-субпідрядників) усього комплексу будівельних і пов'язаних із ними робіт на об'єкті відповідно до наданої йому замовником проектно-кошторисної документації;

– **проектно-будівельний договір**: укладається з організацією, здатною суміщати 2 стадії капітального будівництва – проектування і будівництво, на виконання і проектних, і будівельних робіт. Підрядник при цьому може виконувати увесь обсяг обумовлених договором робіт власними силами, а може залучати для цього інших виконавців на підставі договору субпідряду. Використання такого виду договору підряду на капітальне будівництво забезпечує скорочення строків будівництва;

– **договір на управління будівництвом**: укладається інвестором із посередницькою, консалтинговою або інжиніринговою організацією, яка здійснює управління будівництвом об'єкта, тобто визначає виконавців, укладає з ними договори, координує їх діяльність, контролює хід та якість виконуваних ними робіт, забезпечує приймання закінчених будівництвом об'єктів замовником і відповідає перед ним за якість і своєчасність будівництва об'єкта в цілому. Цей вид договору застосовується у випадках,

коли замовник власними силами не спроможний здійснювати контроль за будівництвом.

Залежно від кількості сторін у договорі розрізняють:

– **двосторонні договори підряду на капітальне будівництво**, тобто договори, в яких беруть участь лише дві сторони – замовник і підрядник;

– **багатосторонні договори**, в яких нарівні із замовником та підрядником виступають як сторони в договорі гаранті або поручителі (з боку замовника та/або з боку підрядника), страхові, проєктні та інші організації.

За принципом визначення ціни в умовах ринкової економіки розрізняють:

– **договір із фіксованою ціною** вимагає наявності затвердженої проєктно-кошторисної документації і гарантує замовнику виконання обумовлених договором робіт в межах кошторисної вартості, однак є ризикованим для підрядника;

– **договір із регульованою ціною** передбачає виконання обумовлених договором робіт у межах запланованої кошторисної вартості з урахуванням поточних цін, що бажано для підрядника, але ризиковано для замовника через відсутність гарантій щодо визначеності вартості будівництва на етапі укладення договору;

– **договір із регулюванням ціни в певних заздалегідь визначених межах** передбачає виконання робіт у межах запланованої кошторисної вартості з урахуванням поточних цій, але зі встановленням максимальної вартості обумовлених договором робіт, що сплачується замовником; у цьому випадку є гарантія для замовника, що узгоджена з ним певна максимальна вартість будівництва об'єкта не буде перевищена, а підряднику також гарантується оплата виконання з певним урахуванням зміни цін на ринку.

При укладенні договорів підряду на будівництво застосовуються конкурентні та неконкурентні способи встановлення договірних зв'язків з урахуванням вимог законодавства (зокрема, законів «Про містобудування», «Про архітектурну діяльність»), вартості будівництва, строків виконання, рівня конкуренції на ринку виконання певних видів робіт та ін.

Сторонами традиційного двостороннього договору є *замовник і підрядник*, а в багатосторонньому договорі можуть брати участь гаранті або поручителі (з боку замовника та/або з боку під-

рядника), проектні організації, постачальники устаткування, кредитні установи, інжинірингові, страхові та інші організації.

Замовником може бути сам інвестор (особа, яка приймає рішення про вкладення власних або залучених коштів в основні фонди) або уповноважена інвестором особа.

Підрядником можуть бути фізичні та юридичні особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, за наявності у них ліцензій, необхідних для виконання передбачених законом видів будівельних і пов'язаних із ними робіт. Зазвичай функції підрядника виконують підрядні будівельні організації.

Змістом договору підряду на капітальне будівництво є *права та обов'язки* його сторін, а також інші умови, що регулюють пов'язані з виконанням договірних зобов'язань питання.

Обов'язки замовника:

– передати підряднику у визначений строк будівельний майданчик (трасу будівництва) і затверджену належним чином проектно-кошторисну документацію/інвестиційний проект (за проектно-будівельним контрактом – завдання на проектування та будівництво);

– забезпечити безперервність фінансування будівництва,

– сприяти підряднику в порядку, встановленому договором підряду, у виконанні робіт;

– прийняти закінчений будівництвом об'єкт в експлуатацію, а також окремі види і комплекси робіт,

– негайно повідомити підрядника про виявлені недоліки в роботі;

– оплатити підряднику виконані до консервації об'єкта будівництва роботи та відшкодувати йому пов'язані з нею витрати;

– укласти договір страхування ризиків випадкового знищення або пошкодження об'єкта будівництва, якщо це передбачено договором підряду тощо.

Права замовника. Відповідно до ст. 320 ГК України замовник має право, не втручаючись у господарську діяльність підрядника, здійснювати контроль і технічний нагляд за відповідністю обсягу, вартості і якості виконаних робіт проектам і кошторисам. Він має право перевіряти хід і якість будівельних і монтажних робіт, а також якість матеріалів, що використовуються.

Також замовник має право:

– відмовитися від прийняття закінчених робіт (об'єкта будівництва) у разі виявлення недоліків, які виключають можливість їх

(його) використання відповідно до мети, зазначеної у проектній документації та договорі підряду, і не можуть бути усунені підрядником, замовником або третьою особою;

– у разі якщо підрядник не береться своєчасно за виконання договору або виконує роботу настільки повільно, що закінчення її до строку стає явно неможливим, замовник має право вимагати розірвання договору та відшкодування збитків;

– вносити зміни у проектну та кошторисну документацію до початку робіт або під час їх виконання за умови, що вартість додаткових робіт, викликаних такими змінами, не перевищує 10% договірної ціни і не впливає на характер робіт, визначених у договорі підряду;

– вимагати безоплатного виправлення недоліків, що виникли внаслідок допущених підрядником порушень, або виправити їх своїми силами, якщо інше не передбачено договором підряду. У такому разі збитки, завдані замовнику, відшкодовуються підрядником, у тому числі за рахунок відповідного зниження договірної ціни;

– відмовитися від договору підряду в будь-який час до закінчення виконання робіт (будівництва об'єкта), оплативши підряднику виконану частину робіт із відшкодуванням збитків, завданих такою відмовою;

– вимагати відшкодування завданих йому збитків, зумовлених порушенням договору підряду, якщо договором підряду або законом не передбачено інше, інші права.

Обов'язки підрядника:

– виконати та/або забезпечити виконання обумовлених договором будівельних і пов'язаних із ним робіт відповідно до державних будівельних норм і правил, проектно-кошторисної документації (інвестиційного проекту будівництва) та вимог договору щодо якості робіт;

– забезпечити виконання зазначених робіт і передачу їх замовнику своєчасно, тобто у передбачені договором строки;

– якщо підрядник забезпечує організацію обумовлених договором робіт, підбираючи їх безпосередніх виконавців, то він має здійснити підбір виконавців і координувати їх діяльність;

– відмовитися від прийняття матеріальних ресурсів, що надаються замовником, у разі виявлення їх невідповідності вимогам нормативних документів і проектній документації;

- своєчасно попередити замовника у разі виявлення невідповідності матеріальних ресурсів, забезпечення якими здійснює замовник, нормативним документам і проектній документації, та відмовитися від їх прийняття;

- вживати заходів щодо збереження майна, переданого замовником;

- своєчасно попередити замовника про те, що додержання його вказівок стосовно способу виконання робіт загрожує їх якості або придатності, та про наявність інших обставин, які можуть викликати таку загрозу;

- забезпечити страхування ризиків випадкового знищення або пошкодження об'єкта будівництва, якщо інше не встановлено договором підяду;

- усунути за свій рахунок недоліки виконання робіт чи матеріалів, що використовуються для робіт, допущені з вини підрядника або субпідрядника;

- забезпечити приймання виконаних робіт замовником;

- подати замовнику звіт про використання матеріальних ресурсів і повернути їх залишок у разі, коли забезпечення виконання робіт матеріальними ресурсами повністю або частково здійснюється замовником;

- відшкодувати відповідно до законодавства та договору підряду завдані замовнику збитки.

Права підрядника. Підрядник має право:

- не братися за роботу, а розпочату роботу зупинити у разі порушення замовником своїх зобов'язань за договором, унаслідок якого початок або продовження робіт підрядником виявляються неможливими чи значно ускладненими;

- за згодою замовника залучати до виконання договору як третіх осіб субпідрядників, на умовах укладених із ними субпідрядних договорів, відповідаючи перед замовником за результати їх роботи. У цьому випадку підрядник виступає перед замовником як генеральний підрядник, а перед субпідрядниками – як замовник;

- зупиняти роботи у разі невиконання замовником своїх зобов'язань за договором підряду, що призвело до ускладнення або до неможливості проведення підрядником робіт;

- вимагати від замовника підвищення договірної ціни у разі істотного зростання після укладення договору підряду цін на ре-

сурси, відповідальність за забезпечення якими покладено на підрядника, а також цін на послуги, що надавалися йому третіми особами, а у разі відмови замовника – розірвання договору підряду в установленому порядку;

- вимагати виплати авансу, якщо така виплата та розмір авансу передбачені договором підряду;

- відмовитися від договору підряду і вимагати відшкодування збитків у разі внесення до проектної та кошторисної документації змін, що потребують виконання додаткових робіт, вартість яких перевищує 10% договірної ціни.

- відмовитися від договору підряду та вимагати від замовника сплати договірної ціни пропорційно виконаним роботам, а також відшкодування збитків, не покритих цією сумою, у разі неможливості використання ресурсів, наданих замовником;

- відмовитися від договору підряду з відшкодуванням збитків у разі, коли використання матеріальних ресурсів, забезпечення якими здійснює замовник, або додержання його вказівок стосовно способу виконання робіт загрожує життю та здоров'ю людей чи призводить до порушення екологічних, санітарних правил, правил безпеки та інших встановлених законодавством вимог.

Підрядник може мати інші права, передбачені договором та актами законодавства.

13.3. Умови договору підряду на капітальне будівництво

Обов'язкові **умови договору підряду на капітальне будівництво** визначаються ч. 5 ст. 318 ГК України. До них належать:

- визначення предмета договору (види та обсяги будівельних і пов'язаних із ними робіт) та об'єкта, на якому або щодо якого здійснюватимуться ці роботи;

- строки початку та завершення будівництва (виконання робіт);

- вартість і порядок фінансування будівництва об'єкта (робіт);

- права та обов'язки сторін;

- порядок матеріального, технічного, документаційного, ресурсного забезпечення будівництва;

- режим контролю якості робіт і матеріалів замовника;
- порядок прийняття об'єкта (робіт);
- порядок розрахунків за виконані роботи;
- умови про дефекти і гарантійні строки;
- страхування ризиків;
- фінансові гарантії;
- відповідальність сторін;
- порядок урегулювання спорів, пов'язаних із виконанням договору;
- підстави та умови зміни та розірвання договору.

Загальні умови встановлюють найбільш важливі вимоги до змісту договору підряду на капітальне будівництво та його виконання.

Предмет договору підряду – роботи, пов'язані з будівництвом об'єкта, обов'язок щодо виконання яких покладається на підрядника. Власником результату виконаних робіт (об'єкта будівництва) до їх здачі замовникові є підрядник.

У договорі підряду сторони зобов'язані визначити найменування об'єкта будівництва та його місцезнаходження, основні параметри (потужність, площу, об'єм тощо), склад та обсяги робіт, які передбачені проектною документацією та підлягають виконанню підрядником, інші показники, що характеризують предмет договору. У разі внесення змін до проектної документації сторони уточнюють предмет договору підряду.

Договірна ціна (ст. 321 ГК України) визначається на основі кошторису як:

– *тверда*, що становлюється у фіксованій в договорі сумі й може коригуватися лише за згодою сторін, у тому числі за наявності передбачених договором обставин. У разі перевищення підрядником твердої договірної ціни без погодження із замовником усі пов'язані з цим витрати несе підрядник, якщо інше не встановлено законом. Договірна ціна вважається твердою, якщо інше не встановлено договором;

– *приблизна*, що встановлюється через неможливість визначеності витрат і передбачає встановлення в договорі порядку коригування ціни в процесі виконання робіт (будівництва об'єкта).

У разі виникнення потреби значно перевищити приблизний кошторис підрядник зобов'язаний своєчасно попередити про це замовника. Якщо підрядник не попередив замовника про переви-

щення кошторису, він зобов'язаний виконати роботу, не вимагаючи відшкодування понесених додаткових витрат.

Підрядник не має права вимагати збільшення твердого кошторису, а замовник – його зменшення. У разі істотного зростання після укладення договору вартості матеріалів та устаткування, які мали бути надані підрядником, а також послуг, що надавалися йому третіми особами, підрядник має право вимагати збільшення встановленої вартості робіт, а у разі відмови замовника – розірвання договору в установленому порядку.

Якщо договором не передбачено попередньої оплати виконаної роботи або окремих її етапів, замовник зобов'язаний сплатити підряднику зумовлену договором ціну після остаточної здачі об'єкта будівництва, за умови, що робота виконана належним чином і в погоджений строк або, за згодою замовника, – достроково.

Підрядник має право вимагати виплати йому авансу, якщо така виплата та розмір авансу передбачені договором.

У разі необхідності консервації будівництва з незалежних від сторін обставин замовник зобов'язаний оплатити підряднику виконані до консервації роботи та відшкодувати йому пов'язані з консервацією витрати.

Строки початку та закінчення робіт (будівництва об'єкта).

Строки виконання робіт (будівництва об'єкта) встановлюються договором підряду і визначаються датою їх початку та закінчення.

Невід'ємною частиною договору підряду є календарний графік виконання робіт, в якому визначаються дати початку та закінчення всіх видів (етанів, комплексів) робіт, передбачених договором підряду.

Датою закінчення робіт (будівництва об'єкта) вважається дата їх прийняття замовником. Виконання робіт (будівництва об'єкта) може бути закінчено достроково тільки за згодою замовника.

Строки виконання робіт (будівництва об'єкта) можуть бути змінені з унесенням відповідних змін у договір підряду в разі: виникнення обставин непереборної сили; невиконання або неналежного виконання замовником своїх зобов'язань (порушення умов фінансування, несвоєчасне надання будівельного майданчика (фронту робіт), проектної документації, ресурсів тощо); внесення змін до проектної документації; дії третіх осіб, що унеможливають належне виконання робіт, за винятком випадків, коли ці дії

зумовлені залежними від підрядника обставинами; виникнення інших обставин, що можуть вплинути на строки виконання робіт (будівництва об'єкта).

Замовник може приймати рішення про уповільнення темпів виконання робіт (будівництва об'єкта), їх зупинення або пришвидшення з внесенням відповідних змін у договір підряду.

Порядок забезпечення робіт проектною документацією, ресурсами та послугами. Проектна документація розробляється та затверджується відповідно до регіональних і місцевих правил забудови, державних будівельних норм та інших нормативних документів.

Забезпечення робіт (будівництва об'єкта) проектною документацією, її погодження з уповноваженими державними органами та органами місцевого самоврядування, а також проведення в установленому порядку експертизи цієї документації здійснюється замовником; договором підряду такі зобов'язання повністю або частково можуть покладатися на підрядника. Передача некомплектної проектною документації, а також проектною документації, що не відповідає регіональним і місцевим правилам забудови, державним будівельним нормам та іншим нормативним документам, не дозволяється.

Замовник може вносити зміни до проектною документації за умови, що вони не призведуть до підвищення договірної ціни більше ніж на 10% і до зміни характеру робіт; внесення змін до проектною документації, що призведуть до підвищення договірної ціни більше ніж на 10%, допускається тільки за згодою підрядника; за відсутності такої згоди підрядник має право відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків.

Сторона, яка відповідно до договору підряду забезпечує роботи матеріальними ресурсами, відповідає за їх якість і відповідність вимогам, установленим нормативними документами та проектною документацією; договором підряду може передбачатися узгодження з іншою стороною питання щодо вибору продавців (постачальників) матеріальних ресурсів; у разі, коли зобов'язання щодо забезпечення робіт матеріальними ресурсами покладено на замовника, підрядник зобов'язаний вжити заходів щодо їх збереження.

Підрядник несе відповідальність за неналежне використання, втрату, знищення або пошкодження (псування) з його вини переданих йому замовником матеріальних ресурсів.

Підрядник несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання робіт, спричинене недоліками матеріальних ресурсів, переданих замовником, якщо не доведе, що ці недоліки не могли бути ним виявлені під час передачі йому ресурсів.

Замовник надає підряднику необхідні для виконання робіт та визначені договором підряду послуги (побутові, транспортні та інші), складські та інші приміщення, джерела водо-, електро-, газо-постачання тощо; умови та порядок їх надання визначаються договором підряду або окремим договором.

Порядок залучення субпідрядників. Підрядник може, якщо інше не встановлено договором підряду, залучати до виконання робіт інших осіб (субпідрядників).

Відповідно до ст. 319 ГК України договір підряду на капітальне будівництво може укладати замовник із одним підрядником або з двома і більше підрядниками.

Підрядник має право за згодою замовника залучати до виконання договору як третіх осіб субпідрядників, на умовах укладених із ними субпідрядних договорів, відповідаючи перед замовником за результати їх роботи. У цьому випадку підрядник виступає перед замовником як генеральний підрядник, а перед субпідрядниками – як замовник.

Замовник і субпідрядник не можуть пред'являти один до одного претензії, пов'язані з порушенням умов договорів, укладених кожним із них з генеральним підрядником, якщо інше не встановлено договором або законом.

Договір підряду на виконання робіт із монтажу устаткування замовник може укладати з генеральним підрядником або з постачальником устаткування. За згодою генерального підрядника договори на виконання монтажних та інших спеціальних робіт можуть укладатися замовником із відповідними спеціалізованими підприємствами.

Субпідрядники, що залучаються до виконання робіт, повинні відповідати кваліфікаційним та іншим вимогам, передбаченим у договорі підряду (мати ліцензію (дозвіл) на виконання робіт, ви-

значених договором субпідряду, досвід виконання аналогічних робіт і ресурси, достатні для їх виконання, тощо).

Генеральний підрядник:

– у встановленому договором порядку погоджує із замовником питання про залучення до виконання робіт субпідрядників, у тому числі на конкурсних засадах (замовник може відмовити у такому погодженні з письмовим обґрунтуванням свого рішення);

– координує виконання робіт субпідрядниками на будівельному майданчику;

– створює умови та здійснює контроль за виконанням ними договірних зобов'язань;

– несе відповідальність перед субпідрядниками за невиконання або неналежне виконання замовником своїх зобов'язань за договором підряду, а перед замовником – за невиконання зобов'язань субпідрядниками.

Порядок розрахунків за виконані роботи. Оплата за виконані роботи проводиться у порядку, визначеному договором підряду. Договором підряду може бути передбачено, що оплата виконаних робіт проводиться після прийняття замовником закінчених робіт (об'єкта будівництва) або поетапно проміжними платежами відповідно до міри виконання робіт; у договорі підряду сторони можуть передбачати надання замовником авансу з визначенням порядку його використання.

Розрахунки за виконані роботи проводяться на підставі документів про обсяги виконаних робіт та їх вартість; документи про виконані роботи та їх вартість складаються і підписуються підрядником і передаються замовнику; замовник перевіряє ці документи й у разі відсутності зауважень підписує їх; після підписання документів замовник зобов'язаний оплатити виконані роботи.

Порядок подання підрядником документів про обсяги і вартість виконаних робіт, проведення перевірки їх достовірності, підписання та оплати замовником визначається у договорі підряду.

У разі виявлення невідповідності робіт, пред'явлених до оплати, встановленим вимогам, завищення їх обсягів або неправильного застосування кошторисних норм, поточних цін, розцінок та інших помилок, що вплинули на ціну виконаних робіт, замовник має право за участю підрядника скоригувати суму, що підлягає сплаті.

Оплата робіт, виконаних субпідрядниками, проводиться на підставі складених ними та підписаних генеральним підрядником документів про прийняття виконаних робіт та їх вартість і може проводитися безпосередньо генеральним підрядником або замовником, якщо це передбачено договором підряду та договором субпідряду.

Якщо оплату робіт, виконаних субпідрядником, проводить замовник, генеральний підрядник, крім документів про обсяги та вартість виконаних робіт, подає замовнику документ про розподіл загальної суми коштів за виконані роботи між ним та субпідрядником.

У разі виконання робіт із залученням бюджетних коштів, коштів державних і комунальних підприємств питання розрахунків за виконані роботи (надання авансу, проміжні розрахунки, строки платежів тощо) визначаються договором підряду з дотриманням вимог актів законодавства, що регулюють ці питання.

Порядок приймання-передачі закінчених робіт (об'єкта будівництва). Після одержання повідомлення підрядника про готовність до передачі закінчених робіт (об'єкта будівництва) замовник зобов'язаний негайно розпочати їх приймання.

Фінансування витрат на організацію приймання закінчених робіт (об'єкта будівництва) покладається на замовника, якщо інше не встановлено договором підряду, за винятком додаткових витрат, що виникли з вини підрядника.

Передача закінчених робіт (об'єкта будівництва) підрядником і приймання їх замовником оформлюється актом приймання-передачі.

Якщо нормативними актами та договором підряду передбачено проведення попередніх випробувань закінчених робіт (об'єкта будівництва) або таке випробування викликане характером цих робіт, їх приймання-передача проводиться у разі позитивного результату попереднього випробування.

У разі виявлення в процесі приймання-передачі закінчених робіт (об'єкта будівництва) недоліків, допущених з вини підрядника, він у визначений замовником строк зобов'язаний усунути їх і повторно повідомити замовника про готовність до передачі закінчених робіт (об'єкта будівництва); якщо підрядник не бажає чи не може усунути такі недоліки, замовник може у порядку, передбаченому договором підряду, попередньо повідомивши підрядника,

усунути їх своїми силами або із залученням третіх осіб; витрати, пов'язані з усуненням недоліків замовником, компенсуються підрядником.

Якщо виявлені недоліки не можуть бути усунені підрядником, замовником або третьою особою, замовник має право відмовитися від прийняття таких робіт (об'єкта будівництва) або вимагати відповідного зниження договірної ціни чи компенсації збитків.

Право власності на закінчені роботи (об'єкт будівництва) переходить до замовника з моменту підписання акта приймання-передачі. Підписання акта приймання-передачі є підставою для проведення остаточних розрахунків між сторонами.

Якщо замовник не розрахувався за виконані роботи або не сплатив інші суми, належні підряднику, згідно з договором підряду підрядник, попередньо повідомивши замовника, має право притримати передачу замовнику закінчених робіт (об'єкта будівництва), невикористаних матеріальних ресурсів та іншого майна; порушення строків передачі закінчених робіт (об'єкта будівництва) у цьому разі вважається таким, що спричинено з вини замовника і передбачає відшкодування витрат підрядника, зумовлених цим порушенням.

Гарантійні строки якості закінчених робіт (експлуатації об'єкта будівництва), порядок усунення недоліків.

Підрядник гарантує якість закінчених робіт і змонтованих конструкцій, досягнення показників, визначених у проектній документації, та можливість їх експлуатації впродовж гарантійного строку.

Гарантійний строк експлуатації об'єкта будівництва становить 10 років від дня його прийняття замовником, якщо більший гарантійний строк не встановлений договором підряду або законом. Початком гарантійних строків вважається день підписання акта про приймання-передачу закінчених робіт (об'єкта будівництва).

У разі виявлення замовником упродовж гарантійних строків недоліків (дефектів) у закінчених роботах (об'єкті будівництва) і змонтованих конструкціях він повідомляє про них підрядника в порядку, передбаченому договором підряду; гарантійні строки продовжуються на час, упродовж якого закінчені роботи (об'єкт будівництва) і змонтовані конструкції не могли експлуатуватися

внаслідок виявлених недоліків (дефектів), відповідальність за які несе підрядник.

Підрядник відповідає за недоліки (дефекти), виявлені в закінчених роботах (об'єкті будівництва) і змонтованих конструкціях упродовж гарантійних строків, якщо він не доведе, що:

- недоліки були відомі або могли бути відомі замовнику на момент їх прийняття, але не зазначені в акті;

- недоліки виникли внаслідок: неналежної підготовки проектної документації, якщо відповідно до договору підряду обов'язок щодо забезпечення робіт (будівництва об'єкта) проектною документацією було покладено на замовника; природного зносу результату закінчених робіт (об'єкта будівництва), змонтованих конструкцій; неправильної експлуатації або неправильності інструкцій щодо експлуатації змонтованих конструкцій та/або об'єкта будівництва, розроблених самим замовником або залученими ним третіми особами; неналежного ремонту змонтованих конструкцій, об'єкта будівництва, проведеного самим замовником або залученими ним третіми особами; інших незалежних від підрядника обставин.

У разі виявлення замовником недоліків (дефектів) упродовж гарантійних строків він зобов'язаний у порядку, визначеному договором підряду, повідомити про це підрядника і запросити його для складання відповідного акта про порядок і строки усунення виявлених недоліків (дефектів).

Підрядник зобов'язаний усунути виявлені недоліки (дефекти) в порядку, визначеному актом про їх усунення; у разі відмови підрядника усунути виявлені недоліки (дефекти) замовник може усунути їх своїми силами або із залученням третіх осіб у порядку, визначеному договором підряду; у такому разі підрядник зобов'язаний повністю компенсувати замовнику витрати, пов'язані з усуненням зазначених недоліків, та завдані збитки.

Відповідальність сторін за порушення умов договору підряду. Порушення зобов'язань за договором підряду є підставою для застосування господарських санкцій, передбачених ГК України, іншими законами або договором підряду.

Відповідно до ст. 322 ГК України за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором підряду на капітальне будівництво винна сторона сплачує штрафні санкції, а також відшкодовує другій стороні збитки (здійснені другою стороною ви-

трати, втрату або пошкодження її майна, неодержані доходи) в сумі, не покритій штрафними санкціями, якщо інший порядок не встановлено законом.

Недоліки, виявлені при прийнятті робіт (об'єкта), підрядник зобов'язаний усунути за свій рахунок у строки, погоджені з замовником. У разі порушення строків усунення недоліків підрядник несе відповідальність, передбачену договором.

Позовна давність для вимог, що впливають із неналежної якості робіт за договором підряду на капітальне будівництво, визначається з дня прийняття роботи замовником і становить:

– один рік – щодо недоліків некапітальних конструкцій, а у разі якщо недоліки не могли бути виявлені за звичайного способу прийняття роботи, – два роки;

– три роки – щодо недоліків капітальних конструкцій, а у разі якщо недоліки не могли бути виявлені за звичайного способу прийняття роботи, – десять років;

– років – щодо відшкодування збитків, завданих замовникові протиправними діями підрядника, які призвели до руйнувань чи аварій.

У разі якщо договором підряду або законодавством передбачено надання гарантії якості роботи і недоліки виявлено в межах гарантійного строку, перебіг строку позовної давності починається з дня виявлення недоліків.

13.4. Інші види договорів підряду

Будівництву об'єкта має передувати його проектування (включає розробку передпроектних документів, що обґрунтовують техніко-економічні показники об'єкта будівництва, та проектно-кошторисної документації) і проведення досліджувальних робіт (наприклад, щодо дослідження геологічних, гідрогеологічних умов будівельного майданчика).

Проведення подібних робіт зазвичай здійснюється на підставі відповідного договору – **підряду на проведення проектних і досліджувальних робіт**.

За цим договором підрядник зобов'язується розробити за завданням замовника проектну документацію або виконати обумов-

лені договором роботи (проектні, досліджувальні), а замовник зобов'язується надати необхідні для виконання таких робіт відомості та/або документацію (дозволи), прийняти та оплатити їх (ст. 324 ГК України).

На підрядника за цим договором покладається обов'язок відповідальності за недоліки проекту. Якщо останні стосуються питань, що відповідно до ч. 1 ст. 8 і ст. 15 Закону України «Про інвестиційну діяльність» підлягають обов'язковій державній експертизі (санітарного та епідеміологічного благополуччя населення, екології, охорони праці, енергозбереження, пожежної безпеки, міцності, надійності та необхідної довговічності будинків і споруд, архітектурних вимог), то вони зазвичай виявляються у процесі проведення такої експертизи і відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2002 р. № 483 такий проект не може отримати позитивний висновок комплексної державної експертизи, без якого він не повинен затверджуватися та реалізовуватися. Відтак, вчасне усунення підрядником таких недоліків необхідне для реалізації інвестицій і, відповідно, для укладання договорів із виконавцями будівельних і пов'язаних з ними робіт.

Виявлені в процесі реалізації проекту та експлуатації побудованого за цим проектом об'єкта недоліки, що не були зафіксовані в процесі проведення комплексної державної експертизи, також підлягають усуненню підрядником. Переробка проекту з метою усунення виявлених недоліків здійснюється підрядником за власний рахунок, що не звільняє його від обов'язку відшкодування замовнику збитків, спричинених недоліками проекту.

Тривалість строків позовної давності для подання позову про відшкодування замовнику збитків, спричинених недоліками проекту, залежить від ступеня тяжкості негативних наслідків реалізованого проекту. За загальним правилом, строк позовної давності становить 10 років, а якщо збитки замовнику завдано протиправними діями підрядника, що призвели до руйнувань, аварій, обрушень, – 30 років (ч. 5 ст. 324 ГК України). Перебіг строку позовної давності починається з дня прийняття побудованого об'єкта.

Договір на створення і передачу науково-технічної продукції застосовується зазвичай при здійсненні інноваційної діяльності, тому положення про цей договір (ст. 331) містяться в главі 34 «Правове регулювання інноваційної діяльності» ГК України. Від-

повідно до цього договору *одна сторона (виконавець) зобов'язується виконати обумовлені завданням другої сторони (замовника) науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), а замовник зобов'язується прийняти виконані роботи (продукцію) і оплатити їх.*

Предметом цього договору є науково-технічна продукція, в тому числі її модифікація. До категорії такої продукції належить й інноваційний проект. Інноваційним проектом вважається комплект документів, який визначає процедуру і комплекс усіх необхідних заходів (у тому числі інвестиційних) щодо створення і реалізації інноваційного продукту – результату науково-дослідної та/або дослідно-конструкторської розробки, що відповідає встановленим законом вимогам (ст. 1 Закону «Про інноваційну діяльність»).

Науково-технічною продукцією (результатом виконання договору на створення та передачу науково-технічної продукції) відповідно до ч. 3 ст. 331 ГК України визнаються завершені роботи та/або послуги науково-технічного характеру: науково-дослідні, проектні, конструкторські, технологічні, а також створення дослідних зразків або партій виробів, необхідних для проведення науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт згідно з установленими вимогами (тобто відповідно до стандартів, будівельних норм і правил та умов договору). Стороною-виконавцем за цим договором може бути суб'єкт господарювання (науково-дослідні, конструкторські, проектно-конструкторські і технологічні установи та організації, а у разі наявності відповідних повноважень – також науково-дослідні та конструкторські підрозділи підприємств, установ і організацій).

Запитання і завдання для самоконтролю

1. У чому полягає зміст поняття «капітального будівництва» як комплексної галузі економіки?
2. Назвіть умови виготовлення і зміст проекту об'єкта.
3. Назвіть, хто може бути суб'єктом господарювання у галузі будівництва.
4. Назвіть види договорів у будівництві та їх зміст.
5. Поясніть умови відшкодування збитків у сфері будівництва.
6. Назвіть організаційно-господарські санкції у сфері будівництва.
7. Зміст договору на створення і передачу науково-технічної продукції.

Список рекомендованої літератури

1. Кузнецова Н.С. Подрядные договоры в инвестиционной деятельности в строительстве / Н.С. Кузнецова. – К., 1983. – 160 с.
2. Лукасевич-Крутник І. Відповідальність підрядника за недоліки проектних та пошукових робіт та їх результатів / І. Лукасевич-Крутник // Юридична Україна. – 2009. – № 6. – С. 87–92.
3. Лукасевич-Крутник І. Істотні умови договору підряду на проведення проектних та пошукових робіт / І. Лукасевич-Крутник // Юридична Україна. – 2008. – № 12. – С. 81–86.
4. Луць В.В. Контракти у підприємницькій діяльності: навчальний посібник / В.В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.
5. Микуляк П.П. Правовий аналіз ризиків замовника в договорі будівельного підряду / П.П. Микуляк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право. – 2008. – № 9. – С. 301–304.
6. Офіційні типові форми договорів / уклад.: Р.О. Стефанчук, М.О. Стефанчук. – К.: Юрінком Інтер 2003. – 640 с.
7. Сенік С. Правові засади регулювання субпідрядних відносин у будівництві / С. Сенік // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2004. – Вип. 40. – С. 260–265.
8. Сенік С. Сторони договору субпідряду на капітальне будівництво / С. Сенік // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Вип. 38. – 2003. – С. 305–309.
9. Сенік С.В. Правове регулювання договірних відносин генеральних підрядників та субпідрядників у капітальному будівництві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / С.В. Сенік. – Львів, 2006. – 19 с.
10. Сук О. Загальні проблеми відповідальності за договором будівельного підряду / О. Сук // Юриспруденція. Теорія і практика. – 2008. – № 1. – С. 21–31.
11. Сук О. Замовник за договором будівельного підряду / О. Сук // Юриспруденція. Теорія і практика. – 2007. – № 10. – С. 24–35.
12. Утехін І. Елементи належного виконання за договором підряду / І. Утехін // Юридична Україна. – 2006. – № 4. – С. 52–55.

Тема 14

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

14.1. Поняття, види та правове становище банків.

Банківські операції та їх види

14.2. Поняття та види кредиту. Кредитний договір

14.3. Порядок відкриття рахунків у банках

14.4. Порядок та форми розрахунків у господарському обороті

14.1. Поняття, види та правове становище банків. Банківські операції та їх види

Фінанси суб'єктів господарювання є самостійною ланкою національної фінансово-кредитної системи з індивідуальним кругообігом коштів, що забезпечує покриття витрат виробництва продукції (робіт, послуг) і одержання прибутку.

Фінансова діяльність суб'єктів господарювання включає грошове та інше фінансове посередництво, страхування, а також допоміжну діяльність у сфері фінансів і страхування.

Фінансова система будь-якої країни складається з багатьох інституцій. Однак провідна роль серед них, без сумніву, належить банківським установам. Банки виконують у цій системі функцію фінансових посередників, оскільки вони головним своїм завданням мають зосередження тимчасово вільних коштів та їх наступне розміщення з метою отримання прибутків.

Відповідно до ст. 334 ГК України **банки** – це фінансові установи, функціями яких є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб.

Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до закону.

Центральним банком України, особливим центральним органом державного управління є Національний банк України. Його юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р.

Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. При виконанні своєї основної функції Національний банк має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі.

Закон України «Про Національний банк України» (ст. 6) також покладає на НБУ й інші функції: у межах своїх повноважень сприяє стабільності банківської системи за умови, що це не перешкоджає досягненню та підтримки цінової стабільності в державі; сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України.

Крім того, **Національний банк виконує такі функції:**

- відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;

- монопольно здійснює емісію національної валюти України та організовує її обіг;

- виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування;

- встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

- організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;

- визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;

- створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;

- здійснює банківське регулювання та нагляд;
- веде Реєстр банків, їх філій та представництв, валютних бірж, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках;
- складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;
- здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення платежів в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за комерційними банками та іншими кредитними установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями;
- забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;
- аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, ціннових та валютних відносин;
- організовує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;
- здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері у межах своєї компетенції, визначеної законом.

Відповідно до ч. 3 ст. 334 ГК України банки в Україні можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані. **За спеціалізацією банки** можуть бути *ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими)*.

Банки є юридичними особами.

Відповідно до ст. 336 ГК України банки *створюються* у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку.

Учасниками банку можуть бути юридичні особи та громадяни, резиденти і нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів. Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, в яких банк має істотну участь, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації.

Забороняється використовувати для формування статутного капіталу банку бюджетні кошти, якщо такі кошти мають інше цільове призначення, кошти, одержані в кредит та під заставу, а також збільшувати статутний капітал банку для покриття збитків.

Певні особливості правового статусу мають **державні банки**, тобто банки, сто відсотків статутного капіталу яких належать державі.

Відповідно до ст. 337 ГК України державний банк засновується за рішенням Кабінету Міністрів України.

Статут державного банку затверджується постановою Кабінету Міністрів України. При цьому в законі про Державний бюджет України на відповідний рік передбачаються витрати на формування статутного капіталу державного банку.

Найменування державного банку повинно містити слово «державний».

Держава здійснює повноваження власника щодо акцій (паїв), які належать їй у статутному фонді державного банку, через органи управління державного банку. Органами управління державного банку є наглядова рада та правління банку. Органом контролю державного банку є ревізійна комісія, персональний та кількісний склад якої визначаються наглядовою радою державного банку.

У разі прийняття рішення про часткове або повне відчуження державою належних їй акцій (паїв) державного банку цей банк втрачає статус державного.

Кабінет Міністрів України зобов'язаний отримати позитивний висновок Національного банку України з приводу наміру зашнувати державний банк.

Отримання висновку Національного банку України є обов'язковим також у разі ліквідації (реорганізації) державного банку, за винятком його ліквідації внаслідок неплатоспроможності.

Особливий порядок створення встановлено законом для кооперативного банку (ст. 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність») та банку з іноземним капіталом, тобто банку, у якому частка капіталу, що належить хоч би одному нерезидентові, перевищує 10 відсотків (ст. 21 Закону).

Відповідно до ст. 338 ГК України **кооперативний банк** – це банк, створений суб'єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах добровільного членства та об'єднання пайових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності. Відповідно до закону можуть створюватися місцеві та центральні кооперативні банки.

Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення

кількості учасників і неспроможності кооперативного банку впродовж одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Кожний учасник кооперативного банку незалежно від його участі (паю) у статутному фонді банку має право одного голосу. Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю.

Державну реєстрацію банків здійснює Національний банк України відповідно до вимог Закону України «Про банки і банківську діяльність» та нормативно-правових актів Національного банку України.

Уповноважені засновниками банку особи подають Національному банку України для державної реєстрації визначений законом перелік документів. Рішення про державну реєстрацію банку або про відмову в державній реєстрації банку приймає Національний банк України не пізніше 3-місячного строку з моменту подання повного пакета документів.

Національний банк України може вимагати від заявника виправлення недоліків у поданих документах. Реєстрація банків здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків, після чого банк набуває статусу юридичної особи. Національний банк України видає банку свідоцтво про його державну реєстрацію за встановленою ним формою. За наявності підстав, зазначених у ст. 18 Закону України «Про банки і банківську діяльність», Національний банк може відмовити в державній реєстрації банку.

Банк має право здійснювати банківську діяльність тільки після отримання банківської ліцензії. Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без банківської ліцензії, несуть кримінальну, цивільну чи адміністративну відповідальність згідно із законами України.

На підставі банківської ліцензії банки мають право здійснювати такі **банківські операції**:

1) приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;

2) відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів із цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;

3) розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик (ч. 1 ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Банк, крім зазначених операцій, має право здійснювати такі операції та правочини:

- 1) операції з валютними цінностями;
- 2) емісію власних цінних паперів;
- 3) організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- 4) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);
- 5) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- 6) придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- 7) лізинг;
- 8) послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;
- 9) випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;
- 10) випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток;
- 11) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

За умови отримання письмового дозволу Національного банку України банки також мають право здійснювати такі операції:

- 1) здійснення інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб;
- 2) здійснення випуску, обігу, погашення (розповсюдження) державної та іншої грошової лотереї;
- 3) перевезення валютних цінностей та інкасацію коштів;
- 4) операції за дорученням клієнтів або від свого імені: з інструментами грошового ринку;

5) довірче управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами;

б) депозитарну діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (ч. 2–4 ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Відповідно до ст. 339 ГК України основними видами банківських операцій є *депозитні, розрахункові, кредитні, факторингові та лізингові* операції.

Депозитні операції банків полягають у залученні коштів у вклади та розміщення ощадних (депозитних) сертифікатів.

Депозити утворюються за рахунок коштів у готівковій або у безготівковій формі, у гривнях або в іноземній валюті, що розміщені юридичними особами чи громадянами (клієнтами) на їх рахунках у банку на договірних засадах на певний строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства та умов договору. Договір банківського вкладу (депозиту) укладається у письмовій формі.

Розрахункові операції банків спрямовані на забезпечення взаємних розрахунків між учасниками господарських відносин, а також інших розрахунків у фінансовій сфері.

Для здійснення розрахунків суб'єкти господарювання зберігають грошові кошти в установах банків на відповідних рахунках.

Кредитні операції полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян.

Придбання банком права вимоги у грошовій формі з поставки товарів або надання послуг з прийняттям ризику виконання такої вимоги та прийом платежів (факторинг) є банківською операцією, що здійснюється на комісійних засадах на договірній основі.

За договором факторингу банк бере на себе зобов'язання передати за плату кошти в розпорядження клієнта, а клієнт бере на себе зобов'язання відступити банкові грошову вимогу до третьої особи, що впливає з відносин клієнта із цією третьою особою.

Банки мають право придбавати за власні кошти засоби виробництва для передачі їх у **лізинг** з дотриманням вимог, зазначених у ст. 292 ГК України.

14.2. Поняття та види кредиту. Кредитний договір

У юридичній літературі під кредитними правовідносинами розуміють усі кредитні відносини, що виникають при наданні (передачі, використанні і поверненні) грошових коштів або інших речей, визначених родовими ознаками, на умовах повернення.

Стаття 1 Закону України «Про банки і банківську діяльність» визначає **банківський кредит** як *будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату відсотків та інших зборів з такої суми.*

Положенням про кредитування, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 28 вересня 1995 р., **кредит** визначається як *позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості повернення, строковості, платності та цільового характеру використання.*

Кредитна операція – це договір щодо надання кредиту, який супроводжується записами за банківськими рахунками, з відповідним відображенням у балансах кредитора та позичальника.

Відповідно до статей 47 і 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність» до кредитних належать такі операції:

- розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- організація купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);
- надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- лізинг.

Стаття 347 ГК України визначає такі **форми кредиту** як *банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний* та інші форми кредиту.

Банківський кредит надається суб'єктам кредитування усіх форм власності у тимчасове користування на умовах, передбачених кредитним договором.

Процес банківського кредитування здійснюється на *принципах* забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільової спрямованості.

Принцип забезпеченості кредиту передбачає наявність у банку права для захисту своїх інтересів, недопущення збитків від неповернення боргу через неплатоспроможність позичальника. *Принципи повернення, строковості та платності означають*, що кредит має бути повернений позичальником банкові у визначений у кредитному договорі строк із відповідною платою за його користування. *Цільовий характер* використання передбачає вкладення позичкових коштів із конкретною метою, визначеною кредитним договором.

Комерційний кредит є товарною формою кредиту, яка визначає відносини з питань перерозподілу матеріальних фондів і характеризує кредитний договір між двома суб'єктами господарської діяльності. Учасники кредитних відносин при комерційному кредиті регулюють свої стосунки і можуть використовувати платіжні засоби у вигляді векселів. Погашення комерційного кредиту може здійснюватися шляхом: оплати боржником за векселем; передачі векселя відповідно до чинного законодавства іншій юридичній особі (крім банків та інших кредитних установ); переоформлення комерційного кредиту на банківський.

Лізинговий кредит – це відносини між юридичними особами, які виникають у разі оренди майна і супроводжуються укладенням лізингового правочину.

Відносини з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна називаються **іпотечним кредитом**.

За строками користування банківські кредити поділяються на:

а) **короткострокові** – до 1 року; можуть надаватися банками у разі тимчасових фінансових труднощів, що виникають у зв'язку з витратами виробництва та обігу, не забезпечених надходженням коштів у відповідному періоді;

б) **середньострокові** – до 3 років; можуть надаватися на оплату обладнання, поточні витрати, на фінансування капітальних вкладень;

в) **довгострокові** – понад 3 роки; можуть надаватися для формування основних фондів. Об'єктами кредитування можуть бути капітальні витрати на реконструкцію, модернізацію та розширення вже діючих основних фондів, на нове будівництво, на приватизацію та ін.

За забезпеченням банківські кредити бувають:

а) **забезпечені заставою** (майном, майновими правами, цінними паперами);

б) **гарантовані** (банками, фінансами чи майном третьої особи);

в) **з іншим забезпеченням** (поручительство, свідоцтво страхової організації);

г) **незабезпечені** (бланкові).

За методами надання – це:

а) кредити, що надаються **у разовому порядку**;

б) кредити, що надаються **відповідно до кредитної лінії**. Під кредитною лінією розуміється згода банку-кредитора надати кредит у майбутньому в розмірах, які не перевищують заздалегідь обумовлені розміри за певний проміжок часу без проведення додаткових спеціальних переговорів;

в) **гарантійні** (із заздалегідь обумовленою датою надання, за потребою, із стягненням комісії за зобов'язання).

За ступенем ризику банківські кредити бувають:

а) **стандартні**;

б) **з підвищеним ризиком**.

За строками погашення – це:

а) кредити, що **погашаються водночас**;

б) кредити, що **погашаються у розстрочку**;

в) кредити, що **погашаються достроково** (на вимогу кредитора або за заявою позичальника);

г) кредити, що **погашаються з регресією платежів**;

д) кредити, що **погашаються після обумовленого періоду** (місяця, кварталу).

Відповідно до ст. 346 ГК України для одержання банківського кредиту позичальник надає банкові такі документи:

– клопотання (заяву), в якому зазначаються характер кредитного договору, мета використання кредиту, сума позички і строк користування нею;

– техніко-економічне обґрунтування кредитного заходу та розрахунок економічного ефекту від його реалізації;

– інші необхідні документи.

Банк зобов'язаний при наданні кредитів додержуватись основних принципів кредитування, у тому числі перевіряти кредитоспроможність позичальників та наявність забезпечення кредитів, додержуватись встановлених Національним банком України вимог щодо концентрації ризиків.

Для зниження ступеня ризику банк надає кредит позичальникові за наявності гарантії платоспроможного суб'єкта господарювання чи поручительства іншого банку, під заставу належного позичальникові майна, під інші гарантії, прийняті у банківській практиці. З цією метою банк має право попередньо вивчити стан господарської діяльності позичальника, його платоспроможність та спрогнозувати ризик непогашення кредиту.

Банк не може надавати кредити під відсоток, ставка якого є нижчою від відсоткової ставки за кредитами, які бере сам банк, і відсоткової ставки, що виплачується ним за депозитами. Виняток можна робити лише у разі, якщо при здійсненні такої операції банк не матиме збитків.

Надання безвідсоткових кредитів забороняється, за винятком передбачених законом випадків.

У разі несвоєчасного погашення кредиту або відсотків за його користування банк має право видати наказ про примусову оплату боргового зобов'язання, якщо це передбачено договором.

Банки здійснюють кредитування підприємств та організацій на договірних умовах *шляхом укладення кредитних договорів*. Відповідно до ст. 345 ГК України такі договори укладаються у письмовій формі між кредитором та позичальником.

Умовами кредитного договору є: мета, сума і строк кредиту, умови і порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язань позичальника, відсоткові ставки, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту.

14.3. Порядок відкриття рахунків у банках

Відповідно до ст. 342 ГК України рахунки юридичної особи, що є клієнтом банку, відкриваються в установах банків за місцем її реєстрації чи в будь-якому банку на території України за згодою сторін.

За загальним правилом (ст. 380 ЦК України) платежі за зобов'язаннями між організаціями провадяться у порядку безготівкових розрахунків через кредитні установи, в яких зазначені організації зберігають свої кошти. З цією метою банки мають право відкривати своїм клієнтам (крім інших банків) вкладні (депозитні) та поточні рахунки.

Вкладний (депозитний) рахунок – це рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей, що передаються клієнтом банку в управління на встановлений строк та під визначений відсоток відповідно до умов договору.

Депозитні рахунки відкриваються підприємствам усіх форм власності, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам на підставі укладеного депозитного договору між власником рахунку та установою банку на визначений у договорі строк.

Проведення розрахункових операцій та видача коштів готівкою з депозитного рахунка юридичної особи або її відокремленого підрозділу забороняється.

Нараховані відсотки за депозитами підприємств та їх відокремлених підрозділів відповідно до умов депозитного договору можуть перераховуватися на поточний рахунок або зараховуватися на поповнення депозиту.

Поточний рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей та для здійснення усіх видів операцій за цим рахунком відповідно до умов договору та вимог законодавства України. Платник може розпоряджатися грошима, що зберігаються на його поточному рахунку, за допомогою платіжних інструментів зокрема платіжної картки.

Особливості режимів функціонування вкладних (депозитних) та поточних рахунків визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України та договорами, що укладаються клієнтами та обслуговуючими їх банками. Зарахування грошей на рахунок клієнта здійснюється як шляхом внесення їх у готівковій фо-

рмі, так і шляхом переказу грошей у безготівковій формі з інших рахунків.

Різновидом поточного рахунку є картковий рахунок.

Банки мають право відкривати своїм клієнтам – іншим банкам – кореспондентські рахунки.

Кореспондентський рахунок відкривається комерційному банку-юридичній особі для здійснення розрахунків, що їх виконує один банк за дорученням і на кошти іншого банку на підставі укладеного кореспондентського договору.

Відкриття кореспондентських рахунків банками іншим банкам здійснюється шляхом встановлення між ними кореспондентських відносин у порядку, що визначається Національним банком України, та на підставі відповідного договору.

Для відкриття поточних і бюджетних рахунків підприємства подають установам банків такі документи:

а) заяву на відкриття рахунка встановленого зразка. Заяву підписує керівник та головний бухгалтер підприємства;

б) копію свідоцтва про державну реєстрацію в органі виконавчої влади, іншому органі, уповноваженому здійснювати державну реєстрацію, засвідчену нотаріально чи органом, який видав свідоцтво про державну реєстрацію (крім бюджетних установ та організацій);

в) копію належним чином зареєстрованого статуту (положення), засвідчену нотаріально чи органом, який реєструє. Положення, які затверджуються постановами Кабінету Міністрів України чи указами Президента України, нотаріального засвідчення не потребують;

г) копію документа, що підтверджує взяття підприємства на податковий облік, засвідчену податковим органом, нотаріально або уповноваженим працівником банку;

д) картку із зразками підписів осіб, яким надано право розпорядження рахунком та підпису розрахункових документів, засвідчену нотаріально або вищестоящою організацією у встановленому порядку. У картку включається також зразок відбитка печатку, присвоєної підприємству;

е) копію документа про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України, засвідчену нотаріально або органом, що видав відповідний документ;

є) копію довідки про внесення підприємства до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, засвідчену нотаріально або органом, що видав довідку;

ж) документ, що підтверджує реєстрацію підприємства як платника соціальних страхових внесків, або його копію, засвідчену нотаріально або органом, що його видав, чи уповноваженим працівником банку.

Бюджетні рахунки відкриваються на підставі платіжного доручення фінансового органу, органу Державного казначейства України, відповідного розпорядника бюджетних коштів з наданням в установу банку картки із зразками підписів та відбитком печатки.

Поточні рахунки закриваються в установах банку:

а) на підставі заяви власника рахунка;

б) на підставі рішення органу, на який законом покладено функції щодо ліквідації або реорганізації підприємства;

в) на підставі відповідного рішення суду або арбітражного суду про ліквідацію підприємства чи визнання його банкрутом;

г) на інших підставах, передбачених чинним законодавством України.

Законодавством України встановлено спеціальний порядок відкриття **рахунків в іноземній валюті**. Поточний рахунок в іноземній валюті відкривається підприємству для проведення розрахунків у межах чинного законодавства України у безготівковій та готівковій іноземній валюті при здійсненні поточних операцій, визначених чинним законодавством України.

Міжнародні розрахункові операції провадяться за грошовими вимогами і зобов'язаннями, що виникають при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності між державами, суб'єктами господарювання, іншими юридичними особами та громадянами, які перебувають на території різних країн.

Суб'єктами міжнародних розрахунків є експортери, імпортери і банки, які вступають у відносини, пов'язані з рухом товаророзпорядчих документів та операційним оформленням платежів.

Поточними торговельними операціями в іноземній валюті є такі розрахунки:

– між юридичними особами – резидентами та юридичними особами – нерезидентами при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності за торговельними операціями;

– між юридичними особами – резидентами на території України, за умови наявності індивідуальної ліцензії Національного банку України;

– між юридичними особами – нерезидентами та юридичними особами – резидентами через юридичних осіб – резидентів-посередників відповідно до договорів, які укладено відповідно до чинного законодавства України;

– інші розрахунки, що здійснюються відповідно до чинного законодавства України;

– операції на міжбанківському валютному ринку України;

– оплата товарів (робіт, послуг) з використанням чеків та пластикових карток.

Для відкриття поточного рахунку в іноземній валюті підприємство-резидент подає уповноваженому банку ті самі документи, що і для відкриття поточного рахунку в національній валюті.

Відкриття поточного рахунку в іноземній валюті відокремленому підрозділу юридичної особи – резиденту – здійснюється уповноваженим банком на підставі нотаріально засвідчених копій документів, необхідних для відкриття відокремленому підрозділу поточного рахунку в національній валюті.

14.4. Порядок та форми розрахунків у господарському обороті

Розрахунками є дії, спрямовані на вчинення платежу, що врегульовані нормами права. Метою розрахунків є виконання та документальне оформлення здійснення платником платежу грошових коштів їх одержувачу, яким може бути інша особа або сам платник у випадку переказу платником коштів із одного свого рахунку на інший.

За загальним правилом, на території України всі юридичні особи усіх форм власності, а також фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, які є суб'єктами підприємницької діяльності, здійснюють між собою розрахунки у безготівковій та готівковій формах через установи банків відповідно до правил здійснення розрахункових та касових операцій, встановлених нормативно-правовими актами Національного банку України.

Слід, однак, мати на увазі, що сфера застосування готівкового обігу доволі обмежена і визначається спеціальними нормами. Більшість розрахунків між суб'єктами господарювання проводиться у безготівковій формі на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

При безготівкових розрахунках усі платежі провадяться через установи банків шляхом перерахування належних сум із рахунку платника на рахунок одержувача або шляхом заліку взаємних зобов'язань і грошових претензій. Платежі здійснюються у межах наявних коштів на рахунку платника. У разі потреби банк може надати платникові кредит для здійснення розрахунків.

Комерційний банк укладає з клієнтом **договір на розрахунково-касове обслуговування**, який включає комплекс взаємних платіжних зобов'язань банку і клієнта щодо користування коштами і банківськими послугами, а саме:

- користування банком тимчасово вільними коштами клієнта;
- здійснення розрахункових операцій;
- касове обслуговування;
- транспортне обслуговування перевезень готівки.

Здійснення безготівкових розрахунків проводиться відповідно до Інструкції «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті», затвердженої постановою Національного банку України від 15 грудня 2004 р. № 22 (далі – Інструкція).

Відповідно до ст. 341 ГК України безготівкові розрахунки можуть здійснюватися у формі *платіжних доручень, платіжних вимог, вимог-доручень, векселів, чеків, банківських платіжних карток та інших* дебетових і кредитових *платіжних інструментів*.

Згідно з Інструкцією під **платіжним дорученням** розуміють *розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунка зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача*.

Платіжні доручення застосовуються в розрахунках за товарними і нетоварними платежами:

- за фактично відвантаженою/проданою продукцію (виконані роботи, надані послуги тощо);
- у порядку попередньої оплати – якщо такий порядок розрахунків встановлено законодавством та/або обумовлено в договорі;

– для завершення розрахунків за актами звірки взаємної заборгованості підприємств, які складені не пізніше строку, встановленого чинним законодавством;

– для перерахування підприємствами сум, які належать фізичним особам (заробітна плата, пенсії тощо), на їх рахунки, що відкриті в банках;

– для сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та/або цільових фондів;

– в інших випадках відповідно до укладених договорів та/або чинного законодавства.

У договорі про розрахунково-касове обслуговування мають визначитися правила заповнення платником таких доручень та умови їх приймання та виконання банком.

Відповідно до ст. 1091 ЦК України банк, що прийняв платіжне доручення платника, повинен перерахувати відповідну грошову суму банкові одержувача для її зарахування на рахунок особи, визначеної у платіжному дорученні. Банк має право залучити інший банк (виконуючий банк) для виконання переказу грошових коштів на рахунок, визначений у дорученні клієнта. Банк повинен негайно інформувати платника на його вимогу про виконання платіжного доручення. Порядок оформлення та вимоги до змісту повідомлення про виконання банком платіжного доручення встановлюються законом, банківськими правилами або договором між банком і платником.

Зміст і форма платіжного доручення та розрахункових документів, що подаються разом з ним, мають відповідати вимогам, встановленим законом і банківськими правилами. Банк не має права робити виправлення у платіжному дорученні клієнта, якщо інше не встановлено законом або банківськими правилами.

Платіжне доручення платника приймається банком до виконання за умови, що сума платіжного доручення не перевищує суми грошових коштів на рахунку платника, якщо інше не встановлено договором між платником і банком.

У разі невиконання або неналежного виконання платіжного доручення клієнта банк несе відповідальність відповідно до ЦК України та закону. В разі невиконання або неналежного виконання платіжного доручення у зв'язку з порушенням правил розрахунко-

вих операцій виконуючим банком відповідальність може бути покладена судом на останній.

Платіжна вимога – *розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірної списання отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача.*

Платіжна вимога-доручення – розрахунковий документ, який складається з двох частин:

верхньої – вимоги отримувача безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів;

нижньої – доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок отримувача.

Розрахунковим чеком (чеком) є документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку переказати вказану в чеку грошову суму одержувачеві (чекодержателю).

Чекодавцем може бути юридична або фізична особа, яка здійснює платіж за допомогою чека та підписує його.

Чекодержателем є юридична або фізична особа, яка є отримувачем коштів за чеком.

Вексель – це цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Форма розрахунків визначається Законом України «Про обіг векселів в Україні» від 5 квітня 2001 р., Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р., Уніфікованим законом про переказні векселі та прості векселі, який запроваджено Женевською конвенцією 1930 р.

Залежно від того, хто визначений у векселі платником, векселі поділяють на *прості* та *переказні*.

Переказний вексель відрізняється від простого тим, що в цьому разі векселедавець сам платежу не здійснює, а переказує цей свій обов'язок на свого боржника (платника за векселем).

Платіж за векселем на території України здійснюється тільки в безготівковій формі.

Інструкція встановлює також правила використання при здійсненні розрахункових операцій платіжних інструментів також у формі меморіального ордера та акредитива.

Меморіальний ордер – розрахунковий документ, який складається за ініціативою банку для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунку платника і внутрішньобанківських операцій відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 р. та нормативно-правових актів Національного банку України.

У разі **розрахунків за акредитивом** банк (банк-емітент) за дорученням клієнта (платника) – заявника акредитива і відповідно до його вказівок або від свого імені зобов'язується провести платіж на умовах, визначених акредитивом, або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити його на користь одержувача грошових коштів або визначеної ним особи – бенефіціара (ч. 1 ст. 1093 ЦК).

Акредитив буває покритий і непокритий. У разі відкриття *покритого акредитива* бронюються грошові кошти платника на окремому рахунку в банку-емітенті або виконуючому банку. У разі відкриття *непокритого акредитива* банк-емітент гарантує оплату за акредитивом у разі, якщо на рахунку платника тимчасово немає коштів, за рахунок банківського кредиту.

Розрізняють відкличний і безвідкличний акредитиви. *Відкличний* може бути змінено або анульовано банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення одержувача грошових коштів без створення перед одержувачем будь-яких нових зобов'язань (ст. 1094 ЦК України). *Безвідкличний* може бути анульовано або його умови може бути змінено лише за згодою на це одержувача грошових коштів (ст. 1095 ЦК України).

Якщо не зазначено вид акредитива, він вважається безвідкличним.

Після відвантаження продукції (виконання робіт, надання послуг) бенефіціар подає виконуючому банку потрібні документи, передбачені умовами акредитива, разом з реєстром документів за акредитивом. У разі порушення хоча б однієї з цих умов виконання акредитива не провадиться. Не приймаються до оплати за акредитивом документи, що мають розбіжності з умовами акредитива або зміст яких суперечить один одному.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Який порядок закриття рахунку в банку?
2. У чому полягає особливість правового статусу НБУ?
3. Які особливості правового статусу державних банків?
4. Назвіть умови кредитного договору.
5. Назвіть основні види банківських операцій для здійснення розрахунків із господарюючими суб'єктами.
6. Чим платіжна вимога-доручення відрізняється від платіжного доручення і платіжної вимоги?
7. Хто такий бенефіціар?

Список рекомендованої літератури

1. Близнюк О.С. Правова природа договору банківського рахунку / О.С. Близнюк // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 2. – С. 176–178.
2. Безклубий І.А. Банківські правочини: цивільно-правові проблеми / І.А. Безклубий. – К.: Київський університет, 2005. – 378 с.
3. Глібо С. Деякі теоретичні питання механізму господарсько-правового регулювання банківських операцій / С. Глібо // Вісник академії правових наук України. – 2007. – № 4. – С. 150–157.
4. Луць В.В. Контракти у підприємницькій діяльності: навчальний посібник / В.В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.
5. Орлюк О.П. Банківська система: поняття, структура, функції / О.П. Орлюк // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. Випуски 45–48. – 2002. – № 47. – С. 172–176.
6. Орлюк О.П. Правові аспекти кредитної діяльності банків / О.П. Орлюк // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. Випуски 45–48. – 2002. – № 45. – С. 30–34.
7. Орлюк О.П. Проблеми законодавчого забезпечення банківського кредитування / О.П. Орлюк // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. Випуски 45–48. – 2002. – № 46. – С. 108–111.
8. Подцерковний О.П. Правова природа договору банківського рахунку / О.П. Подцерковний, Л.Г. Рябо // Право України. – 1999. – № 7. – С. 46–49.
9. Половко С.М. Правове регулювання банківських валютних операцій в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 / С.М. Половко; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 17 с.
10. Фомін Г.Ф. Правове регулювання банківських розрахунків / Г.Ф. Фомін // Вісник Харківського НУВС. – 2009. – № 44. – С. 174–180.

Тема 15

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ, СТРАХОВОЇ ТА АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

15.1. Правове регулювання інноваційної діяльності

15.2. Законодавство про страхову діяльність

15.3. Правові засади аудиторської діяльності. Форми та зміст аудиторських послуг

15.1. Правове регулювання інноваційної діяльності

Одним із видів господарської діяльності (а для значної частини суб'єктів господарювання – складовою їх господарської діяльності, що забезпечує конкурентоздатність її результатів – товарів, робіт послуг) є інноваційна діяльність, яка має особливе значення у зв'язку з орієнтацією нашої держави на забезпечення інноваційного шляху розвитку економіки країни.

Згідно з ч. 1 ст. 325 ГК **інноваційною діяльністю у сфері господарювання є діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм із тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя.**

Законодавство України у сфері інноваційної діяльності ґрунтується на Конституції України і складається із ГК України (ст.ст. 325–332), Законів України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р., «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13 грудня 1991 р., «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 р., «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» від 16 липня 1999 р., інших законодавчих актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері.

Основним нормативно-правовим актом у зазначеній сфері господарювання є Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 4 липня 2002 р., що визначає правові, економічні та організаційні

засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом.

Державне регулювання інноваційної діяльності здійснюється шляхом:

- визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності державного, галузевого, регіонального і місцевого рівнів;

- формування і реалізації державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм;

- створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності;

- захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;

- фінансової підтримки виконання інноваційних проєктів;

- стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проєктів;

- встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності;

- підтримки функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури.

Вирішальною ознакою інноваційної діяльності є інновації, що створюються в результаті її здійснення та/або застосовуються в процесі її здійснення.

Інновації – це *новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.*

Залежно від мети здійснення інноваційна діяльність може бути некомерційною та комерційною.

Некомерційною слід визнати таку інноваційну діяльність, метою здійснення якої є виконання довгострокових науково-технічних програм із тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя (тобто отримання прибутку як без-

посередня мета здійснення такої діяльності – відсутня, проте вона може бути досягнута згодом як один з її результатів).

Комерційною є інноваційна діяльність, яка спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг.

Стаття 326 ГК України визначає **форми інвестування інноваційної діяльності**. Це:

- державне (комунальне) інвестування, що здійснюється органами державної влади або органами місцевого самоврядування за рахунок бюджетних коштів та інших коштів відповідно до закону;

- комерційне інвестування, що здійснюється суб'єктами господарювання за рахунок власних або позичкових коштів з метою розвитку бази підприємництва;

- соціальне інвестування, що здійснюється в об'єкти соціальної сфери та інших невиробничих сфер;

- іноземне інвестування, що здійснюється іноземними юридичними особами або іноземцями, а також іншими державами;

- спільне інвестування, що здійснюється суб'єктами України разом з іноземними юридичними особами чи іноземцями.

Інноваційна діяльність передбачає інвестування наукових досліджень і розробок, спрямованих на здійснення якісних змін у стані продуктивних сил і прогресивних міжгалузевих структурних зрушень, розробки і впровадження нових видів продукції і технологій.

Основною правовою формою реалізації інвестицій у сфері інноваційної діяльності є *договір на створення і передачу науково-технічної продукції*, за яким одна сторона (виконавець) зобов'язується виконати зумовлені завданням другої сторони (замовника) науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, а замовник зобов'язується прийняти виконані роботи (продукцію) і оплатити їх.

Предметом договору на передачу науково-технічної продукції може бути модифікована науково-технічна продукція.

Науково-технічною продукцією є завершені науково-дослідні, проектні, конструкторські, технологічні роботи та послуги, створення дослідних зразків або партій виробів, необхідних для проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт

згідно з вимогами, погодженими із замовниками, що виконуються чи надаються суб'єктами господарювання (науково-дослідними, конструкторськими, проектно-конструкторськими і технологічними установами, організаціями, а також науково-дослідними і конструкторськими підрозділами підприємств, установ і організацій тощо).

Стаття 327 ГК України розкриває **види інноваційної діяльності**. Ними є:

- проведення наукових досліджень і розробок, спрямованих на створення об'єктів інтелектуальної власності, науково-технічної продукції;

- розробка, освоєння, випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технологій;

- розробка і впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, призначених для поліпшення соціального і екологічного становища;

- технічне переозброєння, реконструкція, розширення, будівництво нових підприємств, що здійснюються вперше як промислове освоєння виробництва нової продукції або впровадження нової технології.

Суб'єктами інноваційної діяльності можуть бути фізичні та (або) юридичні особи України, фізичні і (або) юридичні особи іноземних держав, особи без громадянства, об'єднання цих осіб, які провадять в Україні інноваційну діяльність і (або) залучають майнові та інтелектуальні цінності, вкладають власні чи запозичені кошти в реалізацію в Україні інноваційних проектів.

Ст. 4 Закону «Про інноваційну діяльність» визначає цінності, що можуть бути **об'єктами інноваційної діяльності**, а саме: інноваційні програми і проекти; нові знання та інтелектуальні продукти; виробниче обладнання та процеси; інфраструктура виробництва і підприємництва; організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і (або) соціальної сфери; сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки; товарна продукція; механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції.

Найпоширенішим об'єктом інноваційної діяльності є **інноваційний проект**, який регламентовано розділом 3 Закону України

«Про інноваційну діяльність». Ним є комплект документів, що визначає процедуру і комплекс усіх необхідних заходів (в тому числі інвестиційних) щодо розробки, виробництва і реалізації інноваційного продукту і (або) інноваційної продукції.

Державну реєстрацію інноваційних проектів здійснює, за поданням суб'єктів інноваційної діяльності, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності. Необхідною умовою занесення проекту до Державного реєстру інноваційних проектів є його кваліфікування (експертиза). Для кваліфікування інноваційних проектів спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності визначає окрему Установу. Строк розгляду Установою проекту, поданого для державної реєстрації як інноваційного, не повинен перевищувати *шість місяців* від дати його прийняття.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності видає суб'єкту інноваційної діяльності свідоцтво про державну реєстрацію інноваційного проекту. Свідоцтво про державну реєстрацію інноваційного проекту є чинним упродовж *семи років* від дати його видачі. Після завершення цього строку державна реєстрація інноваційного проекту і відповідний запис у Державному реєстрі інноваційних проектів анулюються.

Державна реєстрація інноваційного проекту не передбачає будь-яких зобов'язань щодо бюджетного кредитування його виконання чи іншої державної фінансової підтримки.

Хоча відповідно до ст. 17 Закону України «Про інноваційну діяльність» суб'єктам такої діяльності для виконання ними інноваційних проектів може бути надана фінансова підтримка шляхом:

а) повного безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) пріоритетних інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів;

б) часткового (до 50%) безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів за умови залучення

до фінансування проекту решти необхідних коштів виконавця проекту і (або) інших суб'єктів інноваційної діяльності;

в) повної чи часткової компенсації (за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів) відсотків, сплачених суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів;

г) надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів;

д) майнового страхування реалізації інноваційних проектів у страховиків відповідно до Закону України «Про страхування».

Інноваційний продукт є результатом виконання інноваційного проекту і науково-дослідною і (або) дослідно-конструкторською розробкою нової технології (в тому числі – інформаційної) чи продукції з виготовленням експериментального зразка чи дослідної партії і відповідає таким вимогам:

– він є реалізацією (впровадженням) об'єкта інтелектуальної власності (винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії інтегральної мікросхеми, селекційного досягнення тощо), на які виробник продукту має державні охоронні документи (патенти, свідоцтва) чи одержані від власників цих об'єктів інтелектуальної власності ліцензії, або реалізацією (впровадженням) відкриттів. При цьому використаний об'єкт інтелектуальної власності має бути визначальним для цього продукту;

– розробка продукту підвищує вітчизняний науково-технічний і технологічний рівень;

– в Україні цей продукт вироблено (буде вироблено) вперше, або якщо не вперше, то порівняно з іншим аналогічним продуктом, представленим на ринку, він є конкурентоздатним і має суттєво вищі техніко-економічні показники.

Результатом інноваційного проекту може бути *інноваційна продукція*, яка має відповідати таким вимогам:

а) вона є результатом виконання інноваційного проекту;

б) така продукція виробляється (буде вироблена) в Україні вперше, або якщо не вперше, то порівняно з іншою аналогічною продукцією, представленою на ринку, є конкурентоздатною і має суттєво вищі техніко-економічні показники.

15.2. Законодавство про страхову діяльність

Різновидом фінансової діяльності є **страхування**. Це – професійна діяльність спеціалізованих організацій (страхових компаній або страховиків) щодо надання учасникам відносин у сфері господарювання (страхувальникам) страхових послуг, спрямованих на захист їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування страхових випадків за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів (ч. 1 ст. 352 ГК України).

Залежно від підстав надання страхових послуг розрізняють:

1) *добровільне* (здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком);

2) *обов'язкове* страхування (здійснюється на основі закону).

Основними учасниками правовідносин у сфері страхування є *страховики* (суб'єкти страхової діяльності), *страхувальники* (особи, яким надаються страхові послуги), спеціально уповноважений державний орган у сфері страхування як різновиду фінансових послуг (Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг).

Господарська діяльність у сфері страхування може здійснюватися лише господарськими організаціями, що створюються як фінансові установи зі спеціальним предметом діяльності у формі будь-якого виду господарського товариства, крім товариства з обмеженою відповідальністю (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про страхування» від 07 березня 1996 р.)

Учасників страховика повинно бути не менше трьох.

Забороняється здійснювати страхову діяльність на території України страховиками-нерезидентами, крім таких видів страхової діяльності:

– зі страхування ризиків, пов'язаних з морськими перевезеннями, комерційною авіацією, запуском космічних ракет і фрахтом (включаючи супутники), у разі, якщо об'єктом страхування є майнові інтереси, пов'язані з товарами, які транспортуються, та/або транспортним засобом, яким вони транспортуються, та/або будь-яка відповідальність, що виникає у зв'язку з таким транспортуванням товарів;

– перестраховання;

– страхове посередництво, таке як брокерські та агентські операції стосовно: перестраховання, виключно із страхуванням ризиків, пов'язаних з морськими перевезеннями, комерційною авіацією, запуском космічних ракет і фрахтом (включаючи супутники), у разі, якщо об'єктом страхування є майнові інтереси, пов'язані з товарами, які транспортуються, та/або транспортним засобом, яким вони транспортуються, та/або будь-яка відповідальність, що виникає у зв'язку з таким транспортуванням товарів;

– допоміжні послуги зі страхування, такі як консультаційні послуги, оцінка актуарного ризику¹ та задоволення претензій.

В окремих випадках, встановлених законодавством України, страховиками визнаються державні організації, які створені і діють відповідно до цього Закону. У цьому разі використання слів «державна», «національна» або похідних від них у назві страховика дозволяється лише за умови, що єдиним власником такого страховика є держава.

Страхова діяльність підлягає ліцензуванню.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про страхування» страхувальниками визнаються юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали із страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України.

Страховальники можуть укладати із страховиками договори про страхування третіх осіб (застрахованих осіб) лише за їх згодою, крім випадків, передбачених чинним законодавством.

Страховальники мають право при укладанні договорів особистого страхування призначати за згодою застрахованої особи фізичних осіб або юридичних осіб (вигодонабувачів) для отримання страхових виплат, а також замінювати їх до настання страхового випадку, якщо інше не передбачено договором страхування.

Страховальники мають право при укладанні договорів страхування інших, ніж договори особистого страхування, призначати фізичних осіб або юридичних осіб (вигодонабувачів), які можуть зазнати збитків у результаті настання страхового випадку, для

¹ Актуарний ризик – це математичне чекання страхового випадку, що розраховується за статистичними матеріалами за низку років.

отримання страхового відшкодування, а також замінювати їх до настання страхового випадку, якщо інше не передбачено договором страхування.

Страхова діяльність здійснюється на підставі договору страхування.

За договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору (ст. 979 ЦК України).

Договори страхування укладаються відповідно до правил страхування (розробляються страховиком для кожного виду страхування окремо і підлягають реєстрації в Уповноваженому органі – Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України при видачі ліцензії на право здійснення відповідного виду страхування);

Предметом договору страхування є майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з: володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); відшкодуванням шкоди, завданої страхувальником (страхуванню відповідальності).

Крім предмету договору, до істотних умов належать: страховий випадок; розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату у разі настання страхового випадку (страхова сума); розмір страхового платежу і строки його сплати; строк договору та інші умови, визначені ст. 16 Закону України «Про страхування».

Страхове законодавство детально регулює права та обов'язки сторін договору. Зокрема, до основних **обов'язків страховика** входять обов'язки:

1) ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування;

2) упродовж двох робочих днів після отримання відомостей про настання страхового випадку вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати страхувальникові;

3) у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату у строк, встановлений договором, та в порядку, визначе-

ному законом і договором (страховик вправі відмовитися від здійснення страхової виплати у випадках, передбачених ст. 991 ЦК України, ст. 26 Закону «Про страхування» та договором страхування);

4) відшкодувати витрати, понесені страхувальником у разі настання страхового випадку з метою запобігання або зменшення збитків;

5) за заявою страхувальника, у разі здійснення страховиком заходів, що зменшили страховий ризик, або у разі збільшення вартості майна, переукласти з ним договір страхування;

6) не розголошувати відомостей про страхувальника та його майнове становище, крім встановлених законом випадків;

Обов'язками страхувальника є:

1) своєчасно вносити страхові платежі (внески, премії) у встановленому договором розмірі;

2) при укладенні договору страхування надати страховикові інформацію про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-які зміни страхового ризику;

3) при укладенні договору страхування повідомити страховика про інші договори страхування, укладені щодо об'єкта, який страхується (невиконання цього обов'язку тягне нікчемність нового договору страхування);

4) вживати заходів щодо запобігання збиткам, завданям настанням страхового випадку, та їх зменшенню;

5) повідомити страховика про настання страхового випадку в установленій договором строк.

Договір страхування може бути припинений з підстав:

1) за згодою сторін;

2) на вимогу страхувальника або страховика, якщо це передбачено умовами договору страхування, за умови попереднього повідомлення – щонайменше за 30 днів;

3) у випадках, передбачених ст. 28 Закону «Про страхування», а саме у разі:

– закінчення строку дії договору;

– виконання страховиком зобов'язань перед страхувальником у повному обсязі;

– несплати страхувальником страхових платежів у встановлені договором строки; при цьому договір вважається достро-

ково припиненим у випадку, якщо перший (або черговий) страховий платіж не був сплачений за письмовою вимогою страховика впродовж десяти робочих днів із дня пред'явлення такої вимоги страховальникові, якщо інше не передбачено умовами договору;

– ліквідації страховальника – юридичної особи або смерті страховальника-громадянина чи втрати ним дієздатності, за винятком передбачених законом випадків;

– ліквідації страховика у порядку, встановленому законодавством України;

– прийняття судового рішення про визнання договору страхування недійсним;

– в інших випадках, передбачених законодавством України.

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про страхування» підставою для відмови страховика у здійсненні страхових виплат або страхового відшкодування є:

1) навмисні дії страховальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, спрямовані на настання страхового випадку. Зазначена норма не поширюється на дії, пов'язані з виконанням ними громадянського чи службового обов'язку, в стані необхідної оборони (без перевищення її меж) або захисту майна, життя, здоров'я, честі, гідності та ділової репутації. Кваліфікація дій страховальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, встановлюється відповідно до чинного законодавства України;

2) вчинення страховальником – фізичною особою або іншою особою, на користь якої укладено договір страхування, умисного злочину, що призвів до страхового випадку;

3) подання страховальником свідомо неправдивих відомостей про предмет договору страхування або про факт настання страхового випадку;

4) отримання страховальником повного відшкодування збитків за майновим страхуванням від особи, винної у їх заподіянні;

5) несвоєчасне повідомлення страховальником про настання страхового випадку без поважних на це причин або створення страховикові перешкод у визначенні обставин, характеру та розміру збитків;

6) інші випадки, передбачені законом або договором.

Рішення про відмову у страховій виплаті приймається страховиком у строк не більший передбаченого правилами страхування та повідомляється страхувальнику в письмовій формі з обґрунтуванням причин відмови.

Негативний фінансовий стан страховика не є підставою для відмови у виплаті страхових сум (їх частин) або страхового відшкодування страхувальнику.

5.3. Правові засади аудиторської діяльності. Форми та зміст аудиторських послуг

Державний фінансовий контроль реалізується державною контрольно-ревізійною службою через проведення державного фінансового аудиту та інспектування.

Державний фінансовий аудит є різновидом державного фінансового контролю і полягає у перевірці та аналізі фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю. Результати державного фінансового аудиту та їх оцінка викладаються у звіті.

Ревізія – це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку і звітності, спосіб документального викриття недостач, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань. За наслідками ревізії складається акт.

Поняття аудиту ширше від понять ревізії і контролю, оскільки охоплює не лише перевірку достовірності фінансових показників, але і розробку пропозицій щодо поліпшення господарської діяльності з метою раціоналізації видатків і оптимізації прибутків на законних підставах. Тому аудит можна розглядати як своєрідну експертизу бізнесу.

Згідно з ч. 1 ст. 362 ГК **аудиторською діяльністю визнається діяльність громадян та організацій, предметом якої є**

здійснення аудиту, організаційне і методичне забезпечення аудиту та надання інших аудиторських послуг.

Аудиторська діяльність у сфері фінансового контролю регулюється Законом України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 р., «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. та іншими законодавчими і нормативними актами України.

Аудиторська перевірка (аудит) – це перевірка бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам (ч. 1 ст. 363 ГК України).

Ознаки аудиту:

1) аудит це *перевірка*, тобто обстеження і вивчення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання або їх структурних підрозділів;

2) *об'єктом* аудиту є бухгалтерська звітність, облік, первинні документи та інша інформація щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Бухгалтерська звітність – це звітність, що складається на підставі даних бухгалтерського обліку для задоволення потреб певних користувачів (наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Положень (стандартів) бухгалтерського обліку» від 31.03.1999 р. № 87).

Публічна бухгалтерська звітність складається із аудиторського висновку, балансу, звіту про прибутки і збитки, іншої звітності в межах відомостей, які не становлять комерційну таємницю і визначені законодавством для надання користувачам та публікації.

3) *метою* аудиту є визначення достовірності звітності, обліку суб'єктів господарювання, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону «Про аудиторську діяльність» **аудиторські послуги можуть надаватись у формі:**

1) *аудиторських перевірок (аудиту)*.

2) пов'язаних із ними *експертиз*. Аудиторські послуги у вигляді експертиз фінансово-господарської діяльності (в тому числі судово-бухгалтерська експертиза в редакції ст.ст. 7, 10 Закону

України «Про судову експертизу») оформляються експертним висновком або актом (ч. 2 ст. 7 Закону).

3) *консультації* з питань бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансово-господарської діяльності. Аудиторські послуги у вигляді консультацій можуть надаватись усно або письмово з оформленням довідки та інших офіційних документів (ч. 2 ст. 7 Закону).

4) *інших видів економіко-правового забезпечення підприємницької діяльності* фізичних та юридичних осіб. Тут йдеться, зокрема, про такі про супутні аудиту послуги, як:

– *оглядові (експрес) перевірки*. Обмежені процедури оглядової перевірки і аналізу, пов'язаного з нею, дають меншу ймовірність досягнення поставленої аудитором мети порівняно з аудитом. Але при оглядових перевірках не вивчається так детально, як при аудиті, система внутрішнього контролю і обліку підприємства, не перевіряється первинна бухгалтерська документація на достовірність, а докази отримуються більшою мірою шляхом інспектування, огляду, підтвердження і розрахунків, що також використовується під час проведення аудиту;

– *операційна перевірка*. Під час проведення операційної перевірки аудитор зобов'язаний провести процедури перевірки з окремих питань, про котрі він домовився з клієнтом;

– *представництво інтересів* клієнта (замовника) перед іншими особами за його дорученням з питань економіко-правового забезпечення діяльності клієнта (замовника) відповідно до положень ЦК України;

– *видавництво* та розповсюдження на договірній основі через третіх осіб методичної (інформаційної) літератури з питань теорії та практики обліку, оподаткування, аудиту, аналізу, фінансів, правового забезпечення господарської діяльності в Україні (здійснюється після вивчення питання та отримання відповідного дозволу Аудиторської палати України);

– *ведення за інших юридичних та фізичних осіб бухгалтерського та податкового обліку, складання фінансової (бухгалтерської) звітності та декларацій про доходи* тощо.

За підставами проведення аудит класифікують на:

1) **добровільний**: проводиться за ініціативою суб'єктів господарювання;

2) **обов'язковий**: проводиться у передбачених законом випадках, а саме для:

– підтвердження достовірності та повноти річної фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності акціонерних товариств, підприємств-емітентів облігацій, професійних учасників ринку цінних паперів, фінансових установ та інших суб'єктів господарювання, звітність яких відповідно до законодавства України підлягає офіційному оприлюдненню, за винятком установ і організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету;

– перевірки фінансового стану засновників банків, підприємств з іноземними інвестиціями, акціонерних товариств (крім фізичних осіб), страхових і холдингових компаній, інститутів спільного інвестування, довірчих товариств в та інших фінансових посередників;

– емітентів цінних паперів при отриманні ліцензії на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів;

– також в інших випадках, передбачених законами України.

Аудит здійснюється незалежними особами (аудиторами), аудиторськими фірмами, які уповноважені суб'єктами господарювання на його проведення.

Аудитором може бути фізична особа, яка відповідає таким вимогам:

1) відсутність судимості за корисливі злочини;

2) наявність сертифікату, що визначає її кваліфікаційну придатність на заняття аудиторською діяльністю на території України (право на отримання сертифіката мають фізичні особи, які мають вищу економічну або юридичну освіту, документ про здобуття якої визнається в Україні, необхідні знання з питань аудиту, фінансів, економіки та господарського права, досвід роботи не менше трьох років підряд на посадах ревізора, бухгалтера, юриста, фінансиста, економіста, асистента/помічника аудитора);

3) включення такої особи до Реєстру аудиторських фірм та аудиторів; аудитор має право займатися аудиторською діяльністю як фізична особа – підприємець або у складі аудиторської фірми з дотриманням вимог чинного законодавства; аудиторам забороняється безпосередньо займатися іншими видами підприємницької діяльності, що не виключає їх права отримувати дивіденди від ак-

цій та доходи від інших корпоративних прав (ст. 4 Закону України «Про аудиторську діяльність»);

Аудиторська фірма – це організація, яка займається винятково наданням аудиторських послуг.

Права та обов'язки аудиторів та аудиторських фірм розкриваються у ст.ст. 18, 19 Закону України «Про аудиторську діяльність».

Права аудиторів і аудиторських фірм:

1) об'єднуватися в громадські організації за професійними ознаками, дотримуючись вимог Закону «Про аудиторську діяльність» та інших законів;

2) самостійно визначати форми і методи проведення аудиту та надання інших аудиторських послуг на підставі чинного законодавства, стандартів аудиту та умов договору із замовником;

3) отримувати необхідні документи, які мають відношення до предмета перевірки і знаходяться як у замовника, так і у третіх осіб;

4) отримувати необхідні пояснення в письмовій чи усній формі від керівництва та працівників замовника;

5) перевіряти наявність майна, грошей, цінностей, вимагати від керівництва суб'єкта господарювання проведення контрольних оглядів, замірів виконаних робіт, визначення якості продукції, щодо яких здійснюється перевірка документів;

6) залучати на договірних засадах до участі в перевірці фахівців різного профілю.

Обов'язки:

1) в аудиторській діяльності дотримуватися вимог Закону та інших нормативно-правових актів, стандартів аудиту, принципів незалежності аудитора та відповідних рішень Аудиторської палати України;

2) належним чином проводити аудит та надавати інші аудиторські послуги;

3) повідомляти власників, уповноважених ними осіб, замовників про виявлені під час проведення аудиту недоліки ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності;

4) зберігати в таємниці інформацію, отриману при проведенні аудиту та виконанні інших аудиторських послуг, не розголошувати відомості, що становлять предмет комерційної таємниці, і не використовувати їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб;

5) відповідати перед замовником за порушення умов договору відповідно до договору та закону;

6) обмежувати свою діяльність наданням аудиторських послуг та іншими видами робіт, які мають безпосереднє відношення до надання аудиторських послуг, у формі консультацій, перевірок або експертиз;

7) своєчасно подавати до Аудиторської палати України звіт про свою аудиторську діяльність;

Забороняється проведення аудиту:

– аудитором, який має прями родинні стосунки з членами органів управління суб'єкта господарювання, що перевіряється;

– аудитором, який має особисті майнові інтереси щодо суб'єкта господарювання, що перевіряється;

– аудитором – членом органів управління, засновником або власником суб'єкта господарювання, що перевіряється;

– аудитором – працівником суб'єкта господарювання, що перевіряється;

– аудитором – працівником, співвласником дочірнього підприємства, філії чи представництва суб'єкта господарювання, що перевіряється;

– якщо розмір винагороди за надання аудиторських послуг не враховує необхідного для якісного виконання таких послуг часу, належних навичок, знань, професійної кваліфікації та ступінь відповідальності аудитора;

– аудитором в інших випадках, за яких не забезпечуються вимога щодо його незалежності;

Законом України «Про аудиторську діяльність» (ст. 20) встановлено, що аудит проводиться на підставі договору між аудитором (аудиторською фірмою) та замовником. Як впливає зі змісту ч. 3 ст. 20 Закону, договір на проведення аудиту має укладатися в письмовій формі, та має містити істотні умови:

– предмет і термін перевірки,

– обсяг аудиторських послуг,

– розмір і умови оплати,

– відповідальність сторін.

Згідно зі ст. 21 Закону «Про аудиторську діяльність», що називається «*Звіт про наслідки аудиту*», виконання аудитором (ауди-

торською фірмою) договору визначається актом прийому-здачі аудиторського висновку або іншого офіційного документа.

Аудиторський висновок складається з дотриманням відповідних норм та стандартів і повинен містити підтвердження або аргументовану відмову від підтвердження достовірності, повноти та відповідності законодавству бухгалтерської звітності замовника.

Порядок оформлення інших офіційних документів за наслідками надання аудиторських послуг визначається Аудиторською палатою України з дотриманням вимог закону та інших актів законодавства України.

Аудиторський висновок складається у письмовій формі. Зміст його довільний, але в ньому, як правило, є такі розділи: заголовок; вступ; масштаб перевірки; висновок аудитора про фінансову звітність; дата аудиторського висновку; адреса аудиторської фірми; підпис аудитора (керівника аудиторської фірми).

Висновок може бути позитивним, умовно-позитивним» негативним, або дається відмова від надання висновку про фінансову звітність підприємства. У двох останніх випадках в аудиторському висновку може наводитися короткий перелік аргументів – причина такого висновку, який відрізняється від позитивного. За необхідності більш детального опису цих аргументів, аудиторський висновок може містити посилання на інформацію, що наводиться в додатку

Державне регулювання аудиторської діяльності здійснює Аудиторська палата України, повноваження якої визначаються Законом та Статутом Аудиторської палати.

Аудиторська Палата України є незалежним органом зі статусом юридичної особи, неприбуткова організація, якій делеговано низку функцій щодо регулювання аудиторської діяльності.

Формується Аудиторська палата України на паритетних засадах шляхом делегування до її складу аудиторів (від аудиторів делегуються за рішенням з'їзду аудиторів України в кількості десяти осіб висококваліфіковані аудитори з безперервним стажем аудиторської діяльності не менше п'яти років, представники фахових навчальних закладів та наукових організацій) та представників державних органів (по одному представнику Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України, Міністерство економіки України, Державна податкова адміністрація України, Національний банк України, Державний комітет статистики України, Державна

комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України, Рахункова палата та Головне контрольно-ревізійне управління України).

Засоби державного регулювання, що застосовує Аудиторська палата:

- здійснення сертифікації осіб, які мають намір займатися аудиторською діяльністю;
- затвердження стандартів аудиту;
- ведення Реєстру аудиторських фірм та аудиторів;
- контроль за дотриманням аудиторськими фірмами та аудиторами вимог Закону, стандартів аудиту, норм професійної етики аудиторів, застосування стягнень до порушників;
- вжиття заходів із забезпечення незалежності аудиторів при проведенні ними аудиторських перевірок та організації контролю за якістю аудиторських послуг;
- здійснення інших повноважень, передбачених Законом та Статутом Аудиторської палати України.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. У чому полягають особливості інноваційної діяльності та інновацій?
2. Поясніть основні види інноваційної діяльності.
3. Що розуміється під інноваційним проектом?
4. Назвіть державні гарантії суб'єктам інноваційної діяльності.
5. Назвіть види добровільного страхування.
6. Хто здійснює державний нагляд за страховою діяльністю?
7. Який орган здійснює державне регулювання аудиторської діяльності?
8. Чим аудит відрізняється від ревізії?
9. Хто не може бути аудитором?

Список рекомендованої літератури

1. Атаманова Ю.Є. Інноваційне право України: проблеми теорії та систематизації: монографія / Ю.Є. Атаманова. – Х.: Видавець СПД Вапнярчук Н.М., 2005. – 128 с.
2. Базилевич В.Д. Страхова справа / В.Д. Базилевич. – К.: Знання, 2008. – 351 с.
3. Бутузов В.М. Правові основи інвестиційної діяльності / В.М. Бутузов, А.І. Марущак. – К.: КИТ, 2005. – 190 с.
4. Вінник О.М. Інвестиційне право: навч. посібник / О.М. Вінник. – 2-ге видозмін. та доп. – К.: Правова єдність, 2009. – 616 с.

5. Гальчинський А. Інноваційна стратегія українських реформ / А. Гальчинський. – К.: Знання України, 2004. – 338 с.
6. Грипюк О.В. Цивільно-правові аспекти майнового страхування в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / О.В. Грипюк; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 20 с.
7. Дроздова Н.В. Договір про надання фінансових послуг у цивільному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / Н.В. Дроздова; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 22 с.
8. Кінашук Л. Особливості правового регулювання діяльності аудиторів та аудиторських фірм як суб'єктів фінансового контролю / Л. Кінашук // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 10. – С. 11–13.
9. Кінашук Л.Л. Права та обов'язки аудиторів та аудиторських фірм: проблеми правового регулювання / Л.Л. Кінашук // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 3. – С. 262–264.
10. Коссак В.М. Іноземні інвестиції в Україні (цивільно-правовий аспект) / В.М. Коссак. – Львів: Центр Європи, 1996. – 244 с.
11. Коссак В.М. Правові засади іноземного інвестування в Україні / В.М. Коссак. – Львів: Центр Європи, 1999. – 176 с.
12. Луць В.В. Контракти у підприємницькій діяльності: навчальний посібник / В.В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2008 – 576 с.
13. Любенко А.М. Державний фінансовий контроль: ревізія чи аудит / А.М. Любенко // Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія економічна. – 2009. – № 2. – С. 360–366.
14. Омельченко А.В. Правове регулювання іноземних інвестицій в Україні / А.В. Омельченко. – К.: Юрінком Інтер, 1996. – 288 с.
15. Пацурія Н.В. Страхове право України: навчальний посібник / Н.В. Пацурія. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 176 с.
16. Податковий облік і аудит: підручник / М.П. Войнаренко, Г.В. Пухальська. – К.: Академія, 2009. – 376 с.
17. Ришкова Л. Правова природа відносин у сфері інновацій / Л. Ришкова // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 4. – С. 81–83.
18. Рудницький В.С. Роль внутрішнього аудиту в економічній безпеці суб'єктів господарської діяльності / В.С. Рудницький // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 316–322.
19. Сурженко О.А. Правові аспекти інноваційної діяльності / О.А. Сурженко // Університетські наукові записки. – 2009. – № 1. – С. 161–164.
20. Уманців Ю.М. Конкурентна політика на ринку страхових послуг України / Ю.М. Уманців // Фінанси України. – 2008. – № 4. – С. 104–117.
21. Фурман В.М. Ризики в інвестиційній та фінансовій діяльності страховика / В.М. Фурман // Фінанси України. – 2008. – № 2. – С. 107–114.

Тема 16

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

16.1. Поняття, види та суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності

16.2. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності

16.3. Поняття, зміст, види та облік зовнішньоекономічних договорів (контрактів)

16.4. Захист прав і законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності

16.1. Поняття, види та суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності

Загальні умови та порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами господарювання визначаються ГК України, Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. та іншими нормативно-правовими актами (зокрема законами України «Про операції з давальницькою сировиною в зовнішньоекономічних відносинах» від 15 вересня 1995 р., «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» від 23 грудня 1998 р.).

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» є одним із основних правових актів, що був прийнятий після проголошення незалежності України, і запровадив правове регулювання всіх видів зовнішньоекономічної діяльності в Україні, включаючи зовнішню торгівлю, економічне, науково-технічне співробітництво, спеціалізацію та кооперацію в галузі виробництва, науки і техніки, економічні зв'язки в галузі будівництва, транспорту, експедиторських, страхових, розрахункових, кредитних та інших банківських операцій, надання різноманітних послуг.

Зовнішньоекономічна діяльність провадиться на принципах свободи її суб'єктів добровільно вступати у зовнішньоекономічні відносини, здійснювати їх у будь-яких формах, не заборонених законом, та рівності перед законом усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Згідно з ч. 1 ст. 377 ГК України, **зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання є господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном, зазначеним у ч. 1 ст. 139 ГК України, та/або робочою силою.**

Дещо інше поняття зовнішньоекономічної діяльності дається у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (далі – Закон). Відповідно до ст. 1 Закону – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами.

Розглядаючи зміст зовнішньоекономічної діяльності, можна визначити її ознаки:

1) належність такої діяльності до господарської діяльності, основним спрямуванням якої є виготовлення та реалізація продукції, виконання робіт, надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ч. 1 ст. 3 ГК України);

2) обов'язкова наявність такої складової господарської діяльності, як перетин митного кордону України робочою силою та/або майном, що характеризується як сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів;

3) особливий суб'єктний склад (ст. 378 ГК України): здійснюється вітчизняними суб'єктами господарювання, які мають статус індивідуального підприємця чи господарської організації з правами юридичної особи, та підрозділами/структурними одиницями (без прав юридичної особи) іноземних господарських організацій, що мають постійне місцезнаходження на території України і зареєстровані у встановленому законом порядку;

4) спеціальний режим господарської діяльності, пов'язаний із спеціальним правовим регулюванням і, відповідно:

а) встановленням низки заборон, обмежень щодо кола суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, видів господарської діяльності, порядку її здійснення з метою забезпечення інтересів національної економіки та національного товаровиробника;

б) створенням системи спеціальних органів, що здійснюють державне регулювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності (Державна митна служба, Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі), та покладенням певних функцій щодо регулювання зовнішньоекономічної діяльності на Міністерство економіки та з питань економічної інтеграції України, Антимонопольний комітет України, Національний банк України та інші органи;

в) застосуванням специфічних засобів державного регулювання, в тому числі: ліцензування і квотування зовнішньоекономічних операцій, державної реєстрації зовнішньоекономічних договорів (контрактів), контролю за здійсненням зовнішньоекономічної діяльності, можливістю застосування специфічних санкцій за порушення правил здійснення зовнішньоекономічної діяльності (припинення експортно-імпортних операцій, застосування антидемпінгових заходів, застосування індивідуального режиму ліцензування).

Усі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, згідно з ч. 1 ст. 379 ГК України, можуть здійснювати будь-які види зовнішньоекономічної діяльності та зовнішньоекономічних операцій, якщо інше не встановлено законом.

Відкритий перелік видів зовнішньоекономічної діяльності, які здійснюються в Україні суб'єкти цієї діяльності, міститься в ст. 4 Закону.

До **видів зовнішньоекономічної діяльності** належать:

- експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили;
- надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, в тому числі: виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та інших, що прямо і виключно не заборонені законами України; надання вищезазначених

послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України;

- наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;

- міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України;

- кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних та страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України;

- спільна підприємницька діяльність між вітчизняними суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами;

- підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України;

- організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібною торгівлі на території України за іноземну валюту у передбачених законами України випадках;

- товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

– орендні, в тому числі лізингові, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

– операції з придбання, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах і на міжбанківському валютному ринку;

– роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; роботи іноземних фізичних осіб на контрактній оплатній основі з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності як на території України, так і за її межами;

– інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо й у виключній формі законами України.

Найпоширенішими видами зовнішньоекономічної діяльності є експорт та імпорт товарів. Закон містить визначення експорту та імпорту, розрізняючи при цьому експорт/імпорт товарів та експорт/імпорт капіталів.

Експорт (експорт товарів) – продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів. При цьому термін «реекспорт» (реекспорт товарів) означає продаж іноземним суб'єктам господарської діяльності та вивезення за межі України товарів, що були раніше імпортовані на територію України.

Імпорт/імпорт товарів – купівля (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в іноземних суб'єктів господарської діяльності товарів з ввезенням або без ввезення цих товарів на територію України, включаючи купівлю товарів, призначених для власного споживання установами та організаціями України, розташованими за її межами.

Експорт/імпорт капіталу – вивезення за межі України/ввезення з-за меж України капіталу у будь-якій формі (валютних коштів, продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших немайнових прав) з метою одержання прибутків від виробничої та інших форм господарської діяльності.

Закріплюючи широкі можливості щодо експорту-імпорту як різновиду зовнішньоекономічної діяльності та експортно-імпорتنих операцій як складової зовнішньоекономічної діяльності, законодавець встановлює і певні обмеження з метою захисту національних інтересів.

Згідно зі ст. 17 Закону, встановлюється **заборона на такі види експорту та імпорту:**

- експорт з території України предметів, які становлять національне, історичне або культурне надбання Українського народу, що визначається згідно з законами України;

- імпорт або транзит будь-яких товарів, про які заздалегідь відомо, що вони можуть завдати шкоди здоров'ю або становити загрозу життю населення та тваринного світу, або призвести до руйнування навколишнього середовища;

- імпорт продукції та послуг, що містять пропаганду ідей війни, расизму та расової дискримінації, геноциду і т.д., які суперечать відповідним нормам Конституції України;

- експорт та імпорт товарів, які здійснюються з порушенням прав інтелектуальної власності.

Законами України можуть встановлюватися обмеження/заборони і щодо певних методів імпортування товарів в Україну. Це стосується так званого демпінгу (демпінгового імпорту) та субсидованого імпорту.

Демпінг (демпінговий імпорт) (відповідно до ст. 1 Закону) – це ввезення на митну територію країни імпорту товару за ціною, нижчою від порівняної ціни на подібний товар у країні експорту, яке заподіює шкоду національному товаровиробникові подібного товару. Відносини, що складаються в процесі здійснення такого імпорту, регулюються Законом України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 22 грудня 1998 р.

Субсидований імпорт – ввезення на митну територію країни імпорту товару (товарів), що користується пільгами від субсидії, яка надається для виробництва, переробки, транспортування або експорту такого товару. Небезпечність для національної економіки такого імпорту зумовила прийняття спеціального нормативно-правового акта вищої юридичної сили – Закону України «Про за-

хист національного виробника від субсидованого імпорту» від 22 грудня 1998 р.

Відповідно до ст. 3 Закону, **суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності** в Україні є:

- фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які постійно проживають на території України;

- юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні, які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні дома, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), в тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності;

- об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;

- структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України (філії, відділення, тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України;

- спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні, які мають постійне місцезнаходження на території України;

- інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені законами України.

Господарський кодекс України (ст. 378) закріпив вужче коло суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, передбачивши, що ними є (можуть бути) суб'єкти господарювання (тобто господарські організації зі статусом юридичної особи, створені відповідно до законодавства України) та громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Відтак, ГК України виключив зі складу суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності господарські організації, створені за законодавством України без статусу юридичної особи, зокрема: промислово-фінансові групи, які можуть мати статус транснаціональних, створених за участю суб'єктів господарювання різних держав; пайові інвестиційні фонди; філії, представництва, інші відокремлені підрозділи (структурні одиниці), господарських організацій-нерезидентів, утворені для здійснення господарської діяльності на території України відповідно до українського законодавства.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності наділяються спеціальними **правами**:

1) *здійснювати будь-які види зовнішньоекономічної діяльності та зовнішньоекономічні операції*, щодо яких закон не містить заборон (обмежень);

2) *відкривати будь-які не заборонені законом валютні рахунки* в банківських установах, розташованих на територіях інших держав. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право відкривати будь-які не заборонені законом валютні рахунки в банківських установах, розташованих на території інших держав (ст. 386 ГК України);

Порядок відкриття валютних рахунків у банківських установах на території інших держав регулюється законодавством відповідної держави. У разі відкриття валютного рахунку в банківській установі за межами України суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності зобов'язаний повідомити про це Національний банк України не пізніше як у триденний строк. Порушення цієї вимоги тягне адміністративно-господарську відповідальність у порядку, встановленому законом.

Відкриття валютного рахунку в установі банку за межами України суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності, у статутному фонді якого є частка державного майна, здійснюється за погодженням з Фондом державного майна України.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності зобов'язані надавати відомості про використання своїх валютних рахунків податковим органам у порядку, встановленому законодавством. Порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності встановлюється законом;

3) *самостійно розпоряджатися* (після сплати передбачених законом податків і зборів/обов'язкових платежів) *валютною вируч-*

кою від проведених зовнішньоекономічних операцій (крім передбачених законом випадків);

4) *одержувати* в іноземних фінансових установах на договірній основі *валютні кредити* на умовах, що не суперечать законодавству України. Відповідно до ст. 388 ГК України суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності можуть одержувати в іноземних фінансових установах валютні кредити на договірній основі. При цьому умови кредитного договору не можуть суперечити законодавству України.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, у статутному фонді яких є частка державного майна, можуть укладати кредитні договори з іноземними фінансовими установами лише за згодою Фонду державного майна України.

5) *обирати контрагентів та укладати з ними зовнішньоекономічні договори* (контракти);

6) *обирати* за домовленістю з контрагентом за зовнішньоекономічним договором/контрактом *юрисдикційний орган, що розв'язуватиме між ними спори*. Відповідно до ст. 38 Закону спори між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності можуть розглядати: суди України; за згодою сторін спору – Міжнародний комерційний арбітражний суд і Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України; інші органи вирішення спору, якщо це не суперечить чинним законам України або передбачено міжнародними договорами України);

7) обирати за домовленістю з контрагентом за зовнішньоекономічним договором/контрактом національну належність законодавства, що застосовуватиметься при розгляді таких спорів відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р.;

8) користуватися державним захистом своїх прав і законних інтересів у разі їх порушення за межами України шляхом звернення до дипломатичних і консульських установ, державних торговельних представництв, а також в інший спосіб, визначений законом.

До спеціальних **обов'язків** суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності належать:

1) дотримання вимог законодавства про зовнішньоекономічну діяльність, у тому числі:

– здійснення у передбачених актами законодавства випадках ліцензування та квотування імпортно-експортних операцій, а також виконання умов їх надання;

– дотримання вимог щодо змісту, форми та державної реєстрації зовнішньоекономічних договорів (контрактів);

– у разі здійснення зовнішньоекономічної діяльності в Україні у формі створення іноземним суб'єктом господарювання (зі статусом юридичної особи) філій, представництв, інших відокремлених підрозділів (без такого статусу) – здійснити реєстрацію подібного суб'єкта в установленому порядку;

3) у разі запровадження в установленому порядку режиму обов'язкового розподілу валютної виручки від проведення зовнішньоекономічних операцій між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та уповноваженими державними валютними фондами здійснювати відповідні відрахування іноземної валюти з дотриманням передбачених для цього процедур;

4) вести бухгалтерський та оперативний облік зовнішньоекономічних операцій, а також статистичну звітність, яку повинні надсилати органам Державної статистики України;

5) імпортувати в Україну лише ті товари, які за своїми технічними, фармакологічними, санітарними, фітосанітарними, ветеринарними та екологічними характеристиками не порушують мінімальних умов відповідних стандартів і вимог, що діють на території України (у разі відсутності національних стандартів і вимог України на певний товар – застосовувати відповідні міжнародні стандарти та вимоги або іноземні стандарти та вимоги, що діють у провідних країнах-експортерах зазначених товарів);

6) утримуватися від порушень встановлених законом заборон, обмежень щодо субсидованого імпорту, демпінгового імпорту, реекспорту;

7) у разі порушення вимог законодавства про зовнішньоекономічну діяльність нести передбачену ним господарсько-правову відповідальність, у тому числі у формі застосування спеціальних санкцій,

– відповідно до встановленого порядку інформувати Нацбанк України про відкриття валютних рахунків за межами України та надавати відомості про використання своїх валютних рахунків податковим органам у встановленому порядку; та ін.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності зобов'язані дотримуватися вимог податкового законодавства. Відповідно до ст. 385 ГК оподаткування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності має здійснюватися за такими принципами:

1) встановлення рівня оподаткування виходячи з необхідності досягнення та підтримання самоокупності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та забезпечення бездефіцитності платіжного балансу України;

2) гарантування стабільності видів і розміру податків, встановлення податків і зборів (обов'язкових платежів), а також статусу іноземних валют на території України виключно законом;

3) рівності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності при встановленні ставок податків;

4) заохочення експорту продукції вітчизняного виробництва.

Ставки податків встановлюються та скасовуються відповідно до законів про оподаткування.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності після сплати передбачених законом податків та зборів (обов'язкових платежів) самостійно розпоряджаються валютною виручкою від проведених ними операцій.

Законом може бути запроваджено режим обов'язкового розподілу виручки від зовнішньоекономічних операцій в іноземній валюті між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та уповноваженими державними валютними фондами, а також порядок і розміри відрахувань іноземної валюти. Інформація про запровадження вказаного режиму має бути опублікована в офіційному друкованому органі Кабінету Міністрів України не пізніше як за два місяці до запровадження цього режиму.

16.2. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Україна самостійно формує систему та структуру державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на її території.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності має забезпечувати:

– захист економічних інтересів України та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

– створення рівних можливостей для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності розвивати всі види підприємницької діяльності незалежно від форм власності та всі напрями використання доходів і здійснення інвестицій;

– заохочення конкуренції та ліквідацію монополізму в сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Держава та її органи не мають права безпосередньо втручатися в зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів цієї діяльності, за винятком випадків, коли таке втручання здійснюється згідно з цим та іншими законами України.

Суб'єктами, що здійснюють організаційно-управлінські повноваження є насамперед державні органи та органи місцевого самоврядування.

Відповідно до ст. 9 Закону до основних обов'язків *Верховної Ради України* як вищого органу державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності належать:

1) прийняття, зміна та скасування законів, що стосуються зовнішньоекономічної діяльності;

2) затвердження головних напрямів зовнішньоекономічної політики України;

3) встановлення спеціальних режимів зовнішньоекономічної діяльності на території України. Відповідно до Закону на території України запроваджуються такі правові режими для іноземних суб'єктів господарської діяльності:

– *національний режим*, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж суб'єкти господарської діяльності України. Національний режим застосовується щодо всіх видів господарської діяльності іноземних суб'єктів цієї діяльності, пов'язаної з їх інвестиціями на території України, а також щодо експортно-імпортних операцій іноземних суб'єктів господарської діяльності тих країн, які входять разом із Україною до економічних союзів;

– *режим найбільшого сприяння*, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав, преференцій та пільг щодо мит, податків та зборів, якими користується та (або) користуватиметься іноземний суб'єкт господарської діяльності

будь-якої іншої держави, якій надано згаданий режим, за винятком випадків, коли зазначені мита, податки, збори та пільги щодо них встановлюються в межах спеціального режиму, визначеного нижче. Режим найбільшого сприяння надається на основі взаємної угоди суб'єктам господарської діяльності інших держав згідно з відповідними договорами України та застосовується у сфері зовнішньої торгівлі;

– *спеціальний режим*, який застосовується до територій спеціальних економічних зон згідно зі статтею 24 Закону, а також до територій митних союзів, до яких входить Україна, і в разі встановлення будь-якого спеціального режиму згідно з міжнародними договорами за участю України відповідно до статті 25 Закону.

Світовій практиці зовнішньоекономічної діяльності відомий ще *преференційний режим*, тобто такий режим, при якому розвинені держави в односторонньому порядку згідно з міжнародним правом надають юридичним і фізичним особам держав, що розвиваються, особливі права, пільги і переваги без взаємності.

До основних повноважень Кабінету Міністрів України належать:

1) здійснення координації діяльності міністерств, державних комітетів та відомств України з регулювання зовнішньоекономічної діяльності; координування роботи торговельних представництв України в іноземних державах;

2) приймання нормативних актів управління з питань зовнішньоекономічної діяльності у випадках, передбачених законами України;

3) проведення переговорів й укладення міжурядових договорів України з питань зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення виконання міжнародних договорів України з питань зовнішньоекономічної діяльності.

Національний банк України здійснює облік і розрахунки по наданих і одержаних державних кредитах і позиках, провадить операції з централізованими валютними ресурсами, які виділяються з Державного валютного фонду України у розпорядження Національного банку України; здійснює інші функції відповідно до законів України («Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України» та ін.).

Міністерство економіки України забезпечує проведення єдиної зовнішньоекономічної політики; здійснює контроль за додержанням всіма суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності чинних законів України та умов міжнародних договорів України.

Державна митна служба України здійснює митний контроль в Україні.

Антимонопольний комітет України здійснює контроль за додержанням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності законодавства про захист економічної конкуренції.

Закон «Про зовнішньоекономічну діяльність» відносить до органів місцевого управління зовнішньоекономічною діяльністю місцеві Ради та їх виконавчі і розпорядчі органи; територіальні підрозділи (відділення) органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України.

Компетенція *місцевих Рад та їх виконавчих і розпорядчих органів* визначається зазначеним Законом та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні». Так, згідно з ст. 35 останнього до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у сфері зовнішньоекономічної діяльності належать:

а) власні (самоврядні) повноваження:

– укладення і забезпечення виконання у встановленому законодавством порядку договорів з іноземними партнерами на придбання та реалізацію продукції, виконання робіт і надання послуг;

– сприяння зовнішньоекономічним зв'язкам підприємств, установ та організацій, розташованих на відповідній території, незалежно від форм власності;

– сприяння у створенні на основі законодавства спільних із іноземними партнерами підприємств виробничої і соціальної інфраструктури та інших об'єктів; залучення іноземних інвестицій для створення робочих місць;

б) делеговані повноваження:

– організація та контроль прикордонної і прибережної торгівлі;

– створення умов для належного функціонування митних органів, сприяння їх діяльності;

– забезпечення на відповідній території в межах наданих повноважень реалізації міжнародних зобов'язань України.

16.3. Поняття, зміст, види та облік зовнішньоекономічних договорів (контрактів)

Відповідно до ст. 1 Закону, **зовнішньоекономічний договір (контракт)** – це матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності.

Ознаками такого договору, що дозволяють виділити його в окрему групу господарських договорів, є:

– *особливий суб'єктний склад*: сторонами в договорі є вітчизняний суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності та іноземний контрагент;

– *особливості змісту договору*: права та обов'язки його сторін щодо здійснюваної ними зовнішньоекономічної діяльності (зовнішньоекономічних операцій); обов'язковість урахування типових платіжних умов і типових захисних застережень;

– *спеціальні вимоги щодо права, яке застосовується*: 1) при визначенні змісту договору (права та обов'язки сторін договору визначаються правом країни, обраної сторонами при його укладенні або в результаті подальшого погодження; якщо сторони не погодили це питання, то їх права та обов'язки визначаються правом місця укладання договору, яке визначається законами України (зокрема ст. 6 Закону); 2) при прийманні виконання (застосовується право країни, обраної сторонами; якщо такого погодження не було, береться до уваги право місця проведення такого приймання);

– *спеціальні вимоги щодо форми договору*. Як загальне правило – це письмова форма, якщо інше не встановлено законом чи чинним міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України. Форма зовнішньоекономічного договору (контракту) (в тому числі модифікація письмової форми) визначається правом місця його укладення (місце укладення договору/контракту визначається відповідно до законів України). Форма договорів щодо нерухомого майна, розташованого на території України, визначається законами України; вимоги щодо форми зов-

нішньоекономічного договору визначаються ГК (ст. 382), Законом «Про ЗЕД» (ст. 6);

– *обов'язковість державної реєстрації визначених законом видів зовнішньоекономічних договорів (контрактів)*, що здійснюється відповідно до встановленого порядку (ст. 383 ГК України);

– *особливості порядку розгляду договірних спорів*: визначення за згодою сторін із відповідною фіксацією у договорі юрисдикційного органу (державні суди України чи конкретний міжнародний третейський суд (арбітраж), створений на території України чи іншої країни).

Види договорів у сфері зовнішньоекономічної діяльності (залежно від предмета договору):

– на експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили;

– щодо надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, в тому числі: виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та інших, що прямо і виключно не заборонені законами України; надання вищезазначених послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України;

– кооперації (наукової, науково-технічної, науково-виробничої, виробничої, навчальної тощо) з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;

– здійснення міжнародних фінансових операцій та операцій з цінними паперами у випадках, передбачених законами України;

– створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних та страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України;

– про підприємницьку діяльність на території України, пов'язану з наданням ліцензій, патентів, «ноу-хау», торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України;

– про організацію та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібно торгівлі на території України за іноземну валюту у передбачених законами України випадках;

– про товарообмінні (бартерні) операції та іншу діяльність, побудовану на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

– про орендні, в тому числі лізингові, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

– щодо здійснення операцій з придбання, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах і на міжбанківському валютному ринку;

– щодо здійснення посередницьких операцій, при здійсненні яких право власності на товар не переходить до посередника (на підставі комісійних, агентських договорів, договорів доручення та ін.);

– інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо й у виключній формі законами України.

Зовнішньоекономічний договір (контракт) може бути визнаний недійсним у судовому порядку, якщо він не відповідає вимогам законів України або чинним міжнародним договорам, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

16.4. Захист прав і законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності

Україна зобов'язана здійснювати захист прав та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України за межами України згідно з нормами міжнародного права. Такий захист здійснюється за зверненням зазначених суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності через дипломатичні та консульські установи,

державні торговельні представництва, які представляють інтереси України.

Законодавство про зовнішньоекономічну діяльність, визначаючи цілі регулювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності (ст. 7 Закону), передбачає дві основні категорії економіко-правових засобів, що в комплексі забезпечують досягнення таких цілей: 1) стимулювальних; 2) обмежувальних.

До стимулювальних заходів належать:

1) права суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності: загальні для всіх суб'єктів господарювання та спеціальні, закріплені законом для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

б) пільги для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що надаються за наявності передбачених законом умов (реалізації на території спеціальної/вільної економічної зони затверджених інвестиційних проектів відповідно до укладених інвестиційних договорів з органом управління; ввезення на територію України майна як вклад іноземного інвестора до статутного капіталу підприємства з іноземними інвестиціями тощо).

Сучасне законодавство про зовнішньоекономічну діяльність не передбачає спеціальних пільг для суб'єктів такої діяльності (такі пільги передбачалися ч. 2 ст. 11 Закону до їх скасування Законом України від 04 листопада 2004 р.). Надання пільг суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності може мати місце на підставі законів, що регулюють певний вид господарських відносин (щодо трансферу технологій, правового режиму господарської діяльності на територіях пріоритетного розвитку або спеціальних (вільних) економічних зон) і поширюються на суб'єктів, які відповідають встановленим цими законами вимогам.

Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 385 ГК України податкові пільги надаються виключно відповідно до закону, як правило, суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, які стабільно експортують наукову, наукоємну продукцію, експорт яких перевищує імпорт за фінансовий рік і обсяг експорту яких становить не менше п'яти відсотків від обсягу реалізованих за фінансовий рік товарів.

До обмежувальних заходів належать заборони та обмеження.

Так, відповідно до ст. 29 Закону у разі, коли є відомості про те, що інші держави, митні союзи або економічні угруповання об-

межують здійснення законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України, органи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності відповідно до їх компетенції мають право застосовувати адекватні заходи у відповідь на такі дії.

Також до цих заходів можна віднести заборону здійснення певних категорій зовнішньоекономічних операцій (реекспорту товарів, імпортованих за рахунок Державного валютного фонду України та валютних фондів місцевих рад народних депутатів України; експорту та імпорту товарів, заборонених відповідно до вивезення з території України/ввезення в Україну; субсидованого імпорту, демпінгового імпорту).

Різноманітними є обмеження, що можуть мати різні форми, зокрема:

- ліцензування зовнішньоекономічних операцій;
- квотування (встановлення кількісних або інших обмежень) товарів, що підлягають експорту/імпорту;
- застосування спеціальних санкцій до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у разі порушення ними спеціального законодавства: накладення штрафів; індивідуальний режим ліцензування; тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності (ст. 37 Закону);
- дотримання спеціального порядку встановлення і використання технічних, фармакологічних, санітарних, фітосанітарних, ветеринарних та екологічних стандартів і вимог (ст. 18 Закону);
- застосування спеціальних імпортних процедур (ст. 19 Закону), до яких належать: застосування процедури міжнародних торгів або аналогічних їм процедур; режим попередніх імпортних депозитів, що вносяться у банки;
- дотримання вимог митного та валютного регулювання;
- обов'язковість обліку та звітності зовнішньоекономічних операцій суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Законом може бути передбачено спеціальні заходи щодо захисту національного товаровиробника від демпінгового імпорту та спеціальні заходи щодо імпорту, який завдає або може завдати істотної шкоди національним товаровиробникам, а також визначено перелік видів товарів і послуг, експорт, імпорт та транзит яких через територію України забороняється.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Порівняйте визначення зовнішньоекономічної діяльності за ГК України і Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність».
2. Назвіть види зовнішньоекономічної діяльності.
3. Які основні акти регулюють зовнішньоекономічну діяльність?
4. Форма договору про зовнішньоекономічну діяльність.
5. Що розуміють під експортом та імпортом товарів?
6. Які спеціальні режими зовнішньоекономічної діяльності встановлюються на території України?

Список рекомендованої літератури

1. Вишняков О.К. Правове забезпечення зовнішньоекономічної інтеграції України: монографія / О.К. Вишняков. – Одеса: Юрид. літ., 2007. – 288 с.
2. Внешнеэкономическая деятельность: нормативная база / сост. С. Филатов, В. Кузнецов. – Х.: Фактор, 2003. – 348 с.
3. Задорожна С. Альтернативні способи вирішення спорів, що виникають із зовнішньоекономічних договорів: правове забезпечення на міжнародному рівні / С. Задорожна // Право України. – 2008. – № 10. – С. 98–104.
4. Коліжук О.О. Світові інтеграційні процеси та їх вплив на державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності України / О.О. Коліжук // Економіка і держава. – 2008. – №12. – С. 98–101.
5. Облік зовнішньоекономічної діяльності на підприємствах України: теорія, практика, рекомендація: навчальний посібник / Л.О. Кадуріна, М.С. Стрельнікова. – К.: Центр навч. літ., 2007. – 606 с.
6. Пельтек Л.В. Формування механізму державного регулювання зовнішньоекономічною діяльністю в регіоні / Л.В. Пельтек // Економіка та держава. – 2009. – № 4. – С. 83–86.
7. Стеценко Ж.В. Аспекти зовнішньоекономічної політики України / Ж.В. Стеценко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 8. – С. 49–54.
8. Юрченко С.М. Вирішення спорів у зовнішньоекономічній діяльності / С.М. Юрченко // Наше право. – 2008. – № 2. – С. 94–98.
9. Юшина С.І. Легітимація зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання: поняття та законодавче забезпечення / С.І. Юшина // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2. – С. 131–137.

Тема 17

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНІ. КОМЕРЦІЙНА КОНЦЕСІЯ

17.1. Правове регулювання інвестиційної діяльності

17.2. Поняття та види іноземних інвестицій

17.3. Гарантії і компенсації іноземним інвесторам

17.4. Правове регулювання комерційної концесії

17.1. Правове регулювання інвестиційної діяльності

Для стимулювання розвитку ринкових відносин в Україні велике значення мають залучення та оптимальне використання інвестицій, в тому числі іноземних.

Поняття інвестицій дається у ч. 1 ст. 326 ГК України, відповідно до якої **інвестиціями** у сфері господарювання визнаються *довгострокові вкладення різних видів майна, інтелектуальних цінностей та майнових прав в об'єкти господарської діяльності з метою одержання доходу (прибутку) або досягнення іншого соціального ефекту.*

Схоже визначення інвестицій дає ст. 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р., відповідно до якої інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Інвестиціями можуть бути (ст. 1 Закону «Про інвестиційну діяльність»):

– кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери;

– рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності);

– майнові права інтелектуальної власності;

– сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків

та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»);

– права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права;

– інші цінності.

Інвестиції у відтворення основних фондів і на приріст матеріально-виробничих запасів здійснюються у формі *капітальних вкладень*.

Таким чином, *об'єктами інвестиційної діяльності* можуть бути будь-яке майно, в тому числі основні фонди і оборотні кошти в усіх галузях та сферах народного господарства, цінні папери, цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права.

Забороняється інвестування в об'єкти, створення і використання яких не відповідає вимогам санітарно-гігієнічних, радіаційних, екологічних, архітектурних та інших норм, встановлених законодавством України, а також порушує права та інтереси громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом.

Інвестиційна діяльність може здійснюватися на основі:

1) інвестування, здійснюваного громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, спілками і товариствами, а також громадськими і релігійними організаціями, іншими юридичними особами, заснованими на колективній власності;

2) державного інвестування, здійснюваного органами влади і управління України, Автономної Республіки Крим, місцевих Рад за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів і позичкових коштів, а також державними підприємствами і установами за рахунок власних і позичкових коштів;

3) іноземного інвестування, здійснюваного іноземними громадянами, юридичними особами та державами;

4) спільного інвестування, здійснюваного громадянами та юридичними особами України, іноземних держав.

Суб'єктами (інвесторами і учасниками) інвестиційної діяльності можуть бути громадяни і юридичні особи України та іноземних держав, а також держави.

Інвестори – це суб'єкти інвестиційної діяльності, які приймають рішення про вкладення власних, позичкових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування.

Інвестори можуть виступати в ролі вкладників, кредиторів, покупців, а також виконувати функції будь-якого учасника інвестиційної діяльності.

Для інвестування можуть бути залучені фінансові кошти у вигляді кредитів, випуску в установленому законодавством порядку цінних паперів і позик.

Для державних підприємств, що виступають інвесторами за межами України та яким відкрито іпотечний кредит, встановлюється гарантія з цих інвестицій з боку держави.

Учасниками інвестиційної діяльності можуть бути громадяни та юридичні особи України, інших держав, які забезпечують реалізацію інвестицій як виконавці замовлень або на підставі доручення інвестора.

Інвестор самостійно визначає цілі, напрями, види й обсяги інвестицій, залучає для їх реалізації на договірній основі будь-яких учасників інвестиційної діяльності, у тому числі шляхом організації конкурсів і торгів.

Обов'язки суб'єктів інвестиційної діяльності встановлені ст. 8 Закону України «Про інвестиційну діяльність», згідно з якою **інвестор** у випадках і порядку, встановлених законодавством України, **зобов'язаний**:

- 1) подати фінансовим органам декларацію про обсяги і джерела здійснюваних ним інвестицій;
- 2) одержати необхідний дозвіл або узгодження відповідних державних органів та спеціальних служб на капітальне будівництво;
- 3) одержати позитивний комплексний висновок державної експертизи щодо додержання в інвестиційних програмах та проєктах будівництва чинних нормативів з питань санітарного і епідемічного благополуччя населення, екології, охорони праці, енергозбереження, пожежної безпеки, міцності, надійності та необхідної довговічності будинків і споруд, а також архітектурних вимог.

Суб'єкти інвестиційної діяльності зобов'язані:

- 1) додержувати державних норм і стандартів, порядок встановлення яких визначається законодавством України;
- 2) виконувати вимоги державних органів і посадових осіб, що пред'являються в межах їх компетенції;
- 3) подавати в установленому порядку бухгалтерську і статистичну звітність;

4) не допускати недобросовісної конкуренції і виконувати вимоги законодавства про захист економічної конкуренції;

5) сплачувати податки, збори (обов'язкові платежі) в розмірах та у порядку, визначених законами України.

Для проведення господарської діяльності, яка підлягає ліцензуванню, учасники інвестиційної діяльності повинні одержати відповідну ліцензію, що видається в порядку, встановленому законодавством.

Основним правовим документом, який регулює взаємовідносини між суб'єктами інвестиційної діяльності, є договір.

Інвестування та фінансування однієї квартири в об'єкті будівництва кількома інвесторами можливе виключно за умов укладення між ними договору в письмовій формі, в якому визначаються частка кожного інвестора та порядок внесення ним відповідної інвестиції.

Втручання державних органів та посадових осіб у реалізацію договірних відносин між суб'єктами інвестиційної діяльності за межами своєї компетенції не допускається.

Державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється з метою реалізації економічної, науково-технічної і соціальної політики. Воно визначається показниками економічного і соціального розвитку України, державними і регіональними програмами розвитку народного господарства, державним і місцевими бюджетами, передбачуваними в них обсягами державного фінансування інвестиційної діяльності.

Державне регулювання інвестиційної діяльності включає:

1) *управління державними інвестиціями.* Управління державними інвестиціями здійснюється республіканськими і місцевими органами державної влади й управління та охоплює планування, визначення умов і виконання конкретних дій по інвестуванню бюджетних і позабюджетних коштів;

2) *регулювання умов інвестиційної діяльності* і контроль за її здійсненням усіма інвесторами та учасниками інвестиційної діяльності.

Регулювання умов інвестиційної діяльності здійснюється шляхом:

1) подання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв;

- 2) державних норм та стандартів;
- 3) заходів щодо розвитку та захисту економічної конкуренції;
- 4) роздержавлення і приватизації власності;
- 5) визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами;
- 6) політики ціноутворення;
- 7) проведення державної експертизи інвестиційних програм та проектів будівництва;
- 8) інших заходів.

Держава гарантує стабільність умов здійснення інвестиційної діяльності, додержання прав і законних інтересів її суб'єктів.

Умови договорів, укладених між суб'єктами інвестиційної діяльності, зберігають свою чинність на весь строк дії цих договорів і у випадках, коли після їх укладення законодавством (крім податкового, митного та валютного законодавства, а також законодавства з питань ліцензування певних видів господарської діяльності) встановлено умови, що погіршують становище суб'єктів або обмежують їх права, якщо вони не дійшли згоди про зміну умов договору.

Державні органи та їх посадові особи не мають права втручатися в діяльність суб'єктів інвестиційної діяльності, крім випадків, коли таке втручання допускається чинним законодавством і здійснюється в межах компетенції цих органів та посадових осіб.

Зупинення або припинення інвестиційної діяльності провадиться за рішенням:

- 1) інвесторів, при цьому інвестори відшкодовують збитки учасникам інвестиційної діяльності;
- 2) правомочного державного органу.

Рішення державного органу про супинення або припинення інвестиційної діяльності може бути прийнято з таких причин:

– якщо її продовження може призвести до порушення встановлених законодавством санітарно-гігієнічних, архітектурних, екологічних та інших норм, прав та інтересів громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом;

– оголошення в установленому законом порядку інвестора банкрутом унаслідок неплатоспроможності;

– стихійного лиха;

– запровадження надзвичайного стану.

17.2. Поняття та види іноземних інвестицій

Особливості режиму іноземних інвестицій на території України визначаються Законом України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 р., дія якого поширюється виключно на іноземних інвесторів і підприємства з іноземними інвестиціями.

Зазначений закон розуміє під **іноземними інвестиціями** цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту.

Відповідно до ч. 1 ст. 391 ГК України та Закону «Про режим іноземного інвестування» іноземні інвестори мають право здійснювати **інвестиції** на території України у вигляді:

- іноземної валюти, що визнається конвертованою Національним банком України;
- будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних з ним майнових прав;
- основних фондів діючих підприємств та об'єктів соціального призначення (щодо їх реновації, впровадження нових техніки і технологій);
- основних фондів новостворених підприємств (виробничих потужностей) та об'єктів соціального призначення;
- оборотних коштів підприємств та організацій усіх сфер і галузей народного господарства;
- цінних паперів;
- цільових грошових вкладів;
- науково-технічної продукції;
- інтелектуальних цінностей;
- інших об'єктів власності, в тому числі майнових прав.

Іноземні інвестиції на території України можуть здійснюватись в різноманітних **формах** (ч. 1 ст. 392 ГК України):

1) участь у господарських організаціях, що створюються разом із вітчизняними юридичними особами чи громадянами, або придбання частки в діючих господарських організаціях;

2) створення іноземних підприємств на території України, філій або інших структурних підрозділів іноземних юридичних осіб або придбання у власність діючих підприємств;

3) придбання безпосередньо нерухомого або рухомого майна, що не заборонено законами України, або придбання акцій чи інших цінних паперів;

4) придбання самостійно або за участі громадян чи вітчизняних юридичних осіб прав користування землею та використання природних ресурсів на території України;

5) господарська діяльність на основі угод про розподіл продукції;

6) придбання інших майнових прав; інші форми, не заборонені законом.

Заборона або обмеження будь-яких форм здійснення іноземних інвестицій може провадитися лише законом.

Слід, однак, зазначити наявність законодавчих обмежень щодо деяких об'єктів. Так, ст. 13 Конституції України встановлює, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Земля, що є основним національним багатством, перебуває під особливою охороною держави. Відтак, іноземне інвестування у зазначені об'єкти може здійснюватися лише у формах, не заборонених законодавством України та з дотриманням встановленого порядку, тобто з урахуванням відповідних положень Земельного кодексу України (статті 122–139 та ін.), Кодексу України про надра (ст. 4), Водного кодексу України (ст. 6), Лісового кодексу України (ст. 6) та інших нормативно-правових актів.

Крім того, іноземні інвестори не можуть вкладати інвестиції в об'єкти права державної власності, що не підлягають приватизації, у формі набуття права власності на ці об'єкти.

Іноземними інвесторами визнаються суб'єкти-нерезиденти, які проводять інвестиційну діяльність на території України, а саме:

1) юридичні особи, створені відповідно до законодавства іншої, ніж Україна, держави;

2) фізичні особи-іноземці та особи без громадянства, які не мають постійної місця проживання в Україні та не обмежені у дієздатності;

3) іноземні держави, міжнародні урядові та неурядові організації;

4) інші іноземні суб'єкти інвестиційної діяльності, які визнаються такими відповідно до законодавства України (ст. 390 ГК України).

Отже, за українським законодавством, особа визнається іноземним інвестором за наявності таких умов:

– для фізичної особи-іноземця – постійного місця проживання, а для інших суб'єктів – постійного місця знаходження за межами України;

– здійснення зазначеними особами господарської діяльності, пов'язаної з реалізацією іноземних інвестицій, у передбачених законодавством формах.

Для іноземних інвесторів на території України, відповідно до ст. 394 ГК України, встановлюється **національний режим іноземного інвестування** і передбачає наявність у іноземних суб'єктів господарювання такого ж обсягу прав та обов'язків, як і у вітчизняних суб'єктів господарської діяльності (резидентів). Цей режим застосовується щодо всіх видів господарської діяльності іноземних суб'єктів, пов'язаної з їх інвестиціями на території України, а також щодо експортно-імпортних операцій іноземних суб'єктів господарської діяльності тих країн, які входять разом з Україною до економічних союзів.

Набуття іноземними інвестиціями спеціального режиму і, відповідно, отримання іноземним інвестором передбачених законом гарантій обумовлюється **державною реєстрацією інвестицій**.

Державна реєстрація іноземних інвестицій здійснюється Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями упродовж *трьох робочих днів* після фактичного їх внесення.

Незареєстровані іноземні інвестиції не дають права на одержання пільг та гарантій.

За державну реєстрацію іноземної інвестиції справляється плата у розмірі двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на день здійснення реєстрації іноземної інвестиції. При цьому кошти, одержані за реєстрацію іноземної інвестиції, перераховуються до республіканського (Автономної Республіки Крим), обласних, Київського та Севастопольського міських бюджетів (50%) і до Державного бюджету України (50%).

У разі відмови у реєстрації кошти, сплачені за реєстрацію іноземних інвестицій, заявникові не повертаються.

Державна реєстрація іноземної інвестиції діє впродовж усього періоду функціонування інвестиції.

17.3. Гарантії і компенсації іноземним інвесторам

Залучення іноземних інвестицій в національну економіку неможливо досягти без встановлення державою системи гарантій для іноземних інвесторів. **Державні гарантії захисту іноземних інвестицій** (ст. 397 ГК України):

1) *застосування державних гарантій захисту іноземних інвестицій у разі зміни законодавства про іноземні інвестиції*. Відповідно до цих гарантій:

а) на вимогу іноземного інвестора застосовуються державні гарантії захисту іноземних інвестицій, чинні на момент їх вкладення, якщо в подальшому спеціальним законодавством України про іноземні інвестиції ці гарантії змінюються (таке право має реалізовуватися впродовж 10 років з дня набрання чинності закону про внесення подібних змін, проте не поширюється на питання оподаткування відповідно до Закону України «Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження» від 16.07.2000 р.);

б) до прав і обов'язків сторін, визначених угодою про розподіл продукції, впродовж строку її дії застосовується законодавство України, чинне на момент її укладення (ця гарантія не стосується питань оборони, національної безпеки, забезпечення громадського порядку, охорони довкілля);

2) *гарантії щодо примусового вилучення*. Це встановлена заборона націоналізації іноземних інвестицій, а також їх реквізиції (за винятком випадків реквізиції для здійснення рятівних заходів у разі стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій, що проводиться на підставі рішень органів, уповноважених на це Кабінетом Міністрів України, і повинна супроводжуватися швидкою, негайною й ефективною компенсацією іноземному інвесторові завданих йому збитків – на основі поточних ринкових цін та/або обґрунтованої оцінки, підтвердженої аудитором або аудиторською фірмою);

3) *гарантії від незаконних дій органів влади та їх посадових осіб*. Передбачають право іноземних інвесторів на оскарження таких дій, а також на компенсацію та відшкодування збитків, завданих іноземним інвесторам унаслідок дій, бездіяльності або неналежного виконання державними органами України чи їх посадовими особами передбачених законом обов'язків щодо іноземного інвестора або підприємства з іноземними інвестиціями;

4) *компенсація і відшкодування збитків іноземним інвесторам;*

5) *гарантії у разі припинення інвестиційної діяльності.* Полягають у закріпленні за іноземним інвестором права на повернення не пізніше 6 місяців з дня припинення інвестиційної діяльності своїх інвестицій у натуральній формі або у валюті інвестування в сумі фактичного внеску (з урахуванням можливого зменшення статутного капіталу) без сплати мита, а також доходів із цих інвестицій у грошовій чи товарній формі за реальною ринковою вартістю на момент припинення інвестиційної діяльності, якщо інше не встановлено законодавством або міжнародними договорами України);

6) *гарантії переказу прибутків та використання доходів від іноземних інвестицій.* Іноземним інвесторам після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів гарантується безперешкодний і негайний переказ за кордон прибутків, доходів та інших коштів в іноземній валюті;

7) *інші гарантії.*

Відповідно до Закону України «Про режим іноземного інвестування» майно, що ввозиться в Україну як внесок іноземного інвестора до статутного капіталу підприємств з іноземними інвестиціями (крім товарів для реалізації або власного споживання), звільняється від обкладення митом.

Якщо впродовж трьох років з часу зарахування іноземної інвестиції на баланс підприємства з іноземними інвестиціями майно, що було ввезене в Україну як внесок іноземного інвестора до статутного капіталу зазначеного підприємства, відчужується, у тому числі у зв'язку з припиненням діяльності цього підприємства (крім вивезення іноземної інвестиції за кордон), підприємство з іноземними інвестиціями сплачує ввізне мито, яке обчислюється, з огляду на митну вартість цього майна, перераховану у валюту України за офіційним курсом валюти України, визначеним Національним банком України на день здійснення відчуження майна.

Підприємство з іноземними інвестиціями самостійно визначає умови реалізації продукції (робіт, послуг), включаючи ціну на них, якщо інше не передбачено законодавством України.

Продукція підприємств з іноземними інвестиціями не підлягає ліцензуванню і квотуванню за умови її сертифікації як продукції власного виробництва у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

17.4. Правове регулювання комерційної концесії

Комерційна концесія ґрунтується на тому, що один суб'єкт підприємницької діяльності (правоволоділець) за винагороду надає іншому суб'єктові підприємницької діяльності (користувачеві) право використовувати свої засоби індивідуалізації (фірмове найменування, комерційне позначення, знак для товарів і послуг), передає йому «ноу-хау», комерційну інформацію, що охороняється законом, і надає постійне консультативне сприяння в організації підприємницької діяльності.

Комерційна концесія полягає не лише в продажу права на вживання логотипу мережі або товарного знаку, а й становить систему ведення бізнесу. Відома марка гарантує більшу кількість клієнтів і справді зменшує ризик банкрутства. Комерційна концесія є пріоритетним способом здійснення підприємницької діяльності, оскільки надає істотні переваги як правоволодільцю, так і користувачеві. Правоволоділець без інвестування додаткових коштів отримує прибуток, а користувач, використовуючи торговельний знак правоволоділця, успішно здійснює на власний розсуд підприємницьку діяльність.

Сучасними системами комерційної концесії є такі торговельні марки, як «Макдональдс», «Кодак», «Картопляна хата», «Кока-кола» та багато інших.

Мета договору комерційної концесії – сприяти просуванню на ринок певних товарів (зокрема, високотехнологічного устаткування, яке як правило, є засобом виробництва інших товарів), виконанню робіт та наданню послуг.

Основна сфера поширення франчайзингу – автомобільна промисловість та послуги автосервісу, ремонтно-будівельні роботи, косметичні послуги та салони моди, аптеки, побутове обслуговування, готельне господарство, ресторани, підприємства швидкого обслуговування тощо.

В Україні правове регулювання відносин щодо комерційної концесії забезпечується ГК України (глава 36); ЦК України (глава 76), Законами України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р., «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15 грудня 1993 р., «Про охорону прав на знаки для товарів

і послуг» від 15 грудня 1993 р., «Про охорону прав на промислові зразки» від 15 грудня 1993 р. тощо.

Комерційна концесія здійснюється зазвичай на підставі договору комерційної концесії. **За договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) на строк або без визначення строку право використання в підприємницькій діяльності користувача комплексу прав, належних правоволодільцеві, а користувач зобов'язується дотримуватися умов використання наданих йому прав та сплатити правоволодільцеві обумовлену договором винагороду (ст. 366 ГК України).**

Водночас таким договором може бути передбачена можливість укладення користувачем договору комерційної субконцесії, за яким він надає іншій особі (субкористувачу) право користування наданим йому правоволодільцем комплексом прав або частиною комплексу прав на умовах, погоджених із правоволодільцем або визначених договором комерційної концесії. До договору комерційної субконцесії застосовуються положення про договір комерційної концесії, встановлені законом, якщо інше не впливає з особливостей субконцесії.

Договір комерційної концесії повинен бути укладений у *письмовій формі* у вигляді єдиного документа. Недодержання цієї вимоги тягне за собою недійсність договору.

Договір комерційної концесії *підлягає державній реєстрації* органом, який здійснив реєстрацію суб'єкта господарювання, що виступає за договором як правоволоділець. Якщо правоволоділець зареєстрований як суб'єкт господарювання не в Україні, реєстрація договору комерційної концесії здійснюється органом, який зареєстрував суб'єкта господарювання, що є користувачем.

У відносинах із третіми особами сторони договору комерційної концесії мають право посилатися на договір лише з дня його державної реєстрації. Відсутність реєстрації договору позбавляє сторони права в разі спору посилатися на цей договір.

Особливість **предмета договору** полягає в тому, що він становить комплекс виключних прав: право на використання об'єктів права інтелектуальної та промислової власності: комерційного досвіду, ділової репутації, торговельних марок, промислових зразків, винаходів, творів, комерційних таємниць тощо

При цьому передбачається використання користувачем комплексу виключних прав у певному обсязі із зазначенням або без зазначення території використання щодо певної сфери підприємницької діяльності.

Обов'язки сторін за договором комерційної концесії:
правоволодільця (ст. 370 ГК України);

– передати користувачеві технічну та комерційну документацію і надати іншу інформацію, необхідну користувачеві для здійснення прав, наданих йому за договором комерційної концесії, а також проінструктувати користувача і його працівників з питань, пов'язаних із здійсненням цих прав;

– видати користувачеві передбачені договором ліцензії (дозволи), забезпечивши їх оформлення у встановленому законодавством порядку;

– якщо договором комерційної концесії не передбачено інше, правоволодільець також зобов'язаний: забезпечити реєстрацію договору комерційної концесії; надавати користувачеві постійне технічне та консультативне сприяння, включаючи сприяння у навчанні та підвищенні кваліфікації працівників; контролювати якість товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються або надаються) користувачем на підставі договору комерційної концесії;

користувача (ст. 371 ГК України) (з урахуванням характеру та особливостей діяльності, що здійснюється користувачем за договором комерційної концесії):

– використовувати при здійсненні передбаченої договором діяльності торговельну марку та інші позначення правоволодільця визначеним у договорі способом;

– забезпечити відповідність якості товарів, що виробляються ним на основі договору, виконаних робіт, послуг, що надаються, якості таких самих товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються або надаються) безпосередньо правоволодільцем;

– дотримуватися інструкцій і вказівок правоволодільця, спрямованих на забезпечення відповідності характеру, способів та умов використання комплексу наданих прав використанню цих прав правоволодільцем;

– надавати покупцям (замовникам) додаткові послуги, на які вони могли б розраховувати, купуючи (замовляючи) товар (роботу, послуги) безпосередньо у правоволодільця;

– інформувати покупців (замовників) найбільш очевидним для них способом про використання ним торговельної марки та інших позначень правоволодільця за договором комерційної концесії;

– не розголошувати секрети виробництва правоволодільця та іншу одержану від нього конфіденційну інформацію;

– сплатити правоволодільцеві обумовлену договором винагороду, яка може виплачуватися користувачем правоволодільцеві у формі разових або періодичних платежів або в іншій формі, передбаченій договором.

Обмеження прав сторін (правоволодільця і користувача), що можуть передбачатися договором комерційної концесії:

– обов’язок правоволодільця не надавати іншим особам аналогічні комплекси прав для їх використання на закріпленій за користувачем території або утримуватися від власної аналогічної діяльності на цій території;

– обов’язок користувача не допускати його конкуренції з правоволодільцем на території, на яку поширюється чинність договору комерційної концесії стосовно підприємницької діяльності, що здійснюється користувачем з використанням належних правоволодільцеві прав;

– відмова користувача від одержання за договором комерційної концесії аналогічних прав у конкурентів (потенційних конкурентів) правоволодільця;

– обов’язок користувача погоджувати з правоволодільцем місце розташування виробничих приміщень, що мають використовуватися при здійсненні наданих за договором прав, а також їх внутрішнє і зовнішнє оформлення (ст. 372 ГК України).

Господарське законодавство (ст. 373 ГК України) встановлює особливості *відповідальності правоволодільця*. Це:

1) субсидіарна відповідальність за вимогами, що заявляються до користувача комерційної концесії у разі невідповідності якості товарів (робіт, послуг), які продаються (виконуються, надаються) користувачем;

2) за вимогами, що заявляються до користувача як виробника продукції (товарів) правоволодільця, останній відповідає солідарно з користувачем;

Договір комерційної концесії може бути змінений або розірваний (ст. 374 ГК України). Зміни в договір вносяться відповідно до вимог ст. 188 ГК України (за згодою сторін або в судовому порядку на вимогу однієї зі сторін), з обов'язковою реєстрацією змін у відносинах з третіми особами.

У відносинах з третіми особами сторони договору комерційної концесії мають право посилатися на зміни договору лише з дня державної реєстрації цієї зміни відповідно до вимог ст. 367 ГК України, якщо не доведуть, що третя особа знала або повинна була знати про зміну договору раніше.

Якщо договір укладено *без зазначеного строку*, кожна зі сторін такого договору має право у будь-який час відмовитися від договору, повідомивши про це другу сторону *за шість місяців*, якщо договором не передбачений більш тривалий строк.

Дострокове розірвання договору комерційної концесії, укладеного на визначений строк, а також розірвання договору, укладеного без визначення строку, підлягають державній реєстрації. При оголошенні правоволодільця або користувача неплатоспроможним (банкрутом) договір комерційної концесії припиняється.

Наслідки зміни торговельної марки чи іншого позначення право володільця. У разі зміни торговельної марки чи іншого позначення правоволодільця, права на використання яких входять у комплекс прав за договором комерційної концесії, цей договір зберігає чинність щодо нових позначень правоволодільця, якщо користувач не вимагає розірвання договору; у разі продовження чинності договору комерційної концесії користувач має право вимагати відповідного зменшення належної правоволодільцеві винагороди.

Якщо в період дії договору комерційної концесії припинилося право, користування яким надано за цим договором, договір продовжує свою чинність, крім положень, що стосуються права, яке припинилося, а користувач, якщо інше не передбачено договором, має право вимагати відповідного зменшення належної правоволодільцеві винагороди.

Наслідки зміни сторін у договорі комерційної концесії полягають у такому:

1) перехід виключного права на об'єкт права інтелектуальної власності, визначений у договорі комерційної концесії, від право-

володільця до іншої особи не є підставою для зміни або розірвання договору комерційної концесії;

2) у разі смерті правоволодільця його права та обов'язки за договором комерційної концесії переходять до спадкоємця за умови, що він зареєстрований або впродовж шести місяців від дня відкриття спадщини зареєструється як суб'єкт підприємницької діяльності, або передасть свої права й обов'язки особі, яка має право займатися підприємницькою діяльністю.

Від комерційної концесії слід відрізнити спеціальний режим господарювання – концесію (глава 40 ГК України).

Запитання і завдання для самоконтролю

1. У чому полягає відмінність понять «інвестиція» та «іноземна інвестиція»?
2. Хто здійснює державне регулювання інвестиційної діяльності?
3. У яких випадках інвестиційна діяльність в Україні може бути припинена?
4. Назвіть категорії осіб, які можуть виступати в якості інвестора та іноземного інвестора.
5. Перелічіть і поясніть зміст форм іноземного інвестування.
6. У чому полягає значення інституту гарантій компенсацій іноземних інвестицій?
7. Перелічіть і поясніть гарантії здійснення іноземних інвестицій.
8. Назвіть і поясніть підстави відшкодування збитків іноземним інвесторам.
9. Роль іноземних інвестицій в економіці України.

Список рекомендованої літератури

1. Балануца О. Оцінка стану іноземного інвестування в економіку України / О. Балануца // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 5. – С. 158–161.
2. Белейченко О.Г. Напрями вдосконалення інвестиційної політики в Україні / О.Г. Белейченко // Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2008. – № 4. – С. 404–409.
3. Буткевич О.В. Сторони в договорі (контракті) на реалізацію інвестиційного проекту у вільній економічній зоні / О.В. Буткевич // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 10. – С. 70–77.
4. Бутузов В.М. Правові основи інвестиційної діяльності / В.М. Бутузов, А.І. Марущак. – К.: КИТ, 2005. – 190 с.

5. Вайцеховська В.В. Іноземне інвестування в умовах інтеграції України у світову економіку / В.В. Вайцеховська // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 8. – С. 55–60.
6. Вінник О.М. Інвестиційне право: курс лекцій / О.М. Вінник. – К.: Атіка, 2000. – 260 с.
7. Кибенко Р. Інвестиційна діяльність: визначення, суб'єкти, класифікація та співвідношення з підприємницькою діяльністю / Р. Кибенко // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – № 6. – С. 217–221.
8. Коссак В.М. Правове регулювання іноземних інвестицій та міжнародної технічної допомоги: підручник / В.М. Коссак, М.О. Михайлів. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 308 с.
9. Котик О. Загальнотеоретичні питання захисту прав іноземних інвесторів в Україні / О. Котик // Юридична Україна. – 2007. – № 9. – С. 73–77.
10. Котик О. Форми і способи захисту прав іноземних інвесторів / О. Котик // Юридична Україна. – 2008. – № 3. – С. 70–74.
11. Майданик Р. Судовий захист прав іноземних інвесторів на нерухомість: державна реєстрація, експропріація, гарантії іноземних інвестицій: оспорування правових актів органів державної влади / Р. Майданик // Право України. – 2009. – № 9. – С. 40–44.
12. Майданик Р. Судовий захист прав іноземних інвесторів на нерухомість: державна реєстрація, експропріація, гарантії іноземних інвестицій, оспорування правових актів органів державної влади / Р. Майданик // Право України. – 2009. – № 9. – С. 40–44.
13. Манів С.З. Захист інтелектуальної власності в інвестиційно-інноваційному розвитку держави / С.З. Манів // Економіка і держава. – 2008. – № 10. – С. 80–83.
14. Марцин В.С. Іноземне інвестування в економіку України та його регіональна характеристика (на прикладі Львівської області) / В.С. Марцин // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 9. – С. 84–93.
15. Маслій В.В. Прямі іноземні інвестиції: ретроспективний аналіз / В.В. Маслій, С.В. Питель // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 11. – С. 70–82.
16. Резнікова В. Особливості правового регулювання договорів про спільну господарську діяльність за участю іноземного інвестора / В. Резнікова // Підприємство, господарство і право. – 2005. – № 10. – С. 12–17.
17. Чабан О. Види інвестиційних договорів (контрактів) / О. Чабан // Юридична Україна. – 2009. – № 4. – С. 65–69.

Тема 18

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ СПЕЦІАЛЬНИХ (ВІЛЬНИХ) ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН

18.1. Поняття та види спеціальних (вільних) економічних зон

18.2. Порядок створення та ліквідації спеціальних (вільних) економічних зон

18.3. Правове регулювання концесійної діяльності в Україні

18.4. Інші види спеціальних режимів господарювання

18.1. Поняття та види спеціальних (вільних) економічних зон

Спеціальні (вільні) економічні зони розглядаються як один із важливих інструментів, за допомогою якого досягається відкритість економіки нашої держави зовнішньому світові і стимулюється міжнародне економічне співробітництво на основі залучення іноземних інвестицій.

Відповідно до господарського законодавства спеціальна (вільна) економічна зона належить до спеціального режиму господарювання (розділ VIII ГК України). До спеціальних режимів господарювання господарське законодавство також відносить:

- концесії (глава 40, ст.ст. 406–410);
- виключну (морська) економічну зону України (ст. 411);
- прикордонну територію (господарська діяльність на державному кордоні України – ст. 412);
- санітарно-захисні та інші охоронні зони (території та об'єкти) – ст. 413;
- спеціальні режими господарювання в окремих галузях народного господарства (ст. 414);
- території пріоритетного розвитку (ст. 415);
- режими господарювання в умовах надзвичайного (ст. 416) та воєнного стану (ст. 417).

Правовий режим спеціальних (вільних) економічних зон в Україні визначається, найперше, Законом України «Про загальні

засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13 жовтня 1992 р. (далі – Закон).

Згідно зі ст. 1 Закону **спеціальна (вільна) економічна зона** – це частина території України, на якій встановлюється спеціальний правовий режим економічної діяльності та особливий порядок застосування чинного законодавства України.

На території спеціальної (вільної) економічної зони запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб.

Використання інституту спеціальної (вільної) економічної зони забезпечує досягнення важливих для країни цілей, зокрема:

- залучення інвестицій (як внутрішніх, так і іноземних) та ефективного їх використання;

- активізації спільної з іноземними інвесторами підприємницької діяльності з метою збільшення експорту товарів, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг;

- впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання;

- розвитку інфраструктури ринку;

- поліпшення використання природних, матеріальних і трудових ресурсів;

- пришвидшення соціально-економічного розвитку України.

Соціально-економічне призначення таких зон – це створення особливо сприятливих умов для залучення національних та іноземних інвестицій на порівняно обмеженій території країни, накопичення та застосування передового зарубіжного досвіду господарювання та управління, підвищення конкурентоспроможності власного виробництва.

Головні завдання, що вирішуються при функціонуванні спеціальних (вільних) економічних зон:

економічні: 1) залучення національного та іноземного капіталу завдяки застосуванню спеціальних пільг економічного характеру, стабільності законодавчої бази, спрощенню відповідних організаційних процедур; 2) використання переваг міжнародного географічного розподілу праці та міжнародного обігу капіталів для розширення експорту готових виробів, раціонального імпорту, створення імпортозамінного механізму виробництва; 3) посилення

конкуренції у сфері зовнішньоекономічної діяльності завдяки можливості участі в ній всім суб'єктам господарювання спеціальних (вільних) економічних зон; 4) зростання валютних надходжень у бюджет країни та регіонів);

соціальні: 1) підвищення зайнятості населення шляхом створення нових робочих місць; 2) насичення внутрішнього ринку високоякісними товарами народного споживання і, відповідно, задоволення потреб населення в таких товарах; 3) створення про шарку висококваліфікованих фахівців на основі опанування та застосування світового досвіду в сфері організації, управління та фінансів; 4) виховання культури менеджменту, зорієнтованої на світові стандарти технології управління;

науково-технічні: 1) залучення передових зарубіжних та вітчизняних технологій; 2) розвиток інноваційної діяльності, прискорення процесу запровадження інновацій, реалізації інноваційних проєктів; 3) залучення зарубіжних учених та висококваліфікованих фахівців; 4) підвищення ефективності використання потужностей та інфраструктури промислових комплексів.

Ознаками спеціальних (вільних) економічних зон є:

- територіальна обмеженість;
- строковість;
- юридична підстава запровадження спеціальних (вільних) економічних зон на певній території – спеціальний закон про конкретну спеціальну (вільну) економічну зону;

- мета створення спеціальних (вільних) економічних зон – досягнення законодавчо встановлених економічних, соціальних та науково-технічних завдань;

- спеціальний суб'єктний склад спеціальних (вільних) економічних зон: обов'язковими учасниками господарських відносин у таких зонах є органи управління спеціальної (вільної) економічної зони та суб'єкти господарювання спеціальних (вільних) економічних зон, які набувають цього статусу в спеціальному порядку за умови дотримання встановлених вимог;

- спеціальний режим господарської діяльності для суб'єктів господарювання спеціальних (вільних) економічних зон, що може включати пільгові митні, податкові, валютно-фінансові та інші умови підприємництва;

– здійснення управління спеціальних (вільних) економічних зон із застосуванням спеціально створених органів.

Залежно від господарської спрямованості та економіко-правових умов розрізняють різні види спеціальних (вільних) економічних зон. Проте в актах законодавства про режим спеціальних (вільних) економічних зон відсутні уніфіковані положення щодо їх класифікації. Так, у ст. 403 ГК України міститься відкритий перелік ВЕЗ (відповідно до цієї статті на території України можуть створюватися *спеціальні (вільні) економічні зони* різних функціональних типів: вільні митні зони і порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технологічні парки, технополіси, комплексні виробничі зони, туристично-рекреаційні, страхові, банківські тощо; а також економічні зони, що поєднують в собі функції, властиві різним типам згаданих спеціальних (вільних) економічних зон).

Залежно від господарської спрямованості та економіко-правових умов діяльності можуть створюватися такі спеціальні (вільні) економічні зони:

– **зовнішньоторговельні зони** – частина території держави, де товари іноземного походження можуть зберігатися, купуватися та продаватися без сплати мита і митних зборів або з їх відстроченням. Формами організації таких зон можуть бути вільні порти (порто-франко), вільні митні зони (зони франко) та митні склади;

– **комплексні виробничі зони** – частина території держави, на якій запроваджується спеціальний (пільговий податковий, валютно-фінансовий, митний тощо) режим економічної діяльності з метою стимулювання підприємства, залучення інвестицій у пріоритетні галузі господарства, розширення зовнішньоекономічних зв'язків, запозичення нових технологій, забезпечення зайнятості населення. Вони можуть мати форму експортних виробничих зон, де розвивається насамперед експортне виробництво, орієнтоване на переробку власної сировини та переважно складальницькі операції, та імпортоорієнтованих зон, головна функція яких – розвиток імпортозамінних виробництв;

– **науково-технічні зони** – це спеціальні (вільні) економічні зони, спеціальний правовий режим яких орієнтований на розвиток наукового і виробничого потенціалу. Вони можуть існувати у формі регіональних інноваційних центрів-технополісів, районів інтен-

сивного наукового розвитку, високотехнологічних промислових комплексів, науково-виробничих парків (технологічних, дослідницьких, промислових, агропарків), а також локальних інноваційних центрів та опорних інноваційних пунктів;

– **туристично-рекреаційні зони** – це зони, які створюються в регіонах, що мають багатий природний, рекреаційний та історико-культурний потенціал, з метою ефективного його використання і збереження, а також активізації підприємницької діяльності (в тому числі із залученням іноземних інвесторів) у сфері рекреаційно-туристичного бізнесу;

– **банківсько-страхові (офшорні) зони** – це зони, в яких запроваджується особливо сприятливий режим здійснення банківських та страхових операцій в іноземній валюті для обслуговування нерезидентів. Офшорний статус надається банківським та страховим установам, які були створені за участю лише нерезидентів і обслуговують лише ту їхню підприємницьку діяльність, що здійснюється за межами України;

– **зони прикордонної торгівлі** – частина території держави на кордонах із сусідніми країнами, де діє спрощений порядок перетину кордону і торгівлі.

Спеціальні (вільні) економічні зони можуть бути класифіковані й за іншими критеріями. Так, за ознакою відкритості розрізняють *інтеграційні* (діяльність яких спрямована на тісну взаємодію з позаональною економікою країни) та *анклавні* (орієнтовані на зв'язки із зовнішнім ринком).

Залежно від місцезнаходження спеціальних (вільних) економічних зон, вони поділяються на *зовнішні* (розміщені на кордоні з іншими державами) та *внутрішні* (розміщені у внутрішніх районах країни).

Крім спеціальних (вільних) економічних зон, законодавець розрізняє території України, в яких запроваджується на певний термін спеціальний режим інвестиційної діяльності, що передбачає надання податкових і митних пільг для суб'єктів підприємницької діяльності (в т. ч. іноземних інвесторів), які уклали договір з місцевими державними адміністраціями щодо реалізації інвестиційного проекту.

Так, Законом України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності в Закарпатській області» від 24 грудня 1998 р. у цій об-

ласті запроваджено строком на 15 років спеціальний режим інвестиційної діяльності, який передбачає митні, податкові та інші пільги суб'єктів господарювання, які реалізують інвестиційний проект, зокрема:

1) звільнення не більш як на 5 років від обкладення ввізним митом і податком на додану вартість під час ввезення в Україну устаткування та обладнання (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційного проекту;

2) звільнення на 2 роки від оподаткування прибутку новоствореного, в тому числі в процесі реструктуризації, підприємства, інвестиція в яке є еквівалентною не менш як 250 тисячам доларів США, а також прибутку чинного підприємства, одержаного від інвестування в його реконструкцію або в його модернізацію, якщо така інвестиція дорівнює не менш як 250 тисячам доларів США; з третього по п'ятий рік прибуток такого підприємства оподатковується за ставкою в розмірі 50 відсотків чинної ставки оподаткування;

3) звільнення на 2 роки новостворених підприємств від сплати збору до Державного інноваційного фонду;

4) невключення до валового доходу підприємства з метою оподаткування одержаної згідно з інвестиційним проектом суми інвестиції у вигляді: коштів; матеріальних цінностей; нематеріальних активів, вартість яких у конвертованій валюті підтверджено згідно із законами (процедурами) держави інвестора або міжнародними торговельними звичаями, а також експертною оцінкою в Україні, включаючи легалізовані на території України авторські права, права на винаходи, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, ноу-хау.

18.2. Порядок створення та ліквідації спеціальних (вільних) економічних зон

Спеціальні (вільні) економічні зони створюються Верховною Радою України за ініціативою Президента України, Кабінету Міністрів України або місцевих Рад народних депутатів України та місцевої державної адміністрації. В такому ж порядку від-

буваються зміни статусу і території спеціальних (вільних) економічних зон.

Слід зазначити, що певні спеціальні (вільні) економічні зони («Донецьк», «Азов», «Порт Крим», «Закарпаття», «Славутич», «Миколаїв», «Порто-франко») створювалися не законом, а на підставі указів Президента в період дії перехідних положень Конституції України. Пізніше були прийняті відповідні закони про ці спеціальні (вільні) економічні зони, хоча до цього часу одна економічна зона («Інтерпорт Ковель») діє на підставі Указу Президента за відсутності відповідного закону.

У разі створення спеціальної (вільної) економічної зони за ініціативою Президента України або Кабінету Міністрів України відповідне рішення може бути прийнято лише після одержання письмової згоди відповідної місцевої Ради народних депутатів України та місцевої державної адміністрації, на території якої передбачається розташувати спеціальну (вільну) економічну зону.

У разі коли ініціатива у створенні спеціальної (вільної) економічної зони належить місцевим Радам народних депутатів та місцевим державним адміністраціям, вони подають відповідну пропозицію Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України повинен розглянути пропозицію про створення спеціальної (вільної) економічної зони у *шестидесятиденний строк* з дня її надходження і подати висновок із цього питання до Верховної Ради України.

Документи про створення спеціальної (вільної) економічної зони повинні містити:

а) рішення місцевої Ради та місцевої державної адміністрації з клопотанням про створення спеціальної (вільної) економічної зони (у разі створення спеціальної (вільної) економічної зони за їх ініціативою) або письмову згоду відповідних місцевих Рад народних депутатів та місцевих державних адміністрацій, на території яких має бути розташована спеціальна (вільна) економічна зона (у разі створення спеціальної (вільної) економічної зони за ініціативою Президента України або Кабінету Міністрів України);

б) проект положення про її статус та систему управління, офіційну назву спеціальної (вільної) економічної зони;

в) точний опис кордонів спеціальної (вільної) економічної зони та карту її території;

г) техніко-економічне обґрунтування доцільності створення і функціонування спеціальної (вільної) економічної. Воно має включати мету, функціональне призначення та галузеву спрямованість її діяльності; етапи розвитку із зазначенням часу їх здійснення; ступінь розвитку виробничої і соціальної інфраструктури, інфраструктури підприємництва та можливості їх розвитку в майбутньому; вихідний рівень розвитку економічного, наукового та іншого потенціалу з урахуванням специфічних умов її створення; рівень забезпеченості кваліфікованими кадрами; обсяги, джерела та форми фінансування на кожному етапі її створення і розвитку; обґрунтування режиму ціноутворення, оподаткування, митного регулювання, валютно-фінансового та кредитного механізму.

г) проект закону про створення конкретної спеціальної (вільної) економічної зони.

Техніко-економічне обґрунтування доцільності створення спеціальної (вільної) економічної зони.

Процес створення спеціальної (вільної) економічної зони не обмежується прийняттям спеціального закону про конкретну економічну зону. Для забезпечення функціонування ВЕЗ необхідно:

– створити органи управління спеціальної (вільної) економічної зони;

– здійснити облаштування митної інфраструктури, огороження спеціальної митної зони та затвердити акт прийому-передачі в експлуатацію Держмитслужбою об'єктів митної інфраструктури відповідно до встановленого порядку (наказ Державної митної служби України від 19 жовтня 2000 р. № 579 «Про затвердження Порядку прийняття на територіях спеціальних (вільних) економічних зон, на яких запроваджується режим спеціальної митної зони») у разі запровадження на території спеціальної (вільної) економічної зони спеціальної митної зони (спеціального митного режиму).

Ліквідація спеціальної (вільної) економічної зони відбувається у разі:

– закінчення встановленого законом строку її;

– дострокової ліквідації спеціальної (вільної) економічної зони Верховною Радою України на підставі подання Президента України чи Кабінету Міністрів України.

У разі ліквідації спеціальної (вільної) економічної зони держава, відповідно до законодавства України, гарантує збереження у повному обсязі всіх майнових і немайнових прав суб'єктів спеціальної (вільної) економічної зони. Спори, що виникають у зв'язку з ліквідацією спеціальної (вільної) економічної зони між органом господарського розвитку і управління, суб'єктами економічної діяльності спеціальної (вільної) економічної зони та ліквідаційною комісією, підлягають розгляду в судах України, а спори за участю іноземного суб'єкта економічної діяльності, що діє в цій зоні, – в судових та арбітражних органах за погодженням сторін, у тому числі за кордоном.

Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» та ГК України не містять положень про можливість їх реорганізації, проте таку можливість законодавець не виключає, не встановивши відповідної заборони. Подібне перетворення спеціальної (вільної) економічної зони має відбуватися на підставі спеціального закону.

18.3. Правове регулювання концесійної діяльності в Україні

Концесія – це надання з метою задоволення суспільних потреб уповноваженим органом державної влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі вітчизняним або іноземним суб'єктам господарювання (концесіонерам) права на створення (будівництво) та/або управління (експлуатацію) об'єктом концесії за умови взяття концесіонером на себе відповідних зобов'язань, майнової відповідальності і підприємницького ризику.

Правовою основою такої діяльності є Закон України «Про концесії» від 16 липня 1999 р.

Концесійна діяльність здійснюється на основі **концесійного договору**, яким є договір, відповідно до якого уповноважений орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування (концесіодавець) надає на платній та строковій основі суб'єкту підприємницької діяльності (концесіонеру) право створити (побудувати)

об'єкт концесії чи суттєво його поліпшити та (або) здійснювати його управління (експлуатацію) відповідно до цього Закону з метою задоволення громадських потреб.

Суб'єктами концесійної діяльності є:

– *концесіонер* – суб'єкт підприємницької діяльності, який відповідно до договору отримав концесію. На стороні концесіонера можуть бути декілька осіб;

– *концесіодавець* – орган виконавчої влади або відповідний орган місцевого самоврядування, уповноважений відповідно Кабінетом Міністрів України чи органами місцевого самоврядування на укладення концесійного договору.

Закон України «Про концесії» встановлює перелік *об'єктів, які можуть надаватися у концесію* (ст. 3). Це об'єкти права державної чи комунальної власності, які використовуються для здійснення діяльності у таких сферах господарської діяльності (крім видів підприємницької діяльності, які відповідно до законодавства можуть здійснюватися виключно державними підприємствами і об'єднаннями):

– водопостачання, відведення та очищення стічних вод у порядку, визначеному Законом України «Про особливості передачі в оренду чи концесію об'єктів централізованого водо-, теплопостачання і водовідведення, що перебувають у комунальній власності», забезпечення функціонування зрошувальних і осушувальних систем;

– надання послуг міським громадським транспортом;

– збирання та утилізація сміття, оброблення відходів;

– пошук, розвідка родовищ корисних копалин і їх видобування;

– будівництво (комплекс дорожньо-будівельних робіт, пов'язаних із будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом) та/або експлуатація автомобільних доріг, об'єктів дорожнього господарства, інших дорожніх споруд;

– будівництво та/або експлуатація залізниць, аеропортів, злітно-посадкових смуг на аеродромах, мостів, шляхових естакад, тунелів, інших шляхів сполучення, метрополітенів, морських і річкових портів та їх інфраструктури;

– машинобудування;

– охорона здоров'я;

– надання телекомунікаційних послуг, у тому числі з використанням телемереж;

– надання поштових послуг;

– виробництво, транспортування і постачання тепла у порядку, визначеному Законом України «Про особливості передачі в оренду чи концесію об'єктів централізованого водо-, теплопостачання і водовідведення, що перебувають у комунальній власності»;

– виробництво та (або) транспортування електроенергії;

– громадське харчування;

– будівництво жилих будинків;

– надання послуг у житлово-експлуатаційній сфері;

– використання об'єктів соціально-культурного;

– створення комунальних служб паркування автомобілів;

– надання ритуальних послуг;

– будівництво та експлуатація готелів, туристичних комплексів, кемпінгів та інших відповідних об'єктів туристичної індустрії;

– будівництво, реконструкція та експлуатація внутрішньогосподарських меліоративних систем та окремих об'єктів їх інженерної інфраструктури.

Об'єктами права державної чи комунальної власності, які надаються у концесію, є:

– майно підприємств, які є цілісними майновими комплексами або системою цілісних майнових комплексів, що забезпечують комплексне надання послуг у сферах діяльності, що визначені частинами другою та третьою цієї статті;

– об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти, які можуть бути добудовані з метою їх використання для надання послуг із задоволення громадських потреб у сферах діяльності, що визначені частинами другою та третьою цієї статті;

– спеціально збудовані об'єкти відповідно до умов концесійного договору для задоволення громадських потреб у сферах діяльності, що визначені частинами другою та третьою цієї статті.

У разі, якщо об'єктом концесії є об'єкт права державної власності, орган, уповноважений укласти концесійний договір в установленому Кабінетом Міністрів України порядку, повідомляє про укладення такого договору Фонд державного майна України, який веде реєстр концесійних договорів.

У разі, якщо об'єктом концесії є об'єкт права комунальної власності, орган, уповноважений укласти концесійний договір в установленому Кабінетом Міністрів України порядку, реєструє такий договір у виконавчому органі відповідної ради та повідомляє Фонд державного майна України про укладення такого концесійного договору.

Передача об'єктів у концесію не зумовлює перехід права власності на цей об'єкт до концесіонера та не припиняє права державної чи комунальної власності на ці об'єкти. Ризик випадкової загибелі або пошкодження об'єкта концесії несе концесіодавець, якщо інше не встановлено концесійним договором.

Майно, отримане концесіонером або створене відповідно до умов концесійного договору, страхується концесіонером на користь того учасника концесійного договору, який несе ризик випадкової загибелі чи пошкодження об'єкта концесії.

Укладенню концесійного договору передують *концесійний конкурс*, організація і проведення якого здійснюється концесіодавцем відповідно до Положення про проведення концесійного конкурсу та укладення концесійних договорів на об'єкти права державної і комунальної власності, які надаються у концесію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2000 р.

Переможцем концесійного конкурсу визнається претендент, який запропонував кращі умови здійснення концесії, відповідно до умов концесійного конкурсу.

З переможцем концесійного конкурсу укладається концесійний договір після погодження всіх його умов.

Істотними умовами договору концесії є:

- сторони договору;
- види діяльності, роботи, послуги, які здійснюються за умовами договору;
- об'єкт концесії (склад і вартість майна або технічні і фінансові умови створення об'єкта концесії);
- умови надання земельної ділянки, якщо вона необхідна для здійснення концесійної діяльності;
- перелік видів діяльності, здійснення яких підлягає ліцензуванню;
- умови встановлення, зміни цін (тарифів) на виготовлені (надані) концесіонером товари (роботи, послуги);

– строк дії договору концесії, умови найму, використання праці працівників – громадян України. Строк дії концесійного договору встановлюється сторонами договору залежно від характеру та умов концесії. Цей строк не може бути меншим десяти років та більшим п'ятдесяти років;

– умови використання вітчизняних сировини, матеріалів;
– умови та обсяги поліпшення об'єкта концесії та порядок компенсації зазначених поліпшень;

– умови, розмір і порядок внесення концесійних платежів;
– порядок використання амортизаційних відрахувань;
– відновлення об'єкта концесії та умови його повернення;
– відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, що впливають з концесійного договору;

– страхування концесіонером об'єктів концесії, взятих у концесію;

– порядок внесення змін та розірвання договору;
– порядок вирішення спорів між сторонами;
– право на отримання інформації та проведення перевірки виконання умов договору;

– порядок та умови передачі, у тому числі з наданням гарантії кредиторам, прав і зобов'язань, що впливають з концесійного договору;

– порядок використання об'єктів права інтелектуальної власності.

За згодою сторін у концесійному договорі можуть бути передбачені й інші умови, в тому числі передбачені спеціальними законами про концесійну діяльність в окремих сферах господарської діяльності.

Умови концесійного договору є чинними на весь строк дії договору, в тому числі у випадках, коли після його укладення законодавчими актами встановлено правила, які погіршують становище концесіонера.

Зміст концесійного договору становлять **права і обов'язки сторін**.

Концесіодавець має право:

– здійснювати контроль за дотриманням концесіонером умов концесійного договору;

- надавати виключне право на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії;
- вимагати дострокового розірвання концесійного договору у разі порушення концесіонером його умов;
- вимагати від концесіонера відшкодування збитків у разі погіршення стану об'єкта концесії, яке сталося з вини концесіонера.

Концесієдавець зобов'язаний:

- надати концесіонеру об'єкт концесії у стані та строки, передбачені концесійним договором;
- надати концесіонеру своєчасно і в повному обсязі передбачені концесійним договором документи, які підтверджують право концесіонера на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії;
- вимагати звіт про використання амортизаційних відрахувань;
- зберігати комерційну таємницю концесіонера;
- не втручатися у господарську діяльність концесіонера;
- якщо для здійснення концесійної діяльності необхідна земельна ділянка, забезпечити її надання у порядку, встановленому Земельним кодексом України;
- інші права і обов'язки, передбачені концесійним договором та законодавством України.

Концесіонер має право:

- здійснювати підприємницьку діяльність на основі створення (будівництва) та (або) управління (експлуатації) об'єкта концесії;
- на виключне право на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії, якщо це передбачено умовами концесійного договору;
- вимагати розірвання концесійного договору у разі порушення концесієдавцем умов договору і відшкодування збитків, завданих невиконанням умов договору;
- на продовження строку дії концесійного договору у разі виконання його умов;
- отримувати плату за вироблені товари (роботи, послуги) згідно з умовами концесійного договору;

- використовувати амортизаційні відрахування на відновлення основних фондів, отриманих у концесію;
- на контрактній основі залучати до виконання спеціальних робіт на об'єкті концесії третіх осіб. При цьому концесіонер несе відповідальність за виконання такими особами умов концесійного договору та законодавства України.

Концесіонер зобов'язаний:

- виконувати умови концесійного договору;
- укладати відповідно до законодавства трудові договори (контракти), як правило, з працівниками – громадянами України;
- використовувати на об'єкті концесії технології, матеріали, техніку вітчизняного виробництва, якщо інше не передбачено умовами договору;
- утримувати об'єкт концесії в належному технічному стані;
- після закінчення строку, на який було укладено концесійний договір, передати об'єкт концесії в належному технічному стані концесіодавцю відповідно до умов договору;
- укладати договори оренди землі не пізніше одного року з дня набрання чинності договором концесії. За письмовим зверненням приватного партнера цей строк може бути продовжено, але не більш як на один рік.

Концесіодавець та концесіонер мають також інші права та обов'язки, передбачені концесійним договором та законодавством України.

У разі якщо на стороні концесіонера у договорі концесії є декілька осіб, вони несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, передбаченими умовами договору концесії.

Дія концесійного договору **припиняється** у разі:

- 1) закінчення строку, на який його було укладено;
- 2) ліквідації концесіонера за рішенням суду, в тому числі у зв'язку з визнанням його банкрутом;
- 3) анулювання ліцензії, виданої концесіонеру на здійснення відповідного виду господарської діяльності;
- 4) загибелі об'єкта концесії.

Концесійний договір може бути розірвано за погодженням сторін.

На вимогу однієї зі сторін концесійний договір може бути розірвано за рішенням суду у разі невиконання сторонами своїх зобов'язань та з інших підстав, передбачених законами України.

У разі розірвання концесійного договору, закінчення строку його дії, ліквідації концесіонера у зв'язку з визнанням його банкрутом або анулювання ліцензії на здійснення відповідного виду господарської діяльності концесіонер зобов'язаний повернути концесіодавцю об'єкт концесії на умовах, зазначених у концесійному договорі. Якщо концесіонер допустив погіршення стану об'єкта концесії або його загибель, він повинен відшкодувати концесіодавцю збитки, якщо не доведе, що погіршення або загибель об'єкта сталися не з його вини.

Концесійний договір може бути визнаний судом недійсним відповідно до цивільного законодавства.

Держава гарантує додержання встановлених актами законодавства умов для провадження концесіонерами діяльності, пов'язаної з виконанням концесійних договорів, захист їхніх прав і законних інтересів.

Зміни, що вносяться до законодавства, не повинні погіршувати умов для провадження концесіонерами діяльності з реалізації проектів на умовах концесії.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи не мають права втручатися в діяльність концесіонерів, пов'язану з виконанням концесійних договорів, крім випадків, якщо таке втручання передбачено законодавством, концесійним договором і здійснюється в межах їх повноважень.

Майнові та фінансові ресурси концесіонерів, які виконують концесійні договори в Україні, не можуть бути примусово відчужені, крім випадків, установлених законом. Зазначені ресурси можуть використовуватися винятково для здійснення рятівних заходів у разі надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру. У такому разі концесіонер має право на компенсацію відповідно до закону.

У разі прийняття органами державної влади або органами місцевого самоврядування рішень, що порушують права концесіонерів, збитки, завдані їм внаслідок прийняття таких рішень, підлягають відшкодуванню у порядку, встановленому законом.

18.4. Інші види спеціальних режимів господарювання

Виключна (морська) економічна зона України – морські райони, зовні прилегли до територіального моря України, включаючи райони навколо островів, що належать Українській державі. Ширина виключної (морської) економічної зони становить до двохсот морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що і територіальне море України. Делімітація виключної (морської) економічної зони провадиться з урахуванням законодавства України шляхом укладення угод з державами, побережжя яких протилежні або суміжні побережжю України, на підставі принципів і критеріїв, загальноновизнаних у міжнародному праві, з метою досягнення справедливого вирішення цього питання.

Особливість правового режиму господарювання у виключній (морській) економічній зоні України полягає в тому, що метою встановлення такого режиму є забезпечення суверенних прав України на розвідку, експлуатацію, збереження живих ресурсів та управління виключній (морській) економічній зоні.

Юрисдикція України (в тому числі виключна) у виключній (морській) економічній зоні передбачена відповідними положеннями нормативно-правових актів (ст. 411 ГК України, Кодекс України про надра, Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16 травня 1995 р.), актами законодавства про континентальний шельф та нормами міжнародного права, щодо створення і використання штучних островів, установок і споруд, здійснення морських наукових досліджень, захисту та збереження морського середовища.

Прикордонний режим господарської діяльності запроваджується і діє на прикордонній території (на державному кордоні України).

Державним кордоном України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору (ст. 1 Закону «Про Державний кордон України»). Державний кордон України визначається Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо інше не передбачено між-

народними договорами України, державний кордон Української держави встановлюється (з відповідними позначеннями на місцевості) таким чином:

1) на суші – по характерних точках і лініях рельєфу або чітко видимих орієнтирах;

2) на морі – по зовнішній межі територіального моря України;

3) на судноплавних річках – посередині головного фарватеру або тальвегу річки;

4) на несудноплавних річках (ручаях) – по їх середині або посередині головного рукава річки;

5) на озерах та інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи державного кордону України до берегів озера або іншої водойми;

4) на водосховищах гідровузлів та інших штучних водоймах – відповідно до лінії державного кордону України, яка проходила на місцевості до їх заповнення;

5) на залізничних і автодорожніх мостах, греблях та інших спорудах, що проходять через прикордонні ділянки судноплавних і несудноплавних річок (ручаїв), – посередині цих споруд або по їх технологічній осі, незалежно від проходження державного кордону України на воді.

Правовий режим господарської діяльності на прикордонній території (на державному кордоні України) визначається: ГК України (ст. 412); законами України «Про Державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. та «Про Державну прикордонну службу» від 03 квітня 2003 р.

Господарська діяльність на державному кордоні України (судноплавство, користування водними об'єктами для потреб лісосплаву та інші види водокористування, створення гідроспоруд, провадження інших робіт у внутрішніх водах України, користування землею, лісами, об'єктами тваринного світу, ведення геологічних розвідувань та інша господарська діяльність) здійснюється з урахуванням особливостей режиму державного кордону України відповідно до законодавства України та чинних міжнародних договорів.

Правовий режим господарської діяльності в охоронних зонах визначається ГК України (статті 413, 418); Законами України: «Про охорону навколишнього природного середовища» від

25 червня 1991 р.; «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р. та ін.

Види охоронних зон: санітарно-захисні, водоохоронні, території та об'єкти природно-заповідного фонду України, курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні та інші території та об'єкти, віднесені законодавством до таких, що особливо охороняються.

Правовий режим господарювання в охоронних зонах спрямований:

- на збереження та покращення природного, оздоровчого, історико-культурного, духовного та ін. потенціалу цих територій (зон);

- обмеження для суб'єктів господарювання-інвесторів, що мають на меті охорону та захист природного, оздоровчого, історико-культурного, духовного та іншого потенціалу цих територій (зон) від негативного впливу результатів господарської діяльності (заборона застосування певних способів, методів і форм господарювання, що завдають чи можуть завдати шкоди потенціалу охоронної зони).

В Україні може встановлюватися спеціальний режим господарювання в окремих галузях народного господарства. Такий режим встановлено, зокрема, щодо господарської діяльності у Збройних силах України.

Специфіка правового режиму господарювання у Збройних силах України полягає у такому:

- у військових частинах дозволена лише неприбуткова господарська діяльність відповідно до встановленого Кабінетом Міністрів України переліку;

- мета здійснення такої діяльності – отримання додаткових джерел фінансування повсякденного функціонування військових частин, закладів та організацій, а також для підтримання на належному рівні їх бойової та мобілізаційної готовності;

- форма здійснення господарської діяльності – створювані військовими частинами (зкладами, організаціями) підсобні господарства, що мають забезпечувати виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг з вищезгаданою метою;

- можливість передання (на конкурсних засадах і в передбаченому порядку) в оренду майна (крім бойового та спеціального) юридичним та фізичним особам за умови, якщо це не шкодить бойовій мобілізаційній готовності;

– можливість обмеження чи припинення господарської діяльності військових частин за рішенням Міноборони, у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку.

Спеціальний режим господарської діяльності в умовах надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації визначається ГК України (ст.ст. 416, 418); Законами України: «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 р., «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру від 08 червня 2000 р., «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 липня 2000 р., а також спеціальними нормативними актами – щодо оголошення певної території зоною надзвичайного стану чи надзвичайної екологічної ситуації.

Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства. Передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Надзвичайна екологічна ситуація – надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави.

Зазначені режими мають тимчасовий характер і діють відповідно до встановленого строку його дії на території України чи певній частині її території.

Встановлення на території таких зон передбачає встановлення тимчасових обмежень у здійсненні конституційних прав і свобод громадян, а також прав юридичних осіб та покладення на них додаткових обов'язків (статті 16–18 Закону «Про правовий режим надзвичайної стану», статті 10–13 Закону «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»).

Органам державної влади та органам місцевого самоврядування можуть надаватися (відповідно до загальних законів про правовий режим надзвичайного стану) додаткові повноваження, спрямовані на забезпечення комплексу заходів, що вживаються в умовах надзвичайного стану (надзвичайного екологічного стану).

Правовий режим господарської діяльності в умовах воєнного стану має запроваджуватися в умовах воєнного стану і визначається ГК України (ст.ст. 417, 418); Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 6 квітня 2000 р.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Метою введення воєнного стану є створення умов для здійснення органами державної влади, військовим командуванням, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями наданих їм повноважень у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

В умовах воєнного стану встановлюються тимчасові обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод громадян, а також прав суб'єктів господарювання та покладення на них додаткових обов'язків (статті 15, 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Запитання і завдання для самоконтролю

1. У чому полягає специфіка управління спеціальної (вільної) економічної зони?
2. У яких випадках проводиться ліквідація спеціальної (вільної) економічної зони?
3. Істотні умови договору концесії.
4. Принципи концесійної діяльності.
5. Що таке територія пріоритетного розвитку?
6. Які спеціальні режими здійснення господарської діяльності встановлені законом?

Список рекомендованої літератури

1. Бек І.О. Поняття суб'єкта спеціальної економічної зони України / І.О. Бек // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 7. – С. 57–59.
2. Бек І.О. Договір (контракт) на реалізацію інвестиційного проекту у спеціальній (вільній) економічній зоні / І.О. Бек // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції (13–14 лютого 2003 р.). – Львів. – С. 237–238.
3. Буткевич О.В. Комплексні виробничі зони в Україні як один з типів БЕЗ / О.В. Буткевич // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 50–51.
4. Буткевич О.В. Органи управління вільних економічних зон України / О.В. Буткевич // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 2. – С. 170–175.
5. Буткевич О.В. Сторони в договорі (контракті) на реалізацію інвестиційного проекту у вільній економічній зоні / О.В. Буткевич // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 10. – С. 70–77.
6. Буткевич О.М. Правове регулювання господарської діяльності в спеціальних (вільних) економічних зонах України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.04 / О.М. Буткевич; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 20 с.
7. Буткевич О.В. Правове регулювання господарської діяльності в спеціальних (вільних) економічних зонах: монографія / О.В. Буткевич. – Х.: Право, 2008. – 184 с.
8. Васенко В.К. Економічна безпека підприємництва у вільних економічних зонах / В.К. Васенко // Право і безпека. – 2004. – № 3–4. – С. 182–185.
9. Вільні економічні зони: світовий досвід і українська практика: навч. посібник / за ред. І.Ю. Сіваченка. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 488 с.
10. Гарасюк О.А. Передумови та економічна доцільність формування офшорних зон в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / О.А. Гарасюк. – К., 2001. – 19 с.

11. Довба М.О. Спеціальна (вільна) економічна зона «Яворів» – проєкція на майбутнє / М.О. Довба // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 301–308.
12. Зельбіна Э. Особенности налогообложения в условиях специального режима хозяйствования в Донецкой области / Э. Зельбіна, Н. Сорокин // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 9. – С. 34–37.
13. Зельдіна О. Спеціальний режим господарювання на територіальному та галузевому рівнях / О. Зельдіна // Право України. – 2000. – № 7. – С. 25.
14. Зельдіна О. Спеціальні (вільні) економічні зони: світова практика і досвід Донецької області / О. Зельдіна, О. Цуканов // Правовий часопис Донецького університету. – 2000. – № 1.
15. Ільков В.В. Правове регулювання створення та функціонування вільних економічних зон в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / В.В. Ільков; Київський національний ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2007. – 20 с.
16. Кетов А.Х. Режим свободной экономической зоны: международно-правовые и национально-правовые аспекты: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / А.Х. Кетов. – М., 2001. – 20 с.
17. Коссак В.М. Науково практичний коментар до Закону України «Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортополіс Трускавець» / В.М. Коссак, Ю.Б. Бек, О.Н. Чебан. – Львів, 2000. – 144 с.
18. Лісова Н. Правові основи створення і функціонування вільних економічних зон в Україні / Н. Лісова // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 6. – С. 12–14.
19. Носік В.В. Проблеми здійснення права власності на землю у вільних економічних зонах України / В.В. Носік // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. – 2001. – № 43. – С. 12–17.
20. Семерак О. Правове регулювання іноземних інвестицій у спеціальних (вільних) економічних зонах / О. Семерак // Право України. – 2000. – № 10. – С. 34.
21. Кухарська Н.О. Вільні економічні зони: навч. посібник / Н.О. Кухарська, М.А. Левицька, І.Ю. Сіваченко. – К.: Дакор; Алерта, 2001. – 480 с.
22. Собакарь А.О. Організаційно-правові засади утворення і функціонування спеціальних економічних зон в Україні: монографія / А.О. Собакарь. – Донецьк: ДІВС МВС України, 2004. – 184 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р.: за станом на 22 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.: за станом на 22 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
4. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р.: за станом на 7 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
5. Кодекс торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 р.: за станом на 27 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 47. – Ст. 349.
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.: за станом на 7 січня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
7. Повітряний кодекс України від 4 травня 1993 р.: за станом на 4 лютого 2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 25. – Ст. 274.
8. Про автомобільний транспорт: Закон України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 22. – Ст. 105.
9. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 43. – Ст. 214.
10. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 р // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50–51. – Ст. 384.
11. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26 листопада 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 50. – Ст. 472.
12. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20 травня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 31. – Ст. 246.

13. Про аудиторську діяльність: Закон України від 22 квітня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 44. – Ст. 432.
14. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 5–6. – Ст. 30.
15. Про будівельні норми: Закон України від 15 листопада 2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 5. – Ст. 41.
16. Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16 травня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 21. – Ст. 152.
17. Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: Закон України від 14 лютого 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 12. – Ст. 95.
18. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 30 червня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 42–43. – Ст. 79.
19. Про відповідальність підприємств, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування: Закон України від 14 жовтня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 46. – Ст. 411.
20. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розмішені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від 17 листопада 2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 1. – Ст. 2.
21. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
22. Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб: Закон України від 22 грудня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 3. – Ст. 9.
23. Про державне оборонне замовлення: Закон України від 3 березня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 17. – Ст. 111.
24. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів: Закон України від 19 грудня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 46. – Ст. 345.
25. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій: Закон України від 14 вересня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 45. – Ст. 434.

26. Про державне регулювання ринку цінних паперів: Закон України від 30 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51. – Ст. 242.
27. Про державний матеріальний резерв: Закон України від 24 січня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 12. – Ст. 112.
28. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 524.
29. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 15 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263.
30. Про дію міжнародних договорів на території України: Закон України від 10 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 137.
31. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48. – Ст. 483.
32. Про електроенергетику: Закон України від 16 жовтня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 1. – Ст. 1.
33. Про енергозбереження: Закон України від 1 липня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 30. – Ст. 283.
34. Про заборону грального бізнесу в Україні: Закон України від 15 травня 2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 38. – Ст. 536.
35. Про загальні засади створення спеціальних економічних зон: Закон України від 13 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 676.
36. Про залізничний транспорт: Закон України від 4 липня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 40. – Ст. 183.
37. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 527.
38. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11 вересня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.
39. Про заставу: Закон України від 2 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.

40. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України від 1 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 38. – Ст. 315.

41. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну: Закон України від 22 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 11. – Ст. 78.

42. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 7 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36. – Ст. 164.

43. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

44. Про захист іноземних інвестицій на Україні: Закон України від 10 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 616.

45. Про захист національного виробника від субсидованого імпорту: Закон України від 22 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 12–13. – Ст. 80.

46. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту: Закон України від 22 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 9–10. – Ст. 65.

47. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 7. – Ст. 84.

48. Про захист споживчого ринку України: Закон України від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 40. – Ст. 527.

49. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 2–3. – Ст. 11.

50. Про здійснення державних закупівель: Закон України від 1 червня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 33. – Ст. 471.

51. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.

52. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18 січня 1991 р. // Відомості Верховної Рани України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.

53. Про інноваційну діяльність України: Закон України від 4 липня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

54. Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди): Закон України від 15 березня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 21. – Ст. 103.

55. Про іпотечні облигації: Закон України від 22 грудня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 16. – Ст. 134.

56. Про концесії на будівництво і експлуатацію автомобільних доріг: Закон України від 14 грудня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 3. – Ст. 21.

57. Про концесії: Закон України від 16 липня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 372.

58. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 1 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 42. – Ст. 465.

59. Про майнову відповідальність за порушення умов договору підяду про виконання робіт на будівництві об'єктів: Закон України від 6 квітня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 27. – Ст. 212.

60. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 25. – Ст. 198.

61. Про міжнародні договори України: Закон України від 22 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 40.

62. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

63. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20–21. – Ст. 190.

64. Про наукові парки: Закон України від 29 червня 2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 51. – Ст. 757.

65. Про науково-технічну інформацію: Закон України від 25 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 33. – Ст. 345.

66. Про Національний банк України від 20 травня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.

67. Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні: Закон України від 10 грудня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 15. – Ст. 67.

68. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні: Закон України від 21 грудня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 7. – Ст. 35.

69. Про обіг векселів: Закон України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 24. – Ст. 128.

70. Про операції з давальницькою сировиною в зовнішньоекономічних відносинах: Закон України від 15 вересня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 6. – Ст. 40.

71. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 10 квітня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 416.

72. Про основи державної політики у сфері науки і наукової діяльності: Закон України від 13 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – Ст. 165.

73. Про основи містобудування: Закон України від 16 листопада 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 52. – Ст. 683.

74. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 5 квітня 2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389.

75. Про основні заходи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 5 квітня 2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389.

76. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 29. – Ст. 232.

77. Про особливості передачі в оренду чи концесію об'єктів централізованого водо-, теплопостачання і водовідведення, що перебувають у комунальній власності: Закон України від 21 жовтня 2010 р. // Урядовий кур'єр. – 2010. – 17 жовтня.

78. Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі: Закон України від 10 липня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 41. – Ст. 188.

79. Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва: Закон України від 14 вересня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 45. – Ст. 375.

80. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 37. – Ст. 34.

81. Про охорону прав на зазначення походження товарів: Закон України від 6 червня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 32. – Ст. 267.

82. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 34.

83. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 21 квітня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 21. – Ст. 218.

84. Про патентування деяких видів підприємницької діяльності: Закон України від 23 березня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 20. – Ст. 82.

85. Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації: Закон України від 7 липня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 8. – Ст. 105.

86. Про перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації: Закон України від 23 вересня 2008 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 37. – Ст. 332.

87. Про підтвердження відповідності: Закон України від 17 травня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 32. – Ст. 169.

88. Про підтримку малого підприємництва: Закон України від 19 жовтня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 51–52. – Ст. 447.

89. Про планування і забудову територій: Закон України від 20 квітня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 31. – Ст. 250.

90. Про платіжні системи та переказ грошей в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.

91. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: Закон України від 23 вересня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 40. – Ст. 364.

92. Про приватизаційні папери: Закон України від 6 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 352.

93. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19 червня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 524.

94. Про приватизацію державного майна: Закон України від 4 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.

95. Про приватизацію майна державних підприємств: Закон України від 19 лютого 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 17. – Ст. 122.

96. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію): Закон України від 6 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 350.

97. Про природні монополії: Закон України від 20 квітня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 30. – Ст. 238.

98. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 7. – Ст. 272.

99. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки: Закон України від 11 липня 2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48. – Ст. 253.

100. Про пріоритетність розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України: Закон України від 15 травня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 32. – Ст. 453.

101. Про промислово-фінансові групи: Закон України від 21 листопада 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 23. – Ст. 28.

102. Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності: Закон України від 23 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5–6. – Ст. 44.

103. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19 березня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19. – Ст. 80.

104. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17 липня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.

105. Про спеціальний режим інвестиційної діяльності в Закарпатській області: Закон України від 24 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 9. – Ст. 51.

106. Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності на території пріоритетного розвитку у Волинській області: Закон України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 113.

107. Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України від 16 липня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 40. – Ст. 363.

108. Про спеціальну економічну зону «Яворів»: Закон України від 15 січня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 18. – Ст. 139.

109. Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортполіс Трускавець»: Закон України від 18 березня 1999 р. // Урядовий кур'єр. – 1999. – 7 квітня.

110. Про стандартизацію: Закон України від 17 травня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 31. – Ст. 145.

111. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 р. // Відомості Верховної ради України. – 2002. – № 18. – Ст. 78.

112. Про товарну біржу: Закон України від 10 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 139.

113. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 2 грудня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 13. – Ст. 52.

114. Про транспорт: Закон України від 10 листопада 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 51. – Ст. 446.

115. Про трубопровідний транспорт: Закон України від 15 травня 1996 р.: за станом на 24 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 29. – Ст. 139.

116. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14 вересня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 44. – Ст. 391.

117. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 41. – Ст. 2726.

118. Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження: Закон України від 17 лютого 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 12. – Ст. 97.

119. Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.

120. Про фінансовий лізинг: Закон України від 11 грудня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 231.

121. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.

122. Про холдингові компанії та фондовий ринок: Закон України від 15 березня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 34. – Ст. 1253.

123. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 3 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 52. – Ст. 650.

124. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23 лютого 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 1126.

Навчальна література

1. Булгакова І.В. Господарське право України: навч. посіб. / І.В. Булгакова. – К.: Прецедент, 2006. – 346 с.

2. Вінник О.М. Господарське право: навч. посібник / О.М. Вінник. – 2-ге вид., змін, та доп. – К.: Правова єдність, 2008. – 766 с.

3. Віхров О.П. Господарське право: Спеціальна частина: навч. посібник / О.П. Віхров. – К.: Слово, 2006. – 344 с.

4. Віхров О.П. Правове регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки: курс лекцій / О.П. Віхров. – Чернігів: Чернігівські обереги, 2003. – 172 с.

5. Господарське законодавство: навч. посібник / за ред. В.Л. Ортинського. – К.: Знання, 2008. – 359 с.

6. Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. В.М. Коссака. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 672 с.

7. Державне регулювання економіки / за ред. І.Р. Михасюка. – К.: Атіка, 2000. – 347 с.

8. ІНКОТЕРМС: Офіційні правила тлумачення торгових термінів Міжнародної торгової палати: (редакція 2000 р.) // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 68.

9. Луць В.В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посібник / В.В. Луць. – 2-е вид., перероб. і доповн. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.

10. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О.А. Беляневич та ін.; за ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щер-

бини; О.М. Вінник. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 720 с.

11. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. – Х.: Право, 2008. – Т. 4: Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права; за ред. Ю.С. Шемшученка. – 480 с.

12. Саниахметова Н.Л. Предпринимательское (хозяйственное) право Украины: учебное пособие / Н.А. Саниахметова. – Х.: Одиссей, 2004. – 800 с.

13. Смолин Г.В. Господарське право України. Загальна частина: навчальний посібник / Г.В. Смолин. – Львів: Ліга-Прес, 2008. – 372 с.

14. Смолин Г.В. Господарське право України. Особлива частина: навч. посібник / Г.В. Смолин. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 580 с.

15. Хозяйственное право: учебник / В.К. Мамутов та ін.; за ред. В.К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 912 с.

16. Щербина В.С. Господарське право: підручник / В.С. Щербина. – 4-е вид., перероб і допов. – К.: Юрінком Інтер. – 2009. – 640 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Кучер Віталій Орестович,
*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри цивільного права та процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Парасюк Василь Михайлович,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

*Курс лекцій для курсантів та слухачів
спеціальності 6.030402 «Правознавство»*

Редактор
А.С. Кузьмич

Комп'ютерна верстка
Г.І. Пастушок

Друк
А.М. Ходачок

Здано до набору 22.08.2011 р. Підписано до друку 04.10.2011 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк арк. 22,09.
Тираж 100 прим. Зам. № 136-11.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.